

AZƏRBAYCAN

7-8'2024

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ

Baş redaktor müavini: Sədabə AĞABALAYEVA

Məsul katib: Vüsal NURU

Şöbə müdirləri: Məmməd ORUC,
Qəşəm NƏCƏFZADƏ,
Mübariz CƏFƏRLİ

Redaksiyanın ünvanı:

Bakı - Az1000
Xaqani küçəsi, 25

Telefonlar:

Redaksiya –
498-78-10
493-75-81

Mühasibat –
493-29-41

Çapa imzalanıb:

09.07.2024

Sifariş 1373

Tiraj 500

Kağız formatı

70x108 1/16 - 6,5

kağız vərəqi

14 çap vərəqi

19,8 şərti çap vərəqi

E-mail:

intigam.gasimzade@gmail.com

sudabe334@mail.ru

www.azyb.az

Qiyməti

2 manat

Bakı şəhəri, "Azərbaycan"
nəşriyyatının mətbəəsində
ofset üsulu ilə çap olunur

Dərc olunmuş yazılar qəbul edilmir.

Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.

Müəllifin fikirləri redaksiyanın mövqeyi ilə üst-üstə düşməyə bilər.

BU SAYIMIZDA:**ƏDƏBİ PORTRETLƏR**

ANAR – Səməd Vurğun xatirələr işığında 3

RƏŞAD MƏCİDİN 60 YAŞI

RƏŞAD MƏCİD - Şuşa dəftəri (Şeirlər) 70

PÖEZİYA

AVDI QOŞQAR – Şeirlər.....91
VASİF SÜLEYMAN – Şeirlər 147
TAMELLA PƏRVİN – Şeirlər 153
ŞÖVKƏT ZƏRİN HOROVLU – Şeirlər.....166
MAHMUD ƏHMƏD – Şeirlər.....174
MƏZAHİR HÜSEYNZADƏ – Şeirlər.....176

ƏDƏBİ SÖHBƏTLƏR

İntiqam Qasımzadə ilə Xanım Aydının söhbəti –Yazıya pozu yoxdur 158

TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ

SALİDƏ ŞƏRİFOVA - “Sirlərin sərgüzəşti” 81
RÜSTƏM KAMAL –M. P. Vəqifin sensor poetikası: ətir kodu.....199
AYTƏN RÜSTƏMZADƏ – Çingiz Hüseynovun bədii nəsrində mənəvi - əxlaqi dəyərlər.....206
VAQİF YUSİFLİ - “Rəhm eylə, ömür karvanı...”; Bir zərifin divanı.....217

PUBLİSİSTİKA

NAZİR ƏHMƏDLİ – Aşıq Ələsgərin həyatı arxiv sənədlərində 110

NƏSR

MƏTANƏT ULU ŞİRVANLI – Şübhə 125
ZEMFİRA MƏHƏRRƏMLİ – Kişilik dərəsi; On iki yaşın sevinci (hekayələr).....179

YENİ TƏRCÜMƏLƏR

ZEDİ SMİT – Nyu-Yorkdan qaçış (Tərcümə edən: Azad YAŞAR) 184

MƏHƏMMƏD FÜZULİ – 530

FƏRİD HÜSEYN –“ Leyli və Məcnun” fraqmentləri 195

KİTABLAR, RƏYLƏR

RAZİM MƏMMƏDOV – “İzm”lərin estetikası yeni metodoloji baxış sistemində 210

KİTAB RƏFİ 223

Ədabi portretlər

Səməd Vurğun və Rəsul Rza, 1940

Səməd Vurğun xatirələr işığında

Xalq yazıçısı Anarın təşəbbüsü və tərtibiylə «İki ailədə dörd Xalq şairi, üç Xalq yazıçısı» kitabı nəşrə hazırlanır. Kitabda Səməd Vurğun və Rəsul Rza ailələrinin ədəbi fəaliyyətləri və münasibətləri işıqlandırılır. Kitab bu il iyunun 5-də 85 illiyini qeyd etdiyimiz Vaqif Səmədoğlunun və gələn il dekabrın 25-də 90 illiyini qeyd edəcəyimiz Yusif Səmədoğlunun əziz xatirələrinə ithaf olunur.

Kitabdan bəzi parçaları və akademik Nizami Cəfərovun yazdığı Ön sözü oxucularımıza təqdim edirik.

ÖN SÖZ

İki ailənin ədəbi yaradıcılığında ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı

Anar son illərdəki müsahibələrindən birində “kimləri oxuyursunuz” sualına “daha çox özümü, öz yazdıqlarımı oxuyuram” cavabını vermişdi. Və bu cavab, başqalarını bilmirəm, məni çox maraqlandırmışdı. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, həyatı, fəaliyyəti və mənəvi-intellektual dünyası zəngin yazıcının vaxtaşırı olaraq “özünü oxuması”nın özü də, sözün böyük mənasında, yaradıcılıq aktıdır. Yalnız ideya-məzmunca deyil, struktur-formaca da son dərəcə orijinal, cəlbedici, Anar istedadının səviyyəsinə layiq olan “2=3+4, yaxud iki ailədə üç Xalq yazıçısı, dörd Xalq şairi” əsəri, heç şübhəsiz, ilk növbədə, “özünü oxumağ”ın (həm də dərindən, dərk edə-edə, duya-duya “oxumağ”ın) məhsulu, nəticəsidir.

Qəhrəmanlarının hər birinin obrazlarını müəllif müxtəlif illərdə (və müxtəlif ədəbi üsullarda) yaratmış olsa da, kitab o qədər bütöv, bitkin və ardıcıldır ki, ayrı-ayrı epizodların, hissələrin nə vaxt yazıldığından xəbər olmasa, tarixlərə fikir verməsən, elə güman edərsən ki, birnəfəsə qələmə alınmış əsər oxuyursan. Əlbəttə, bu, böyük qələm adamının “tərtibçi” məharəti hüdudlarından çox-çox kənara çıxan, onun mükəmməl təfəkkürünün (və müfəssəl yaddaşının) meyarları ilə izah oluna bilən hadisədir. Məsələnin qeyri-adiliyi (və nə qədər paradoksal görünsə də, səciyyəviliyi) burasındadır ki, Anar uzun illər ərzində təkcə öz yazdıqlarını yox, Qəhrəmanlarının – Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli və Vaqif Səmədoğlunun, Ənvər Məmmədخانlı, Yusif Səmədoğlu və Anarın (bu sonuncu halda Anar əsərin müəllifi yox, Qəhrəmanlarından biridir!) yazdıqlarını da eyni ideya-estetik yaradıcılıq məcrasına qoşa, onları eyni axında birləşdirərək ən yeni ədəbiyyatın ən milli (bir ailə təşkil edəcək qədər milli!) paradigması olaraq təqdim edə bilmişdir.

Kitab Vaqif Səmədoğlunun Səməd Vurğun, Anarın Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli və Ənvər Məmmədخانlı haqqında yazıları ilə başlayır. Sonra bu yazılarda söylənmiş, səmimi olduğu qədər də, analitik mülahizələrin illüstrasiyası sayıla biləcək klassik bədii mətnlər – Səməd Vurğunun, Rəsul Rzanın, Nigar Rəfibəylinin şeirləri, Ənvər Məmmədخانlının “Ayrıldılar” hekayəsi gəlir ki, XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının 30-cu illərdən sonrakı mənzərəsini onlarsız təsvür etmək mümkün deyil. Ola bilsin ki, başqa bir tərtibatçı – müəllif

sözügedən böyük söz sənətkarlarının bu yox, başqa bir əsərinin seçilərək burada verilməsini daha münasib saya bilərdi, ancaq bu ona görə hazırkı seçimin mahiyyətinə elə də ciddi təsir göstərə bilməz ki, Anarın tətbiq etdiyi sxem-konstruksiya həm sənətkarın üslubunu, həm ədəbiyyatın dövrlərini, həm də hər bir dövrün ideya-estetik konyukturunu dəqiqliklə hesablamışdır.

Ancaq o da məlumdur ki, 30-cu illərdən vüsət alan yeni poeziyanın önünə Səməd Vurğunla Rəsul Rza çıxırdı. Və nəzərə alsaq ki, bilavasitə zəngin milli epos yaradıcılığı ənənəsinə dayanan Səməd Vurğunla həmin ənənə üzərində müəyyən eksperimentlər aparmaqla milli poeziyanın beynəlxalq üfüqlərini genişləndirməyə çalışan Rəsul Rza arasında özünü get-gedə daha aydın göstərməyə başlayan “ədəbi qarşıdurma” tədricən iki milli poeziya (və nəticə etibarilə, ədəbiyyat!) məktəbinin formalaşmasına gətirib çıxardı, onda sual doğurmaya bilməz ki, bu gərginlik öz əksini “iki ailə” arasında necə tapırdı?..

Kitabda Səməd Vurğunun Rəsul Rza, Rəsul Rzanın isə Səməd Vurğun haqqındakı fikirləri, mülahizələri iki böyük şəxsiyyətin münasibətlərinə “üzdən” qiymət verməyə, onları üz-üzə qoymağa çalışanları öz yanlış təsəvvürləri üzərində bir daha (və daha əsaslı!) düşünməyə çağırır.

Əlbəttə, Səməd Vurğunun Nigar Rəfibəyli, Ənvər Məmmədخانlı yaradıcılığı barədəki düşüncələri, Ənvər Məmmədخانlının, Nigar Rəfibəylinin Səməd Vurğun, Rəsul Rza haqqındakı xatirələri – ailə söhbətləri bir daha (və ən mötəbər mənbə olaraq!) göstərir ki, Səməd Vurğunla Rəsul Rza arasındakı mübahisələr heç zaman yaradıcılıq məsələləri hüdudundan kənara çıxmır, şəxsi maraqlar deyil, ədəbiyyat naminə edilirdi. Bununla belə, Anar öz yeni kitabında həmin mübahisələri, əgər belə demək mümkünsə, münaqişələri bütün təfərrüatı ilə verməyi məsləhət bilmiş və görünür, belə bir məqsəd izləmişdir ki, ədəbiyyatətrafi aləm üçün səciyyəvi olan, ayaq tutduqca bir budağa çıxıb, min budağı silkələyən dedi-qoduçu maraqlar hər halda əsl həqiqətlə hesablaşmaq məcburiyyəti qarşısında qalsınlar. Bu təfərrüatlardan, fikrimcə, ən qiymətli Rəsul Rzanın Nigar Rəfibəyliyə 1936-cı ildə (ən yeni dövrün iki ən böyük şairinin öz yaradıcılıq imkanlarını hələ bütün genişliyi ilə nümayiş etdirmədikləri zaman) yazdığı məktubdakı son dərəcə səmimi fikirlərdir:

“...Mənim özüm kimi onu (söhbət Səməd Vurğundan gedir – N.C.) da, yaxud onun kimi özümü də millətimə və xalqıma lazım hesab edirəm. Bizim aramızda olan mübarizəmi deyək, davamı deyək – paxıllıqdan bəzi çaqqallar çox istifadə edirlər. Səməd ilə mənim aramda yaradıcılıq mübarizəsi (bu sözün yaxşı mənasında) hər zaman olacaq. Mən heç bir zaman “səmədləşə” bilməyəcəyim kimi, o da “rzalaşa” bilməz”.

Bu məsələyə – Səməd Vurğun-Rəsul Rza münasibətlərinə Anarın verdiyi şərhə gəldikdə isə burada tərəfkeşlik yoxdur, həmin münasibətlərin mahiyyətinə varmaq, Azərbaycan ədəbiyyatının ən yeni dövrünün ideya-estetik əsaslarını yaratmaq kimi məsuliyyətli (və ümummilli!) bir vəzifəni öz üzərlərinə almış iki qüdrətli ədəbi şəxsiyyətin axtarış yollarında qarşılarına çıxan ziddiyyətləri, kəsişmələri necə həll etməyə çalışdıqlarını cəmiyyətə necə varsa o cür

çatdırmaq istəyi var. Və bu istək istər kitabın bütün məzmun-mündərəcəsində, istərsə də müəllifin hər bir mülahizəsində özünü göstərir.

Anar yazır ki, “iki bir-birinə zidd və məncə, ikisi də səhv olan fikir yürüdüldür. Bəziləri – əlbəttə, xeyirxah məqsədlə – bu iki şairi çox mehriban dost, onların əlaqələrini idillik planda təqdim etmək istəyirlər. Bəziləri isə onları bir-biriylə barışmaz, qatı düşmən sayırlar. Dediym kimi, hər iki fikir kökündən yanlışdır; bu iki şairin arasında müəyyən illərdə çox isti münasibətlər olsa da, onların dostluğu, turalım, Səməd Vurğunun Mehdi Hüseynlə, ya Rəsul Rzanın Sabit Rəhmanla dostluğu qədər yaxın olmamışdır. Amma heç vaxt bir-birinə barışmaz düşmən də kəsilməmişlər”.

Rəsul Rza Səməd Vurğunun iştirak etmədiyi dost məclislərindən birində çoxlarını bu və ya digər səbəbdən maraqlandıran məsələyə münasibətini bildirərkən onu da demişdi ki, “Səmədlə mənim aramda mübahisələr, hətta küsüb barışdığımız vaxtlar da olur. Lakin bu, sırf şəxsi səbəblərdən doğmur, üslub yarışından irəli gəlir. Üslublar yarışmayan yerdə əsl poeziya yarana bilməz. Təəssüflər olsun ki, bulanıq suda balıq tutmaq istəyənlər buna şəxsi don geydirib ara vurur, bizi bir-birimizə qarşı qoyur, dedi-qodulara səbəb olurlar”.

Görkəmli yazıçı-mütəfəkkiri uzun illər yaxından tanıyanlardan biri kimi deyə bilərəm ki, faktları, hadisələri başqa donda təqdim etmək, ziddiyyətləri malalamaq nə bir insan-şəxsiyyət, nə də bir ziyalı-ictimai xadim olaraq Anarın xarakterinə uyğun deyil. Və o elə ilk əsərlərindən həqiqətin gözünə dik baxmağa necə adət etmişdirsə, bu gün də elədir, sabah da elə olmaqdan başqa ona görə yolu yoxdur ki, Rəsul Rza demiş, hərənin bir üslubu var, bu da onun üslubudur.

“2+3=4, yaxud iki ailədə üç Xalq yazıçısı, dörd Xalq şairi” kitabı özünün ideya-estetik təlqini ilə sübut edir ki, Səməd Vurğunla Rəsul Rza arasındakı qarşılıqlı ədəbi hörmət-ehtiramı onların övladları nəinki davam etdirmiş, yeni ictimai, siyasi və ideoloji şəraitin verdiyi imkanlar daxilində daha da gücləndirmiş, milli ədəbiyyatın (və millətin!) naminə daha irəli aparmışlar... Kitabda ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin yeni dövrünü Yusif Səmədoğlunun “Soyuq daş” hekayəsi, Anarın yaradıcılığına, ədəbi-ictimai fəaliyyətinə həsr olunmuş məqalələri və Anarın Vaqif Səmədoğlu haqqındakı yazıları açır. Bu yazılarda artıq Səməd Vurğunla Rəsul Rza arasındakı təsəvvür edilən, yaxud ictimai “mühit”in “uydurduğu” ədəbi qarşıdurma nəinki yoxdur, əksinə, hər cəhətdən görünür (və çox da uzaq olmayan 70-ci, 80-ci, 90-cı illərin bu günə qədər yaşayan ədəbi şahidləri də, yəqin, yaxşı xatırlayırlar) ki, Yusif Səmədoğlu, Anar və Vaqif Səmədoğlu eyni bir ədəbi məktəbin, məsləkin (və ailənin!) üzvləri idilər. Və bu münasibəti daha da gücləndirənlərdən birincisi Anar, ikincisi isə Vaqif Səmədoğludur – Anarın Səməd Vurğun haqqında yazdıqları nə qədər möhtəşəmdir, Vaqif Səmədoğlunun Rəsul Rza poeziyasına göstərdiyi ehtiram da o qədər dərinidir.

Rəsul Rza hələ 60-cı illərin əvvəllərində Vaqif Səmədoğlunun poetik istedadını kəşf edib yaradıcılıq imkanlarını dəyərləndirəndə çoxları belə düşünürmüşlər ki, bu, Səməd Vurğun məktəbinə “hücum”dur. Halbuki əgər Rəsul Rza

Vaqif Səmədoğlunun hələ yeni cücərən şairlik istedadını layiqincə qiymətləndirib ona ürəklə “uğur olsun, Vaqif! Həm adınla, həm mənsub olduğun ocaqla (! – N.C.) bağlı şair adını şərəflə daşı, usanma, yorulma. Yaz, yarat!” deməyəydi, “geniş yollara çıx”mağı arzu etməsəydi, yəqin ki, Vaqif Səmədoğlunun ədəbiyyata gəlişi bu qədər uğurlu alınmazdı. Və təsadüfi deyil ki, Vaqif Səmədoğlu qədərbilənliklə öz ustadı haqqında yazmışdı:

“...Məsuliyyət hissiylə şeir yazmağı mənə Rəsul Rza öz şeirləri və söhbətləri ilə öyrətdi. Onun estetik zövqünün yüksəkliyi, sadəliyi, poetik söz üçün daşdığı böyük məsuliyyət məndən ötrü həqiqi məktəbdir”.

Yəqin ki, şagirdin ustad haqqında bu cür (hətta bundan da tərifli) sözlər deməsi heç kimə qeyri-adi, təəccüblü görünməməlidir. Ancaq sonralar ustadın şagirdlə özünü müqayisə edib üstünlüyü ona verməsi, həqiqətən, həm ustada, həm də şagirdə münasibətdə olduqca ibrətəməz, olduqca təsirlidir... Anar xatırlayır ki, “Vaqifin daha sonrakı mərhələlərdə yazdığı şeirlərlə tanış olarkən atamın dediyi sözlər yaxşı yadımda qalıb: “Vaqif çox irəli gedib. Gərək özümü yığışdıram”... Atamın dilindən heç bir başqa şair haqqında – istər öz nəslinə mənsub olanlar, istər daha sonrakı nəsillərin nümayəndələri – heç biri haqqında belə söz deməyini eşitməmişdim”.

Səməd Vurğunla Rəsul Rzanın arasını vurmağa çalışanların çox keçmədən “yeni nəsl” yetişir ki, onlardan biri yaşına yaraşmayan “yüngüllüklə” demişdi ki, “Səməd Vurğunla Rəsul Rzanın düşmənçiliyi, mənəcə, Vaqif Səmədoğlu ilə Anarın saxta və yalançı dostluğundan üstündür, onların mübarizəsi bunların saxta qardaşlığından yüz qat yuxarıda dayanır”. Vaqif Səmədoğlu bu “şeytan” münasibətinin mahiyyətini dərhal ifşa edib aravuranların cavablarını vermişdi: “Hər iki tərəfdən dırnaq içində deyirəm, “səmədçilər”dən də, “rəsulçular”dan da on illərdir Anarla Vaqifin kəllə-kəlləyə gələcəklərini gözləyənlər var. Kənarından baxıb həzz almaq üçün. Görməyəcəklər. Olmayacaq bu. Çünki biz o tərbiyənin yiyəsi deyilik”.

Mənə elə gəlir ki, Anar öz kitabında belə məsələlərə yer ayırmaqda bir də ona görə haqlıdır ki, “ədəbi mühit”, yaxud bir qədər əda (və ironiya) ilə “ədəbi cameə” adlandırdığımız hadisə dünən olduğu kimi bu gün də əsl ədəbiyyat adamları ilə yanaşı, xeyli sayda ədəbiyyatətrafı adamlar (sözün ən müxtəlif mənalarında həvəskarlar!) yetirir ki, onlar bu tipli mülahizələrdə, mühakimələrdə öz “simalar”ını vaxtaşırı görüb o qədər də orijinal məxluq olmadıqlarını anlamalıdırlar. Ən azı onu başa düşməlidirlər ki, keçən əsrin 30-cu, 40-cı, 50-ci illərinin “böyük ədəbiyyat uğrunda mübarizələri”ndən onlar – ədəbiyyatətrafı dedi-qoduçular yox, Səməd Vurğunla Rəsul Rza qalib çıxdılar. Özü də “ədəbi döyüş”lərin cəngavərlərindən daha çox “ədəbi məktəb”lərin liderləri kimi.

Rəsul Rzanın 90 illiyi keçiriləndə Vaqif Səmədoğlu yubiley gecəsindəki çıxışında təsadüfən deməmişdi: “Həyat sübut etdi ki, Səməd Vurğunun ənənəvi formadakı poeziyası nə qədər novator poeziya idisə, Rəsul Rzanın yeni formada yazdığı şeirləri, əsərləri o qədər Azərbaycan poeziyasının ən gözəl, ən qabaqcıl ənənələrinə söykənir”.

Anar öz kitabına 1964-cü ildə yazdığı “O gecənin səhəri” hekayəsi ilə daxil olur, sonra yazıçının repressiya illərinə həsr edilmiş “Tikilməmiş türmələrin hörülməmiş hasarı” adlı yeni qələmə aldığı essesi gəlir ki, bu əsərdə Səməd Vurğunla Rəsul Rzanı əhatə etmiş ictimai-siyasi (və ədəbi) mühit nə qədər mümkündürsə o qədər təmkinli, obyektiv mühakimələrin təhlil obyektinə çevrilir. Müəllif göstərir ki, “Səməd Vurğun ailəsində də, Rəsul Rza ailəsində də, əlbəttə, bir çox başqa ailələrdə də yetişən uşaqlar məhz bu qorxunun, vahimənin – yaxınlarını itirmək xofunun içində boya-başa çatıblar... Bu uşaqların hansı ildə doğulmalarından asılı olmayaraq, 1937-ci ilin müdhiş kabusu onların doğum ili sayıla bilər”.

“Vurğunluğ”a gəldikdə isə cəsarətlə demək olar ki, bu məqalə Səməd Vurğun haqqında yazılmış ən analitik, ən mükəmməl, ən hərarətli məqalələrdən biri, bəlkə də birincisidir. Buradakı vüsət, ürək genişliyi, eşq yalnız Vaqif Səmədoğlunun Rəsul Rza haqqındakı düşüncələrilə müqayisə oluna bilər... Anar tamamilə haqlıdır ki, “Səməd Vurğun dövrün şahidi, salnaməçisi, “ayinə”si olmaqdan daha çox zamanının vurğunu oldu, həyata heyran gözlərlə baxdı. Həyata heyran gözlərlə baxmaq isə istər-istəməz nəyəsə göz yummaq deməkdir. Bu, Səməd Vurğun poeziyasının məziyyəti, ya kəsiri deyil, xüsusiyyətidir, səciyyəvi cəhətidir. Səməd Vurğun tam səmimiyyətlə özünü ağ günlərin şairi adlandırır və bu konsepsiyaya uyğun gəlməyən hər şeyi şeirlərindən də, fikrindən də, qəlbindən də uzaqlaşdırmağa çalışırdı... Lakin bu, asan iş deyildi...”

Kitab Vaqif Səmədoğlunun və Anarın şeirləri, eləcə də Anarın Vaqif Səmədoğlu haqqında məqalələrilə yekunlaşır. Əsərlərində simmetriyaya (və harmoniyaya!) ciddi diqqət yetirən müəllif burada da onun maraqlı örnəyini verir: əvvəldə Səməd Vurğunla Rəsul Rzanın, sonda Vaqif Səmədoğlu ilə Anarın şeirləri... İstər-istəməz müqayisə etməli olursan. Və ən yeni Azərbaycan poeziyasının (ümumən ədəbiyyatının) tarixində bir-birindən o qədər də uzaq olmayan dövrdə (və yalnız iki ailənin ədəbi yaradıcılığı nümunəsində!) nə qədər əhəmiyyətli dəyişikliklərin baş verdiyini görməyə bilmirsən... Elə güman edilməsin ki, yeni nəsil əvvəlki nəsildən daha istedadlı, ədəbi dünyagörüşü etibarilə daha miqyaslıdır. Vaqif Səmədoğlu ilə Anarın yaradıcılıq qüdrəti onunla müəyyən edilir ki, bəziləri onların ataları arasındakı “ziddiyyət”i şişirtməklə məşğul ikən Anarla Vaqif Səmədoğlu öz aralarında dostluq, qardaşlıq və məsləkdaşlıq edərək atalarının yaradıcılıq dühasına layiq, onlarla müqayisə edilən (və müasir tələblərə cavab verən!) əsərlər yaratdılar. O da ən yeni ədəbiyyat tariximiz üçün çox ibrətlidir ki, bu dəyərli əsərlərin bir çoxunu Vaqif Səmədoğlu ilə Anar ya bir-birinə, ya da ədəbi şöhrətin zirvələrinə yüksəlmiş atalarına həsr etmişlər.

Mən burada Vaqif Səmədoğlunun Anar haqqındakı iki fikrini misal gətirməyə ehtiyac duyuram. Birincisində deyir ki, “mənim şairlik xronologiyamı Anar məndən yaxşı bilir. Məsələn, mənim yadımdan çıxmış, tamamilə unutduğum dörd poemamı Anar mənə verib. Baxan kimi yadıma düşdü... Hər dost bunu eləyə bilməz. Özü də Anar kimi ictimai nöqtəyi-nəzərdən həmişə məşğul olan

adam oturub dostun kitabını tərtib eləsin. “İlahi, mən burdayam” kitabının tərtibçisi də Anardı, amma adını bir tərtibçi kimi yazmayıb. Ön sözü də o yazıb. Yiğən də Anardı, səhifələyən də Anardı”... Burada Vaqif Səmədoğlu Anarı bir dost, ikinci fikrində isə böyük yaradıcı şəxsiyyət kimi dəyərləndirir:

“Anar... Unikal... Tənha İntellekt Qitəsidir. Nəinki Azərbaycanda, yəqin ki, bütün dünyada belə adamları barmaqla saymaq olar. Və bu mənada Anar mənimçün, ilk növbədə, lazımınca istifadə olunmamış Milli sərvətdir”.

Anarın isə Vaqif Səmədoğluna həsr etdiyi şeirin ilk misraları belədir:

***Ömrün o uzaq vaxtı,
İlk gənclik çağımızda
“Son yelkəni dolduran
son küləkdir” demişdin.***

***Nə bileydik küləklər
Hələ çox əsəcəkmis,
Dünya da çox genişdi,
Zaman da çox dəyişdi...***

“2=3+4, yaxud iki ailədə üç Xalq yazıçısı, dörd Xalq şairi” iki ailənin ədəbi yaradıcılığının, yaxud ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatının tarixində, əsasən, iki nəslin “tərcümeyi-halı”ndan bəhs edir. Ancaq sonda Vaqif Səmədoğlunun Günel Anarqızının kitabına yazdığı ön sözün, eləcə də Günel Anarqızının Vaqif Səmədoğlu haqqında kiçik də olsa təsirli xatirə yazısının verilməsilə üçüncü nəslə də tarix səhnəsinə çıxır ki, bu, iki ailənin ədəbi yaradıcılıq taleyində ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən yeni dövrünə bəslənən ümidlərə işarə edir. Və heç vaxt yadımdan çıxmaz ki, “Azdrama”da səksən illik yubileyi keçirilən gün, ağır xəstə olsa da həyat eşqini itirməmiş Vaqif Səmədoğlu Anarın ona etdiyi böyük yaxşılıqlardan danışandan sonra ərkəyə əlavə etdi ki, mən də borclu qalan deyiləm, Günelin kitabına ön söz yazdım... Bu sözlərdəki səmimiyyət, ciddiyyət və Günelin istedadına verilən yüksək olduğu qədər də obyektiv qiymət onun ifadəsi idi ki, Vaqif Səmədoğlu iki (əslində, bir!) ailənin ədəbi yaradıcılığının üçüncü nəslindən xeyir-duasını əsirgəməmişdi.

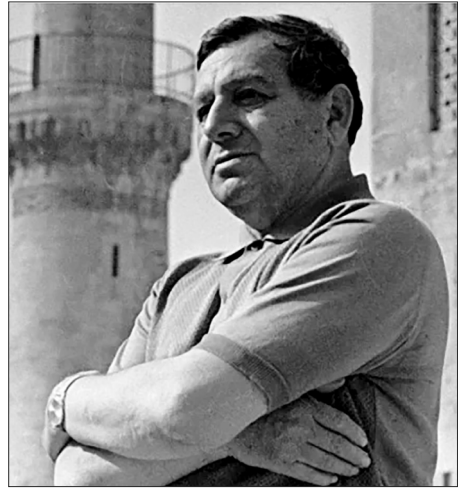
Cəsarətlə (və məmnunluqla!) demək olar ki, Anar digər bədii-publisistik əsərlərində olduğu kimi haqqında söhbət gedən yeni əsərində də Azərbaycan xalqının ədəbi-mənəvi dəyərlərini yüksək intellektual hazırlıq, sosial məsuliyyət və ideoloji uzaqgörənliklə tarixdən bu günə gətirməyin növbəti uğurlu təcrübəsini verir. Və onun daim xalqın ruhunun ən dərin qatlarına qədər nüfuz etməyə qadir təfəkkürü bu kitabında da öz missiyasını böyük məharət, istedad və milli ədəbiyyatın gələcəyinə sonsuz inamla yerinə yetirmişdir.

Nizami CƏFƏROV
akademik

Rəsul RZA

XATİRƏLƏR DƏFTƏRİNDƏN

Səməd Vurğunla harada, haçan tanış olduğumu deyə bilmərəm. Qalaq-qalaq günlərin arxasından bu ilk tanışlıq günlərini arayıb tapmaq çətindir. Səməd Vurğunu bir şair, bir insan kimi uzun illərin axarında, əgər belə demək olarsa, pillə-pillə, səhifə-səhifə tanıdım. Mübahisəmiz, birgə mübarizəmiz, fikir, zövq uyarsızlığımız, dostluğumuz, soyuqluğumuz da oldu. Mən xatirimdə qalan bəzi epizodları xəyalımda yenidən canlandırırım.

Bu xatirələr xronoloji olmayacaq. Mənim gündəliyimə, bəlkə də aydalıq, ildəlik demək daha doğru olardı. Ayrı-ayrı qeydlərimin tarixləri arasında bəzən yaxın, bəzən də çox uzun zaman var. Vaxtaşırı edilmiş bu qeydlərdə gərəkli olanlarla yanaşı, az əhəmiyyətli, təsadüfi, ötəriləri də az deyil.

Bakı, "Kommunist" qəzetinin Stalin adına klubu. Ədəbi gecə. Mübahisələr. Bir-birini inkar edən fikirlər... Mikayıl Rəfilinin bir şeiri qızğın mübahisəyə səbəb oldu.

Nəşədir yaşamaq,

Nəşədir həyat.

Alqış sənə, ey ölməyən kainat.

Mikayıl Rəfilinin bu sətirləri Səməddə kəskin etiraz doğurmuşdu. O, insanların ağır zəhmətini, yer üzündə milyonlarla adamın iztirab və məşəqqətdə yaşadığını şahid çəkərək, həyatın, yaşamağın nəşə olmadığını söyləyirdi.

Səmədin fikri ilə razı olanlar da, olmayanlar da vardı. Mehdi Hüseyn, mən M.Rəfilinin fikrinə səs verdik. Dedik ki, bütün çətinlik və iz-

tirablara baxmayaraq, kainatda həyatın hərəkət yönü nəşəyə-sevincə, daha işıqlı günlərə doğrudur. Mübahisə bitmədi. Tərəflər öz mövqeyində qaldı. Sonralar bu mübahisələri xatırlayanda, mən bu qənaətə gəldim ki, bu fikirlərdəki uyersizlik, məsələnin mücərrəd, qeyri-müəyyən məkan və zamanda qoyuluşundan gəlirmiş. Hər iki fikir ayrı-ayrı baxımdan doğrudur.

Bir dəfə soruşdum ki, Səməd, niyə sərbəst yazmaq istəmirsən?

O gülümsündü: – "Yazacağam, yazacağam," – dedi. Bir qədər fikirləşəndən sonra əlavə etdi: – "Sərbəst şeiri hələ geniş oxucu kütləsi qavraya bilmir. Doğrudur, bu formanın üstünlükləri var. Fikri dəqiq demək, yeni söz birləşməsi yaratmaqda sərbəst şeir geniş imkan verir. Lakin heca vəznində hələ də istifadə olunmamış imkanlar çoxdur. Heca vəzni ən sadə oxucuya da doğma və aydındır. Tez əzbərlənir. Bizim el havaları, muğamat kimi xalqın iliyinə, sümüyünə işləmişdir. Mən heca, bəzən də əruz vəzni ilə yazıram ki, oxucu mənə inansın, şeirimi sevsin. Əlbəttə, mənim əsas yolum heca vəzni olaraq qalacaq. Ancaq sərbəst şeir forması da mənə yad deyil".

Sonralar Səməd sərbəst şeir də yazdı, həm də bu şeirlər mənə dəyəri, ictimai pafosu ilə onun yaradıcılığında müəyyən yer tutdu.

* * *

Yerevana, David Sasunlunun yubileyinə gedirdik. Ermənistan yazıçılarından bir qrupu bizi Ağstafa dəmiryol stansiyasında qarşıladı. Maşın qatarı Qazaxdan keçib Dilican yoluna çatdı.

Səməd fikirli görünürdü. Nigar soruşdu ki, ay Səməd, nə olub? Gəmilərin qərq olub, nədir? Səməd fikir içində köks ötürdü:

– Cavanlığımı yadıma saldım, – dedi. – A Niyar, bu Dilican dərəsidir, axı.

Mən bu qəmli xatirələrdən uzaqlaşmaq üçün gülə-gülə dedim:

– Yoxsa, belin bükülüb, qocalıq səni haqlayıb?

Səməd dinmədi, arıq əli ilə saçını sığalladı. Onun saçına dən düşmüşdü. Maşınımız dağ yolu ilə yoxuşa qalxırdı. Səməd dodaqaltı züm-zümə edirdi:

*Fələk möhür basdı düşmən dəyəmə,
Bəs mənim verdiyim yadigar hanı?*

Bizim nümayəndə heyətinin bir dəstəsi bir gün qabaq Yerevana getmişdi. Böyükağa Qasımzadə, Mirvarid Dilbazi, yanılmıramsa, Ab-

dulla Faruq da bu dəstədə idi. Yerevana gələndə uşaqları bir az məyus gördüm. Bizi görəndə sevindilər.

– Yetim kimi qalmışdıq, – dedilər.

Səməd:

– Biz ölmüşdük ki, siz yetim qalasınız, – deyə çırtıq çaldı, oyuna girəcək kimi əllərini qaldırdı. Hamı gülüşdü.

Tanışlar, dostlarla görüşdük. Aleksandr Fadeyev özünəməxsus sirayətəddici gülüşü ilə bizi qarşıladı. Gürcüstan, Ermənistan yazıçıları ilə əl tutduq. Salamlaşdıq.

Gün günortadan xeyli əyilmişdi. Yeməxanaya getdik. Nümayəndə heyətimizi qonaqlar və ev yiyələri alqışlarla qarşıladılar.

Bizim üçün ayrılmış stol ətrafında oturduq. Səməd hara isə getdi, bir neçə dəqiqədən sonra o, restoranın çalğıcıları ilə gəldi. Çalğıcıları süfrəmizə dəvət etdik. İlk əvvəl Azərbaycan mahnıları, sonra gürcü, rus, erməni havaları səsləndi.

Məclis get-gedə qızışdı. Səməd:

– Kirvə, bir "Yallı" ver gəlsin, – dedi.

Adamlar salonun ortasında halaylandı. Böyük bir dəstə "Yallı" gerdirdi. Səməd onun həm dirijoru, həm rejissoru, həm də baş oyunçusu idi. "Yallı"nın ritminə uyğun tez-tez: "Ha, gözünə dönüm" – deyə uca-dan səslənirdi. Qadınlar süfrə arxasından durub oynayanlara baxmaq üçün dörd tərəfdə düzölmüşdülər. Birdən Səmədin səsi musiqi səslərini yarıb ucaldı:

– Ha Varpetcan¹, gəl görək.

İsahakyan, əlində dəsmal, oynayanlara qoşuldu. Çəpik, gülüş səsləri, "ay yaşa", "vaşa", "getso" səsləri salonu tərpədirdi. Bütün bu şənliyin, bu məclisin canı Səməd idi.

Axşam şeir gecəsində tamaşaçılar Səmədi hərarətlə qarşıladılar. Mehmanxanaya qayıdarkən Səməd üzünü bizim uşaqlara tutub, gülə-gülə: "Hə, lələşinizi necə gördünüz?", – dedi.

* * *

Samur-Dəvəçi kanalının açılışı da yadımdadır.

Səmədlə Qubaya getdik. Kanalın açılışı gurultulu, təntənəli keçdi. Axşam mehmanxanada bugünün hadisələrindən, sadə adamların hər yerdə bizə hörmət və məhəbbətindən xeyli danışdıq.

Yuxumuz gəlmirdi. Səməd həmişəki kimi narahat idi...

¹ – Varpet – ustad (ermənicə). Avetuk İsahakyanı belə adlandırırdılar.

Samur-Dəvəçi kanalının açılışına hər birimiz bir neçə sətirlik şeir yazıb, bir növ, ürəyimizi boşaldırdıq. Təəssüf ki, o şeirləri indi axtarıb tapa bilmirəm. Bəlkə də mənim şeirim Səmədin arxivindədir. Onun yazdıqlarından ancaq bu misralar yadımda qalıb:

*Gün keçər, zaman gələr.
Göyərər əkilənlər.
Qəmli günlərə düşər
Özünü tək bilənlər.
Nə qədər yaşasa da,
İnsan adını almaz,
Şöhrət üçün, ad üçün
Yeddi qat bükülənlər.*

Ovçuluq Səməddə bir ehtiras idi. Biz, onun ov yoldaşları, Səmədlə ayaqlaşa bilmirdik. "Siz bir balaca burada qızının, mən, bax, oraya baxım, gəlim". Bu sözlərlə Səməd ovçu yoldaşlarını tonqalın yanında qoyub bir anda yox olardı. Onun "bir macal", "bir qırnax" dediyi vaxt bəzən saatlarla çəkərdi. Qayıdıb gələndə, adətən, kəməmindən, heç olmasa, bir-iki quş asılmış olardı. Sonra hamımız yeni ovlağa gedərdik. Səməd yorulmaq nədir, bilməzdi. Ov vaxtı, elə bil, cavanlaşırdı.

Bəzən ov uğursuz olanda Səməd yorulardı. O, sərrast atar, qabağına çıxan ovu əldən buraxmazdı.

Sazaqlı bir qış günü bir neçə yoldaşla Cəngiyə getdik. Deyirdilər, Cəngidə, Bakı yolunun sağ tərəfində, təpələrin dalında, çay qırağında kəklik olur. Ovçular bilir ki, kəklik ovu çətinlik. Bu çətinlik Səmədi daha artıq həvəsə salırdı. Səhərə bir az qalmış Cəngiyə çatdıq. Üç dəstəyə ayrıldıq. Sağa, sola və qabağa yol aldığımız. Səmədlə mən qabaq tərəfə, çay qırağına yönəldik. Bu dəfə Reks (onun ov iti) yox idi. Bir müddət qabaq maşın altında qalmışdı. Biz irəlilədikcə hava açılır, alatoranlıq əriyirdi.

Səməd dodaqaltı nə isə deyirdi. Yaxınlaşdım. Səməd "ay Reks, ay Reks", – deyə, ah çəkirdi. Sanki onun ov həvəsi də yoxdu. Çox kədərli görünürdü. Birdən sağ tərəfdən bir kəklik pırıltı ilə qalxdı. Mən tütəngimin qayığını çiynimdən keçirmişdim. Hə-hü eləyib tütəngi əlimə alıncaya, Səmədin tütəngi gurladı. Kəklik yerə düşdü. Səməd yaralı quşun ardınca yüyürdü. Kəklik uça bilmirdi. On-on beş dəqiqədən sonra Səməd yorğun addımlarla geri döndü. Mənə baxıb güldü.

– Səməd, niyə gülürsən? – dedim.

– Ayə, ov yerində tütəngi dəyənək kimi saxlamazlar. Həmişə əlin tətikdə olsun.

Səmədin yaxşı yolluğu vardı. Yol boyu gülüb-danışar, zarafat eləyər-di. Bu dəfə ovumuz uğursuz oldu. Nə qədər gəzdiksə, bir sərçə də tapmadıq. Səməd dinməz-söyləməz geri qayıdırdı. Dindirəndə könülsüz cavab verirdi. Ov onunçün təkcə əyləncə deyildi. Ov zamanı sanki bütün böyük-küçük qayğılarından azad olur, fikri, diqqəti ancaq bir şeyə – ova bağlanırdı. Ov uğurlu olanda kefi kökəlirdi.

Səmədin tərcüməsində "Yevgeni Onegin" in yeni nəşrini redaktə etməyi mənə tapşırıdılar. Bu tərcümə ciddi zəhmətin, həvəs və ilhamın nəticəsi idi.

Puşkinin məşhur "Onegin bəndləri" ndə orijinalın özünəməxsus formasını saxlamaq çətin iş idi. Səməd bu işin öhdəsindən gəlmişdi. Bununla belə, təkrar nəşrdə ayrı-ayrı misraları dəqiqləşdirmək, bəzi yerlərdə deyimləri (ifadələri) daha da səlisləşdirmək gərəkdi. Bunların çoxunu Səməd özü qeydə almışdı. Bəzilərini redaktə zamanı düzəltmək lazım idi.

Tərcümənin mətnində düzəlişləri Səmədlə müzakirə edirdik. Razılaşdığı da, razılaşmadığı da olurdu. Bir də göürdün ki, gecənin bir vaxtı telefon zəng çaldı. Yuxulu-yuxulu dəstəyi götürürdüm. "Ayə, bu tezdən yatarlar?" Saata baxıb: "Yaman tezdür, saat üçə işləyib" deyirdim. Səməd gülürdü: "Ömür elə uzun deyil ki, onun çoxunu yuxuda keçirə-sən. Ayə, o gündüz dəyişdiyimiz misralar belə olsa, yaxşı deyilmi?" Mən diqqətlə onu dinləyirdim. Çox vaxt yeni variantın daha səlis, daha orijinal olduğunu təsdiq edirdik. Bəzən də razılığa gələ bilmirdik. Səməd mübahisəmizi zarafatla qurtarırdı: "Görürəm yuxulusan. Gecənin xeyrindənsə, gündüzün şəri yaxşıdır".

Bu yaradıcılıq nigarınlığı Səmədin xarakterinə xas olan mühüm cəhət idi.

Bəzi əsərlərinin taleyi son illərdə Səmədi çox düşündürürdü. Müəyyən səbəblərdən poeziyamızda yaranmış birtərəflilik, müəyyən fikir, deyim çərçivəsi onun nigarınlığının əsas səbəbi idi. O, dəfələrlə söhbət zamanı ölumdən beş-on il möhlət istədiyini bildirirdi. "Sinəm doludur, yeni şeirlər yazmaq istəyirəm", – deyirdi. Bu ürək çırpıntısının şeirə çevrilmiş misraları onun "Şair, nə tez qocaldın sən", "Mən tələsmirəm" kimi şeirlərində yüksək poetik ifadəsini tapmışdır.

Heyf ki, araya əbədi ayrılıq düşdü. Neçə-neçə belə gözəl əsərləri, yeni "Vaqifləri", "Komsomal poemalarını", "Zəncinin arzularını" Səməd sinəsində apardı...

NİGAR RƏFİBƏYLİNİN XATİRƏLƏRİNDƏN

Səməd Vurğun Nigar Rəfibəyliyə
“Qələbə” medalını
təqdim edir

Səməd Vurğunun hər hansı məclisin gözü, canı olduğunu, yüksək kürsülərdə olduğu kimi, süfrə başında da natiqlik məharətini, şöqünü belə məclislərdə olan adamların hamısı, o cümlədən, yeniyetməlik çağında bizi deyib-güldürdüyü məclislərdə mən də müşahidə etmişəm. Səməd Vurğun məclis aparmağı, tamada, masabəyi olmağı da hamımızdan, hətta bu işin xiridarı olan gürcülərdən də yaxşı bacarırdı. Gürcüstanın bir nömrəli tamadası sayılan Beso Jqentini masabəyi seçmişdilər. Məclisin əvvəlində Beso tamada seçilən kimi ənənəyə görə özünə müavin seçməyə başladı: – **“Sprava moim vassalom budet Samed, sleva”** ... – elə bu sözləri demişdi ki, Səməd ayağa durdu: – **“Azərbaycan nikoqda ne bıl vassalom”**, dedi – **“ya sam budu tamadoy”**. Məclisi ələ aldı, elə apardı ki, hamının ağzı açıq qalmışdı. Beso və gürcülər də daha bir söz deyə bilmədilər.

Yerevanda keçən günlər də yaxşı yadımdadır. Sasunlu Davidin yubileyinə getmişdik. O vaxt Rəsul Yazıçılar İttifaqının sədriydi. Rəsul Yerevandan tez qayıtmalı oldu, Bakıda işləri vardı, bizi – Mirvarini və mənə Səmədə tapşırırdı. Bir gün Mirvari ilə gəzməyə çıxmışdıq, gördük Səməd cavan bir erməni qızı ilə şirin söhbət edir. Ona sataşmağı qərara aldığımız: – “Səməd, bu necə işdir” – dedik. – “Rəsul bizi sənə tapşırıb, sən də bizi

tək qoyub yapışmısan bu axçidən". Səməd: – "Az, o sizin heç ayağınızın tozu da ola bilməz" – dedi. Daha türkəsaya ifadə işlətdi, mən bir az yumşaldıram.

Yubiley vaxtı Ermənistanda o vaxt dədə-babadan Azəri türkləri yaşayan rayonlara getmişdik. "Yamacda 10-11 yaşlı balaca bir çobana rast gəldik. Səməd ondan: – Ayə, məktəbdə oxuyursanmı? – deyə xəbər aldı.

- Oxuyuram.
- Neçənci sinifdə?
- Dördüncüdə.
- Səməd Vurğunu tanıyırsanmı?
- Əlbəttə.
- Səməd Vurğun mənəm.

Balaca çoban uzun-uzadı Səmədi süzdü, sonra: – Yeri, ə, yeri, sənin kimi Səməd Vurğun olar?"

Həmişə şık geyinən S.Rüstəmdən fərqli olaraq Səməd çox vaxt üst-başına fikir verməzdi, o vaxt televiziya-filan da yoxdu. Səməd Vurğunun adını eşitmiş, şeirlərini məktəbdə oxumuş balaca çoban üzdən onu necə tanıyırdı, heç ağılına da gələ bilməzdi ki, sürüsünü otardığı bu dağlarda birdən-birə rastlaşdığı bu şuluq görkəmli adam Səməd Vurğundur.

* * *

Qatarla Moskvaya gedirdik – Rəsul, mən, Səməd Vurğun... – Vaqon restorana getdik – Rəsul və Səməd pencəklərini çıxarmışdılar. Bir az aralı masanın arxasında bir dəstə erməni oturmuşdu. Əməlli-başlı içmişdilər. Biri elə hey bizə tərəf, daha doğrusu, mənə baxırdı, birdən durub səntirləyə-səntirləyə bizim masaya yanaşdı. Mənə nə isə dedi. Rəsul: – **"Poşel otsuda"** – dedi. Erməni Rəsula etinasızlıqla baxıb nə isə təhqiramiz bir söz dedi. Bir də onu gördüm ki, Rəsul ayağa durub erməninin boğazından yapışdı, onu əməlli-başlı əzişdirdi və masanın altına soxdu. Qəribədir ki, o biri ermənilər də onun köməyinə gəlmədilər. Salonda bir araqçılı türkmen də vardı, oturduğu yerdən Rəsula ürək-dirək verirdi: "Can qardaş, at onu pəncərədən" – deyirdi. Axır Səməd də durub araya girdi, erməni Rəsulun əlindən birtəhər qurtardı. Naharımız pozulmuşdu. Rəsulla Səməd pencəklərini geyinəndə ermənilər onların ordenlərini, deputat nişanlarını görüb təşvişə düşdülər, bizə yaxınlaşıb dönə-dönə üzr istədilər.

Nigar RƏFİBƏYLİ

GÜNDƏLİKDƏN SƏHİFƏLƏR

3 yanvar 1942-ci il.

Bütün günlərim Anarla keçir. Rəsul gedəndən bəri o mənə daha çox bağlıdır. Hər gün gəzməyə çıxırıq. Bu gecə anamgildə qaldıq.

Yanvar 1942-ci il.

Rəsuldan teleqram gəlmişdir. O, bu günlər gələcəyini vəd edir. Barı tez gəlsin. Biz Anarla yenə sakit gündüz gəzintilərimizə davam edirdik. O, hər gördüyü şey haqqında sual verir. Bəzən mən onun suallarından yoruluram.

*Bu vüsala yuxu əhvəli demək mümkün idi
Əgər olsaydı yuxu dideyi-giryanımıza...*

Gecə böyük Füzulinin bu misraları ilə yuxuladım.

Rəsul Rza, Nigar Rəfibəyli, Anar

18 yanvar 1942-ci il.

Gecə Yazıçılar İttifaqında növbətçi idim. Saat birə qədər orda oturdum. Rahim və Cəfər də orada idilər. Onlar Rahimin şeirlərini, “Şamo” əsərini və “Gizli Bakı”nı Stalin mükafatı üçün hazırlayırdılar.

21 yanvar 1942-ci il.

Gündüz şeirləri Yazıçılar İttifaqına apardım. Sonra Mirvarinin yanına getdim.

Yanvar, 1942-ci il.

Rəsula aid olan heç bir şeyə toxuna bilmirəm. Onun əynindən çıxardığı paltarları hələ stulun üstə qalıb. Onları yığışdıra bilmirəm. Küçəyə qaçmaq, küçənin gurultusu içərisində bir dəqiqə qəlbimin səsini eşitməmək istəyirəm. Mən hələ ağlamamışam. Bu mənimçün böyük qəhrəmanlıqdır. Ancaq bu tökmədiyim göz yaşlarının mənə baha oturduğunu yalnız mən duya bilərəm.

Mart, 1942-ci il

Kerçdən, Rəsuldan gələn məktubların arası kəsilmişdi. Rəsul yalnız arabir cəbhədə rəşadətlə vuruşan azərbaycanlı döyüşçülər haqqında Azərbaycan teleqraf agentliyinə yığcam və qısa oçerk-məqalələr göndərirdi. Göndərdiyi mətnin içində iki kəlmə: “Nigara salam” yaza bilirdi. O vaxtlarda AzTAQ-da işləyən Yefim Qurviç gecə-gündüz, nə zaman olsa telefon edər, bizi sevindirərdi.

Kerçdən gələn məktubların birində Rəsul “Bəxtiyar” şeirini göndərmişdi. Mən bu şeiri Səməd Vurğuna oxudum. Səməd: – “Nigar, mən bu şeirin vəznini tuta bilmədim, o nə vəzndə yazılıb?” – dedi.

Şeir on hecalı idi. Çox işlənən on bir hecalı şeirə alışıq qulağımız üçün on hecalı şeir qəribə gəlirdi:

***Külək qarı səpələr, Bəxtiyar,
Ağ geyinib təpələr, Bəxtiyar.***

1942-ci ilin mart ayı idi. Alman faşistləri Kırmda hücumə keçmişdilər. Sovet qoşunları geri çəkildirdi. Sovet məlumat bürosunun xəbərlərini ürək döyüntüsü ilə dinləyirdik. Həmin günlərdə mən başıalovlu evdən çıxıb birbaşa Yazıçılar İttifaqına gəldim. İttifaqın Birinci katibi Səməd Vurğunun yanına qalxdım. Səməd iş otağında tək idi.

“Səməd, mən cəbhəyə getmək istəyirəm, – dedim. – Mərkəzi Komitədə danış, məni hərbi müxbir kimi göndərsinlər. Burada qala bilmirəm”.

Səməd Vurğun həssas adam idi. Əhvalımı görüb başa düşdü, vəziyyətdən zarafatla çıxmaq istədi. Üzünü mənə tutub tamamilə ciddi ahənglə dedi:

– “Mən iki batalyonu hardan alım səni cəbhəyə yola salsın, bilirsən, indi Kırmda kurort-murort yoxdur. Get şeirini yaz, uşağımı saxla”.

Mənim etirazlarım kömək eləmədi. Mən narazı halda çıxıb gedəndə o, hərbi adam kimi dilləndi:

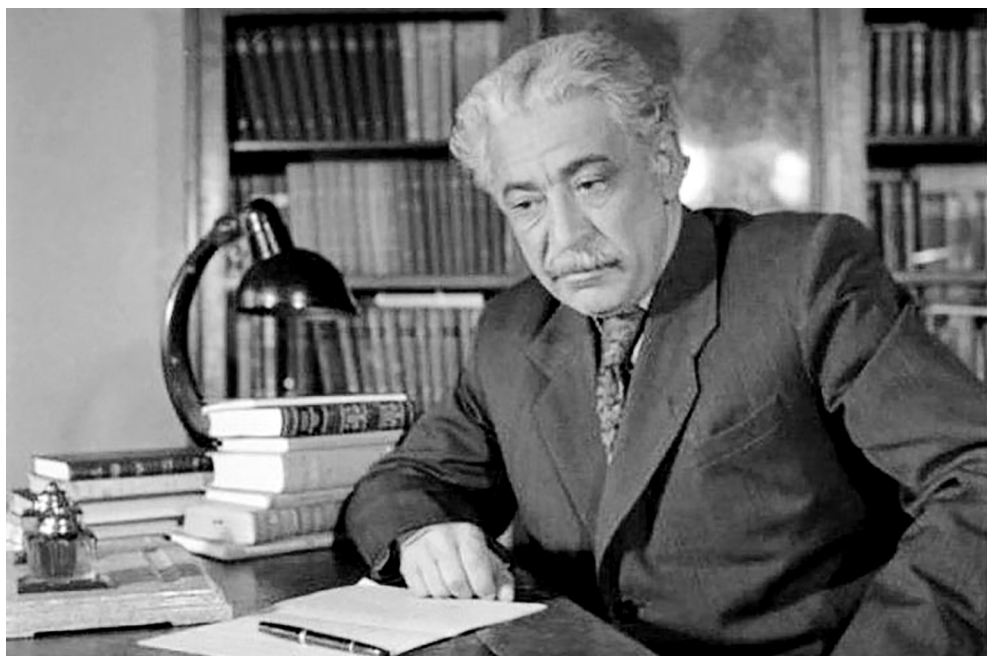
– “Axşam pedaqoji institutda şeir gecəmiz olacaq, ora gələrsən. Saat 7-də, yadından çıxmasın”.

ƏNVƏR MƏMMƏDXANLININ XATİRƏLƏRİNDƏN

Yazıya alan Anar

Həyat ülgüsü içində darıxmaq Ənvərin bir çox hekayələrində əks olunub – onun qəhrəmanları karvanlara qoşulur, baş götürüb uzaqlara getmək istəyi ilə çırpınırlar. Gəncliyində yazdığı "Karvan dayandı" hekayəsində də, qocalığında tamamlamaq istədiyi "Babək" romanında da... "Babək" romanının böyük hissəsini – uzaq karvan yolunun təsviri tutur. "Əfsanəvi dağlar" hekayəsinin qəhrəmanı da adiliklər mühitindən əfsanələr aləminə qaçır, uzaq və uca dağ zirvələrində bəlalı məhəbbətini tapır və itirir. "Ay işığında" hekayəsində qoca aşıq sənətinin ecazıyla gəncliyini, cavanlıq ehtiraslarını, həvəslərini, hisslərini qaytarmaq istəyir və bu cəhdin mümkünsüzlüyündən üzülür... Və nəhayət, "Ayrıldılar"da bu insanı sıxan, bıkdıran adiliklər mühitinə qarşı üsyan iki sevgilinin qəribə, ilk növbədə, izahsız və məntiqsiz görünən ayrılmalarıyla nəticələnir. Vaxtilə Səməd Vurğun bu hekayəni bəyənməmişdi, qəbul eləməmişdi və hətta "Axı niyə ayrıldılar?" adlı bir məqalə də yazmışdı. Amma onu deyim ki, Səməd Vurğun, ümumiyyətlə, Ənvərin şəxsiyyətini də, yaradıcılığını da sevirdi. "Şərqi səhəri" haqqında ayrıca bir məqalə də yazıb əsəri yüksək qiymətləndirmişdi. Ənvərə ərkəyana bir zarafatla "Peçorin" deyərdi və mənəcə, hər ikisinin xasiyyətlərində, xüsusilə cavanlıq çağlarında oxşar cəhətlər

çox idi. Gəncliklərində hər ikisi xəyalpərvər, romantik idilər. Birlikdə səfərlərdə, Moskvada, çox-çox məclislərdə olmuşdular. Ənvərin Səməd haqqında canlı detallarla zəngin olan xatirələri vardı, heyif ki, özü yazmadı. Mənim yadımda qalanları burda gətirirəm. Bu xatirələrin məzəli məqamları da var. Və qəribədir ki, bu məzəli xatirələrdə Mir Cəfər Bağırovun kabus kimi vahiməli surəti də yumor işığında görünür. "Bir dəfə Bağırov Mehdiylə məni çağırmışdı, Səməd də o vaxt Yazıçılar İttifaqının sədri idi, biz bir az gecikmişdik, Mərkəzi Komitənin qarşısında Səməd əsəbi var-gəl edir, papiros çəkirdi, bizi görən kimi üstümüzdə düşdü: – "Mənim kimi aslan, – dedi, – bura gələndə dizlərim titrəyir, siz hələ gecikirsiniz də"... Bağırov bizi Moskvaya oxumağa göndərmək istəyirdi, biz imtina edəndə: "Əlbəttə, Bakıda bulvar qalır, "İnturist" qalır, gəzib-dolanmaq qalır, Moskvaya gedib oxumağı neyləyirsiniz?" – dedi. "Bir dəfə yenə köhnə "İnturist"də idik; Səməd, Rahim, mən... "İnturist"nin o vaxtkı məşhur metr-doteli İvan İvanoviç bizə yaxşı stol düzəltdi, yeyib-içdik. O vaxtlar da yazıçılar "İnturist"ə gedən kimi Bağırova xəbər verərdilər. Nə məsələyəcünsə yenə yanındaydıq, birdən düşdü üstümüzdə ki, bəli, gününüzü restoranlarda keçirirsiniz, içirsiniz - filan, bax, bu günlərdə yenə Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Ənvər Məmmədخانlı "İnturist"də kefdə idirlərmiş. Rəsul isə orada yox idi, nə o gün bizimlə "İnturist"ə getmişdi, nə də indi Bağırovun yanında yox idi. "İnturist"də də bizimlə Rahim idi, burda da vardı, amma Bağırov onun adını çəkmirdi, Rahim də üstünü vurmurdu. Gördüm bu dinmir, dedim: – "Yoldaş Bağırov, Rəsul Rza orada yox idi!" – Bəs kim vardı? Dedim: – "Məmməd Rahim". Rahim dərhal sıçradı: "Yoldaş Bağırov, içmişdim, amma lülüşqə deyildim". – "Sadis, durak", – deyə Bağırov onun üstünə çəmkirdi. Gülüşdük və vəziyyət bir az yumşaldı, sonra cəsarətə gəlib: – "Axı rus yazıçıları lap betər içir, – dedik. –

Şoloxov, Fadeyev". Bağırov çox məntiqli cavab verdi: "Onların dədə-babaları da içib, sizə nə düşüb?"

Ənvər danışdı: Səməd Vurğunla və Bağırovla bağlı başqa bir xatirəsi daha dramatik idi... 40-cı illərdə bir şayiə buraxmışdılar ki, (güman ki, bunu qəsdən, provakasiya üçün ediblər), "Cavid sağdır, qayıdır və Cavidin köhnə dostu Abdulla Şaiq vağzala, onu qarşılamağa gedib". Ənvər deyirdi ki, bu xəbəri Səməd mənə deyəndə yanımızda üçüncü bir adam da vardı və mən ondan şübhələnirdim ki, bu adam yoncadır.² Səməd bu sözü təzə başlamışdı, stolun altında onun ayağını vurdum ki, danışmasın. Səmədin də bütün həyat təcrübəsiylə, zəkasiyla bərabər, bir az sadələşməyi də vardı, qayıtdı mənə ki, "ayə nə olub, ayağımı niyə vurursan?" Bildim ki, xəbəri Bağırova çatdıracaqlar. Doğrudan da, bir müddət sonra Bağırov Şaiqin bu hərəkətinə görə Səmədi də bərk məzəmmət eləmişdi: – "O qocaya nə düşüb vağzala gedir, (Yəni Şaiqə – A.) – demişdi, – yaxşı, turalım lap Cavid gəlir, haradan gəlir? Həccdən, Məkkədən gəlir?"

Kamal Abdullayevlə apardığı son söhbətində də Ənvər o günləri xatırlayır: "Bağırov onu (Faruq – A.) tutdurmadı, halbuki tutdura bilərdi (səbəb, mənə, Bağırovun rəhmədilliyi deyil, 37-ci il qırğınının sonu tutulma, sürgün və qətl planlarının doldurulması və 39-cu ildə repressiyalar kampaniyasının bütün ölkədə dayandırılması idi – A.). Amma başladı ki, yox, sənəni öyrədiblər. Yazıcılar İttifaqında öyrədiblər. Elə sənə Rəsul Rzanın qohumluğu da çatır. Bütün Yazıcılar İttifaqını darmadağın elədi. Bir-bir adamları çağırırdı. O vaxt mən o adamların içində, düzdü, olmamışam. Səməd Vurğunu, Rəsul Rzanı, başqalarını, hamısını... İçəri girən kimi soruşmuş ki: **"Kakoy on poet?"** (Yəni Faruq – A.). Məsələn, Səməd nə bilsin ki, hadisədən xəbəri yoxdu. Deyib ki, **"tovariş Bağırov, rastuşiy, xoroşiy poet"**. " – A... rastuşiy, xoroşiy poet?! Otur!""

Bağırovun qəribə bir xüsusiyyəti vardı, bu Rəsulun da başına gəlib, o dövrün az-çox tanınmış ziyalı Mərkəzi Komitədən ən yüksək vəzifəli bir məmuruyla toqquşa bilərdi və bu toqquşma Bağırova çatanda heç kəs yüz faiz əmin və arxayın ola bilməzdi ki, məsələ kimin xeyrinə həll olunacaq. Elə hallar olurdu ki, Bağırov bu konfliktdə, məsələn, Səmədin, ya Rəsulun tərəfini saxlayır, onlardan çuğulçuluq edən məmurları yerində otuzdururdu. Əlbəttə, əks hal da olurdu, çox olurdu.

² – Bizim ailədə NKVD agentlərinə hər yerdə bitən yonca adı qoymuşdular.

ANAR

«TİKİLMƏMİŞ TÜRME LƏRİN HÖRÜLMƏMİŞ HASARI»

Bu yazının başlığı Vaqif Səmədoğlunun şeirindədir, Vaqifin başqa bir məşhur şeirində də belə misralar var:

*Doğuldum 1939-da,
1937-də tutuldum.*

Bu tarix uyğunsuzluğu çoxlarını çaş-baş salırdı: Doğulmadan necə tutulmaq olar?

Yusif Səmədoğlu 1935-ci ildə, mən 1938-ci ildə, Vaqif 1939-cu ildə anadan olmuşuq. Amma bütün bizim nəslə mənsub olanlar kimi 37-ci il qırğınlarının vahiməsi içində dünyaya göz açmışıq və lap körpə yaşlarından evlərimizdəki xısın danışıklardan agah olub qorxu, vahimə içində yetişmişik.

«Rus ruletkası» deyilən köhnə bir «oyun» var. Harınlaşmış zabidlərin özlərinə riskli «əyləncə» tapmaq həvəsindən yaranıb. Tapançalarının xəzinəsinə beş güllə əvəzinə, tutalım, iki, daha riskli üç, hətta dörd güllə qoyub barabanın bir gözünü boş saxlayaraq fırladırmışlar. Sonra da tapançanın lüləsini gicgahlarına dirəyib tətəyi çəkirmişlər. Ya bəxt.

Bir an içində həlak olmaq da mümkündür, sağ qalmaq da.

37-ci ilin məşum hadisələri haqqında düşünəndə, bu ilin getmə-qalma «lotereyasını» məhz bu «rus ruletiylə» müqayisə etmək olar. Kimin repres-

siya qurbanı olması, kimin salamat qalması heç bir səbəblə anlaşılmır. Burada nəinki siyasi, heç adi məntiq də tapmaq mümkün deyil. Siyasi məntiqə gəldikdə, yaxşı, tutaq ki, sovet quruluşuna qarşı olan müsavətçilərdən (daha doğrusu, 20-ci illərin repressiyalarından sonra nə şəkildəsə ilişib qalanlarından) intiqam alırdılar, bəs onda həmin bu sovet hakimiyyətini qurmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxan, bu rejimə canla-başla xidmət göstərən kommunistlər – Əliheydər Qarayevlər, Həmid Sultanovlar, Çingiz İldırımlar niyə güllələndirilirdilər? Cümhuriyyət Parlamanında M.Ə.Rəsulzadəyə hücum edən Əliheydər Qarayevə cavab verərkən Məhəmməd Əmin deyir: Əliheydər, çağırдыңın bolşeviklər bir gün sənin özünü güllələyəndə mənim sözlərimi xatırlayarsan.

Belə də oldu, yəni, güllələyənlərin özlərini də güllələdilər. Turalım bunlar və yüzlərlə başqa partiya məsulları Mir Cəfər Bağirovun şəxsi düşmənləri idi, nə səbəbdənsə hamısından yanıqlı idi. İndi əlinə girəvə düşəndə qisasını alırdı. Bəs onda yazıçılardan, artistlərdən, alimlərdən kimin qisasını alırdı?

Əlbəttə, 37-ci il repressiyaları tək Azərbaycanda gedən lokal proses deyildi. Bütün SSRİ-ni bürümüş repressiya qasırgasının güclü bir dalğası Azərbaycana da altına almışdı. Moskvada Stalin dövlətin və partiyanın üst mərtəbələrində olan kommunistləri, Leninin silahdaşlarını – Zinovyevi, Kamenevi, Buxarini, Tomskini, Rıkovu (Trostkiyə hələ əli çatmırdı) məhv edirdi. NKVD başçısı Yaqoda dünənəcən silahdaşları olanları bir-bir dənələyirdi, qurşuna düzürdü, ta ki onun yerinə karlik Yejov gələncən, Yejov adam öldürmək planını artıqlamasıyla yerinə yetirəndən sonra onun özünü də güllələdilər. Yerini Beriya tutdu, o da yerdə qalanları qırdı və vaxtı gələndə onu da cəhənnəmə vasil etdilər.

Rusiyada repressiya qurbanı olan görkəmli yazıçıları, sənət xadimlərini yada salmağa çalışıram: Qumilyov, Meyerhold, Mandelştam, Babel, Pilnyak, Pavel Vasilyev... daha kimlər? Rusiyada repressiya qurbanı olmuş məşhur ədəbiyyat, sənət adamlarından başqaları yadıma düşmür. Bütün respublikalar içində bəlkə də hamıdan çox ədəbiyyat, elm, sənət adamlarını qurban verən Azərbaycan oldu. (M.C.Bağirova «eşq olsun!»). Bu illərdə Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyində Xoren Qriqoryanların, Ruben Markaryanların at oynatdıqlarını yada salsaq, bunu başa düşmək çətin deyil. M.C.Bağirov özü də bunu çox gec anladı – məhkəməsində, edam hökmü arəfəsində.

Əski müsavətçilər Əhməd Cavad, Müznib, Cümhuriyyət hökumətinin Türkiyədə səfiri Yusif Vəzir Çəmənəminli, M.Ə.Rəsulzadənin qohumu Seyid Hüseyinlə bərabər kommunist yazıçılar Tağı Şahbazi (Simurq), Böyükəğa Talıblı, Hacıbaba Nəzərli, Kazım Ələkbərli də gedər-gəlməz yolunun yolçuları oldular.

Böyük Cavid də repressiya qurbanı oldu, ona göz verib işıq verməyən Əhməd Triniç də, Əhməd Cavad da, ona qan udduran «qızıl tənqidçilər»

də, «Oxu tar, oxu tar, səni kim unudar» şeirini yazan Müşfiq də, tarı qadağan edən Maarif komissarı Mustafa Quliyev də.

Yazıçı Böyükağa Talıblı müstəntiqin «Yazıçılar İttifaqının ayrı-ayrı üzvlərinin əksinqilabçı fəaliyyəti haqqında sizə nə məlumdur?» sualına, şübhəsiz ki, olmanın işgəncələrdən sonra belə cavab verir:

«Mənə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının əksinqilabçı əhval-ruhiyyədə olan üzvlərinin apardığı işlər məlum idi: Abdulla Şaiq, Kazım Ələkbərli, H.Cavid, Ə.Cavad, M.Müşfiq, Tağı Şahbazi, Əli Nazım, Yusif Vəzir, Süleyman Rüstəm».

Yeni işgəncələrdən sonra əlavə edir:

“Hacı Nəzərli Yazıçılar İttifaqının içində Səməd Vurğundan, Mehdi Hüseyndən, Rəsul Rzadan, İsmayıl Hafizdən (sonralar tarixçi alim olan akademik İsmayıl Hüseynov o vaxtlar şair kimi tanınırdı – A.) ibarət möhkəm əksinqilabi qrup yaratmışdı”.

Elə həmin ildə güllələnmiş Böyükağa Talıblıdan bu sözləri nəyin bahasına, necə dözülməz əzab-əziyyətdən sonra alındığını təsəvvür etsək, onu zərrə qədər günahlandırmağa mənəvi haqqımız yoxdur. Amma sonrakı firavan nəsillərin bəzi nümayəndələrinin də Abdulla Şaiqin, Səməd Vurğunun, Süleyman Rüstəmin, Rəsul Rzanın, Mehdi Hüseynin o illərdən salamat çıxdıqlarına görə qınamağa heç bir əsası yoxdur. Məhz bizim günlərdə belə ittihamların arabit səsəndiyinə görə Süleyman Rüstəmin 90 illik yubileyində çıxış edən Ulu Öndər Heydər Əliyev dedi:

“Biz Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin və bizim başqa görkəmli şəxslərin repressiya qurbanları olması haqqında onillərdir ki, böyük ürək ağrısı ilə danışırdıq. İndi kimsə hesab edir ki, o vaxtlar gərək Səməd Vurğunu da həbs edəydilər, Rəsul Rzanı, Süleyman Rüstəmi də öldürəydilər, onda deyərdilər ki, bunlar qəhrəman idi və biz oturub onlara da on illərlə ağlayacaqdıq. Biz Allaha şükür etməliyik ki, belə insanlar o ağır dövrlərdə o xatalardan qurtara bildilər. Əgər 30-cu illərdə o itkilərimizlə yanaşı, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm və bizim o nəsildən olan başqa görkəmli şairlərimiz olmasaydı və onlar yazıb-yaratmasaydılar, o əsərlər olmasaydı, indi bizim o dövr tariximizin ədəbiyyat, mənəviyyat, mədəniyyəti nədən ibarət olardı? Mən bizim ədəbiyyatımızı Səməd Vurğunsuz, Rəsul Rzasız, Süleyman Rüstəmsiz təsəvvür edə bilmərəm.

Süleyman Rüstəm, Səməd Vurğun, Rəsul Rza kimi böyük şairlərə, onların yaradıcılığında bugünkü günə uyğun olmayan hansısa nüansları tapıb irad tutmaq, hesab edirəm ki, mənəviyyatsızlıqdır. Belə adamların özləri xalq, millət, ölkə üçün heç bir şey etməyiblər. Əgər bizim xalq dili ilə desək, onlar nə Səməd Vurğunun, nə Rəsul Rzanın, nə Süleyman Rüstəmin dırnağı qədər də ola bilməzlər”.

Heydər ƏLİYEVİN 1998-ci il martın 26-dakı çıxışından

Cümhuriyyət dövründə yaşamış Üzeyir Hacıbəyli və ondan da gənc Cəfər Cabbarlı yeni dövrdə də, məhdud imkanlar daxilində belə, xalqa, onun milli musiqisinə, ədəbiyyatına, teatrına xidmət etməyin mümkün olduğunu dərk edərək, sovet illərində şah əsərlərini yaratdılar.

Ancaq 20-30-cu illərin gənc yazıçıları, şairləri gözlərini açıb elə bu cəmiyyəti görmüşdülər.

O dövrdə ədəbiyyata gəlmiş və ədəbiyyatda qalmış şairlər içində Süleyman Rüstəm (1906-cı ildə doğulmuş), Səməd Vurğun (1906), Mikayıl Müşfiq (1909), Məmməd Rahim (1907), Rəsul Rza (1910) – ikisi – Səməd Vurğun və Rəsul Rza Bakıya əyalətdən gəlmişdilər. Adları çəkilən digərləri isə köklü-köməcli bakılılar idi. Bunun da əhəmiyyəti var. Səməd Vurğunçün də, Rəsul Rzayçün də (üç-dörd il yaş fərqləri olsa da) XX əsr 30-cu illərdə Bakıda başlanırdı. Göyçay kimi əyalət şəhərində yaxud Qazaxın aşıqlı-sazlı mühitində gənc şairlər zamanın nəbzini çətin tuta bilərdilər. Əgər qısa sürən müstəqillik illərinin dadı damaqlarında qalmış Cəfər Cabbarlı və Üzeyir bəy «yeni dünya» quranların sıralarına qoşulmuşdularsa, 10-14 yaşlı əyalət çocuqlarının Cümhuriyyət dövrü haqqında nə təsəvvürləri ola bilərdi?

Rəsul Rza və Səməd Vurğun iflasa uğramış xan və bəy nəslindən idilər, Süleyman Rüstəm (dəmirçi oğlu), Məmməd Rahim (faytonçu oğlu) sadə ailələrdən çıxmışdılar, Mikayıl Müşfiq yetimliklə böyümüşdü. Uşaq yaşlarında Səməd Vurğun anasını, Rəsul Rza atasını itirmişdi.

Zadəgan nəslindən olanlar da, sadə ailələrdən çıxanlar da sözdə insanların, xalqların azadlığını, bərabərliyini bəyan edən quruluşu şövqlə qarşılayır, alqışlayır, tərənnüm edirdilər.

Öz «Göygöl» şeirini Əhməd Cavada ithaf edən Səməd Vurğun, eyni zamanda,

***Mən nə Sanılıyam, nə də Cavadam,
Onlara düşmənəm, onlara yadam,***

yazanda məqsəd məfkurə, ruh ayrılığını göstərmək idi.

Cümhuriyyət çağını ilhamla tərənnüm edən Əhməd Cavad sovet dövründə küskünlüklə

***«Əyil Kürüm, əyil keç,
dövrən sənin deyil, keç»***

deyirdi. Rəsul Rza «Bolşevik yazı» şeirində bu çağırışa qarşı çıxırdı.

***Qulaq vermə şairin
Lirik misralarına
Əyilib keçmə Kürüm
yetər əyilib keçdin
Qoca tarix boyunca***

Əhməd Cavadçün Kür əski dövrün, milli dəyərlərin rəmzi idisə, Rəsul Rza üçün yeni dövrün, quruculuğun, yeniləşmənin timsalı idi.

Amma gənc şairlərin yaşlı nəslə asi olması o qədər də bəsit məsələ deyil. Bunu ədəbiyyat tarixlərindən yaxşı bəlli olan «atalar və oğullar», «ənənə və yenilik» qarşıdurması saymaq da olmaz. Sovet quruluşunu qeydsiz-şərtsiz qəbul edən gənclər və etməyən yaşlılar arasında ziddiyyət də üzdə görünən kimi deyildi.

Elə həmin o tərənnüm və şüarlar illərində Səməd Vurğun qələmindən belə misralar da çıxırdı:

***Bu rübabin hər telində
yüz ahım var, amanım var.
Nə dövrəna etibarım,
nə insana gümanım var.***

«Xan nəvəsi ola-ola ərizə verəsən Komsomola»

deyə acı etiraf edən Rəsul Rza 30-cu illərdə yazdığı «Kəmiklər» («Sümüklər») şeirində xan nəslindən olmasıyla bağlı hansı çətinliklərlə üzləşməsindən yanıqlı bir dillə söz açır.

Elə həmin dövrdə Səməd Vurğun:

***«Həyat» dedikləri şübhəli bir şey
Ölümsə şübhədən çıxmaq deməkdir» yazırdı.***

Yaxud Rəsul Rzanın:

***«Doğrudur «yamanlığa yaxşılıq»
həyat fəlsəfəm olmayıb
Ancaq hansı günüm var ki,
könlümcə olsa belə
bir anı, bir zərrəsi
qayğı, nigaranlıq,
qəm olmayıb?»***

sualına sanki Səməd Vurğun misralarında cavab tapırıq:

«Hansı şair, hansı qələm öz vaxtında xoşbəxt olur?»

İndiki «icazəli cəsarət» əyyamında bəzən naşılıqdan, bəzənsə bilərəkdən, qəsdən sovet dövründə yazıb-yaratmış bütün şair və yazıçıları damğalamağa, onların bədii irsini ləkələməyə, daha betər, unudurmağa,

ədəbiyyat tarixindən büsbütün silib atmağa çalışanlar da bu doğru fikri heç cür qəbul etmək istəməzlər ki, bir var sosrealist sovet ədəbiyyatı, bir də var sovet dövründə yaranan əsl ədəbiyyat. Bəli, Səməd Vurğunun da, Süleyman Rüstəmin də partiyaya, Stalinə həsr olunmuş yetərinə çox əsərləri var. Mikayıl Müşfiq «Stalin» poemasını, Rəsul Rza «Lenin» poemasını yazıblar.

Amma Səməd Vurğunun elə bir qismi bu kitabda çap olunan şeirlərinin sovet ədəbiyyatına nə dəxli var? Aşıq Ələsgərin «Dağlar» şeiri nə qədər sovet ədəbiyyatıdırsa, Səməd Vurğunun da «Dağlar» şeiri o qədər sovet ədəbiyyatıdır.

Səməd Vurğun:

*Bir şairin yalnız ömrü
Tor içində gedir bada.
Nə yazıq ki, bu sirrimi
Nə anlayan, nə duyan var –*

yazanda, ya Rəsul Rza:

*«Dərdimi kimə deyim,
Dünya dolu adamdır»*

– deyəndə bu ovqat sovet şairinin dünyagörüşündən nə qədər uzaq olduğunun fərqi nə varırımlar?

Süleyman Rüstəmin klassik qəzəl janrında yazdıqları sovet ədəbiyyatı sayılmalıdır? Eləcə də Müşfiqin misilsiz «Yenə o bağ olaydı», ya tragik «Necə əl çəkimi?» şeirləri sovet ədəbiyyatının yox, əbədi zamanların yüksək sənət örnəkləridir. Rəsul Rzanın «Çinar», «Darısqallıq», «Sarı dana və balaca qız» və bir çox başqa şeirləri, «Rənglər» silsiləsi, «Qızılgül olmayaydı» poeması sovet yox, antisovet ədəbiyyatı sayılsa daha düzgün olardı.

Otuzuncu illərin birinci yarısında, hətta məşum 37-ci ilin ilk aylarında mətbuat səhifələrində, yığıncaqlarda gedən qızgın ədəbi-ideoloji müzakirələr, mübahisələr Azərbaycanda hələ siyasi repressiyalar mərhələsinə keçməmişdi.

Fevralın 11-də Rəsul Rzayla Nigar Rəfibəylinin kiçik mənzillərində toy məclisində çoxusu xanımlarıyla – Hüseyn Cavid, Əhməd Cavad, Seyid Hüseyn, Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Mikayıl Müşfiq, Mehdi Hüseyn, Mikayıl Rəfili, Sabit Rəhman və əlbəttə, Ənvər Məmmədخانlı iştirak edirlərmiş. (O dar otağa necə sığışıblar?)

Əski müsavətçilər Əhməd Cavad və Ənvərin atası Qafar Məmmədخانlı qucaqlaşmış, öpüşürlərmiş. Hüseyn Cavid onunla ərkyana davranmaq istəyən gənclərə təpinirmiş: cavanlar, öz aranızda zarafat edin. Rəfili: «Ey Nigar, Rza olsun sənə bizdən yadigar» kimi misralar yazıbmış. Məclisin

tamadası Kazım Ələkbərliymiş. Anam deyərdi: “Məclisdəkilərin bir çoxu üçün bu axşam yəqin ki, son xoş xatirələri olub”.

Əli Nazim də toya dəvət olunubmuş, amma üzr istəyib, gəlməyib. Başının üstünü qara buludlar almış tənqidçi, yəqin ki, məclisdəkilərin ovqatını pozmaq istəməyib.

Az sonra ədəbi mübahisələr siyasi repressiyalar müstəvisinə çevrildi, «Pravda» qəzetinin 8 iyun 1937-ci il sayında Q.Rıklin soyadlı jurnalist giley-lənirdi ki, Azərbaycan yazıçıları bir-birini ifşa etməkdə ləng tərپənirlər. Q.Rıklin yazır:

«Kazım Ələkbərlidən sonra Yazıçılar İttifaqına Seyfulla Şamilov başçılıq etməyə başlayıb. Demək olar ki, heç nə dəyişməyib. Şamilovla danışın, fəxarətlə rəhbərlik etdiyi İttifaqın düşmənlərə qarşı necə mübarizə aparmasından söz açacaq, «Biz Əli Nazimi, Əhməd Cavadı, Rəfilini xaric etdik». Sanki hər şey öz qaydasındadır (! – A.), amma məsələ ondadır ki, İttifaqın idarə heyəti düşmənlər başqa təşkilatlar tərəfindən ifşa olunan-dan sonra həvəslə (! – A.) ifşa edir».

Fikir verin, məqalə müəllifi narazıdır ki, yazıçılar çəkistlərin işini asanlaşdırmırlar, özləri bir-birini bada vermirlər. O ki qaldı millətçiliyə görə İttifaq üzvlüyündən xaric olunan Rəfiliyə, o, repressiya olunmadı, bir müddətdən sonra Yazıçılar İttifaqı üzvlüyünə bərpa edildi, amma daha sonra, bu dəfə kosmopolit kimi, İttifaqdan xaric edildi. Yazıçılar İttifaqının məsul katibi Səməd Vurğun İttifaqın 27 martda keçirilən Plenumunda deyir:

“Son vaxtlar Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqında baş verən hadisələr və bu haqda partiya orqanlarımızın yazdığı vaxtlı və haqlı tənqidlər geniş oxucu kütləsini düşündürməyə bilməz. Biz işimizdə buraxdığımız səhvlərə göz yummadan sağlam bolşevik özünütənqidi ilə səhvləri ləğv etməli, sovet ədəbiyyatımızın iti addımlarla inkişafını təmin etməliyik. Bugünkü ədəbi nailiyyətlərimiz, hər şeydən əvvəl, bərişmaz sinfi mübarizəmizin qanunu nəticəsidir. Qabaqca qeyd etməliyəm ki, Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqında bolşevik özünütənqidi lazımı yüksəkliyə qaldırılmamışdır”.

Məruzəçi «ifşa» olunmuş yazıçıların – «xalq düşmənlərinin» adlarını çəkir.

Filologiya elmləri doktoru Aslan Salmansoy «Səməd Vurğunun «Azərbaycan epopeyası, yaxud «Qırmızı üzlü albomun tarixçəsi» adlı məqaləsində qeyd edir ki, bu çıxışından bir qədər əvvəl Səməd Vurğun xalq düşmənləri elan edilən şairləri (xüsusilə H.Cavid və M.Müşfiqi) qanadının altına almaqda günahlandırırırmışlar. Məqalədə 1937-ci ilin aprel ayında Səməd Vurğun çıxışında artıq başlarının üstündə qara buludlar gəzən H.Cavid və M.Müşfiqi xilas etməyə son təşəbbüslər edir.

«H.Cavid faşizm və müharibə əleyhinə yeni pyes yazmış» deyə pozitiv məlumat verir. «Yoldaş Müşfiq canlı insan temasından yazmaq istəyir – deyir. – Əvvəl o, ziyalılar haqqında yazmaq istəyirdi, mən buna razı olma-

dım. Elə qərara gəlmişik ki, Müşfiq gedib bir neçə ay kolxozda oturub, kolxoza dair bir şey yazsın».

Amma bu cəhdlərdən bir şey çıxmır. Az sonra həbs olunurlar və artıq Səməd Vurğunun özü real təhlükə qarşısında qalır, odur ki, növbəti Plenumda «xalq düşmənləri» haqqında ən kəskin ifadələri işlətməli olur, onlar haqqında artıq ən kəskin sözlər deməli olur.

Aslan Salmansoy «Görünən və görünməyən Vurğun» adlı məqaləsində yazır:

“Səməd Vurğunun qəribə taleyi olub: bir tərəfdən, hələ sağlığında əfsanələşdirilib, nağıl, dastan qəhrəmanları ilə eyniləşdirilib, yaradıcılığı yüksəklərə qaldırılıb, digər tərəfdən isə hücumlara, təqib və təzyiqlərə tuş gəlir, yazdıqları inkar edilir, şəxsiyyətinə kölgə salınır və qəribəsi odur ki, usta şairə qarşı ikili münasibət elə əlinə qələm aldığı illərdən başlayıb və demək olar ki, ömrünün sonuna kimi davam edib.

1956-cı ildən 1990-cı ilə qədər şairin ruhu narahat edilməyib. Müstəqillik qazandıqdan sonra isə müəyyən qüvvələr tərəfindən Vurğuna qarşı hücumların yeni mərhələsi başlayıb və fasilələrlə indi də davam etməkdədir. Paradoks odur ki, şair sağlığında sovet quruluşuna qarşı çıxmaqda, kommunist partiyasının rəhbərlik rolunu danmaqda, millətçilikdə, xalq düşməni elan edilmiş H.Cavid, Ə.Cavad, M.Müşfiq, H.Sanlı kimi şairləri müdafiə etməkdə günahlandırılır və cəzalandırılırdısa, indi, əksinə, sovet quruluşunu və kommunist partiyasını mədh etməkdə, kosmopolitlikdə, milli dəyərləri güdaza verməkdə ittiham edilir”.

Məqələsinin başqa bir yerində Aslan Salmansoy yazır:

«S.Vurğunu «Mən nə Sanılıyam, nə də Cavadam. Onlara düşmənəm, Onlara yadam» misralarına görə ittiham edənlər təqdim etdiyimiz bir neçə cümləni nəzərə alsınlar: yazılan bütün məqalələrdə S.Vurğunun H.Cavidin, xüsusilə də H.Sanlı və Ə.Cavadın təsiri altına düşməsi, üstəlik, onların «havalarını daha ustalıqla çalması» qeyd olunur. Bu səbəbsiz deyildir. Həqiqətən də, S.Vurğunun, eləcə də Ə.Cavad və H.Sanılının təbiət şeirləri arasında bir yaxınlıq, doğmalılıq var idi. Amma o illərdə Ə.Cavad və H.Sanlı «burjua və qolçomağ şairləri» adlandırılırdı. Vurğunun ünvanına deyilən «kəndi təsvir edərkən ondan bir qolçomaq ləzzəti alır» və başqa ittihamlar onun da Ə.Cavad və H.Sanlı kimi burjua və qolçomaq şairi olduğunun təsdiqinə istiqamətlənmişdi. Bundan əlavə, 1920-ci illərdə həm Sanılı, həm də Cavad hər biri bir neçə dəfə həbs edilmişdi. O dövrdəki tənqidin onlara münasibəti daha kəskin və qorxulu idi. Öz taleyi təhlükə altında olan Vurğun, təbii ki, əlavə təqib və təzyiqlərə məruz qalmaq istəmir və özünü bu şəkildə müdafiə etməyə məcbur idi».

Plenumda çıxışında S.Vurğun davam edir:

«Azərbaycan Sovet Yazıçılar İttifaqında bolşevik özünü tənqidi lazımı səviyyəyə qaldırmamışdır və məhz buna görə işimizdə böyük səhvlər və nöqsanlar baş verib.

Qoy bizim nəzəriyyə və tənqidlə məşğul olan yoldaşlar ağızlarına su alıb oturmasınlar. Əks təqdirdə, onları da müharibə dezertirləri kimi ifşa etməyimiz lazım gələcəkdir. Nə üçün H.Mehdi, Nəzərli, S.Rüstəm, Rza və başqa yoldaşlar özlərinin AZAPP vaxtı buraxdıqları səhvlərdən və averbaxçılığın onlara olan təsirindən danışmayırlar? Nə üçün onlar bu trot-skist təşkilatı nəzəri və yaradıcılıq nöqtəyi-nəzərindən xalqımız qarşısında ifşa etmirlər?»

Amma az sonra Yazıçılar İttifaqının iclasında S.Vurğunun özünə qarşı da hücumlar olur və o, «Kommunist» qəzetində çap etdiyi məqalədə kobud səhv etdiyini boynuna alır.

Rəsul Rza çıxışında deyir: Mən öz nöqsanlarıma da göz yuma bilmərəm. AZAPP rəhbərliyində bulunduğum zaman dəfələrlə RAPP prinsiplərini hərarətli bir şəkildə müdafiə etmişəm. Öz yaradıcılıq praktikamda dəxi formalizm və sxematizm kimi səhvlərə yol vermişəm, RAPP-ın ləğvindən sonra bu səhvləri düzəltmək üçün çalışmışam».

Qəzətdə iclasdan məlumat verilir ki, H.Mehdi S.Vurğunla S.Rüstəm arasında qarşıdurma yaratdığı üçün İttifaqın üzvlüyündən namizədliyinə keçirilir.

Vallah, bu hadisələr belə faciəli zamanda baş verməsəydi, bütün bunlara doyunca gülmək olardı.

Bu RAPP-çılıq, RAPP-ın başında duran tənqidçi Averbax, ümumiyyətlə «averbaxçılıq» Azərbaycan ədəbiyyatı üçün nə böyük bəla imiş ki, yazıçılarımız bunun üstündə bir-birini qırarmış.

Dəqiq bir ifadə var: Moskvada dırnaq tutanda əyalətlərdə barmaq kəsirlər. Moskvada növbəti ədəbi təmayülə tənqid başlanan kimi dərhal Azərbaycanda onun analoqunu tapır və onun üstünə düşürlərmiş. RAPP-çılıqla mübarizədə, bir-birinə hücum edən yazıçılar sonralar Zoşsenko tənqid edilərkən Azərbaycanda öz Zoşsenkamızı – Sabit Rəhmanı tapdılar və onun üstünə düşdülər. Moskvada nihilizm və kosmopolitizmə qarşı cəbhə açılanda dərhal Azərbaycan kosmopoliti M.Rəfili, nihilist Cəfər Cəfərov hədəfə alındı. Nəhayət, Xruşşov abstraksionist (mücərrədçi) rəssamlara hücum edəndə Rəsul Rzanın «Rənglər»i əllərinə göydəndüşmə girəvə oldu. Döşədilər döşəyə bildikləri qədər.

Uzaq 37-ci ildə isə Yazıçıların qovğası müvəqqəti olaraq belə nəticələndi:

Şamilov sədr vəzifəsindən və Səməd Vurğun Yazıçılar İttifaqının məsul katibi vəzifəsindən azad edilsinlər. Yığıncaq 7 nəfərdən ibarət olan yeni tərkibini seçdi: Əli Məmmədov (sədr), A.T.Rəsulzadə (məsul katib), S.Rüstəm, S.Vurğun, M.S.Ordubadı, Mkrtyçyan, Kamski».

Partiya işçisi Əli Məmmədov Yazıçılar İttifaqına az müddətdə rəhbərlik edib. Seyfulla Şamilov isə sürgün olunub.

Xoşbətlikdən, Stalinin ölümündən sonra sürgündən qayıtdı.

Yazıçılar Birliyinin binasında açdığımız 37-ci il qurbanlarının Xatirə lövhəsində onun da adı var. Lövhəni mənim sifarişimlə Seyfulla Şamilovun oğlu mərhum heykəltəraş Elcan Şamilov yaratmışdı.

1938-ci ilin may ayında Rəsul Rza Yazıçılar İttifaqının rəhbəri seçilir. 1939-cu ildə onun təşəbbüsüylə çağırılan dil problemlərinə həsr olunmuş müşavirədə məruzə edir, kinayə ilə deyir ki, «Kommunist» qəzetinə, bizim dilimizi zibilləməyinə görə birincilik mükafatını vermək olar və bu qəzetdə işlənmiş sözlərin böyük bir siyahısını təqdim edir: «natura, uçastok, mexanizator, sort, pozitsiya, transport, spekulyasiya, ekipaj, produksiya, uçot, prosent, prostoy, komissariat, avariya, masştab, maşinist, laryok, struktura, instruksiya, buksir».

Dilimizə bu sözlərlə təcavüzün və təhlükənin səbəbi rəsmi sovet təbliğatının məhz bu yöndə çağırışlarıyla bağlıydı. «Pravda» qəzeti yazırdı:

«Türk terminologiyasından pantürkizm qoxusu gəlir. Bu terminlərin əvəzinə sosialist mədəniyyətinin yaranması prosesində meydana gəlmiş çoxlu sayda sovet (oxu: «rus» – A.) terminlərindən istifadə etmək lazımdır».

Görkəmli ədəbiyyat, elm xadimlərinin millətçilik üstündə məhkum olunmalarından bir il sonra 1938-ci ildə Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyasında Səməd Vurğun və Rəsul Rza kəskin surətdə bu təşəbbüsə – Azərbaycan dilinin zibillənməsinə qarşı çıxış edirlər.

Səməd Vurğun deyir:

«Dil millətin şərəfidir, onun tarixi, onun vicdanıdır... dili bulandırmadan, çirkləndirmədən təmiz saxlamaq lazımdır. Nə üçün «səfərbərlik» əvəzinə «mobilizasiyadan», «maliyyə» əvəzinə «finansdan», «mədəniyyət» əvəzinə «kulturadan» istifadə olunmalıdır?».

Azərbaycan Ali Sovetinin elə həmin sessiyasında Rəsul Rza çıxışında deyir:

«Öz ana dilini ciddi bilməyən adam yad dili də kifayət qədər mənimsəyə bilməz... Bir neçə adamın dilin taleyini həll etməyə haqqı yoxdur. Dilin ən böyük qoruyucusu xalqdır. Qoy indiki nəşriyyat işçiləri ***gələcəyin böyük kommunist dilini yaratmağa tələsməsinlər*** (kursiv mənimdir – A.). Necə deyərlər, çay gəlməmiş çırmanmasınlar, yay gəlməmiş qızmasınlar. Qoy bizim dilimizi öz savadsızlıqları ucbatından zibilləməsinlər».

Dilin ən böyük qoruyucusu, şübhəsiz, xalqdır, amma onu yazılarında, mətbuatda, yığıncaqlarda, təhsildə yaşadan ziyalılardır və ilk növbədə, yazıçılardır. Təsədüfə deyil ki, sovet dövrünün millətçiliklə mübarizə aparılan ən çətin illərində, təhsildə kütləvi «ruslaşma» baş alıb gedəndə bütün Azərbaycan yazıçılarının övladları doğma dillərində təhsil alıblar.

Təbii ki, Azərbaycan dilinin yaşamasında yazıçılarımız ilk növbədə öz əsərləriylə xidmət göstəriblər. Amma əsərlərindən başqa, XX əsrin 30-60-cı illərində cəsur çıxışlarıyla, ardıcıl addımlarıyla dilimizin qorunub

saxlanmasında bu dövrün üç qələm sahibinin rolu xüsusi qeyd olunmalıdır: Səməd Vurğunun, Mirzə İbrahimovun, Rəsul Rzanın.

Rəsul Rza Yazıçılar İttifaqının rəhbəri olarkən yalnız dilimizə deyil, ümumən milli varlığımıza daha bir ciddi təhlükə yaranıb. Ən azı o dövrün yazıçıları, o cümlədən, mənim valideynlərim bu olayı tək dilimizə, yazımıza qarşı yox, həm də ümumiyyətlə, milli varlığımıza ciddi təhlükə kimi, yəni ruslaşdırma yolunda daha bir mühüm addım kimi qavrayırlarmış. Söhbət latın qrafikasından kirilə – rus əlifbasına keçməkdən gedir. Bu hadisələri Xalq şairi Mirvarid xanım Dilbazi «Kiril əlifbasını necə qəbul etdik» adlı yazısında belə xatırlayır:

«Əlifba haqqında ilk söhbətin mən ilk şahidiyəm. 1939-cu ilin fevral ayında Səməd Vurğunu, Məmməd Arifi, məni ordenlərlə təltif etdilər. Ordenləri Kalinin verirdi, Stalin də o təltif məclisində idi. O günün səhəri bizi Universitetin Filologiya fakültəsinə çağırtdılar. Bizi orada bir rus alimi ehtiramla qarşıladı, xeyli söhbətdən sonra dedi: Məsləhət belədir ki, siz gərək kiril əlifbasına keçəsiniz.

Səməd Vurğunla Məmməd Arif əvvəlcə kül rəngi aldılar, sonra üzlərinə boğuş bir qızartı çökdü. İlk söhbətə Səməd Vurğun başlayıb dedi: Bu mümkün deyil, Kiril əlifbasındakı bir çox səslər dilimizə uyğun deyil. Biz gərək onların əvəzinə başqa dillərdən sözlər götürək. Həm kiril əlifbasına yamaq vuraq, həm də öz əlifbamızı yükləyək.

Məmməd Arif də xeyli tutarlı danışdı, ciddi səbəblər göstərib bu dəyişikliyin xalqımıza, mədəniyyətimizə böyük zərbə olacağını sübuta yetirdi. Deyilənlərin qarşısında söz tapmayan rus alimi dedi: Mən sizi başa düşürəm, ancaq nə etmək olar, artıq qərar verilib. Bu, Stalinin göstərişidir».

Mirvarid xanımın bu qiymətli şəhadətinə anamdan eşitdiklərimi əlavə edirəm. Anam danışdı ki, bir gün Rəsul evə Səmədlə gəldi. Üzlərinə baxanda ürəyim düşdü, ikisi də bir haldaydı ki, çırtma vursan, sifətlərindən qan damardı. Bağırovun yanından gəlirmişlər, Bağırov onları əlifba məsələsi üçün çağırıbmış. Qabaqlarına yemək qoydum, içki istədilər, içdilər və dərdləşməyə başladılar. Bağırov deyib ki, rus əlifbasına keçirik, özü də burada daha heç bir o yan, bu yan ola bilməz, bu şəxsən Stalin yoldaşın göstərişidir. Bu qorxunc sözlərə baxmayaraq, etiraz etməyə çalışıblar, «axı ermənilər, gürcülər öz əlifbalarından əl çəkmirlər» – deyiblər. Bağırov: yaxın zamanlarda onlar da rus əlifbasına keçəcəklər, – deyib, Stalin yoldaşın fikri budur ki, bütün sovet xalqları eyni əlifbadan istifadə etməlidirlər».

Söhbətin davamını Ənvər Məmmədخانının dilindən eşitmişəm:

«Faruq (Abdulla Faruq – A.) mənə dedi ki, mən bu əlifbanın dəyişdirilməsini səhv hərəkət hesab edirəm, bu, Bağırovun işidir; ona məktub yazacam. Dedim yazma, bu, Bağırovun işi deyil. Stalindən gələn məsələdir. Faruq qulaq asmadı, yazdı. Bəli, o saat zirək xəbərçilər Bağırova çatdırdılar ki, bəs, Faruq Rəsul Rzanın qohumudur və Rəsul da Yazıçılar İttifaqının

sədri olduğu üçün bu məsələni o təşkil edib. Bağirov bütün Yazıçılar İttifaqını darmadağın etdi.

Göyçaylı Abdulla Faruqun Rəsul Rzaya qohumluğu belə çatır ki, atamın böyük bacısı Kübra xanımın əri Əbdülkərim Əfəndiyevlə əmioğludurlar.

Yenə də Mirvarid xanımın xatirələrinə müraciət edirəm:

“Stalinin adını eşidib qorxuya düşənlər bu əlifbanı (kiril əlifbasını – A.) tərifləməyə söz tapdılar. Əleyhinə olanlar isə öz cəzalarına çatdılar. Bu etirazın ilk qurbanı çox istedadlı şair Abdulla Faruq oldu. Onu Yazıçılar İttifaqından xaric etdilər; heç yerdə iş vermədlər; müharibə başlananda ön sıraya döyüşə göndərdilər, orada məhv oldu. Abdulla Faruq Rəsul Rzanın qohumu olduğu üçün dərhal Rəsul Rzanı da Yazıçılar İttifaqının sədrliyindən çıxardılar. Abdulla Faruqun bu faciəsi çoxlarına görk oldu».

Atam danışır ki, bir gün Bağirov məni çağırdı, gözündən, ağızından od tökülürdü, mən hələ başa düşmürdüm ki, niyə qəzəbə keçmişəm, çünki Faruqun məktubundan doğrudan da xəbərim yoxdu. Məsələ açılanda, deyəndə ki, Faruqu sən öyrətmisən, sənın qohumundur, cavab verdim ki, bəyəm siz öz qohumlarınızın hər bir hərəkəti üçün cavabdehsiniz? Daha da özündən çıxdı: mən, bax, bu əlimlə öz qohumlarımı güllələmişəm, – dedi.

Mirzə İbrahimov bir müsahibəsində xatırlayırdı: *Rəsul Rza Mir Cəfər Bağirovun kəskin iradlarına qarşı çıxır, sualına iti cavablar verirdi. Bir dəfə yığıncaqda Bağirov Məmmədخانlılar nəslinə qarşı işlətdiyi ifadəyə görə Rəsul: «Sən get öz bacının cilovunu yığ» dedi. Ancaq əksər yazıçılar tənqid olunanda sakit dururdular. (“7 gün” qəzeti, 18 iyun 1993)*

Mirzə müəllimin yaddaşına inansam və hörmət etsəm də, atamı yalnız xoş niyyətlə xatırlamasını başa düşsəm də, məncə, bu sözlərdə bir mübaliğə var. Əvvəla, Azərbaycanda gərək ki Ordubadidən və M.Mirqasımovdan başqa heç kəs Bağirova «sən» demirmiş. Hətta Üzeyir bəy də ona «siz» deyərmiş. Yaşca Bağirovdan çox cavan olan atam da, təbii ki, ona «sən» deməzdi və belə kobud şəkildə cavab qaytarmazdı. Amma bununla bərabər, o da doğrudur və ən müxtəlif adamların şəhadətiylə təsdiqini tapır ki, Bağirovla ən sərt, ən cəsarətli danışan tək-tük adamlardan biri Rəsul Rza olub.

Kiril əlifbasına keçmək məsələsinə həsr olunmuş müşavirədə M.C.Bağirov məruzə edir, Stalinin adıyla başlayıb Stalinin adıyla bitən məruzənin müzakirəsi başlanır. İlk çıxışı Səməd Vurğun edir, Stalin demokratiyasının dünyada ən mütərəqqi demokratiya olduğunu qeyd elən natiq deməyə məcbur olduğu sözlərlə eyni zamanda bununla belə ərəb əlifbasının, sonra latın əlifbasının tariximizdə çox mütərəqqi rol oynadığını da qeyd edir. Kiril əlifbasının qəbul edilməsinin balalarımızın rus dilini yaxşı mənimsəməsi üçün əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Azərbaycan ziyalıları çox narahat edən bir məsələnin üstündə Səməd Vurğun xüsusi dayanır:

«Dilimizin bir nöqtəsinə, bir vergülünə də xələl gəlməyəcək, çünki dil əlifbanın deyil, əlifba dilin üstündə qurulur. Ona görə də bu işdə biz çox

ehtiyatlı və məsuliyyətli olmalıyıq ki, yalançı “ura beynəlmiləçilik” tərəfə aparmaq istəyən addımlara yol verməyək».

O dövrdə, o şəraitdə əlifba dəyişikliyi ilə bağlı o həngamə şəraitində şairin bu sözləri çox vacib və cəsarətli bəyanat idi. Yuxarıdan endirilən hökmü dəyişmək mümkün deyildi, amma onun zərbəsini yumşaltmaq, qoruyub saxlana bilənləri qoruyub saxlamaq ziyalının, şairin borcu, vəzifəsi idi.

Bu baxımdan Səməd Vurğunun rus əlifbasından bəzi hərflərin yeni əlifbaya daxil edilməsinə etirazı çox mühümdür.

Səməd Vurğun ə, ö, e, h, c hərflərinin yeni əlifbaya daxil edilməsinin əleyhinə idi. Şair: «bu hərflərə heç bir ehtiyac yoxdur və onlar dilimizi sünüləşdirə bilər» deyir.

Təəssüf ki, hələ uzun zaman əlifbamızda (qəbul edilmiş kiril əlifbasında) qalan ə, ö, e hərflərinə görə dilçilərimiz arasında məzəli lətifə dolaşırdı: «Azərbaycan dili bəlkə də yeganə dildir ki üç hərflə mürəkkəb cümlə qurmaq olar: ə, e, ö, ə, ö, e – ya yu ye, ya yü ye.

O vaxtın şərtlərinə görə Rəsul Rza hələ «yaxşı» qurtarmışdı. Onu Moskvaya növbəti dekadaya nəinki aparmamışdılar, kitablarını aparmağa da yasaq qoymuşdular, adı mətbuatda hər yerdən çıxarılırdı. Bağirov Yazıçılar İttifaqından xaric olunmuş, işsiz qalmış Abdulla Faruqu da tutdurmadı. Bunu etməməsinin səbəbi birdən-birə insafa gəlməsində, rəhmədilliyində deyildi, 37-ci il qırğınlarından sonra tutulma, sürgün planları artıqlamasıyla doldurulmuşdu və 39-cu ildə bütün SSRİ-də repressiya kampaniyası səngiməkdə idi. Amma yenə də çekistlərin iti gözləri müəyyən adamları güdməkdən yorulmurdu.

Azərbaycan Daxili işlər komissarı Yemelyanov və Komitənin əməkdaşı Qriqoryan danos verirdilər:

«Yazıçı Ənvər Məmmədخانlı deyir: biz balaca xalqıq, bizi əlifba vasitəsiylə ruslaşdırmaq istəyirlər. Məlumat var ki, Səməd Vurğun və Rəsulov (sənəddə belədir – A.) Rza Moskvadan qayıdandan sonra yeni əlifbaya qarşı kəskin çıxışlar ediblər».

Bu sənəddə məşum famili keçən Qriqoryan ailəmizin tarixinə düşmüş murdar adlardandır:

Nakam dostu Mikayıl Müşfiqin xatirəsinə həsr etdiyi «Qızılgül olmaydı» poemasında Rəsul Rza yazırdı:

*Doğrudur
ona namərd şilləsi kimi
vurulan imzalar içində
mənim imzam olmadı.
Heç kəs məndən iltizam almadı,
Lakin necə sakit deyim ki,
səsim gəldikcə bağırmadım,*

*Xalqı ədalətsiz bir hökmü pozmağa çağırmadım.
İndi sakit deyirəm bu sözü
heç bilmirəm düzü
bağırmaq olardımı,*

*çağırmaq olardımı?
Elə bir gündə ki,
Xorenlər iş başındaydı
Ruhullalar zirzəmidə can üstündə.*

Bu sətirlərdə murdar adı keçən Xoren həmin o Azərbaycan daxili işlər nazirinin müavini Xoren Qriqoryandır ki, M.C.Bağirovun məhkəməsində üzə çıxarılan gizli məktubunda qohumlarına hesabat verirmiş – neçə türkü məhv edib.

Elə M.C.Bağirovun məhkəməsində haqqında ölüm hökmü çıxarılan həmin bu Xoren Qriqoryan vaxtilə Bağirova belə bir raport vermişdi:

«Rəfibəyova Cəvahir xanım 1888-ci il təvəllüdü. Keçmiş Gəncə general-qubernatoru, sovet hökuməti tərəfindən 1920-ci ildə güllələnmiş X.Rəfibəyovun arvadıdır. Oğlu Rəşid son vaxtlaradək Moskvada təhsil alırdı, ikinci oğlu Kamil müsavətçidir, Türkiyəyə mühacirət edib. Hazırda Kars şəhərində yaşayır. Türk ordusunda xidmətdədi. Müsavatın İstanbul komitəsi və türk kəşfiyyatı ilə əlaqədar SSRİ-yə qarşı fəal kəşfiyyat işi aparır.

Qızı Nigar Xudadat bəy qızının indi Türkiyədə mühacirətdə yaşayan iki əmisi var. Ana və qız 1936-cı ilə qədər xariclə yazılı əlaqə saxlamışlar. Hazırda sovet hökumətinə qarşı düşmən münasibətdədilər.

Sürgün edilsinlər. Qriqoryan».

Bu məşum sənəddə Mir Cəfər Bağirov: «Ostavitğ!», yəni saxlansınlar dərkənarı qoyub. Artıq tanınmış bir şair olan Rəsul Rzaya vaxtaşırı xoş münasibət bəsləməsindənmi, ya kefinin hansısa duru vaxtında günahsız bir ailəni dağıtmaq istəməməsindənmi belə bir qərar verib. Kim bilir? Hər halda, bu cümləylə bir ailənin neçə nəslinin taleyini həll edib. Çünki elə bu vaxtlarda – 40-cı illərin sonunda yeni sürgünlər kampaniyası başlamışdı və anamın doğma dayısı aqronom Fərrux bəy Rəfibəyli arvadı Rəxşəndə xanımla bir yerdə Sibirə sürgün olunmuşdular. M.C.Bağirovun xilasedici dərkənarından xəbərsiz Nigar xanım anası Cəvahir xanımın da sürgün ediləcəyinin qorxusu içində bütün günü nənəmgildə olurdu. Gecə evə gəlir, səhər açılan kimi nənəmə zəng edib guya ki nəvəsi Rüstəmin qızdırmasını soruşurdu, Cəvahir xanımın bu gecədən də salamat çıxmasını bilir, bir günlük sakitləşirdi. Bütün bunları çox yaxşı xatırlayıram. Axı artıq on yaşındaydım. Valideynlərimin təlaşları, evimizə gələn hər nabeləd adamı «yonca» saymaları, xısın söhbətlər – hamısı yadımda qalıb.

Uşaqılıq illərimdən yadımda qalan bu ailə təlaşlarının, nigarançılıqların əbəs olmadığı çox sonralar aşkarlıq dövründə açılan sənədlərlə təsdiq olundu.

Tarix elmləri doktoru professor Eldar İsmayılov «Mərkəz» qəzetində (16-23 fevral 2000) dərc etdirdiyi «Tariximizin «şanslı dövrü» adlı yazısında o vaxtın bəzi sənədlərini gətirir. Həmin sənədlərdən biri 1950-ci il oktyabrın 6-da tərtib olunub. Türkiyəyə qarşı təəssübkeş olan şəxslər və Türkiyədə qohumları yaşayan məsul işçilər və ziyalılar barəsində təkliflər:

«Rəsul Rza` – Yazıçılar İttifaqının üzvü, çekist nəzarətinə alınsın».

Çekist nəzarətinə alınan Rəsul Rza həmin siyahıda adları olan və şübhəli sayılan 18 ziyalı və məsul işçidən biridir.

Tutalım bu, Stalin dövrünün fəsadlarıdır. Stalinin ölümündən və onun ifşasından çox-çox illər keçir və Azərbaycan DTK-sının məsul işçisi, sonralar sədri olmuş general İlhüseyn Hüseynov Rəsul Rza haqqında «dəniz qırağına» verilən danoslardan söz açır:

Əgər səmimi etiraf etsək, yazıçıların özlərinin danoslarına görə, süni surətdə Rəsul Rzanı dissident eləməliydik. Danos verirdilər ki, o, Türkiyəyə meyillidir; şeirlərində türk sözlərindən istifadə edir. Yeri gəlmişkən, danosçuların arasında elələri də vardı ki, indi Türkiyəyə alovlu məhəbbətini və sədaqətini bəyan edir, deyir ki, biz qardaşdır. Ancaq yalnız DTK əməliyyat işçilərinin və rəhbərliyinin Azərbaycan KR MK tərəfindən dəstəklənən inadi bu görkəmli insanı, həqiqi Azərbaycan vətənpərvərini elə öz kolleqalarının təqibindən xilas etdi.

Əsildar Hüseynovun «Kəşfiyyat generalı ilə müsahibə» kitabından

Ta 1953-cü ilin martında Stalinin ölümünə qədər, bir çox başqa ailələr kimi, bizim ailələrimiz də «çekist nəzarəti altında» hər an tutulmaq ya dağılmaq kabusunun kölgəsində yaşamışlar. Atamın dediyinə görə, M.C.Bağirov ovqatının bir dəmində «Müşfiqi nahaq verdim» deyirmiş, gah da yazıçılara xitab edərək: «Sizə bir divan tutacam ki, 37 yalan olacaq» – deyərək hədələyirmiş.

Stalinin ölümü və bundan az sonra Bağirovun devrilməsi Səməd Vurğununu mümkün təhlükələrdən xilas etdi, amma eyni zamanda, yaradıcılıq irsinin Stalinlə bağlı xeyli hissəsini dövrədən çıxardı. Bu barədə şairin oğlu Vaqif Səmədoğlunun «Məndən sonra dəniz qalacaq» adlı kitabında belə bir qeyd var:

«XX qurultaydan sonra tez-tez depressiyaya düşən Aleksandr Fədeyev ümitsiz bir diaqnozla Kreml xəstəxanasında yatırdı. Macar şairi Antal Gidaş ona baş çəkməyə gələndə onun necə sönük gözlərlə baxdığını və qəm-qüssə içində suallar verdiyini xatırlayır: Bizim axırımız necə olacaq? Qonşu palatada Səməd Vurğun ölüm ayağındadır. Onun yaradıcılığının böyük bir hissəsi heç olacaq. Doğrudanmı biz yanlıs yaşamışıq?».

A.Fədeyev öz sualına cavab tapmadığına görə intihar etdi. Rəsmi təbliğat bunu yazıçının içki düşkünlüyyəylə izah etdi və uzun zaman onun intihar ərafəsində yazdığı məktubu gizli saxladı.

Artıq Bakıda öz evində sağalmaz xəstəliyə düçar olmuş Səməd Vurğunun yubileyinə toplaşmış qonaqlardan, o cümlədən, Simonovdan şair: Kak Şaşa? – deyə soruşurmuş.

Bu vaxt Şaşa – Aleksandr Fadeyev artıq dünyada yoxdu.

Amma Fadeyevin Səməd Vurğunun yaradıcılıq irsinin böyük qisminin heç olması fikri düz çıxmadı. Əvvəla, Vurğunun Stalinə, partiyaya həsr etdiyi əsərlərin də çoxusunun bədii dəyəri danılmazdır. Bunlar indi qapalı qalsa da, haçansa siyasi yox, bədii cəhətdən tədqiq olunacaq. İrsinin böyük hissəsi – pyesləri, bir çox poemaları, o cümlədən, «Komsomol poeması», şeirlərinin önəmli qismi ədəbiyyatımızın sərvəti olaraq qalacaqdır.

* * *

Təbii ki, mən bu təlaşlar, nigarançılıq barədə öz ailəmizin timsalında daha ətraflı yazıram, çünki bütün bunların canlı şahidiyəm. Amma, istər sonralar açılmış sənədlərdən, yazılı mənbələrdən, istərsə Xavər xalanın, Yusifin, Aybənizin, Vaqifin söhbətlərindən Səməd Vurğun ailəsinin də necə səksəkəli günlər yaşamaları haqqında çox təfərrüatlar bilmişəm.

Xavər xala danışdı ki, hələ otuzuncu illərdə Səmədi bəzən bütün gecə ta səhərəcən məlum idarəyə «söhbətə» çağırırlarmış. Bilmirdik ki, səhər qayıdacaq ya birdəfəlik aparacaqlar.

Dövrün izahsız paradoksu ondaydı ki, bir tərəfdən, Səməd Vurğun heç kəsin çata bilmədiyi bir şöhrətə malik idi. Xalq sevgisindən başqa, hökumət tərəfindən də təqdir olunurdu. Vaqif Səmədoğlu atası haqqında xatirələrdə Səməd Vurğunun Bağirovun hakimiyyəti dövründə ən yüksək mükafatları, adları, ordenləri aldığından, SSRİ Ali Sovetinin bütün çağırışlarda deputatı seçilməsindən, illərlə Yazıçılar İttifaqına rəhbərlik etməsindən yazır. Səməd Vurğun 39 yaşında 29 yaşlı Mirzə İbrahimovla birlikdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının ilk həqiqi üzvlərindən olur. Vaqif danışdı ki, indi Atatürk Mərkəzi yerləşən o vaxtkı Ziyalılar Evini Bağirov Səməd Vurğuna mənzil kimi təklif edibmiş: Müxtəlif yerlərdən hörmətli qonaqların çox olur, – deyirmiş. Ancaq Xavər xalanın qəti etirazına görə (bu boyda ev nəyimizə gərəkdir?) şair bu töhfədən imtina edir. Danışdı ki, o vaxt Kişi Səmədə qaz göndəribmiş. Səməd Vurğun özünə məxsus yumorla «bu qaz deyil, ilham qanadlarıdır» – deyirmiş.

Və – (təzad da budur) – elə həmin illərdə şairin hər addımı məlum orqanlar tərəfindən diqqətlə izlənirmiş. Bundan da bətər, onu müxtəlif şəkildə təxribatlara çəkmək, ondan gələcək ittihamlarçün söz almaq təşəbbüsləri də ardıcıl şəkildə davam edirmiş.

O çətin dövrlərdə şairi sığorta edən amillərdən biri də Bağirovun onu Stalinə təqdim etməsi olub. Şair Stalinin hüzurunda «Rəhbərə salam» şeirini oxuyub. Amma «Çadrasız, boyasız türk qızlarından salam gətirməsi» «türk» sözünə görə ona baha başa gəlib, Stalin «Siz türk deyilsiniz, azər-

baycanlısınız» – deyə, hələ də içindən çıxma bilmədiyimiz bir hökm verib. Əlbəttə, bunda Səməd Vurğunun heç bir təqsiri yoxdu. O illər millətimizin adı rəsmi şəkildə türk adlanırdı.

Amma həm xalq arasında qeyri-adi şöhrəti, həm Bağirovun, hər halda, xoş münasibəti və Stalinlə tanışlığın sığortası şairi arxayınlaşdırmayıb, hətta o triumf illərində də nigarançılıq, təhlükəli məqamlar içində yaşayıb və bu barədə hamıdan dəqiq özü deyib:

***Artıq can üstəyəm, artıq ölürem,
Şöhrətim quru bir sözdür «a dostlar».***

Müxtəlif dövrlərdə Səməd Vurğunu gah əzizləyib, gah hədələyən Bağirovun ona münasibəti 50-ci illərin birinci yarısında tamamilə dəyişir.

Əvvəlki bir çox illərdə Səməd Vurğunu yetərincə dəyərləndirən, qaldıran, ona mükafatlar, adlar verən, Stalinə təqdim edən Mir Cəfərin son illərdə şairə münasibəti kəskin şəkildə başqalaşır.

Onu güdməkdən başqa, hədələyirmiş. Bu, bəlkə, şairin gündən-günə artan şöhrətiylə, hətta Londona, Berlinə səfərlərindən sonra beynəlxalq miqyasda tanınmasıyla və Kişinin buna qısqanc münasibətiylə bağlıdır. Bəlkə də, ayrı faktorlarla, tutalım, Fədeyevlə dost olmasıyla əlaqədardır. Bu barədə Türkiyəyə birgə səfərimizdə mənə Səməd Vurğunun yaxın dostu Konstantin Simonov da danışdı. Konstantin Mixayloviç deyirdi ki, o illər Səməd Moskvaya gələndə Fədeyevə və mənə Bağirovdan şikayətlənirdi. Bağirovun onu təqib etməsindən danışdı.

Mir Cəfərin Səməd Vurğuna münasibətinin dəyişməsinin səbəbi Fədeyevlə yaxın dostluğu ola bilər. Çünki Bağirov həmişə ziyalıların, özəlliklə yazıçıların onun başı üstündən Moskva qələm sahibləriylə yaxın əlaqələr qurmalarına qısqanc münasibət bəsləyirmiş. Elə Heydər Hüseynov müsibətinin səbəbi də onun kitabının Kişidən xəbərsiz Fədeyev tərəfindən Stalin mükafatına layiq görülməsiydi. Sovet tarixində, bəlkə, yeganə dəfəydi ki, Stalinin imzasıyla Stalin mükafatına layiq görülmüş əsərin mükafatı ləğv olunurdu. Az sonra görkəmli alim intihar etdi.

Heydər Hüseynov faciəsindən sonra Bağirov Fədeyevə açıq düşmən münasibəti bəsləməyə başladı. Partiyanın XIX qurultayında Bağirovun tənqidiylə razılaşmayan və ona cavab qaytaran Fədeyev, sonrakı iclasda Mir Cəfərdən üzr istəməli olmuşdu. Burda, əlbəttə, Beriyanın faktorunun da əhəmiyyəti vardı. Bağirovun Beriyanla yaxın dostluğu Azərbaycan ziyalıları üçün daha bir təhlükə mənbəyi idi. Doğrudanmı, bəzilərinin dediyi kimi, əllinci illərdə Səməd Vurğunun həbs olunmaq təhlükəsi vardı? Bəziləri hətta onun qısa müddətdə olsa da tutulmasından bəhs edirlər. Nə atamgildən, nə Səməd Vurğun ailəsinin yaxın olduğum üzvlərindən bu barədə heç bir vaxt heç bir söz eşitməmişdim. Əgər doğrudan da əllinci illərdə şair lap bir gün belə həbs olunsaydı, bu xəbər məxfi qala bilməzdi.

Məhkəməsində Bağırova bu sualı verəndə, o: «Səməd Vurğunu tutmaq istəsəydim, tutardım» cavabını verir.

Axı, SSRİ adlanan ölkədə siyasi həbslər də fərdi xarakter daşıyırdı, kampaniyalarla əlaqələndirilirdi. Moskvada tutatut başlasaydı, şübhəsiz, Azərbaycanda da bunun qurbanları olardı. Amma Bağırov, məsələn, bir vaxtlar ərköyünü sayılan, haqqında «hazır ideoloji katibdir» dediyi Heydər Hüseynova münasibəti kökündən dəyişəndən sonra «səni məhv edəcəm» desə də, onu tuta bilmədi. Amansız mənəvi işgəncələrlə böyük alimi intihara sövq etdi. Ola bilsin ki, Səməd Vurğuna qarşı da belə taktika nəzərdə tutubmuş. Buna sübut odur ki, hətta öz məhkəməsində belə, Səməd Vurğuna qarşı siyasi ittihamlar irəli sürür.

“1935-1939-cu illərdə xalq düşmənlərinin kütləvi ifşa eidlməsi dövründə Səməd Vurğunun əleyhinə çoxlu ifadələr var idi. Əsərlərində böyük səhvlərin və nöqsanların olmasına baxmayaraq, istedadlı şair olduğuna görə yoldaş Stalinin sanksiyası onu cəza orqanlarının həbsindən xilas etdi. Bundan sonra bir neçə il keçdi və Səməd Vurğun belə bir xahişlə müraciət etdi: «Hüseyn Cavid və Abbas Mirzə Şərifzadənin həbsdən azad olub geri dönmələrinin bir yolunu tapmaq olmazmı?» Ondan ötrü ki, sonuncu onun pyesində Xosrov rolunu oynayırdı. Yeri gəlmişkən, Hüseyn Cavid və Abbas Mirzə Şərifzadə Müsavat partiyasının liderlərlərindən idi. (Bu düz deyil – A.) Bununla bağlı biz onu möhkəm tənqid etdik və xəbərdarlıq etdik ki, əgər biz onu keçmiş müəllimindən ayırmışıqsa, bu o demək deyil ki o, bundan süi-istifadə etməlidir. Millətçilik ruhu qoxuyan şeirlərindəki ciddi səhvlərə və yanlışlıqlara görə mən şəxsən onu tez-tez tənqid etmişəm. O, necə vardısı, görünür, qatı millətçi kimi, elə də qalıb və hər an keçmişə görə intiqam almağa hazırdır. Onun qatı müsavətçilər olan Hüseyn Cavid və Abbas Mirzə Şərifzadə kimi müəllimləri vardır».

Göründüyü kimi, edam ayağında belə, M.C.Bağırov yanlış əqidələrindən və yalan üzərində qurulmuş ittihamlarından əl çəkmir. Əvvəla, Hüseyn Cavid də, Abbas Mirzə də «Müsavat» partiyasının nəinki lideri, heç üzvü də olmayıblar. İkincisi, Vurğunu «xalq düşməni» elan olunmuş H.Cavidin tələbəsi kimi səciyyələndirmək, onun hələ də qatı millətçi kimi qalmasını söyləmək yeni siyasi danos idi. Axı, Bağırovun məhkəməsi zamanı nə Stalinin bəd əməlləri ifşa olunmuşdu, nə də «xalq düşmənləri» günahsız insanlar kimi bəraət almışdılar. Deməli, məhkum kürsüsündən belə, Bağırov Səməd Vurğuna meydan oxuyur, onu sovet quruluşunda hələ də müdhiş kabus kimi yaşayan «millətçilikdə» suçlayır və kimdənsə intiqam almaq istəməsinə işarə vurur.

Bunun müqabilində Səməd Vurğun Bağırovun məhkəməsində şahid sifətində onu ifşa etmək təklifindən imtina edir, məhkəmədə iştirak və çıxış etmir. Bu, şairin rəftarı, bu da «kişinin» hərəkəti.

Kişinin Səməd Vurğunla ən xoş münasibətləri olduğu vaxtlarda belə, «Bağırov rejiminin» şairə qarşı hansı üsullarla davranmasının çox sayda

örneklərindən biri də yazıçı Süleyman Vəliyevin xatirələrində əks edilib. Vətən müharibəsində əsirlik taleyini yaşamış, sonra da bu “suçdan” Sibir sürgününün acısını çəkmiş Süleyman Vəliyev Birliyin rəhbəri olduğum zaman mənim təklifimlə başına gələnələr haqqında «Qanadı sınımış quş da uçarmış» adlı sənədli roman yazdı. Romanda müharibə illərində Səməd Vurğunun onun ailəsinə maddi və mənəvi yardımını minnətdarlıq hissiylə xatırlayan Süleyman Vəliyev, sürgündən dönəndən sonra təhlükəsizlik orqanlarına çağırıldığını xatırlayır:

Məni sorğu-suala çəkən müstəntiqin bu sözləri indi də qulağımdadır:

«Səməd Vurğunun evinə gedin. Ona ağır həyatınızdan danışın. O, ürəyi rəhmlidir, kömək edər... Ona yeni əsərlərinizi oxuyun, elə edin ki, ürəyi sizə qızсын... Söhbətarası eşidəcəksiniz ki, o, millətdən danışır, pantürkistləri müdafiə edir və sairə. Bu sözləriniz bizə çox lazımdır... Mən qəti etirazımı bildirdim».

(“Azərbaycan» jurnalı, 1988, № 3)

Səməd Vurğunun yaxşılıqlarını unutmamış Süleyman Vəliyev bu «iblis» tapşırığını, təbii ki, yerinə yetirməyib.

Ömrünün müxtəlif illərində özünə qarşı təxribatlar gözləyən şairin bu məsələyə son dərəcədə həssaslıqla, ayıq-sayıq yanaşması bəzən istənilməyən nəticələrə də gətirib çıxarırdı.

Tarixçi Nəsiman Yaqublu «Azərbaycan milli azadlıq hərəkatı ensiklopediyası» kitabında məlumat verir ki, Azərbaycan Dövlət Universitetinin tələbəsi Gülhüseyn Abdullayev (sonralar Gülhüseyn Hüseynoğlu adı ilə tanınan Xalq yazıçısı) və İsmixan Rəhimovun təşəbbüsü ilə «İldırım» təşkilatı yaradılır.

«Başlıca məqsədi Azərbaycan Sovet respublikasının Konstitusiyasında təsbit olunmuş Azərbaycan dilinin dövlət dili olması ilə bağlı mübarizə aparmaqdır».

N.Yaqublu qeyd edir ki, «İldırım»ın təşkilatçıları Səməd Vurğuna imzasız gizli məktub yazaraq azyaşlı uşaq vasitəsilə şairə çatdırırlar. Onlar düşünürmüş ki, S.Vurğunun razılığını alıb onu bu təşkilatın rəhbərliyinə cəlb edəcəklər.

«Məktub Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi əməkdaşlarının əlinə düşür».

Ekspertlər məktubun İsmixan Rəhimov tərəfindən yazıldığını müəyyənləşdirirlər. İsmixan və təşkilatın digər üzvləri həbs olunurlar. İsmixan Rəhimov, Gülhüseyn Abdullayev, Hacı Zeynalov 25 illik həbs cəzasına, qalan üzvləri 10 illik həbsə məhkum edirlər.

Yazıçılar Birliyinin rəhbəri kimi mənim təqdimatımla Xalq yazıçısı adını almış Gülhüseyn müəllim Səməd Vurğuna göndərdikləri məktub haqqında danışır ki, məktubda belə bir işarə var idi: əgər S.Vurğun təkliflərinə razıdırsa, yaxın günlərdə qəzetlərdə Azərbaycanla bağlı yeni bir şeir yazıb çap etdirsən və o zaman təşkilatçılar onun razı olduğunu biləcəklər.

Gülhüseyn müəllim (eləcə də tanış olduğum İsmixan Rəhimov) bu məktubun Dövlət təhlükəsizlik orqanlarının əlinə keçməsinə görə heç vaxt S.Vurğunu günahlandırmırdılar, ona daima böyük hörmətlə yanaşırdılar. Onsuz da hər addımı izlənən şair bu məktubu elə həmin orqanların onu tələyə salmaq üçün təxribat xarakterli aksiya olduğunu əsaslı şəkildə zənn edə bilərdi.

Bu hadisə Nazım Hikmətlə bağlı bir əhvalatı yadıma saldı. Nazım həbsdən azad olunandan az sonra bir gün əmniyyət işçilərindən bir cavan zabit onun evinə gəlir və şairin heyranı olduğunu söyləyir, hansı kitabları oxuması haqqında şairdən məsləhət almaq istəyir. Nazım bir zabiti xüsusi tapşırıqla göndərmiş provokator sayaraq onu qovur və bu barədə polisə telefon açır ki, məndən niyə əl çəkmirsiniz? Nazım Hikmətin həqiqətən pərəstişkarı olan və heç bir bəd niyyət güdməyən gənc zabit cəzalandırılır. Nazım bu «təqsirsiz xətasını» hər zaman böyük təəssüf hissiylə xatırlayırdı.

Nəsiman Yaqublu Dövlət təhlükəsizlik orqanlarının xaricdəki, özəlliklə Türkiyədəki təşkilatlarla Azərbaycandakı ziyalıların hər hansı münasibətlərini diqqətlə izləmələrini xüsusi qeyd edir.

O vaxt Azərbaycanın dövlət təhlükəsizlik naziri Yemelyanovun imzaladığı arayışda deyilir: Amerikanların və ingilislərin tapşırığı ilə müsavətçilərin yaratdıqları yeni antisovet təşkilatlar Sovet İttifaqının qatı düşməni olan xarici kəşfiyyatların agentləri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Mir Yaqub Mehdiyev Rəfibəyov *qardaşları və digərləri tərəfindən idarə olunur.* (Rəfibəyov qardaşları babam Xudadat bəy Rəfibəylinin əmisi oğulları – Səməd bəy və Eyyub bəydir. – A.)

Səməd Vurğun ailəsində də, Rəsul Rza ailəsində də, əlbəttə, bir çox başqa ailələrdə yetişən uşaqlar məhz bu qorxunun, vahimənin – yaxınlarını itirmək xofunun içində boya-başa çatıblar.

Bu uşaqların hansı ildə doğulmasından asılı olmayaraq, 1937-cı ilin müdhiş kabusu onların doğum ili sayıla bilər. Bu kitaba daxil etdiyim «O gecənin səhəri» hekayəm elə bu barədədir.

Amma ömrümüz boyu ayıqlıqda da, xəyallarımızda da, yuxularımızda da bizi daima təqib edən bu kabus haqqında ən ifadəli misraları Vaqif Səmədoğlu yazıb:

***yenə kəsib ümid keçən yolları
tikilməmiş türmələrin hörülməmiş hasarı.***

Elə ömrümüzün böyük hissəsi, ən yaxşı illərimiz «tikilməmiş türmələrin hörülməmiş hasarları»nın kölgəsində keçmədimi?

Aprel 2024

VURĞUNLUQ

Səməd Vurğun – xalqımızın qəlbində, ruhunda, mənəviyyatında müstəsna yer tutan sənətkardır. Bakıdan Makuyacan, Dərbənddən Mərəndəcən, Marağadan Şamaxıyacan – vahid Azərbaycan torpağında şairin adı ən əziz, ən doğma, ən geniş şöhrət qazanmış bir addır. Mən o taylı, bu taylı şəhərlərimizin adlarını qəsdən qoşa çəkirəm. İnsafsız tarixi tale ilə, bizdən asılı olmayan siyasi maraqlarla yurdumuzun bir-birindən ayrılmış parçalarını bu gün yalnız dilimiz birləşdirir. «Dil» sözünün hər iki mənasında: lisan anlamında da, könül anlamında da.

Tarixin elə məqamları var ki, bölünmüş, parçalanmış xalqın yeganə vəhdəti – sözdür. İlk növbədə şair sözü... Ayrılıqdan çox yazıblar. Dostla dostun, qardaşla qardaşın ayrılığından... İki sevən qəlbin hicranından, Cənub və Şimal adıyla bölünmüş, sərhədlərlə kilidlənib qovuşmaz olmuş iki vətən ərazisinin bir-birinə həsrətindən... Bu ayrılığın gözlənilməz və son dərəcə təsirli rəmzi Səməd Vurğunun «Körpünün həsrəti» şeirində ifadə olunmuşdur.

Araz qırağında dayanmış qatarın pəncərəsindən bu tayı, o tayı seyr edən şair sənətkar fəhmiylə sanki daş körpünün insani həsrətini, intizarını duyur, bütün varlığıyla yaşayır:

*Gözüm körpüdədir... Dayanmış qatar,
Elə bil o qəsdən saxlayır bizi.
Körpünü basmışdır yabanı otlar,
Nə cığır görünür, nə ayaq izi...
Kim bilir, kim bilir, nə vaxtdan bəri
Bir insan keçməyir bu daş körpüdən.
Elə bil yol çəkir onun gözləri,
Fəqət nə gələn var, nə də bir gedən.*

Sözə çəpər, fikrə sərhəd yoxdur, şeirə körpü lazım deyil. Şeir özü körpüdür, yoldur, eli oba-oba, oymaq-oymaq dolaşan mənəvi təsəllimiz, ümidimiz, güman yerimizdir.

Xəritələr müxtəlif olur – siyasi xəritələr, fiziki xəritələr, iqlim xəritələri, tarixi xəritələr. **Səməd Vurğun yaradıcılığının ən parlaq səhifələri, başda məşhur «Azərbaycan» şeiri olmaqla, yurdumuzun poetik xəritəsidir.** Savaşlarla, sazişlərlə, qanla, göz yaşlarıyla parçalanmamış, bölünməmiş bir vətənin poetik xəritəsi Bakıdan Makuyacan, Qarabağdan Qaradağacan, Zəncandan Zəngilanacan...

Gözümüzü açıb dünyanı – ağ örpəyi buludlar olan qarlı dağları, durna gözlü bulaqları, bir tərəfi bəhri *Xəzər Bakımızın çıraq-çıraq sahillərini* görəndən bəri – *sakit axan Araziların, zülm əlindən qurtulmuş quşların*

*səsləriylə bir yerdə qulaqlarımız şeir vəznlərinə, qəfiyə ahənglərinə də alışır – ən körpə yaşlarımızdan Səməd Vurğun misraları yaddaşımıza həmişəlik həkk olunur. Həyatda qarşımıza çıxan ilk kitablardan – «Əlifba», «Ana dili» kitablarından tanış olduğumuz Səməd Vurğun təsəvvürümüzdə yalnız şair kimi deyil, əsatiri şəxsiyyət kimi canlanır. Çox erkən ağarmış saçları, bir qədər dalğın baxışları, vüqarlı duruşunda əbədilik ruhu, əsatir; əfsanə ölçüləri duyulur – şair sanki elə yaşadığı illərdə özünü öz abidəsinə çevrilmişdir. Ömrünün son çağında çəkdiyi fotolarda o öz yaşından – əlli yaş nədir ki, – çox-çox sinli görünür. Bu gün onun övladları atalarıyla yaşiddirlər. Əlli yaş – yaradıcı ömrün orta yaşdır, amma Səməd Vurğun haqqında düşünürkən adama elə gəlir ki, onun heç orta yaşı olmayıb, poetik ömürlüyü yalnız iki mərhələdən ibarətdir: odlu, qaynar, çılğın gənclik illəri, bir də müdrik, təmkinli ağsaqqallıq çağı – «heç yana, heç yərə tələsmədiyi» mənəvi yetkinlik dövrü. Belə təsəvvür; əlbəttə, aldadıcıdır; «Ömür dedikləri bir karvan yolu», bu misra iyirmi bir yaşlı gəncin yazdığı «Dilcan dərəsi»ndəndir.. «Şair, nə tez qocaldın sən» – bu misra ilə bir az təəssüf, bir azacıq kədər qarışıq inam dolu şeirin nəqəratıdır – son şeirlərindən birini, «Dilcan dərəsindən» son şeirlərinə cən keçən ömür adlı karvan yolu yalnız şairin yolu deyil, bu, həm də tarixin çox mühüm və ziddiyyətli keçidi, zamanın çətin aşırımıdır. Odur ki, Səməd Vurğun irsini – Gənclik həvəsi və Ahıllıq təmkinini deyərək yalnız iki mərhələyə müəyyənləşdirmək yanlışdır, Səməd Vurğun poeziyasını səciyyəli endirən – dövrün bütün mürəkkəbliyi, dolaşılıqlığı, enişi-yoxuşudur. **Məncə, bu poeziyanın ən böyük drammatizmi şairin özünün özlüyü uğrunda mübarizəsidir, zamanın bütün təlatümləri qarşısında şair təbiətinin, şair xislətinin ilkin mahiyyətini hifz etmək, saxlamaq əzmidir..***

Səməd Vurğunun sənətkar təbiətinin, şair xislətinin təməl cəhətləri, həqiqi mahiyyəti nədən ibarətdir? Şəksizdir ki, belə zəngin yaradıcılıq aləminə malik bir şəxsiyyətin sənət genişliyini bir ya iki cəhətlə məhdudlaşdırmaq lazım deyil, daha doğrusu, mümkün də deyil. Bir məsələ də var: hamının ümumi Səməd Vurğunu olduğu kimi, hərənin öz şəxsi, fərdi Səməd Vurğunu da mövcuddur. Yəni şairin əlvan dünyasından hər oxucu öz zövqünə, qəlbinə daha yaxın, daha munis olanı seçib-sevir. Məsələn, mənimçün Səməd Vurğun yaradıcılığının «Dağlar» rədifli iki şeiri, «Yadıma düşdü», «Tənha məzar», «Mən tələsmirəm», «Şair, nə tez qocaldın sən», «Gödəkcə», «Yada sal məni» kimi inciləri şairin bəzi poemalarından daha qiymətli, daha əhəmiyyətli dirlər. «Muğan» poemasının özündə – bu əsərin poetik zirvəsi – bulaq suyu kimi duru və şəffaf «Ceyran» qoşmasıdır. Mən heç bir vəchlə şairin ayrı-ayrı şeirlərini onun poemalarına qarşı qoymaq istəmirəm. Əksinə, «Komsomol poeması» kimi həqiqi romantikayla, səmimi gənclik ruhuyla aşılannmış əsər fəlsəfi dolğunluğu baxımından da, məsələn, «İstiqbal təranəsi», yaxud «Ayın əfsanəsi» kimi əsərlərdən daha yığcam, daha bitkindir, daha dərin təsir bağışlayır. «Komsomol poema-

sı»nda vaxtın nəbzi vurur, zamanın çırpıntısı eşidilir, mühitin havası duyulur. Axıcı, sərrast sətirlərdən neçə-neçə insan taleyi, insan xarakteri boylanır. «Ayazlı, şaxtalı bir qış axşamı» başlanan hünər və kədər dolu əhvalat Humaysız qalmış başqa bir axşamla tamamlanır – qaranlıq sularda əks olunmuş ay işığında. Qızgın sinfi mübarizələrdən və nakam bir məhəbbətdən, Novruz bayramının xoş ovqatından və kənddə ilk teatr tamaşasının maraqlı təfərrüatından bəhs edən bu gözəl sənət əsərində dövrün dəqiq əlamətləri, adət-ənənələrin dürüst nişanələri, zamanın konkret tələbləri, çağırışları, anlayışları əks olunub. Və gerçəkliyi, dövrü, insan münasibətlərinin əlvan bəlirlərini son dərəcə əyani cizgilərlə canlandıran poemanın mətni içində – qəfil püskürtü kimi, hər şeyin – illərin, fərdlərin, məfkurələrin fəvqünə yüksələn əbədi bir poeziyanın nəfəsini duyuruq:

*Yerlərə baxıram – bağçalı, bağlı,
Göylərə baxıram – qapısı bağlı,
Kainat ixtiyar, sirli, soraqlı,
Əzəldən yaranıb tamaşa dünya.*

*Bir də görürsən ki, açılan solur,
Düşünən bir beyin bir torpaq olur.
Bir yandan boşalır, bir yandan dolur,
Sirrini verməyir sirdaşa dünya.*

*Əzəldən belədir çünki kainat,
Cahan daimidir, ömür amanat.
Əldən-ələ keçir vəfasız həyat,
Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya!*

Bəlkə də bu subyektiv bir mülahizədir, amma şəxsən mənimçün Səməd Vurğun poeziyasının ülviyyəti, özünəməxsusluğu, qüdrəti məhz, bax, bu şeirdə və bu səpgili əsərlərdədir... Sadə, adi sözlərdən doğan dərin hikmət, dəbdəbəsiz, təmtəraqsız ifadələrin həqiqi fəlsəfi müdrikliyi...

*Həyat dedikləri şübhəli bir şey,
Ölümsə şübhədən çıxmaq deməkdir...*

İyirmi iki yaşlı şairin qələmindən çıxmış bu misralarda varlığın məğzini və mahiyyətini çox erkən çağlardan anlamaq cəhdi var.

*Sakit bir yuxuya getmişdi dəniz,
Dərin bir məqsədi, fikri var kimi*

– beyti gözlərimiz önündə əyani bir lövhə yaradırsa, «Kamal! Sən bir günəşsən ki, camalından şəfəq parlar» misrasının mənasını dərk etmək çətindir.

***Əsir bahar yeli qəlblərimizə,
Təbiət varlığa belə qarğamış...***

Sözlər necə də yerli-yerində işlənmişdir, bədii dilin ən xəsis vasitələriylə necə yadda qalan bir obraz yaranmışdır. «Sözün şöhrəti»nə həsr olunmuş şeirdə isə söz bolluğu poetik obrazlılığı üstələyir, ifadənin təsir gücünü axıdıb aparır...

Səməd Vurğun poeziyasının yuxarıda bəhs etdiyim daxili dramatizmindən danışarkən mən məhz bunu nəzərdə tuturdum – fitri poetik təbin şəffaflığı, saflığı, sənətkar istedadının həqiqi, sadədil müdrikiyi, lirik səmimiyyət – şairin ilkin yaradıcılıq xislətindədir. Fəqət zamanın elə keçidləri olur ki, şairdən səmimiyyət, təbiilik, özünəxaslıq yox, dəbdəbəli təriflər, təmtəraqlı tərənnümlər, zahiri bər-bəzək tələb edilir. Səməd Vurğun poeziyasının həqiqi varlığı, xalq şeir qaynaqlarından qidalanmış yüksək sadəliyi hər cürə gözqamaşdırıcı və ruhuna yabançı saray naxışlarının həmləsi qarşısında özlüyünü qoruyub-saxlamağa çalışır. Bu mübarizəni danmaqla, onun üstündən sükutla keçməklə biz Səməd Vurğun iradəsinin – çətin döyüşlərin sınaqlarından qalib çıxmış şair iradəsinin gücünə göz yummuş oluruq.

Özünü öz şairlik təbiətinə sadıq saxlamaq sınağı Vurğun qarşısında yaradıcılığının ilkin dövrlərindən dayanıb. Şairin böyük qardaşı Mehdixan Vəkilov xatırlayır ki, məşhur maarifçi Firudin bəy Köçərli balaca Səmədi seminarıya qəbul etmək istəməyəndə on iki yaşlı uşaq: «Əh! A Firudin bəy, sən nə bilirsən bu ürəkdə nə var?» – deyə qocaman müəllimə xitab etmişdi. Elə bu uşaq yaşlarından Səmədin ürəyi dolu idi – altı yaşında anası Məhbub xanımı itirmiş, atasının çaldığı yanıqlı saz havalalarının sədaları altında böyümüş, dumanlı-çiskinli dağlar, gül-çiçəkli dərələrin qoynunda dolaşan Qarayazı meşəsinin iydəliklərini, Kür qırağının seyrangahını gəzə-gəzə, gecələr Keşik dağında yanan işığa baxa-baxa, anadil quşlarının bir-birini çağırmasını dinləyə-dinləyə boya-başa çatmış Səməd Vurğunun rübabı – həzin bir gözəllik telində köklənmişdi.

***Gəlib xatirimə qərib bir axşam
Yanıb əriyirdi evimizdə şam.
Durnalar başımın üstədən keçəndə,
Onlara quş kimi qoşulub mən də
Ən uzaq ellərə uçmaq istədim,
Evdən baş götürüb qaçmaq istədim.
İnsan qanadsızdır! Çatıb qaşımı***

*İlk dəfə arzusu gözündə qaldım...
Anamın dizinə qoyub başımı
Xəyallar içində yuxuya daldım.*

Belə xəyalpərvər, təbiət gözəlliklərinə həssas, qəlbi ana dağıyla dağlanmış şair ruhlu gəncin eşq bələlərinə da çox erkən yaşlarından giriftar olması təəccüblü deyil... Odur ki, gənc şairin etirafıyla yaşı arasında uyğunsuzluq bizə qəribə görünür:

*Çatandan bəridir on beş yaşına,
Çox bələlər gəlib qanlı başına.
Baltalar vurulub ömür daşına,
Bu eşqin yolunda yanan olmuşam.*

Bu sətirlərdə vurğunluğun ilk rüşeymləri cücərməkdədir. Həm kiçik hərflə vurğunluğun – yeniyetməlik dövründə qıza vurğunluğun, həm də Azərbaycan poeziyasında böyük mərhələ təşkil etmiş, baş hərflə yazılan Vurğunluğun...

Gənc Səməd özünə Vurğun təxəllüsü seçərkən bəlkə də yaradıcılığının qayəsini təsdiqlədiyini düşünmürdü. Dilbərə, pəriyə, gözələ aşiqanə vurğunluq anlayışı, çox qısa müddət ərzində dəfə-dəfə geniş, əhatəli bir miqyas qazandı... Xalqa vurğunluq, vətənə vurğunluq kimi dərk olundu, dövrə, zamana vurğunluq keyfiyyətini kəsb etdi. Estetik mövqeyə çevrildi.

Səməd Vurğun dövrün şahidi, səhnaməçisi, «ayinəsi» olmaqdan daha çox, zamanın vurğunu oldu, həyata heyran gözlərlə baxdı. Həyata heyran gözlərlə baxmaq isə, istər-istəməz, nəyəsə göz yummaq deməkdir. Bu, Səməd Vurğun poeziyasının məziyyəti, ya kəsiri deyil, xüsusiyyətidir, səciyyəvi cəhətidir. Səməd Vurğun tam səmimiyyətlə özünü ağ günlərin şairi adlandırır və bu konsepsiyaya uyğun gəlməyən hər şeyi şeirindən də, fikrindən də, qəlbindən də uzaqlaşdırmağa çalışır... Lakin bu asan iş deyildi... Öz nəğməsinə boğazlayan Mayakovski kimi Səməd Vurğun da daxili ehtiraslar, fikirlər, şübhələr çarpışmasından xali deyildi... Səməd Vurğun şeir-sənət aləminə acılı-şirinli məhəbbət duyğuları gətirmişdi, onun ilhamı qanadlı xəyallardan mayalanmışdı, amma yaradıcılığının ən ilkin çağlarından sərt barışmazlıqla özü öz təbi qarşısında yasaqlar qoyurdu:

*Mən and içmişəm ki, bir də qələmim
Gözəllərdən ilham almayacaqdır.*

Başqa bir səciyyəvi etiraf:

*Bütün arzularım gülür yarına
Xəyaldan ilhamlar almamaq üçün!*

Bu qədər zəngin fitri təxəyyülə malik olan sənətkarın xəyalından imtina etməsi, ilhamını xəyalından ayırmaq istəməsi nəylə bağlıydı? Dövrün tələbi, daha doğrusu, estetik meyarları tələb edirdi və müəyyən bir etapda şairə elə gəlirdi ki, «dəstədən geriyə qalmamaq üçün» o, «nəfəsləri benzin və kükürd qoxulu milyonların şairi olmalıdır». Digər tərəfdən, “gülləri, çiçəkləri sayrısan, tər cunalı yazların, sarı simləri sarılıq gətirən ağ sədəfli sazların, zurnalı düyünlərin” şairi olmamalıdır. Poetik manifest aydın və qeydsiz-şərtsizdir, lakin həqiqi şair özünün bizə bəyan etdiyi proqramların və manifestlərin çərçivələrinə sığışmır, içində yaşayan bir ruhla, nəfəslə, qəlbinin səsiylə yazıb yaradır... Səməd Vurğunun poetik hünəri dövrün ötəri şüarlarından vaz keçmədən – öz üzvi, təbii şairlik xislətini qoruyub saxlamasıdır.

Mehdixan Vəkilovun xatirələrində maraqlı və Vurğun xarakterini anlamaq baxımından çox səciyyəvi bir epizod nəql edilir: “...Səmədi əvvəlcə Ermənistan kommunist gənclərinin qurultayına, sonra Zaqafqaziya kommunist gənclərinin qurultayına, oradan da Ümumittifaq komsomol qurultayına nümayəndə seçmişdilər. Lakin şair qatarla Tiflisdən Moskvaya gedərkən Ağstafa stansiyasına çatanda «Göyəzən» dağını, Qazağı görmüş, sevgilisini xatırlamış və «Dəli şairə» məxsus bir tövrlə qatardan düşərək, birbaşa Qazağa, nənəsinin yanına qayıtmışdı...»

Bu hadisə yalnız Vurğun şəxsiyyətinin maraqlı əksi deyil, həm də onu yaradıcılığının müəyyən səmtlərinə, xüsusilə «Yadıma düşdü» kimi klassik nümunəsinə bir açardır.

İlk məhəbbət, təbiət şeirlərini yazdıqdan bir müddət sonra Səməd Vurğun həmin əsərlərini «ölən şeirlərim» ifadəsiylə damğalayır, hətta «Dilcan dərəsi» kimi incə bir qoşmanın da üstündən qələm çəkir. Moskvada təhsil illərində şair paytaxtın qaynar mühitinə düşür, «bu yerdə nə hicran, nə qayğı, nə qəm, nə Sənan eşqi, nə intizar» olduğunu söyləyir; könüllər sərbəst, duyğular azad olan bu yeni dünyanın şairi «dərddli günlərini heç edirmi yad» deyir. Vurğun yaradıcılığının sərbəst vəznli, «Raport», «Fənar» səpkili keçidini adlayır, adına həm geniş ümumxalq məhəbbəti, həm də rəsmi təqdirələr gətirən bir sıra məşhur şeirlərini, o cümlədən, Stalini tərənnüm edən əsərlərini yaradır, yüksək səviyyəli görüşlərdə iştirak edir, səsi ən mötəbər kürsülərdən ucalır. Şairin təbii səmimi, fitri vurğunluğu yalnız poetik istiqamət kimi deyil, rəsmi mövqe kimi də təsdiq olunur: Və elə bu vaxt, şöhrətin, mənəbin yüksək pilləsində Səməd Vurğun ölümsüz şeirini yaradır:

*Başına döndüyüm gül üzli sona!
Ömrümün ilk çağı yadıma düşdü.*

Şairin yadına düşən hər lövhə, keçib getmiş illərin hər səhnəsi qəlbin ən incə tellərini titrədir: payız fəslində bostan içində şamamanın tağı da, ceyranın duruşu, durnanın gözü, kəkliyin ayağı da, gəlinlərin bayram qabağı fəsəli yayması da, nişanlı qızların görüşdən qabaq telini saymağı da – yalnız şair hafizəsində yaşayan yaddaş adaları deyil – Vurğun poetik varlığının təməl dəyərləri, unudulmuş mümkün olmayan sərvətidir... Şair illərin, yolların, məcburi sözlərin üzərindən uzaq keçmişlərə boylanır, xəyalı dağı, aranı gəzir və eyni zamanda, o öz poetik təbiətinin, sənətkar «mən»inin özülünə, başlanğıcına qayıdır. «Yadıma düşdü» adi, sadə mətləblərdən bəhs etsə də, proqram şeirdir, daha doğrusu, məhz elə sadə, adi mətləblərdən bəhs etməsiylə proqram əsəridir. Şeirin altında 1936-cı il tarixi yazılıb. Fəciəvi hadisələr ərəfəsində, havada gələcək qanlı-qadalı müharibənin nəfəsi duyulan bir vaxtda Səməd Vurğun qışın buz qatığını, yayın ayrılanı, payızın qaymağını yadına salır. Əlbəttə, həmin illərdə, aylarda, günlərdə şair dövrün hadisələriylə bilavasitə bağlı olan şeirlər də yazıb. Amma əlli il sonra, bu gün, yazılma tarixindən yarım əsr keçdiyi vaxt «Yadıma düşdü» bizimçün həqiqi poeziyanın ən müasir səslənən kamil örnəklərindən biridir..

Böyük ədəbiyyatın, əsl sənətin amalı, məqsədi bir, yolları isə müxtəlifdir. Nə yaxşı ki, belədir, hamı bir yolla getsə, necə basabas, tünlük olardı. Tünlük isə sənətin qənimidir. Səməd Vurğun ədəbiyyatda, şeirdə bir-birinə oxşamaq azarını çox dürüst göstərmişdir:

*Bəzən qoyulmayı hər söz yerinə,
Şeirimiz oxşayır biri-birinə.
Eyni xəritələr, eyni şəkillər
Xəyala açmayı yeni bir səhər.*

Ədəbiyyatda geniş bir yol var – zamanın vüsətli tərənnümü, insan hünərinin, döyüş və əmək qəhrəmanlığının ilhamlı vəsfi, varlığa, dünyaya, həyata vurğunluq. Səməd Vurğun yaradıcılığı bu şərəfli yolun bariz və parlaq örnəyidir.

Ancaq həyatda uğursuz iqbali insanlar da var, dünyanın acıları--ağrıları da, zamanın ziddiyyətləri də, düyünləri də var və ədəbiyyat bunlardan da vaz keçə bilməz. Sənət yalnız insanı öymür, ona təsəlli də verir, mərhəmət, şəfqət əlini də uzadır. Və nəhayət, ədəbiyyatın mühüm bir vəzifəsi də fənalıqları göstərmək, naqislikləri döymək, mənfilikləri gülüslə, istehzayla, satirayla damğalamaqdır – Sabir, Mirzə Cəlil yolu.

Səməd Vurğunun şair təbiəti, idrak xüsusiyyəti, dünyaduyumu eləydi ki, o, həyatı yalnız işıqlı görmək istəyirdi. Amma o, heç də qaranlığın mövcud olduğunu danmır, ədəbiyyatı zülmətin qalıqlarıyla mübarizədən çəkəndirmirdi. Bəzən şairin satirik janrlara müəyyən biganəliyini onun ümumən satiraya pis münasibəti kimi qələmə verirlər. Bu, əlbəttə, düz deyil. Vurğun təvazökarlıqla

*Oxucum, etiraf edirəm qəlbən,
Satira gəlməyir mənim əlimdən –*

– desə də, biz şairin bu qənaətiylə razılaşa bilmərik.
Hədəfi sərrast vuran qüvvətli poetik parçalar Vurğunun satirik istedadına da ən tutarlı sübutdur:

*Özü qorxaq, cüssəsi dar,
Andını da tez unudar.
Sözlərini çeynər udar,
Hey udqunar asta-asta...*

*O «mərd» olar yaxşı vaxtda,
Çox danışar hünər haqda.
Çətin işdə, bərk ayaqda
Tez sıpxar asta-asta.*

*Tilsimlidir o qəhrəman,
Qan da axmaz yarasından.
Odun-suyun arasından
Üzə çıxar asta-asta...*

Belə kəskin sətirlər yaradan şair satiraya, tənqiddə laqeyd qala bilməzdi. Səməd Vurğunun tənqidi gülüş, məzhəkə janrları haqqında yazdığı misralar şairin gələcək ədəbi nəsilərə verdiyi öyüdlər sırasında vacib yer tutur:

*Başqa bir qüsur da ağrıdır bizi,
Bəzən unuduruq gülməyimizi...
Varmı şeirimizdə məzhəkə yazan,
Oxucu gözləyir bunu hər zaman.
Unutmaq olmaz ki, doğrudan da, biz
Böyük Sabirlərin varisləriyiz.*

O da diqqəti çəkir ki, Səməd Vurğun bəzi hallarda fikrini narahat edən, qəlbini nigaran qoyan bir sıra ciddi mətləbləri zarafata salıb deyirdi:

*Bəlkə də hər bir ağ gün, bir qara gün deməkdir..
Bəlkə də hər şirinlik bir acılıq yeməkdir.
Bəlkə yalandır günəş, həqiqətdir gecələr.
Yordu mənim beynimi bu saysız bilməcələr.
Sorsalar bu pərdəli fəlsəfələr neçindir?
Deyin bu göz yaşları bir az gülmək üçündür!*

Nə yazıq ki, vaxtsız əcəl Səməd Vurğunu əsrin mühüm bir aşırımında, ictimai və siyasi həyatın vacib tarixi keçidində dünyamızdan ayırdı. Yeni dövr şairin ürəyindəkiləri öz ürəyi istədiyi şəkildə deyə bilməsi üçün nə qədər böyük imkanlar verdi, necə geniş üfüqlər açdı.

Vəfatından bizim günlərəcən keçən bu otuz il ərzində böyük şair hələ nələr yarada bilərdi. Bu gün biz Səməd Vurğunun 30 illik yaradıcılıq ömründə ədəbiyyatımıza bəxş etdiyi zəngin sənət xəzinəsiylə öyünürüksə, ölümündən keçən otuz il boyu onun yoxluğundan doğan nisgil də həmişə qəlbimizdədir.

Səməd Vurğunun anadan olmasının 80 illiyini bayram etdiyimiz günlərdə otuz il bundan qabaq şairi itirdiyimizi də kədərlə, ağrıyla xatırlayırıq. Və bu gün biz Səməd Vurğunun özü haqqında yazmadığı sətirləri onun özünə şamil edirik:

*Otuz il, otuz il yaşadığ sənsiz!..
Otuz il, otuz il sən bizdən uzaq,
Bəlkə ziynət oldun bu məzarlığa,
Lakin əməllərin alovlanaraq
Günəştək boy atdı bütün varlığa,
Dünya cənnət olsa, dərd unudulmaz,
Of... səndən ayrıldıq bir ilk baharda...*

İlk bahar son baharla, qış yayla əvəz olunacaq, illər, on illər, otuz illər, əsrlər keçəcək. Səməd Vurğunun böyük adı yurdumuzun hər bucağında, hər qarışında vüqarla yaşayacaqdır. Hər ay, hər gün elimizi şəhər-şəhər, kənd-kənd, oymaq-oymaq gəzəcəkdir.

Bakıdan Makuyacan, Dərbənddən Marəndəcən, Qəzvindən Qazaxacan...

Oktyabr, 1986

YARADICILIQ MÜBARİZƏSİ

«Səməd hələ getməyib. Bizə gəlmişdi. Bir az söyüşdük, təzədən barışdıq. Deyəsən, bu dəfə doğrudan barışmışıq (çaxırsız, araqsız).

(Kiçik bir şərh: «Çaxırsız, araqsız barışmalarını» xüsusi qeyd etməsi, güman ki, Səməd Vurğunun yarıciddi, yarızarafat işlətdiyi bir ifadəylə: «ayə, içək, səmimi olaq» sözləriylə bağlıdır – A.)

«Əgər bu dəfə də mənim ümidimi qırsa, onda demək ki, onunla qaldı qiyamətə. Çünki keçən dəfə mənim onunla ürəkdən barışmağıma baxmayaraq, gedib Bakıda bəzi sözlər danışmışdı. Bu söz çox bayağı sözdü. Çünki bizim yaşda adama «küsmək», «barışmaq» çox gülünc və axmaq şeydir.

Bəlkə də burda «uzlaşmaq», yaxud bir «dil tapmaq» demək lazımdır. Nə isə... Bu dəfə də mən ürəkdən onunla əl verdim, çünki mənim özüm kimi onu da, yaxud onun kimi özümü də millətimə və xalqıma lazım hesab edirəm. Bizim aramızda olan mübarizəmi deyək, davamı deyək – paxıllıqdan bəzi çaqqallar çox istifadə edirlər. Səməd ilə mənim aramda yaradıcılıq mübarizəsi (bu sözün yaxşı mənasında) hər zaman olacaq. Mən heç bir zaman «səmədləşə» bilməyəcəyim kimi, o da «rzalaşa» bilməz».

*Rəsul Rzanın Nigar Rəfibəyliyə yazdığı
1936-cı il 14 dekabr tarixli məktubundan*

Bu məsələyə toxunmaya bilmərəm – Rəsul Rzayla Səməd Vurğunun münasibətləri məsələsinə. Bu münasibətlərdən danışanda bəzən iki bir-birinə zidd və məncə, ikisi də səhv olan fikir yürüdülür. Bəziləri – əlbəttə, xeyirxah məqsədlə – bu iki şairi çox mehriban dost, onların əlaqələrini idillik planda təqdim etmək istəyirlər. Bəziləri isə onları bir-biriylə barışmaz, qatı düşmən sayırlar. Dediym kimi, hər iki fikir kökündən yanlıştır; bu iki şairin arasında müəyyən illərdə çox isti münasibətlər olsa da, onların dostluğu, turalım, Səməd Vurğunun Mehdi Hüseynlə, ya Rəsul Rzanın Sabit Rəhmanla dostluğu qədər yaxın olmamışdır. Amma heç vaxt bir-birinə barışmaz düşmən də kəsilməmişlər. Səməd Vurğunun «Lenin» poeması haqqında dediyi tərifi sözlərindən başqa bir neçə məqalə, çıxış və məruzələrində də Rəsul Rzanın adı rəğbətlə çəkilir, şeirləri müsbət qiymətləndirilir. Rəsul Rzanın Səməd Vurğunun yaradıcılığını və şəxsiyyətini yüksək dəyərləndirən üç məqaləsi var və bir sıra başqa yazılarında da, çıxışlarında da böyük şair haqqında fikirlər söyləyib.

Rəsul Rza Səməd Vurğunun altmış illiyində yubiley komissiyasının sədri kimi Moskvada və Bakıda məruzələr etmiş, təntənələrin layiqli səviyyədə keçirilməsi üçün çox işlər görmüşdür. Səməd Vurğunla bağlı yazdığı yazılarında çoxlu xoş xatirələri var.

Yerevanda Sasunlu David yubileyinə gedərkən qatarın Səməd Vurğunun gənclik xatirələriylə bağlı Dilican dərəsindən keçdiyi zaman onun kövrəlməsindən, sonra Yerevanda ora daha əvvəl gəlmiş və pisikdirilmiş Azərbaycan nümayəndələrinə ruh verməsindən, məclisi ələ almasından fərəhlə danışır, hər ikisinin hansı səbəblərdənsə gözdən düşdüyü vaxtlarda Samur-Dəvəçi kanalının açılışına birgə getmələrindən söz açır, ovçuluq xatirələrini yada salır. Atam ovçuluğa Səməd Vurğun kimi aludə olmasa da, ara-sıra ova gedərdi. Səməd Vurğun, əsasən, Mikayıl Rzaquluzadə ilə, atam Bəhram Ağayevlə ova çıxardılar, ancaq birlikdə ovçuluq etmələri də olub.

Bu idillik səhnələrdən söz açmaqla mən heç də onların münasibətlərinin həmişə dostcasına, mehriban olduğunu söyləmək istəmirəm, çünki bu da yalan olardı. Bir-birinə icaslarda ağır sözlər dedikləri məqamlar da olub.

Amma 1951-ci ildə bibim Turə rəhmətə gedəndə Səməd Vurğunun atasına necə həssaslıqla, nəvazişlə ürək-dirək verdiyini unutmuram. Atamın bir söhbəti də yadıma gəlir: «Bir dəfə Səməd mənə – sən kişisən, – dedi, – sənin yanında filankəs mənim barəmdə hərzə danışanda ağzından vurmusan».

Atam deyirdi ki, doğrudan da belə məsələ olmuşdu və bunu Səmədə söhbətdə iştirak edən üçüncü bir adam çatdırıbmış. Amma Səməd Vurğun həmin o filankəsin ünvanına ana söyüşü söymək istəyəndə atam qoymayıb və Səməd: “Sən indi də kişi kimi hərəkət edirsən”, – deyib.

Abbas Zamanov «Kişi şair» adlı xatirələrində yazır: «Səməd Rəsulu bir şair kimi yüksək qiymətləndirirdi. Yazıçılar İttifaqında keçirilən bir yığıncaqda Səmədin dediyi sözlər yadıma düşür: «Rəsul istedadlıdır, orijinal şairdir. Ancaq tündür, inaddır, ipə-sapa yatmır. Buna görə biz onu ata bilmərik. Çalışıb onunla əl-ələ verməliyik».

Abbas müəllim sözünə davam edir:

«Bir dəfə Buzovnada Rəsulun bağında nə münasibətləsə kiçik bir qonaqlıq vardı. Gərək ki, kiminsə ad günü idi. Yadıma gəlir ki, Ənvər, mərhum akademik Mirəli Qaşqay, İsmayıl Əfəndiyev, rəssam Tağı Tağıyev Rəsulun qonağı idilər. Mən də ordaydım. Söhbət müasir ədəbiyyatdan, yazıçıların qarşılıqlı münasibətindən gedirdi. Mirəli Qaşqay Rəsula dedi:

– Ay Rəsul, mən ha eşidirəm ki, Səməd ilə Rəsul yola getmirlər, ancaq niyəsini demirlər. Bəlkə bunu sən deyəsən? Axı sizin nəyiniz ortaq düşüb?

Rəsul cavab verdi:

– Ortaq malımız yoxdur. Doğrudur, Səmədlə mənim aramda mübahisələr, hətta küsüb barışdığımız vaxtlar da olur. Lakin bu, sırf şəxsi səbəblərdən doğmur, üslub yarışından irəli gəlir. Üslublar yarışı olmayan yerdə əsl poeziya yarana bilməz. Təəssüflər olsun ki, bulanıq suda balıq tutmaq istəyənlər buna şəxsi don geydirib, ara vurur, bizi bir-birimizə qarşı qoyur, dedi-qodulara səbəb olurlar.

Məncə, bu, doğru izah idi. Əslində, Rəsul ilə Səməd bir yolun yolçuları olan əməl dostları idi. Axı, dostların da, qardaşların da aralarında müəyyən narazılıqlar olur».

Abbas müəllimin sözünə qüvvət, belə ara vuranlar, bulanıq suda balıq tutmaq istəyənlər, şairlərin sağlıqlarında olduğu kimi, indi də var.

Səməd Vurğunun o vaxtlar «Literaturnaya qazeta»da çap etdirdiyi məqalədə atam haqqında etinasız bir cümlə işlətmışdi. Atam bundan bərk incimişdi və Səməd Vurğunun məqaləsinə cavab yazıb həmin qəzetə göndərmişdi. Yadımdadır ki, bu məqalədə Rəsul Rza hissə qapılaraq Səməd Vurğuna ədalətsiz iradlar da tutmuşdu.

Yaxşı ki, məqalə dərc olunmadı və bir müddət sonra atam «soyuyub» mənim də iştirak etdiyim iclasda həmin məqalədən imtina etdiyini söylədi. Yaxşı yadımdadır, belə dedi: «Səməd yoldaşın iradlarından narazı qalıb mən də məqaləmdə bəzi düzgün olmayan hökmlər vermişdim, bu məqaləni indi yazmış olsaydım, çox şeyləri təshih edərdim».

Bununla da inciklik, narazılıq, anlaşılmazlıq aradan qalxdı. Amma bu günün özündə də həmin məqaləni ədəbi polemikanın məhsulu kimi deyil, tamam başqa şəkildə yozmağa çalışan vicdansızlar tapılır. Səməd Vurğunla Rəsul Rzanın sağlıqlarında onların arasını vurmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxanların mənəvi varisləri indi onların ölülərindən də əl çəkmirlər. Vaqif Səmədoğlu belələrinə mətbuat səhifələrində tutarlı cavab verdi. Yusif Səmədoğlu vaxtsız rəhmətə getdi, amma nə qədər ki, Vaqif və mən sağıq, belə cəhdlərə yol verməyəcəyik, bizdən sonra da bu sayaq təşəbbüslərə cavab verən vicdanlı adamlar tapılar.

Yenə də Abbas Zamanovun xatirələrindən bir parçanı gətirmək istəyirəm: «Təsadüfi deyil ki, Yusif, Vaqif və Anar şüurlu həyata qədəm basdıqları günlərdən dostdurlar, özü də adicə dost deyil, doğma qardaş kimidirlər. Heç şübhəsiz, bu dostluq onlara atalarından keçmişdir».

Abbas müəllim haqlıdır, bizim evdə atamın, anamın dilindən Səməd Vurğuna qarşı heç bir nalayiq söz eşitmədiyimiz kimi, Yusiflə Vaqifin də dediyinə görə, onların ataları Rəsul Rza haqqında pis danışmamış.

Rəhmətlik Yusif həmişə Vaqiflə mənə: «biz üç qardaş» deyirdi. Mən də hər ikisini doğma qardaş kimi, həm də ədəbiyyatımızın çox istedadlı nasiri və şairi kimi sevirdim və sevirəm. Xəbis ürəkli adamlar, özləri heç vaxt dostluqda sədaqətin, etibarın nə olduğunu bilmədikləri üçün bizim münasibətin səmimiyyətini ağıllarına sığışdıra bilmirlər.

Səməd Vurğunla Rəsul Rzanın ədəbi üslub fərqlərinə gəldikdə isə, bu iki müxtəlif cərəyanlara meyillərini, guya ki, Səməd Vurğunun ancaq milli şeir vəznələrinə aludəçiliyi, Rəsul Rzanın isə, bu əhəmətlərə biganəliyi kimi dəyərləndirənlər kökündən yanılırlar. Gəncliyində orijinal sərbəst şeirlər yazan Səməd Vurğun Vladimir Mayakovski, Nazım Hikmət kimi novator şairləri yüksək qiymətləndirirdi. Rəsul Rza da Nəsimidən, Füzulidən, M.P.Vaqifdən, Sabirdən gələn klassik Azərbaycan şeirinə bir övlad qayğı-keşliyi ilə yanaşırdı.

Bu mövcud olmayan qarşıdurmanı uyduranlar üçün Rəsul Rzanın iki misrası bəhanə olmuşdu. Yazıcıların II Qurultayında məruzəçi deyirdi: «Tənqiddə R.Rzanın xalq yaradıcılığına biganə olduğunu deyirlər. Mətbuat səhifələrində ciddi münaqişə və etiraz səbəb olan bir məsələyə qarşı mən də qurultay qarşısında bir məruzəçi kimi öz münasibətimi bildirmək istəyirəm:

***Kür qırağının əcəb seyranı var,
Yaşılbaş sonası yaxşı ki, yoxdur..
Boz dağın ətəyi insan əlindən
İndi yarıq-yarıq, oyuq-oyuqdur.***

(Xatırladım ki, M.P.Vaqifin şeirində misra belədir: «Kür qırağının əcəb seyranı var, Yaşılbaş sonası hayıf ki, yoxdur.» – A.)

Mingəçevir tikintisiylə bağlansa da, ruh və məna etibariylə bu şeir düzgün deyildir. Rəsul Rza öz şeirini nəhəng Vaqif tradisiyasına qarşı qoyur, ona ehtiram və məhəbbətlə yanaşmadığını göstərir. Sözdə R.Rza tamamilə başqa cürə deyir, Vaqif yaradıcılığına pərəstiş etdiyini söyləyir. Biz isə bu şeiri Vaqif ənənələrinə sadıq olan şairlərə etiraz, yanlış münasibət kimi qiymətləndirmək istəyirik!» («Ədəbiyyat və incəsənət» qəzeti, 17 aprel 1954).

Rəsul Rza yalnız sözdə deyil, həqiqətən də, Vaqif şeirinə dərin hörmət bəsləyirdi, onu keçən əsrlərdə hecayla yazan üç böyük şairimizdən (M.P.Vaqif, M.V.Vidadi, Aşıq Ələsgər) biri hesab edirdi. Hələ 40-cı illərdə yazdığı şeirdə Molla Pənah Vaqif haqqında belə misralar var:

*Vaqif, vətən torpağının şirin sözlü bəstəkarı,
Ana dilli şeirimizin çiçəkləyən şən baharı!
Öz dilində, öz elində, öz xalqına yazan Vaqif,
Farsın bizə yad ruhunu dilimizdən pozan Vaqif,
Qurban oldu gözü qızmış bir azğının qəzəbinə,
Lakin onun təmiz ruhu el qəlbində qaldı yenə...*

Şairin «Görmədim» müxəmməsi atamın ən çox sevdiyi şeirlərdən idi. Vaqifin bir çox başqa qoşmalarını əzbər bilir, «Sən elə gözəlsən binədən, Pəri» misralarını xüsusi heyranlıqla təkrar edərdi.

Hətta haçansa, qırxıncı illərdə bu şeirə elə «Pəri» adlı bənzətmə də yazmışdı:

*O boy-buxun gözlərimə dəyəndə,
Xəstə ruhum tazələnir, ay Pəri!
Hərdən kaman qaşlarını əyəndə,
Elə bil ki, qırılacaq yay, Pəri!*

*O sallanış, o davranış, o əda,
Şirin olub, qüssə verir Fərhada.
Sən atlı olmusan, könlüm piyada,
Hansı eldə olar sənə tay, Pəri...*

*Səbir dedin, bilmədim ki, dəryadı,
Ərşə çıxdı həsrət könlüm fəryadı,
Dost elədin hər nadanı, hər yadı,
Çəkdiyim əməklər oldu zay, Pəri.*

*Yerişdə ceyransan, duruşda maral.
Qonmuş yanağına bir çift qara xal*

*Dodağın aləmə salıb qilu-qal
Gözlərinə heyran olub ay, Pəri!*

*O sayaq baxma gəl, sən xumar-xumar,
İllərdir könlümün bir arzusu var,
Səxavətə gəlib bir gün, nə olar,
Ver mərcan ləbindən mənə pay, Pəri!*

Bu şeiri bütünlüklə gətirirəm ki, Rəsul Rzanın Vaqif poeziyasına da, xalq şeir səpkisinə də münasibəti aydın bilinsin. Göründüyü kimi, bu münasibət heç də məruzəçinin dediyi kimi deyildi.

Vaqifin bir misrasının bu şəkildə dəyişməsinə, Molla Pənah Vaqif ənənəsinə, **hələ üstəlik, Vaqif ənənəsinə sadıq qalan şairlərə qarşı** yönəldiyini hansı məntiqlə söyləmək olar? Belə məntiqlə Füzuli və Füzuli ənənəsinə sadıq qalan şairlərə qarşı ən böyük «hörmətsizliyi» Mirzə Ələkbər Sabir göstərmiş, çünki böyük Füzulinin ən incə, ən zərif qəzəllərini tamamilə başqa səpkili satirik şeirlərində təxmis edib. Misal gətirmirəm, çünki hər bir savadlı azərbaycanlı onları bilir.

Çağdaş poeziyamızda hər iki ədəbi yönün – Səməd Vurğun ədəbi məktəbinin və Rəsul Rza ədəbi məktəbinin özəlliyi haqqında ən obyektiv fikirləri görkəmli alim və şairlərimiz deyib. Ümumtürk şeirinin araşdırıcısı Tərhan Quliyev yazır:

«XX əsrin 20-30-cu illərində şeirimiz öz inkişafının tamamilə yeni bir mərhələsinə qədəm qoyur. Hətta Hüseyn Cavid kimi klassik normalara sadıq qalan bir şair də yaradıcılığında əruz vəznə ilə bərabər heca vəzninə də müraciət edir. Və elə bu andaca Səməd Vurğun öz böyük istedadı ilə meydana çıxır və poeziyada təşəbbüsü öz əlinə alır. İki min ildən artıq tarixi olan heca vəznə Səməd Vurğunun yaradıcılığında, demək olar ki, zirvəyə qalxmışdır. S.Vurğunla bərabər XX əsr şeirimizin poetik simasını müəyyənləşdirən, XX əsr şeirimizdə ayrıca mərhələ olan başqa bir şair Rəsul Rzadır. R.Rza poeziyamız tarixində sərbəst şeirin ilk böyük yaradıcısıdır.

Sərbəst şeir, sərbəst vəzn isə, istər bizim ədəbiyyatda, istərsə də dünya ədəbiyyatında hələ öz təşəkkül dövrünü keçirən ən cavan ədəbi formadır. Hələ sərhdələri, normaları müəyyən olmayan bir ədəbi formada isə yazıb-yaratmaq olduqca çətindir. Rəsul Rza istedadının nəticəsidir ki, bir şair kimi həm özünü, həm də sərbəst şeiri poeziyamızda təsdiq etmişdir». (T.Quliyev – «Anadilli şeirimizin inkişaf yolu». «Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 31 yanvar 1992).

Poeziyamızın istedadlı nümayəndəsi Çingiz Əlioğlu şeirimizin inkişaf yolları haqqında düşünərkən belə qənaətə gəlir:

«Mən hərdən Azərbaycan şeirinin XX əsr Sovet dövrünün iki nəhəng şairi – Səməd Vurğunla Rəsul Rzanı xəyalən müqayisə edir və düşünürəm: görəsən, onları bir-birindən fərqləndirən, ayıran ən əsas cəhət hansı idi.

Gəldiyim qənaət belədir: əgər böyük Səməd Vurğun özündən qabaqki bütün maraqlı başlanğıcların yekunlaşdırıcısı, nöqtə qoyanı idisə, ustad Rəsul Rza Azərbaycan şeirində bütün özündən sonrakı başlanğıcların başlayıcısı, əzəli, ibtidası idi. Məhz bu səbəbdən müasir şeirimizin bütün çağdaş avanqard, modernist və postmodernist axtarışlarının başlanğıc mənbəyini də Rəsul Rzanın metafizik poeziya irsində soraqlamaq lazımdır». («Poeziyamızın Rəsul Rza məsuliyyəti». «Ədəbiyyat qəzeti», 25 may 2001).

Dövrümüzün ən böyük şairlərindən olan Ramiz Rövşən yazır:

«Rəsul Rza 50-ci, xüsusən 60-cı illər Azərbaycan poeziyasının keyfiyyətə dəyişməsində müstəsna xidməti olmuş şairdir. O, təkcə ənənəvi şeir təsəvvürünü deyil, həm də ümumiyyətlə, şair haqqında təsəvvürü dəyişib... Mənə elə gəlir ki, Rəsul Rzanın bir şair kimi, xüsusən son vaxtlar diqqətdən kənar qalmağının, təbii olaraq, cəmiyyətdə gedən proseslərə bağlılığı var. Amma mənə, Rəsul Rzaya xüsusi diqqət yenə olacaq. Söhbət oxucu diqqətindən gedir... Mən buna inanıram. Rəsul Rzanın oxucuları bu gün də var, sabah da çox olacaq. Mən əminəm ki, Rəsul Rza heç vaxt oxucusuz qalmayacaq.» («Bizim əsr» qəzeti, 18 may 2000).

Və nəhayət bu mövzuda ən mötəbər sözü demək imtiyazına malik olan dövrümüzün başqa bir böyük şairi Vaqif Səmədoğlunun fikirləri: «Rəsul Rza Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ən anlaşılmaz şairdir. Rəsul Rzanı sevənlər də, sevməyənlər də, əksərən ona səthi platformadan yanaşırlar.» («Xəzər» dərgisi, №2, 1997).

«Rəsul Rzanın müasirliyi bizim bugünkü çağdaşlığımızdan çox-çox irəli gedən müasirlikdir. Onun poeziyası XXI əsrin yox, XXII əsrin astanasında duran bir poeziyadır. Elə bəlkə o səbəbdən Rəsul Rza öz çağdaşları arasında layiq olduğu populyarlığı qazanmayıb.» («Azərbaycan müəllimi» qəzeti, 6-12 yanvar 2000).

60-cı illərdə çağdaş şeirimizdə Vaqif Vəkilov (sonralar Vaqif Səmədoğlu) poetik fenomeninin meydana çıxması, həm də onun ilk şeirləri haqqında söz deyən, onları mətbuata təqdim edən Rəsul Rzanın xeyir-duası ələmi bir-birinə qarışırdı. Şeirlərinin müəyyən dərəcədə Rəsul Rza üslubuna yaxınlığı («Yazıram şeirin neçə dilində, Yazıram bəzən qorxuram deməyə də Rəsul Rza stilində») fırtına qopardı. Vaqifi az qala atasına xəyanət edən kimi damğaladılar, qəlbi qara adamlar (avamlar) buna hətta Rəsul Rzanın Səməd Vurğundan qisas alması kimi sərsəm və çirkin fikirlər söylədilər.

Altmışın illərdə yetişən ədəbi nəslin hər uğuru Rəsul Rza üçün güvənc yeri, onun iftixarı və fərəhi idisə, gənclərlə bağlı sevincləri çox idisə, qayğıları, «baş ağrısı», kədərli anları da az deyildi. İstedadlı gəncləri Rəsul Rzaya dayaq, arxa olduqlarına görə, Rəsul Rzanı isə onlara qahmar durduğuna görə tənqid atəşinə tuturdular.

Vaqif Səmədoğlu yazır: «İndi gülünc görünür o şeylər, söhbətlər... Amma o vaxtlar Rəsul Rza olmasaydı, çoxumuzun iradəsi sına bilərdi... yeni şeirə

tamamilə ədalətsiz münasibət vardı və bu çəpərləri sındıran, əlbəttə ki, Rəsul Rza idi. Əsas zərbələri məhz o alırdı».

İllər keçdi, Vaqif Səmədoğlu özünü ədəbiyyatda böyük, orijinal şair kimi təsdiq etdi. Onun haqqında Moskvada «**Drujba narodov**» jurnalında «**Telegramma s puti**» və Azərbaycan mətbuatında ilk iri məqalənin müəllifiyəm. («Allahla söhbət» adlı bu məqaləm həm də Vaqifin «Mən burdayam, İlahi» kitabına ön söz kimi verilib).

Bu yazılarımda Vaqifi heç kəsə bənzəməyən orijinal şair kimi təqdim etməyə çalışmışam. Akademik Nizami Cəfərov «Şairin şöhrəti, şərəfi... Və İstiqlalı» məqaləsində yazır:

«**Həm ideya-məzmununda, həm də forma-intonasiyada Səməd Vurğun miqyasına öyrəşmiş ədəbi tənqid, ümumən ədəbi-ictimai təfəkkür Vaqif Səmədoğlu üslubunu uzun müddət qəbul etməkdə bir də ona görə çətinlik çəkdi ki, Vaqif Səmədoğlu Səməd Vurğunun bilavasitə varisi idi. Və tamamilə aydın idi ki, ədəbi ictimaiyyət Vaqif Səmədoğludan məhz Səməd Vurğunun yolu ilə getməsini, hətta onu təqlid etməsini gözləyirdi. Fitrətən azad ruhlu Vaqif Səmədoğlu isə heç kimi təqlid etmək fikrində deyildi!**

Həqiqət naminə, heç bir konyuktur güdmədən xatırlatsaq ki, keçən əsrin ortalarından etibarən Azərbaycan poeziyasının biri digərini guya estetik baxımdan inkar edən iki üslub-istiqlaməti arasında mübarizə gedirdi və həmin mübarizənin əsasən konyuktur iştirakçıları Vaqif Səmədoğlunun Səməd Vurğun deyil, Rəsul Rza "cəbhə"sində dayanmağından narahat idilər, açıqca etirazlarını bildirirdilər, onda təsəvvür etmək çətin deyil ki, gənc şair hansı yaradıcılıq həyəcanları keçirmişdi. Rəsul Rzanın onu (Vaqif Vəkilovu) müdafiə etməsi gərginliyi daha da gücləndirirdi ki, bu da səmədvurğunçuları, əlbəttə, heç cür razı sala bilməzdi. Əgər sıradan, daha doğrusu, neytral bir istedad olsaydı, başqa məsələ idi. Söhbət Səməd Vurğunun oğlundan gedirdi...

Həmin mürəkkəb (və konyuktur!) mübahisəni, məsələ burasındadır ki, nə səmədvurğunçular, nə də rəsulrzaçılar deyil, məhz Vaqif Vəkilov (Səmədoğlu!) həll etdi. Belə ki, Xalq yazıçısı Anarın sözləri ilə desək, o, həm Səməd Vurğundan, həm də Rəsul Rzadan fərqli bir üslub, Vaqif Səmədoğlunun öz üslubunu yaratdı. Və maraqlıdır ki, ya aktiv, ya da passiv şəkildə ya Səməd Vurğun, ya da Rəsul Rza "mövqe"yində dayanıb, Vaqif Səmədoğlunu ya tənqid, ya da təqdir edənlərin çoxu onun səviyyəsinə yüksələ bilmədi.

...Neyləyəsən ki, böyük şairlərin taleyi həmişə belə olub, bundan sonra da yəqin ki, belə olacaq. Səməd Vurğun kimi, Rəsul Rza kimi Vaqif Səmədoğlu da çox tənələre, nadan təhqirlərə məruz qalıb... Ancaq Səməd Vurğun da, Rəsul Rza da, Vaqif Səmədoğlu da hər biri öz dövrünün insan (və millət) azadlığı barəsindəki təsəvvürlərini mümkün qədər açıq bəyan etməkdən, dünyanın dərini sinə dolusu öz dərdləri kimi çəkməkdən çəkinməyiblər».

* * *

Qərribə paradoks ondan ibarətdir ki, indi, Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə ən çox hücumlara məruz qalan yenə də Babəkdir, Qaçaq Nəbidir, Mirzə Cəlildir, Səməd Vurğundur. Bu səfər onlara “özümüzünkülərin” əliylə hücumlar edilir. Erməni millətçilərinin məqsədi aydın idi – Azərbaycan xalqını keçmişsiz, tarixsiz, böyük şəxsiyyətləri olmayan kütlə kimi qələmə vermək və beləliklə, hər növ iddialarına, o cümlədən, ərazi iddialarına haqq qazandırmaq... Bəs “sapı özümüzədən olan baltaların” – mənəvi dəyərlərimizi, bu dəyərlərin ən layiqli daşıyıcılarını, klassiklərimizi və çağdaşlarımızı nəyin bahasına olur-olsun rüsvay etmək cəhdlərinin səbəbi nədir?

Hər bir dövrün sənətçiləri haqqında söz açarkən hökmən o dövrün şəraitini, şərtlərini, mühitini, tələblərini nəzərə almaq lazımdır. Tarixilik hissi məhz bundadır. Tarixi unudub dünəni bu günün icazəli “cəsarətiylə” mühakimə etmək ədalətsizlikdir. Ona qalsa, ucdantutma hamını – o sıradan elə bu sayaq yazı müəlliflərini də suçlamaq olar ki, indi dediklərinizi o zamanlar niyə demirdiniz?

Sovet dövrünün yazıçıları çox çətin və əzici şərtlər altında xalqımızın milli qürurunu, dilinin özəlliyini təsdiq etməyə çalışırdılar. Səməd Vurğunun neçə-neçə nəslin dillər əzbəri olan “Vaqif” pyesi də məhz bu amalla yazılıb. Üzeyir bəyin “Koroğlu” operası kimi “Vaqif” dramı da o dövrün insanlarına ən yüksək vətənsəvrlik duyğuları aşılayan əsərlər idi. “Vaqif” dramının qəhrəmanı da Azərbaycanın nüfuzlu xanlarından olan İbrahim xanı devirən, Şuşanı qana boyayan, Vaqif kimi böyük şairə edam hökmü kəsən xacə şah yox, böyük Molla Pənahdır.

Hər bir sənətkarın – özəlliklə də başları üstündə min bir təhlükə dolaşan bir vaxtda, mürəkkəb sovet dövründə yaşayıb-yaradan sənətkarların irsindən bu günə uyğun olmayan, yaxud bu ya digər uğursuz ifadəni tapıb müəllifləri indiki zəmanənin ölçüləriylə qınamaq çətin iş deyil. Amma “Koroğlu”, “Leyli və Məcnun”, “Arşın mal alan” müəllifi dahi Üzeyir bəyi Stalinə kantata həsr etdiyi üçün gözdən salmaq olarmı? Yaxud tək bir “26-lar” poemasına görə ədəbiyyatımızda böyük məktəb yaratmış Səməd Vurğunun ölməz poeziyasını inkar etmək, onu nalayiq ifadələrlə alçaltmaq rəvadırmı? Nəsiminin yaradıcılığına bələd olanlar onun ən ibarəli ifadələrlə erməniyə mədhiyyə yazdığını da bilirlər. Bir buna görə bu dahi şairin üstünə kölgə salmalıyıq? Son zamanlar Mirzə Cəlilə, “Mollanəsreddinçilərə”, Səməd Vurğuna haqsız və ədalətsiz hücumlar hər bir azərbaycanlına incitməyə bilməz. Mirzə Cəlil bu cəhətdən “öyrəncəlidir”. Bütün dövrlərin yazıçısı olan M.C.Məmmədquluzadə bütün dövrlərin cahillərinə hədəf olub. Bizim günlər də bu cəhətdən istisna deyil.

Amma bir yandan da təəccüb qalırsan: istər Mirzə Cəlil, istərsə də Səməd Vurğun haqqında qalın-qalın tədqiqatlar yazıb namizəd, doktor olanlar niyə ağızlarına su alıb susur? “Dəymə mənə, dəymərəm sənə”, “Azacıq aşım, ağrımaz başım” əxlaqla yaşamaq tarix qarşısında məsuliyyətsizlik deyilmi?

Hər zaman olduğu kimi, bu son hücumlara da cavab verən yenə Yazıçılar Birliyi oldu. Onu da bilir ki, buna görə növbəti hücumlara, təhqirlərə, böhtanlara məruz qalacağıq. Olsun. Klassiklərin keşiyində durub zərbələr qəbul etmək zərbə vuranların sırasında durmaqdan, ya kənardan baxıb susmaqdan min pay şərəflidir.

İstedadlı və bədbəxt taleli yazıçı olan mərhum Rafiq Tağı Səməd Vurğun haqqında son dərəcə ədalətsiz və təhqiramiz sözlər yazdığına görə onu Birliyin üzvlüyündən çıxardıq. İndi, illər keçəndən sonra, bu qərarımıza görə bizi qınayanlar bunu nə üçün etdiyimizin heç üstünü vurmurlar.

* * *

Səməd Vurğunun xalq arasında görünməmiş populyarlığına görə Sabit Rəhman ona: Ay Səməd, pulumuz qurtaranda gərək səni camaata göstərmək üçün bilet sataq, – deyirmiş.

Səməd Vurğunun cəmiyyətdə, xalq arasında çox böyük populyarlığı, Azərbaycanda, Azərbaycanın hüdudlarından çox uzaqlarda milyonlarla insanın onu ürəkdən sevməsi həm şairin parlaq yaradıcılığı ilə, həm də parlaq şəxsiyyəti ilə bağlıdır. Şəxsiyyət kimi Səməd Vurğun son dərəcə yapışıqlı, istiqanlı, insanlarla tez ünsiyyət tapan, ən müxtəlif adamlarla münasibətində sadə, sözüylə, zarafatıyla, davranışıyla hər məclisdə diqqət çəkməyi bacaran, ürəyə yol tapa bilən nadir insanlardan idi. Əvvəllərdə dediyim kimi, bənzərsiz yumor hissi vardı, bu mizah qabiliyyəti əsərlərində böyük yer tutmasa da, hər halda, müəyyən şəkildə ifadə olunmuşdur.

Vurğun təvazökarlıqla

***Oxucum, etiraf edirəm qəlbən,
Satira gəlməyir mənim əlimdən.***

– desə də biz şairin bu qənaəti ilə razılaşa bilmərik. Hədəfi sərrast vuran qüvvətli poetik parçalar Vurğunun satirik istedadının ən tutarlı sübutudur.

Başqa uğursuz bir şairin misralarını lağa qoyaraq yazırdı:

***Kəndə, kəndə və yenə kəndə
Belə yazdı bəziləri
Şeirimizin başında turp əkəndə...***

O da diqqəti çəkir ki, Səməd Vurğun bəzi hallarda fikrini narahat edən, qəlbini nigaran qoyan bir sıra ciddi məsələləri zarafata salıb deyirdi.

Rəsul Rza «Ömür keçdi, gün keçdi» poemasında Səməd Vurğunun Ağahüseynə həsr olunmuş misralarını xatırlayır:

*Yadıma düşür
Şairin sözləri
Söyün Vurğun, söyün!
Səni bəyənmiş Ağasöyün.*

Sonralar müxtəlif vəzifələrdə işləyən bu adam bir vaxt hətta respublika prokuroru da olub. 1 may və 7 noyabr nümayişlərində o vaxtlar yazıçılar da dəstəylə tribunanın qarşısından keçirmişlər. Rəhmətlik Əvəz Sadıq danışırdı ki, həmin o Ağasöyün də prokuror olanda hökumət tribunasında dayanırmış və yazıçıların dəstəsi keçəndə bərkdən bağırırmış: Rədd olsun müsavətçilər!

Aydındır ki yazıçılar da, bütün başqa insanlar kimi bir-biriylə zarafatlaşmaqdan, bir-birini dostcasına dolamaqdan, sarımaqdan xoşhallanırdılar. Amma bunu hamıdan çox xoşlayan və hamıdan yaxşı bacaran Süleyman Rüstəm idi. Səməd Vurğun, Məmməd Rahim, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Rəsul Rza – hamısıyla bağlı iti bir sözü, lətifəsi həmişə hazır olardı. Müharibə vaxtı Yazıçılar İttifaqına gəlib, görüb ki, Səməd Vurğun xəritədə Rostovu axtarır. Ədəbiyyat fondunun müdiri Kabakova deyir: **“Kabakov, pokajı Rostov”**.

Səməd Vurğunun mizah istedadı onun yaradıcılığında tam şəkildə açılmasa da, həyatda, davranışında çox yadda qalan şəkildə üzə çıxırdı. Bəzən də Səməd Vurğun özü bu imicini – sadəillik, türkəsayılıq obrazını bilərəkdən yaradırdı. Sonralar Hüseyn Arif də, Qabil də bəzən bilərəkdən belə hərəkət edirdilər. Səməd Vurğunun sözlərində, hərəkətlərində qəsdən, yaxud səmimi qəlbədən üzə çıxan ifadələr, davranış çox təbii, duzlu və şirin görünürdü. Yazıçılar İttifaqına qonaq gəlmiş Çin yazıçısını Səməd Vurğun təxminən belə salamlamışdı: – Əziz dostumuzu, görkəmli Çin yazıçısını ürəkdən salamlayırıq, onun əziz adı hamımızın qəlbimizdədir, dilimizin əzbəridir.

Rus dilində dediyi bu sözlərdən sonra əlindəki kağız parçasına uzun-uzadı baxıb yanındakı köməkçilərinə Azərbaycan dilində – “Ə, sizə dedim ki, bu köpəy oğlunun adını elə yazın ki, oxuya bilim də” – dedi.

Mehdi Hüseynin “Tərən” romanını tənqidlərdən necə müdafiə etdiyi də yazıçılarımızın xatirində yaşayır. Durub romanı tərifləmiş, bircə tərtibçi rəssamı qınamışdı ki, kitabın üzündə Tərənənin şəklini yaraşlıq bir qız kimi çəkə bilməyib. Mehdi yerindən – Tərən qız deyil, oğlandı – replikasını atanda, – bunu elə yaz ki, oğlan ya qız olduğu aydın olsun da, – deyə vəziyyətdən çıxmışdı.

Bir gün Səməd Vurğun Yazıçılar İttifaqının rəhbəri olanda Rahim onun üstünə gəlir: – Səməd sən necə sədrən ki, sənin şairini adi bir nəşriyyat

redaktoru təhqir edir? Səməd: – Ayə, nəşriyyat redaktorunun həddi nədir, sənə kimi şairimizi təhqir eləsin, bu saat onun dədəsinə od qoyaram, – deyə telefonun dəstəyini qaldırıb həmin redaktora zəng eləyir, sərt şəkildə ondan cavab tələb edir. Bir müddət redaktorun izahatını dinləyərkən: Hə? Belə de... Demək belə, – replikalarını verir. Nəhayət, söhbəti belə yekunlaşdırır: Yaxşı, Rahim səhv eləyib, day sən də məsələni çox uzatma.

Səməd Vurğun rus dilini çox yaxşı bilirdi, bu dildə mətnlər yazır, çıxışlar edirdi. Hətta SSRİ Yazıçılarının Qurultayında sovet poeziyası haqda rus dilində məruzə etmişdi. Ancaq bəzi rus sözlərini çox gülməli şəkildə çaşbaş salırdı. (Məncə, bunu qəsdən, zarafat, gülüş xatirinə edirdi). Bir dəfə balaca boylu şair Tələt: A Tələt, sən də elə belə filipet (liliput yerinə) qaldın, – demişdi...

Yadımdadı, bir dəfə atam və Səməd Vurğunla stadiona, futbola gedirdik. Səməd əmi atamın dostu Davud Qiyabovu xəbər aldı: o, yenə Ermitajda işləyir? Atam qəhqəhəylə güldü, Ermitajda yox, ay Səməd, arbitrajda.

Stadionda Səməd Vurğunun futbola necə cılğınlıqla baxdığı da yadımda qalıb. Bizimkilər hücumə keçəndə qışqırır, qol vuranda atılıb-düşürdü. Bütün tribuna çevrilib ona baxırdı: əvvəla, Səməd Vurğun olduğuna görə, tanıyırdılar, ikincisi də, böyük şairin belə uşaq kimi sevinməsinə və sevincini uşaq səmimiliyi ilə ifadə etməsinə görə.

Əvvəllərdə Səməd Vurğunla atam arasında ciddi mübahisələr, fikir ayrılıqları, hətta toqquşmalar, soyuqluq məqamlarının olduğunu da yazmışdım, atamın öz sözlərini də gətirmişdim. Bunun üzərindən keçmək istəmirəm. Fikir ixtilafı, əlbəttə, ilk növbədə yaradıcılıq prinsipləriylə, poeziyaya baxışlarındakı fərqli olan, həm də insan kimi, şəxsiyyət kimi bütöv xarakterlərə malik olan şairlərin münasibətləri kimi baxmaq lazımdır – Onları bir-birindən ayıran, bir-birinin yaradıcılığını qarşılıqlı şəkildə qəbul etmədikləri cəhətlər də vardır, bir-birinin poetik məninə hörmət, maraq, rəğbət də. İnsan kimi də sözləri çəp düşən, küsüdükləri, bir-birindən uzaqlaşdıqları məqamlar da vardır. Bir-biri ilə son dərəcə mehriban, səmimi davranışları, birlikdə deyib-güldükləri, xoş ünsiyyətdə olduqları saatlar, aylar, günlər, illər də az olmayıb.

S.Vurğun haqqında qısa xatirələrinə başlayarkən atam xəbərdarlıq edirdi ki, bu xatirələr xronoloji ardıcılıqla olmayacaq. «Mənim gündəliyimə bəlkə də aydalıq, ildəlik demək daha doğru olardı». Bu sözləri bura köçürərkən düşünürəm ki, S.Vurğun, çox güman ki, atamın işlətdiyi aydalıq, ildəlik sözlərini bəyənməzdi. – R.Rzanın bu sayaq neologizmlərini qəbul etmirdi. Atamla bir mübahisələri yadımdadır. Əlbəttə, bu, dostcasına edilən ədəbi bir mübahisə idi. S.Vurğun atamın bir şeirində işlətdiyi “məktəb-məktəb uşaqlar” ifadəsini uğursuz sayırdı. Atam razılaşmırdı: “Niyə dəstə-dəstə uşaqlar demək olar, məktəb-məktəb uşaqlar demək olmaz? Qoşun-qoşun, qatar-qatar demirik? İndiyəcən deməmişik, indən belə deyirik, qulaq alışar. Bu cür ifadə tərzilərimizin hansı qanununu pozur ki?”

Əlbəttə, bu sənət, dil, neologizm mübahisələrini məişət planına, dediqoduya, adi bayağı intriqaya çevirmək istəyənlər, söz gəzdirib ara vuranlar da vardı. Amma ədəbiyyat üçün vacib olan zamanın unudulası olayları yox, poetik mövqelərinin özəllikləridir. Bəzən məsələni çox bəsitləşdirərək Səməd Vurğunun yalnız ənənələrə bağlı, ənənələrin əsiri olub, onların çərçivəsində yazıb-yaradan sənətkar kimi, Rəsul Rzanı isə yenilik naminə ənənələrdən tamamilə uzaq bir şair kimi qələmə vermək istəyirlər.

Bu da kökündən yanlışdır. Ənənələrə dərinədən bağlı olan Səməd Vurğunun şeirimizə nə qədər yenilik gətirdiyi, ümumən heca şeirimizə yeni bir ruh verdiyi, məzmun və ifadə vasitələri baxımından onun qarşısında yeni üfüqlər açması danılmaz həqiqətdir. Eyni cür yeni vəzn, forma, ifadə vasitələrinin yorulmaz, ardıcıl axtarıcısı olan Rəsul Rzanın klassik milli şeirimizin ənənələriylə nə qədər sıx bağlı olduğu da aydın gerçəklikdir.

Bu gün qəribə görünsə də, mübahisələr çox vaxt şeirin zahiri bir cəhətiylə – vəzn məsələsiylə bağlı olurdu – sərbəst, ya heca.

* * *

Vaqif Səmədoğlu Rəsul Rzanın 90 illik yubileyindəki çıxışında deyirdi: «Rəsul Rza şəxsən mənim üçün bir insan, bir şair kimi kim idi? Mən 17 yaşım olanda atamı itirdim. Azərbaycanın başqa bir böyük şairini, Səməd Vurğunu itirdik. Mən ədəbiyyata gələndə atam yox idi. Onun müdrik, yolgöstərən məsləhətlərindən tale məni məhrum etmişdi. Ancaq mən xoşbəxt adamam ki, Rəsul Rza mənim əlimdən tutdu. Taleyim belə gətirdi. 1950-ci illərin sonunda, 60-cı illərin əvvəllərində Rəsul Rza, mən daxil olmaqla, Azərbaycanın bir qrup gənc şairinə, yazıçısına sözün əsl mənasında, həm arxa olub, həm də bizi arxasınca apararıq olub. Mən ona əmi deyərdim. Mən burda da Rəsul əminin adına layiq danışmaq istəyirəm və bir məsələyə toxunmasam, onun ruhu məndən inciyər. Bu da Səməd Vurğun və Rəsul Rza münasibətləri idi. Çox ləyaqətsiz söhbətlərə, şayiələrə düşər olmuş bir münasibət. Bilirsinizmi, üç cür mübahisə var. Birincisi, həqiqətlə yalanın mübahisəsidir. Burada hər şey aydındır. İkincisi, ikrah hissi doğuran bir mübahisə – yalanla yalanın mübahisəsidir. Üçüncüsü, çox dramatik mübahisə olan, həqiqətlə həqiqətin mübahisəsidir. Bax, bizim bu günümüz – Azərbaycanın müstəqilliyi, ədəbiyyatımızın bu günkü günü sübut etdi ki, bəzən dramatik hallara gələn Səməd Vurğun-Rəsul Rza, Rəsul Rza və Səməd Vurğun mübahisəsi iki həqiqətin mübahisəsi idi və bu, özünü doğrultdu. Yəni həyat sübut etdi ki, Səməd Vurğunun ənənəvi formadakı poeziyası nə qədər novator idisə, Rəsul Rzanın yeni formada yazdığı əsərləri, şeirləri o qədər Azərbaycan poeziyasının gözəl, ən qabaqcıl ənənələrinə söykənir».

* * *

Rəsul Rzanın Səməd Vurğunla kəskin bir toqquşması haqda bu hadisədən çox sonralar anam danışmışdı mənə. Yazıçılar İttifaqının Rəyasət heyətinin iclasında, ittifaqın sədri Mirzə İbrahimovun kabinetində tutuşmuşdular. Hansısa məsələylə əlaqədar mübahisələri düşmüşdü və Səməd Vurğun atama ağır sözlər demişdi, Rəsul Rza dərhal daha ağır sözlərlə ona cavab vermişdi.

Sədr Mirzə İbrahimov – bu saat mübahisənizi telefon edib yoldaş Bağırova çatdıracam, – deyib. Lap elə bil uşaqlar kimi dalaşmışlar. Həm də uşaqlara olunan hədə – «böyüyə deyərəm ha». Səməd Vurğun iclası tərək etmək istəyib. Qarıda atama deyib ki, sən mənə indi bu sözləri deyirsən, amma vaxtilə çox çətin bir vaxtda mən səni müdafiə etmişəm. Rəsul Rza da Səməd Vurğuna deyib ki, sən bir dəfə də mənə belə ağır söz demişdin, onda sənə cavab verməmişdim. Haçan, hansı şəraitdə olub bu hadisələr? Hər iki hadisə? Bilmirəm! Soruşdum, anam da bilmirdi. (Atam isə mənimlə heç vaxt belə söhbətlər eləməzdi). Anam deyirdi ki, Rəsul söz götürən deyil, bəlkə İttifaq sədri olanda susmalı olub. Amma İttifaq sədri olduğu müddətdə Səməd Vurğunla çox mehriban imiş. Kim bilir, bəlkə elə bu mehribançılıq müddətində belə toqquşmaları olub. O nəsil yazıçıların münasibətləri elə tez-tez dəyişirdi ki... Nə isə, elə həmin iclasda anam Səmədlə Rəsulu barışdırıb, İttifaqdan birgə çıxıb evlərinə bərabər piyada gediblər. Kitab passajından keçəndə Rəsul: Səməd, gedək bizə, – deyərək təklif edib. Səməd: – Yox, ayə, hələ mən xeyli vaxt sənə evinə gələ bilmərəm, – deyib. Anam danışdı bunları.

Təbii ki, sonralar münasibətləri düzəlib və bir-birinin evinə gedib-gəliblər. 1949-cu ildə Təranənin bir yaşını qeyd edəndə bizdə Səməd Vurğunun dediyi tost yadımdadı: Nə şairənə ad qoymusuz qıza – Təranə. Qoy bütün ömrü gözəl bir Təranə kimi olsun.

Həbibə Məmmədخانlı və rəssam Tağı Tağıyevin toyunda atam Səməd Vurğunu da dəvət etmişdi. Toy Tağıyilin Zərgərpalanda dədə-baba evində idi. Biz nədənsə bir az gecikmişdik. Məclis olan otağa girəndə Səməd Vurğun atama: – Ayə, gəl bura, mənim yanımda otur, – dedi, – mənim şöhrətimi artırarsan. Atam da: – Sənə şöhrətinlə mənim şöhrətim yan-yanı olsa, qabağında dağ da dayanmaz, – deyərək zarafata zarafatla cavab verdi. Həmin məclisdə atamın Səməd Vurğunun şərafinə dediyi çox dəbdəbəli tost, Səməd Vurğunun Həbibəylə Tağının sağlığına dediyi təmtəraqlı sözlər konkret kəlmələrlə deyil, ümumi ruhuyla yadımda qalıb.

Kür üzərində körpünün açılışına getdiyimiz zaman, bağda böyük banketdə də Səməd Vurğun çox parlaq tost söylədi, banketdə zabitlər onu əllərinin üstünə götürüb atıb-tutmağa başladılar – bu da yadımda qalıb.

Atam Lenin ordeni alanda və ilk dəfə Ziyalılar Evində yaxasına orden taxanda Səməd Vurğunun onu necə ürəkdən təbrik etməsi, qucaqlayıb öpməsi də yadımdadır.

1951-ci ildə atam “Lenin” poemasına görə Stalin mükafatı alandan sonra Səməd Vurğun və Məmməd Rahimin onu Yazıçılar İttifaqının qabağında qarşılayıb təbrik etmələri sənədli kinokadrlarda hiş olunub. Amma o il, 51-ci il atamın sevinc ili olmadı, ailəmiz üçün ağır faciəvi il oldu. Kiçik bibim Turə Məmmədخانlı uşaq üstündə vəfat etdi və atam sonbeşik – kiçik bacısının vəfatını çox ağır keçirirdi. Bu günlər də Səməd Vurğun atamın yanında idi. Yadımdadır, Turənin dəfnindən bizim maşında qayıdırdıq. Atam qabaqda sürücünün yanında oturmuşdu, anam, mən, Səməd Vurğun arxada. Səməd Vurğun arxadan atamı qucaqlayıb ürək-dirək verirdi – qəhrəman, – deyirdi, – həmişə iradədən, möhkəmlikdən danışırısan. Özünü ələ al, olacağa çarə yoxdur, gərək indi anana dayaq olasan.

Ordan bizə gəldik. Səməd Vurğun: – Ananı görmək istəyirəm, – dedi. Qadınlar olan otağa keçdi, nənəmi bağına basıb təsəlli sözləri dedi.

Bir il sonra isə nənəmi də itirdik. Səməd Vurğun yenə yas məclislərində iştirak edirdi. O vaxt nə isə Səməd Vurğunun Mirzə İbrahimovla münasibətləri gərginləşmişdi və anam: – sonra bir-biriylə toqquşmasınlar, – deyər təlaşlanırdı. Atam: – yasda dalaşmazlar ki, – dedi, amma hər halda Səməd əmini masanın bir başında, Mirzə müəllim və Əvəz Sadıxovu o biri başında oturtdu.

İndi bu sözləri yazarkən ilk dəfə ağıma gəlir ki, atamın nəslindən olan yazıçıların bəzilərinə mən uşaqlığında “əmi”, bəzilərinə isə “müəllim” deyərdim. Səməd əmi, Sabit əmi, Cəfər əmi, Əvəz əmi, amma Süleyman müəllim, Mirzə müəllim, Mehdi müəllim... Nəyinsə əlamətidirmi bu? Bilmirəm. Amma düşünürəm ki, bu, hər halda, təsadüfi deyil. Sabit Rəhman, Cəfər Cəfərov atamın ən yaxın dostları idi, tez-tez bizə gəlib-gedərdilər, Əvəz Sadıx bağ qonşumuz idi. Səməd Vurğunla atam yaxın dost deyildilər. Hər halda, tutalım, Rəsul Rzanın Sabit Rəhman, Cəfər Cəfərovla, yaxud Səməd Vurğunun Osman Sarıvəlli, Mehdi Hüseynlə olan məhrəmliyi yox idi aralarında. Səməd Vurğun bizim evdə (hər halda, mənim yadımda qalan budu) cəmisi bir neçə dəfə olmuşdu. Bir dəfə bağımıza qonaq gəlmişdi, bir dəfə də atam məni götürüb onun Şüvəlandakı bağına qonaq aparmışdı. Amma bununla bərabər, ona əmi deməyim yəqin uşaqlıqdan bu adama ilıq, mehriban hisslər bəslədiyimdən imiş, çünki o yaşlarımda hələ onun sənətkar böyüklüyünü dərk edə bilməzdim, həm də böyük sənətkara “əmi” deməzlər ki... Deməli, bu rəğbət hissi məndə ailəmiz tərəfindən aşılıb. Anam, nənəm, hətta atam da Səməd Vurğun haqqında həmişə xoş, işıqlı bir təbəssümlə danışardılar. Əlbəttə, bir də təkrar edirəm ki, atamın Səməd əmidən möhkəm incidiyi məqamlar da olub, amma əvvəla, o, heç vaxt bunu evdə biruzə verməzdi, mən bunu çox sonralar dolayı yollarla çıxardığım nəticələr əsasında bildirdim. İkincisi də, heç vaxt atamın dilindən onun haqqında bir ləyaqətsiz söz eşitməmişəm.

Çox vaxt atam ova Bəhramla, Ənvərlə, ya Mikayıl Rzaquluzadə ilə gedərdi, amma bəzi hallarda hamısı bir yerdə gedərdilər. Səməd Vurğunla getdikləri də olurdu. Atam danışırdı ki, bir dəfə kino naziri işləyəndə kinomuzun maşınına yeddi nəfər doluşmuşduq, əsasən də yazıçılardı. Gecə yolda qarşımıza tülkü çıxdı. Faraların işığında biz onun asfaltdan çıxıb çölə qaçdığını gördük. Ovçu həvəsi bizi çəkirdi, yolsuz yerlərdə maşınımızı çölə sürdük, tülkünü təqib etməyə başladıq. Tülkü canını qurtarmaq üçün orabura şütüyür, biz də azart içində ayrı heç nəyi görmür, maşının sürətini artırıb sürdürürdük. Birdən şoferimiz kəskin şəkildə əyləci basıb maşını dayandırdı, hamımız bir-birimizin üstünə töküldük. Özümüzlə gəlib maşından düşdük. Demə maşınımız dərin bir dərənin lap qarşısında dayanıbmiş. Yaxşı ki, şoferimiz bu uçurumu vaxtında görüb, maşını xırp saxlamışdı. Faraların işığında Səməd gah uçuruma, gah maşından düşmüş yazıçılara baxdı. “Ayə, – dedi, – az qala bütün Azərbaycan ədəbiyyatı bir tülküyə qurban getmişdi”.

Rəyasət Heyətində toqquşmalarını, dediyim kimi, mənə anam danışırmışdı. Amma qəribədir ki, hadisədən neçə il sonra o sözləri Səməd Vurğunun öz dilindən eşitdim. Atama başqa bir yazıçıdan gileylənirdi: Rəsula ağır söz dedim, o da mənə ağır cavab qaytardı, amma heç vaxt bir-birimizə namərdlik eləməmişik, – deyirdi.

Amma sonralar Rəsul Rza Səməd Vurğunun Ümumittifaq Yazıçılar Qurultayındakı məruzəsində onun haqqında dediyi tənqidi sözlərdən də narazı qalmışdı, onları haqsız sayırdı. Münasibətləri yenə soyumuşdu. 53-cü ildə Stalinin ölüm xəbəri gələndə atam özü öz təşəbbüsü ilə bilet alıb dəfn-də iştirak etmək üçün Moskvaya uçdu. Təyyarədə Səməd Vurğunu görüb. Biləndə ki, atam öz təşəbbüsüylə gedir, Səməd əmi “mən də elə bildim sənin səfərini Cəfər Cəfərov təşkil edib” – deyib. Cəfər Cəfərov o vaxt Mərkəzi Komitədə işləyirdi və Səməd əmi elə hesab edirdi ki, son illərdə M.C.Bağirovla Səməd Vurğun münasibətlərinin dəyişməsində, pisləşməsində Cəfər Cəfərovun barmağı var. Cəfər Cəfərov ömrünün sonuna kimi bunu inkar edirdi.

Vaxtilə M.C.Bağirov Səməd Vurğunu Stalinə təqdim etmişdi. Şair təltif olunmuşdu, deputat və akademik seçilmişdi, iki dəfə Stalin mükafatına layiq görülmüşdü. Amma müəyyən dövrlərdə Bağirovun Səməd Vurğunu gözdən saldığı, izlədiyi, haqqında material topladığı məqamlar da olub. Bunları Mirzə İbrahimov da xatırlayır:

«Bağirov bir neçə dəfə şəxsən mənə Səməddən çoxlu material daxil olduğunu danışırdı».

Bağirovun məhkəməsində məlum oldu ki, müəyyən illərdə NKVD-də Mirzə İbrahimovun özü haqqında böhtan ifadələr almağa çalışmışlar, Bağirovun Səməd Vurğuna acığı tutanda ona Vəkilbəyov, Mirzəyə acığı tutanda Əjdəroğlu deyərmiş. Atam deyirdi ki, Bağirov neçə dəfə bizi, yazıçıları, – sizə bir divan tutacam ki, 37-ci il yalan olacaq, – deyər hədələyirdi.

Eşitdiyimə görə, bir dəfə Nazım Hikmətlə Səməd Vurğunun söhbəti Rəfilidən düşüb. Nazım Rəfilinin yenidən şeirə qayıtmasını arzuladığını bildirib. Səməd Vurğun: – Onda mən gərək qələmi yerə qoyum, – deyib.

İstərdim ki, bu mükəllimə düzgün anlaşılsın. Səməd Vurğun Rəfilinin alimliyini, mötəbər ədəbi sima olduğunu inkar etmirdi. Rəfilə də Səməd Vurğunu böyük bir şair kimi qiymətləndirirdi. Hətta, deyilənə görə, bir dəfə: Ay Səməd, kaş sənün şeir dilin məndə olaydı, – deyibmiş. Səməd də: – Ayə, dilim səndə olsaydı, daha nəyim qalardı ki, – cavabını verib.

Rəfilinin şairliyini isə, Səməd Vurğun ta gənclik illərindən qəbul etmiş. Səməd Vurğunun Rəfilinin şairliyini ciddi qəbul etməməsi təbiidir və bu nə Səməd Vurğunun ədəbi zövqünə xələl gətirir, nə də Rəfilinin şair sayılmamasına səbəb olur. Səməd Vurğunu anlamaq olar, o, özünün də, Rəfilinin də poetik imkanlarının miqyaslarını yaxşı dərk edərək Mikayılın şair sayılmasını heç cür şəninə sığışdırmırdı. Təbii ki, Səməd Vurğunun geniş vüsətli, səlis, rəvan dilli poeziyasını və Rəfilinin şeir təcrübələrini eyni müstəviyə qoymaq olmaz. Bununla bağlı Rəsul Rzanın Səməd Vurğuna aid bir bənzətməsini xatırlatmaq istəyirəm:

«O sənətkar xoşbəxtidir ki, səhrada tək-tənha qalmış ağaca bənzəmir, arxasında göz işlədikcə görünən, qollu-budaqlı, köklü-köməcli, ondan hündür, ondan alçaq başqa ağaclar var. Ətrafında yarpaqlarının biçimi, budaqlarının şaxələri, bir-birinə bənzəməyən, gövdələrinin kölgə naxışı bir-birindən fərqli neçə-neçə ağac var. Önündə yeni pöhrələr baş qaldırmışdır. Lakin bütün bunların kökləri ilə bir torpağa bağlıdırlar, bir axardan su içirlər. Əgər Azərbaycan xalqının ədəbi zənginliyini həmişəyaşıl, təravət və gözəlliyini itirməyən bağa bənzətsək, buradakı barlı ağaclar içərisində kökü torpağa dərin işləmiş, yarpaqlarında daima qəlbimizə munis bir hava duyduğumuz, ətri bizə doğma vətən torpağını xatırladan bir ağac var ki, bu, unudulmaz şairimiz Səməd Vurğunu xatırladan ağacdır».

Stalinin dəfnindən sonra atam və Səməd əmi Moskvada Bakı restoranında nahar ediblər. Səməd Vurğun Stalinin ölümünə həsr etdiyi şeiri oxuyub. Atam şeirdə Loqman adına etiraz edib. Axı, o kimdir ki, sən Stalini onunla müqayisə edirsən, – deyib. Dinmədi, deyəsən, ağına batmışdı, – atam danışdı. Sonra soruşdu ki, sən də bu barədə şeir yazmısan? Atam da Stalinin ölümünə yazdığı şeiri Səməd əmiyə oxuyub. “Mənə elə gəlir ki, ayaq açıb yerisəm, daşların üzərində ləpirim qalar” – misralarını eşidəndə “bu obrazdır” – dedi. – Düz deyirsən, “Loqman-filan” – bir şey demir... Səhərisi mənə dedi ki, Qosliddə təzə kitabım çıxır, korrekturada hər yerdə “loqman” – adını pozdum.

Sonuncu dəfə bizə 55-ci ilin yanvarında, ana nənəm rəhmətə gedəndə gəlmişdi. O vaxt Mirzə İbrahimov artıq Ali Sovetin Rəyasət Heyətinin sədri, Səməd Vurğun Akademiyasının vitse-prezidenti idi. İkisi bir yerdə gəlmişdi, özü də gec idi, axşam saat 11 olardı. Səməd əmi atamın balaca iş otağına baxıb zarafatından qalmadı, «sənün yaradıcılığına elə bu otaq da bəsdir» –

deyə sataşdı ona. Atam da söz altında qalmadı, «orda yaradıcılıqla məşğul olmuram, orda sənin kitablarını oxuyuram» – dedi.

O da yadımdadır ki, o axşam Səməd əmi söhbət edəndə «o tay» yerinə, «o toy» sözlərini işlədirdi. Mirzə İbrahimov güldü: Ay Səməd, o toy niyə deyirsən, o tay demirsən, toy axı ayrı sözdür.

Səməd əmi uzun-uzadı bizim evdəki bir heykələ baxırdı. Balaca heykəli atam vaxtilə Moskvadan, komission dükandan alıb gətirmişdi, belə şeyləri almaq onun şəkəri idi. İntibah dövrünün İtaliya heykəltaraşlarından kiminsə əsəri idi. Ananın büstü, qucağında da balaca qız uşağı. Ana uşağa qəribə həsrətli bir baxışla baxırdı, uşaq isə anasına baxmırdı, gözünü sanki xəyali bir uzaqlığa zilləmişdi. Çox ifadəli heykəl idi. Heykəl Səməd əmini də tutmuşdu, atamdan kimin əsəri olduğunu soruşdu. Atam – kimin əsəri olduğunu bilmirəm, – dedi, – amma qəribə heykəldir, mənə elə gəlir ki, ikisindən biri ölüb bu heykəldə, ya ana ölüb, bala onu xəyalında canlandırır, ya da bala ölüb, ana onu xatırlayır.

Səməd Vurğun baxışlarını heykəldən ayırıb indi də atama mat-mat baxdı: – ayə, vallah, – dedi, – şeytanın ağına gəlməyən sənin ağına gəlir.

Bizim evdə Səməd Vurğun son dəfə o axşam oldu. Bir də ölümündən qabaq son yayda – Kislovodskda gördüm onu.

May ayında Aleksandr Fadeyev intihar etdi.

Atamla anam xəstəxanaya, Səməd əmiyə dəyməyə getmişdilər. Evdə atam başını tutub: – Yazıq Səməd, hayıf ondan, – deyirdi.

Xəstəxanada son görüşlərində atama Stalinin ifşasıyla bağlı narahatlıqlarını da bildirib. Yəni bu narahatlığı yaradıcılıq irsi sarıdan imiş: – Bəs bizim yazdıqlarımızın yarısı heçə gedəcək demək?

Səməd Vurğunun 90 illik yubileyində Respublika Sarayında çıxış edəndə mən

Bir yandan boşalır, bir yandan dolur,

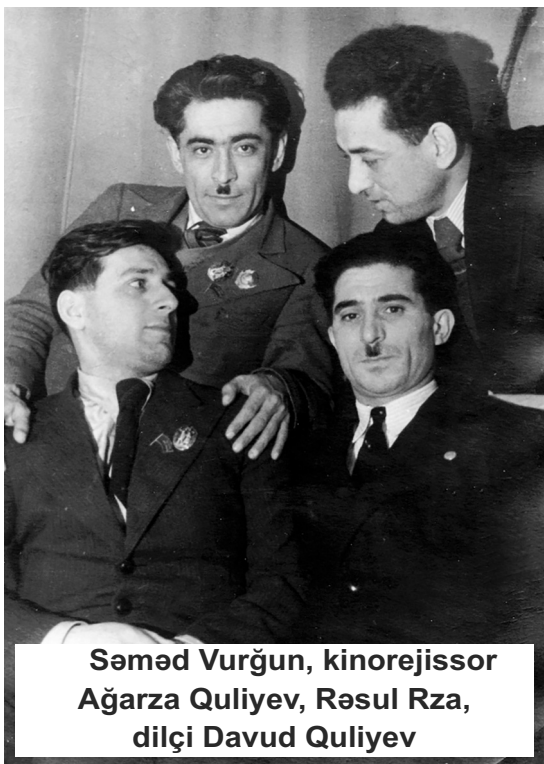
Sirrini verməyir sirdaşa dünya.

Biz gəldi gedərik, sən yaşa dünya – şeirini oxudum və bu məgər Sovet şairinin dünyaduyumudur? – dedim. Bir neçə gün sonra keçmiş icazəli cəsarətlə lağa qoymağa alışmış qəzet birinci səhifəsində mənim sözlərimi və Səməd Vurğunun mən gətirdiyim şeirini deyil, partiyaya həsr olunmuş sətirlərini gətirərək, yağlı bir sual qoyurdu. Bilmirəm bu rişxənd, bu kinayə kimə aid idi – mənə, ya Səməd Vurğuna. Ya hər ikimizə. Amma buna baxmayaraq, mən yenə də fikrimdə qalıram. Səməd Vurğunun da, o dövrün başqa şairləri kimi Leninə, Stalinə, partiyaya həsr olunmuş əsərləri, o cümlədən, çox ilhamlı şeirləri var. Amma ömrü Sovet dövründə keçsə də, “Dünya”, “Yadıma düşdü”, “Ceyran”, “Dağlar”, “Şair, nə tez qocaldın sən”, “Mən tələsmirəm” və neçə-neçə belə klassik şeirləri sovet dünyaduyumunun, sosialist dünyaduyumunun örnəkləri saymaq insafsızlıqdır.

38-40-cı illər, Dekada günləri, Filarmoniyada, Yazıçılar İttifaqında işlədiyi vaxt atamla Səməd Vurğunun münasibətlərinin, mənəcə, ən mehriban olan dövrüdür. Təsadüfi deyil ki, birgə çəkirdikləri şəkillər də elə o dövrə aiddir. Dördlükdə çəkirdikləri şəkildə (S.Vurğun, R.Rza, A.Quliyev, D.Quliyev) S.Vurğun əllərini mehribanlıqla atamın çiyinə qoyub.

Səməd əmi haqqında şəxsi xatirələrimə gəlincə, onlar həm uşaqlıq illərinə, həm də biri yeniyetməlik yaşlarıma aiddir.

Birinci xatirəmin əvvəli heç özümün də yadıma gəlmir – bu əhvalat, daha doğrusu, zarafat – Səməd əminin mənimlə zarafatı 5-6 yaşım olanda başlayıb. Dediym kimi, xatirəmin başlanğıcı yadıma gəlmir, amma sonralar anam danışırdı ki, mənimlə bulvarda gəzəndə Səməd Vurğunun böyük qardaşı Mehdixan Vəkilova rast gəlib. Söhbət nədən düşüb, bilmirəm, amma Mehdixan müəllim məndən soruşub ki, Azərbaycanın ən böyük şairi kimdir? Atam, anam – demişəm. Bu söhbəti Səməd əmiyə

**Səməd Vurğun, kinorejissor
Ağarza Quliyev, Rəsul Rza,
dilçi Davud Quliyev**

danışub və bu artıq yaxşı yadımdadı ki, Səməd əmi hər dəfə məni görəndə bu sualı verərdi: Azərbaycanın ən yaxşı şairi kimdir – atam, anam – deyəndə, bəs mən? – soruşurdu, – sonra da siz – deyirdim. Səməd Vurğun gülüb gedirdi və söhbətin ona ləzzət elədiyini görüb mən siyahını bir az da uzadırdım. O vaxt şairlə nasirin, tənqidçinin fərqi bilmədiyim üçün növbəti dəfə Səməd əmi bu sualı mənə verəndə – atam, anam, Ənvər, Sabit əmim, Cəfər əmim, sonra siz deyərdim. Səməd Vurğun da uğunub gedirdi. O vaxt bir ara Məmməd Rahim bizə tez-tez gəlib-gedirdi və bir dəfə Səməd Vurğun eyni sualı verəndə siyahıya Rahimi də əlavə edib, sonra da siz – dedim. Səməd Vurğun yenə qəhqəhə çəksə də, bu dəfə, axırı ki, etirazını bildirdi – başına dönüm, məni kimdən sonra deyirsən de, Rahimdən sonra demə.

Səməd əmiylə bağlı ikinci xatirəm yenə uşaqlıq illərimlə – daha dəqiq desəm, 43-cü ilə aiddir. Bu il bacım Fidan anadan olmuşdu. Azərbaycanda Anar adını ilk dəfə mənə qoyduqları kimi, ilk Fidan adını da valideynlərim

bacıma vermişdilər. Tanış-bilişlərimizin çoxusu Fidan sözünün dəqiq mənasını bilmirdilər. Atamla anam izah edirdilər – Fidan qönçə, açılmamış pöhrə deməkdir. Mən də bu izahları, təbii ki, eşitmişdim. 43-cü ildə yayda Buzovnayla Mərdəkan arasında işləyən “Ququşka” qatarıyla anamla mən Buzovnadən Mərdəkana dükana gəlmişdik. Dükanın qabağında Səməd Vurğuna rast gəldik. Bağdakı skamyada oturduq, anamla söhbət eləməyə başladı. «Gözün aydın, eşitdim qızınız olub, adını nə qoydunuz?» – deyər anamdan xəbər aldı. Anam – Fidan – dedi. Mən vərmiş üzrə dərhal Səməd Vurğuna izah eləməyə başladım ki, Fidan nə deməkdi. Əlini başıma çəkdi: Bilirəm, bala, bilirəm, – dedi. Bunu xatırlayanda indi də utanıram. Mən, beş-altı yaşlı uşaq, Azərbaycan dilinin sərrafına «fidan» sözünü izah etmək istəyirəmmiş.

Üçüncü xatirəmin də ili dəqiq yadımdadı. 1955-ci ildi. Yay Kislodovska getmişdik. Səməd Vurğuna rast gəldik. Yanında tanımadığım bir neçə kişi də vardı. Deyəsən, restorandan gəlirdilər, kefləri duru idi. Səməd əmi bibimlə, mənimlə mehriban görüşdü. Mənə: Ayə, eşitdim sən də yazırsan, – dedi. O vaxt özümçün yazı-pozuya başlamışdım. Amma heç bir yazım, təbii ki, heç yerə çap olunmamışdı. Səməd Vurğun kimdən eşitmişdi bu barədə, bəlkə Yusifdən?! – Ayə, bir dədənlə bacara bilmirik, indi sən də ədəbiyyata gəlirsən, – deyər ərkyana zarafatla çiynimə vurdu. Gülüşdük. Demə, son dəfə görürdüm onu. Bilmirəm, bəlkə də son dəfə deyilmiş bu. Yusiflə, Vaqiflə bir məktəbdə oxuyurduq, Səməd əmi hərdən məktəbə gələndə salamlaşardıq.

Bəlkə, bu Kislodovsk görüşündən sonra da onu məktəbdə ya başqa yerdə görmüşdüm. Amma xəyalımda diri Səməd Vurğunla bağlı qalan son səhnə Kislodovskdakı epizoddur. Kefi kök, gözləri gülən Səməd əmi əlini çiynimə vurub mənimlə ərkyana zarafat eləyir.

56-cı ildə isə amansız ölüm onu tez, çox tez, bu qədər sevdiyi həyatın qoynundan qoparıb apardı.

Səməd Vurğunun həmişəyaşar poetik irsini xatırlayanda, nədənsə, ilk ağıma bu misralar gəlir:

*Bir qonağam bu dünyada,
Bir gün ömrüm gedər bada,
Vurğunu da salar yada
Düz ilqarlı bizim dağlar.*

◆ Rəşad Məcidin 60 yaşı

Əziz qardaşım Rəşad Məcid!

“Şuşa dəftəri” adlı şeir silsiləni hədsiz maraqla oxudum. Möhtəşəmdir, hətta, “10 sentyabr”dan da möhtəşəm. Axı, bu, poeziyadır! Bəri başdan təbrik edirəm. Əvvəlki yazılarında olduğu kimi, başqalarının sezmədiyi, bir növ, böyründən xəbərsiz ötdüyü lövhələri, olmuşları, detalları tutmağın, poetik yaddaşa çevirməyin ürəyimcə oldu. Bu yazıların bir ədəbi səyyah, ədəbi bələdçi olmaq imtiyazı var. Sanki şair oxucunun əlindən tutub Şuşanı, külli-Qarabağı qarış-qarış gəzdirir, şairlə birgə oxucu da Cıdır düzündə köhlən təki havalanır, “Güllü bağ”da ətir saçır, şəhə batır, “Turşsu”yun, “İsa bulağı”nın büllur, soyuq suyunun dadına, tamına baxır, Mirhacib ağanın qurduğu yaylaq çadırında yağışa düşür, yenə Cıdır düzündə üzünü dan yerinə tutub təndirdən təzə çıxan Günəşdən bir loxma qoparır, bu qədim qala şəhəri erməni işğalından azad edən şəhidlərin ruhu qarşısında sükuta dalır, böyük Zəfərimizin müəllifi, sayalı ayaqlarını əmin-arxayınlıqla dağ çayının suyunda yuyan Ali Baş Komandanın varlığıyla fəxr eləyir!

Bu şeirlər qıraqdan baxanlara hədsiz xoşbəxt görünən, başına bəxtəvərlik oxunan bir şairin qəlbinin dərinliklərindəki qədim kədərdən, heç zaman silinməyən nisgildən söz açır; körpəlikdən valideylərin iş ünvanlarına uyğun olaraq və yaxud təhsil pillələləriylə bağlı Laçında, Ağdamda, Ağcabədidə, Bakıda ömrün gənclik çağlarını

yaşayan şair, əslində, didərgin imiş; nə yazıq ki, şeirlər bunu da deyir, Rəşad müəllim!

“Şuşa dəftəri”nin poetik yaddaşı həm tarixidir, həm çağdaşdır, həm də ruhani. Qısaca yazdım, aldığım təəssürat daha dərinidir. Bu şeirlər çoxsaylı oxucu üçün ürəyin başında, sol cibdə gəzdirilməyə layiq QARABAĞ HİMNLERİDİR!

Rəşad müəllim, sən bu şeirlərini oxuyanda, bilmirəm nədənsə, Bişkek səfərimizi xatırladım. Atabeytdə böyük dünya yazarı Çingiz Aytmatovun məzarını ziyarətə getmişdik. Əvvəl yanaşı durmuşduq. Dönüb gördüm, ziyarətçilərdən aralanıb Atabeytin ən hündür yerinə qalxıb tək dayanmışsan. Yaxınlaşanda baxdım, ağlayırsan. Mən də kövrəldim. Sənin ağlamağına kövrəldim. Amma sən nəyə görə ağlayırdın, bilmədim və soruşmadım...

Bir daha təbriklər! Var ol, yaşa, yarat!

Qardaşın Vaqif Bəhmənli

Rəşad MƏCİD

ŞUŞA DƏFTƏRİ

*İslanıb hər qarışı şəhidlərin qanıyla,
dönüb yalçın qayaya, tunca Şuşa sevgisi!*

ÜÇ GÜN TELEFONU SÖNDÜRƏ BİLSƏM...

Söndürə biləydim telefonu üç gün;
Zəng gəlir;
yazdığım yarımçıq qalır.
Üçcə gün nədir ki? –
baş verməz uçqun,
əksinə, üzümü güldürər püşküm,
bitib bütövləşər yarımçıqlarım!

Üçcə gün içində düzərdim sapa
olmuş olanları, olacaqları.
Nəğmə köhlənimi yurdlara çapar,
ruhumu salardım alaçığlara!

Axardı vərəqə alnımın təri
 “Turşsu” yaylağının mehi qarışıq.
 Gözü yolda qalıb “Şuşa dəftərim”,
 cildinə Şuşanın şehi qarışıb!

Söndürə biləydim telefonu üç gün
 o qoşa palıdın böyründən ötüb
 baxardım “Turşsu”yun qaynamağına.
 Adı turşdu, dadı baldan da ötə –
 çəkəydim başıma “su qaymağını”.

Meşə yollarına gül tutsun çıraq,
 cığırı belimə dolayıb gedim.
 İntizar çəkməsin “Dolayı bulaq”,
 tutum kəsə yolu,
 dolayı gedim.

Yoxuşu qalxmağa yetsə nəfəsim
 yeddinci dirəkdən dönərəm sola.
 Görsəm ki, batmayıb Ceyran bulağı –
 içimi doldurar muğam həvəsi,
 sevincdən açılar səsim az qala!
 (Bəzən də kor qoyur dövrən bulağı –
 quruyur son damla, kəsilir səsi...)

Uzaq xatirətlər qəlbi dağ kimi,
 gör nələr yadlaşıb, fəhmimmi qalıb?
 “Çarıq bulağı”nın qarşı dağdakı
 səmti yaddaşımda təxmini qalıb.

Yox, gərək üz tutum Şuşa yoluna,
 Zarıslı elindən bir xəbər bilim.
 “Saxsı” bulağının girib qoluna
 Harası sızlayır... soruşum, bilim.

“İsa bulağı”nın suyu ovcumda –
 nurda göz, sərində əlim dincəlidir.
 Mat qaldım “Güllü bağ” səmtə çatanda
 nə tez qət elədim qırx il öncəni?

Ömrü ötənlərə döndərə bilsəm
 müqəddəs anları kimə qıyardım?

Üç gün telefonu söndürə bilsəm
 “Laçın çələngi”ni hörərdim qəşəng,
 “Şuşa dəftəri”ni tamamlayardım!

TƏZƏ ADAM

Ayağımı yer üzündən qoparar,
 Şuşa səni göy üzünə qaldırar!
 Nə ağrın var, qarasını aparar,
 cavan ömrün gündüzünə qaldırar.

Duyarsan ki, ruhun mehdi, nəfəsdə,
 Qanad taxar Şuşa sənə çiyinə.
 Boğazında qaynayan səs nə sədi? –
 Cəh-cəh vurmaq eşqi düşər beyninə...

Şuşa səni bulaq kimi duruldar,
 Körpəliyin gül çağına dönərsən.
 Xəyalına beşik olar buludlar,
 Əbədiyyət yarpağına dönərsən.

Dörd yanına çəkər sehr səddini,
 Başın üstə dumanı dam eyləyər.
 Sevə-sevə cilalayar qəddini,
 Şuşa səni təzə adam eyləyər!

ŞUŞA SEVGİSİ

Süzülür dan yerindən tarixlərin işığı –
 Dahilər şəhərinin işıqdı yaraşığı!
 Şəninə dastan yazır,
     söz qoşur haqq aşığı,
 Əcdaddan paydı, deyir,
     qoca Şuşa sevgisi!

Azərbaycan əsgəri...
     borc ödəyib canıyla,
 Köksündə cüt gəzdirib bayrağı vicdanıyla!
 İslanıb hər qarışı şəhidlərin qanıyla,
 Dönüb yalçın qayaya,
     tunca Şuşa sevgisi!

Çox da qıvrılır yolu;
                   yol piyada, can atlı!
 Ün yetməz zirvəsinə çox nəsillər can atdı...
 Adında qoşa heca – sanki qoşa qanaddı
 Qopmuş körpə dilindən
                   qönçə Şuşa sevgisi!

Məlhəmdi çiçəkləri, bulaqlar loğmanıdı,
 Heyrət çökən dərələr ucalıq heyranıdı!
 Şah şəhəri cahana prezidentlər tanıdır;
 Tarix görməyib əsla
                   bunca Şuşa sevgisi!

Qalxır hünərli şəhər, olur qızıl dirəkli,
 Daş deyil, hörülən daş məhəbbətdi, ürəkdi!
 Çağlayan sevgilərin ilham mənbəyi təkdi –
 Ali Baş Komandanın uca Şuşa sevgisi!

ŞUŞANIN ŞAXTASI LOĞMAN

Sirr açılar tapınca –
 nabeləd olsan əgər.
 Lap geysən də yapıncı,
 dişin-dişinə dəyər.

Yurdun havası şəkər –
 daddan doya bilməzsən,
 Şaxtası sığal çəkər,
 Şuşada... xəstələnməzsən!

DARIXMARAM

Min dəfə, milyon dəfə
 ötsəm diki, dolayı,
 vaxtı sayaram nəfə...
 Ucalıqla baş-başa
 yaşasam ili, ayı,
 tənha da darıxmaram,
 qoşa da darıxmaram.

Sərərəm yamacına
 tül ömrü, pərdə ömrü,

Dönüb bir ağacına
 tapşırıb mərdə ömrü
 Vursam bu yerdə ömrü
 Başa da... darıxmaram!

Ucalığa tən eşqim
 Şuşa deyib, uçunar
 Div canı vətən eşqi
 salsa büllur içinə –
 şüşə də darıxmaram!

Şərafətə yüksəlir
 burda canından keçən,
 Şir ürəkli əsgəri
 yağını ottək biçən
 guşədə darıxmaram!

Əlim göydən üzülsə,
 ayağım qopsa yerdən,
 Əcdadlarla üz-üzə
 köşədə darıxmaram,
 Şuşada darıxmaram,
 Şuşada darıxmaram!

ŞUŞA HAVASININ SİRRİ

Ləzzət kimə təndi,
                     dərd kimə tuşdu;
 Biri səs qaynadır,
                     biri lal kimi?!
 Şuşanın havası hamıya düşmür,
 qismət bölünsə də sovqat bal kimi.

Hamının üzünü eyni meh öpür,
 Hamının qanadlı beşiyi eyni.
 Xəzinə, Daşaltı, Kirs dağı – o pir,
 Cıdır düzü adlı beşiyi eyni!

Bəlkə not yazılıb hər çiçək üçün –
 Neyləyək sirrini bilək torpağın?
 Səsi, havacatı cücərtmək üçün
 münbit olmalıdı ürək torpağı?!

Göyünmü, yerinmi töhfəsidir səs,
 bilənlər var imiş bəlkə əskidən?
 Kaş ki, sağ olaydı – biz bilən əbəs,
 sorardıq Firudin Şuşinskiyə!

Burda torağayın, burda bülbülün,
 hər otun, çiçəyin öz nəğməsi var.
 Adam var oxumaq onunçün zülüm,
 di gəl ki, bulağın, çayın səsi var!

Hava öz yerində, su öz yerində,
 Qocaman muğamat qədimi oddu.
 Allah vergisinin kökü dərinə,
 səsi nizamlayan ilahi koddu!

SULAR DƏRİNDƏN GƏLİR

Enib sahil boyuna,
 tapıb dayaqlarını,
 dağ çayının suyuna
 qoymaq ayaqlarını
 sellərdən güc almaqdı,
 qayalardan mətanət!

Dua kimi oxunur
 sular dərindən gəlir.
 Ulu vətən ruhunun
 ən pak yerindən gəlir.
 Sular daşa toxunur
 pıçıldayıb çatdırır
 babalardan vəsiyyəti,
 arzu, dilək, nəsihət!

Enib sahil boyuna
 ayaq sallamaq suya
 sədaqətə soyuna,
 düşməyə ismarıqdı!
 O müzəffər insana
 əminlik yaraşıqdı!
 Gözündəki işıqdan
 çaya süzülən qürur
 bu günə əmanətdi,
 gələcəyə zəmanət!

YASƏMƏN OTELİ

Qəfil xəyala daldım
“Yasəmən” otelində.
Dörd yanı yasəmən, gül –
Ruhum quş kimi yüngül,
Sandım hər tərəf baldı
“Yasəmən” otelində.

Dan yeri həyalı qız –
yanağına qan çıxıb.
Qarlı qış, küskün payız
fərqi aradan çıxıb
“Yasəmən” otelində.

Güldü yolu, çəpəri,
boylan sol və sağına.
Həndəvər bənövşəyi,
Həm də tər bənövşəyi.
Yasəmən qonaq pəri
döşənib yatağına
ağappaq qar döşəyi;
gülləri bənövşəyi...
“Yasəmən” otelində!

ŞUŞADA ADAMLAR

Gözlər seyr etməkdən yorulan deyil,
yeri, “Güllü bağ”dan milyon dəfə keç.
Könül qanad çalır, uçur elə bil,
elə bil ayaqlar yerə dəymir heç!

Kim kimi görürsə,
nə xoşdu, – deyir,
Adam uca boylu, inadlı olur.
Yolları enişdi, yoxuşdu deyir
Şuşada qonaqlar qanadlı olur!

TURŞSU YAYLAĞINDA

32 ildən sonra
 iki saatdan bir gözü açılıb axan,
 pıqqapıq qaynayan suda
 əlini, üzünü yusan,
 “Turşsu”yun turşməzə qabarcıqlarını
 havalı tumurcuqlar kimi sinənə çəkib
 qurtum-qurtum udsan,
 Beyninin dərinliyində
 qaysaqlanan xatirələr
 birər-birər düşsə yada,
 Özünü palıd ağacının altında
 balaca uşaq ikən
 baban Mirhacib ağanın
 çadırında yatan görsən,
 Tutqun, çənli havalarda,
 dumanda, çiskində hərdən
 əvvəl təkəmseyrək damcılarla,
 qapı döyülmüş kimi
 çadırları dinqıldadan
 qəfil leysana çevrilən
 şıdırğı yağış yağanda
 yorğanı çəkib başına
 soyuqdan titrəyən
 görsən özünü,
 Ya da gün şaxə qalxanda
 yığışib göy çəmənlikdə
 dostlarla oynayan
 görsən özünü,
 “Turşsu” doldurub şüşə qaba
 çiçəkdən dəstə bağlayıb
 dikə qaldıran görsən özünü,
 bil ki, suyun hikmətidir –
 səni keçmişə göndərir,
 körpə uşağa döndərir...

CIDIR DÜZÜNDƏ DAN ÜZÜ

Günəşin doğulmağına
 Cıdır düzündən baxmaq...
 Dağların arxasından,
 qıpqırmızı səmadən

haçan görünər deyə
 Gözünü
 dan yerindən ayırmamaq,
 Qaynar təndirdən çıxan
 imisti çörək kimi
 əlini Günəşə sarı uzatmaq,
 Ovcunu,
 barmaqlarının ucunu
 yandıran Günəşin
 Qırağından bir loxma kəsmək...
 Və təzə çörək kimi
 burnunun ucuna tutub
 qoxulamaq Günəşi.
 Xülyalara qapılmaq,
 böyümək,
 ucalmaqdı,
 Tanrı dərğahının
 varlığına inanmaqdı
 Cıdır düzündə durub
 Günəşin doğulmağına baxmaq!

KƏKOTU

Bir qom göy kəkotu gətirdi Məcid
 Mayın əvvəlində
 Cıdır düzündən.
 Şehlicə-şehlicə dərmışdi becid –
 Xoşbəxtlik yağırdı məsum üzündən!

Ona necə deyim sınmasın könlü –
 dərməklə kəkotu azalmır, axı?!
 Gözləri yumuqdu Xarıbülbülün,
 Tək-tük lələrlə yaz olmur, axı!

Kəkotu paylayır, var olsun dağlar,
 Kaldan yetişmiş seçməyib hələ.
 Çəlimsiuz saplaqlar, körpə yarpaqlar
 Günəşin nurunu içməyib hələ.

Bir az yağış tamı,
 Bir az daş iyi,
 telindən torpağın qoxusu gəlir.

Quru meh bələyə ətir daşır,
Körpə kəkotudu, yuxusu gəlir!

Şəhdə sərinlənər, içər gün suyu,
qaya tavasında bişər kəkotu.
Havadan, Günəşdən, Torpaqdan doyub
bizim fincana da düşər kəkotu!

ŞUŞAYA GETMƏK

Yollar ağır, cığırlar dik, sıldırım çətin,
Qaya-qaya igidlərin tək adı – MƏTİN!
Şəhid düşən ərənliyən, məğrur qeyrətin
pak ruhunu ziyarətdir Şuşaya getmək!

Demə vətən Şirin imiş, Fərhadmış insan,
Lap ölsə də haqq yolundan dönməz qəhrəman!
Qayaları al qan ilə yazılı dastan,
tükənməyən fəxarətdir Şuşaya getmək!

Hər qarışı qədim tarix, müqəddəs yaddaş,
Dərələri dərin fikir, yamacı sirdaş!
Qovuşuqdu qanı qana, qan çəkir, qardaş,
Qəlb qızdıran hərarətdir Şuşaya getmək!

Xarıbülbul sevdasına tutuşmaqdimi?
Saf havayla, nur yağışla qatışmaqdimi?
Yaradanın dərğahına yetişməkdimi,
Ya cənnətə səyahətdir Şuşaya getmək?

Büllur kimi yanır par-par, göyə, yerə bax!
Pərvanəsi olana bax, səməndərə bax!
Cıdır düzü bələnbdi nəğmələrə, bax,
Çal-çağırılı səadətdir Şuşaya getmək!

Dahiləri yetişdirib suyu-çörəyi,
Vaqif, Cabbar, Bülbül, Xandı çarpan ürəyi.
Bəstəsinə təzim üçün Üzeyir bəyin
Sıd-qürəkdən ibadətdir Şuşaya getmək!

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Salidə ŞƏRİFOVA

“SİRLƏRİN SƏRGÜZƏŞTİ”

Xalq yazıçısı Kamal Abdullanın “Sirlərin sərgüzəşti” romanı əvvəlki roman ənənəsindən uzaqlaşan postmodern roman nümunəsidir. Roman postmodernizmə xas olan pastiş, dekonstruksiya, təhtəlüur, mistifikasiya və digər üslubları özündə əks etdirir. “Sirlərin sərgüzəşti” romanında postmodern romanlarda olduğu kimi obrazlar arasında müəllifin olması, mətn daxilində digər bədii əsərdən nümunənin verilməsi, bədii yaradıcılıq haqqında fikirlər mübahisəsi, janr qarışıqlığı, müxtəlif süjet xətlərinin bir-birinə qarışmasını da müşahidə edirik. Romanın bədii təşkilində dialogizmin və səslərin polifoniyasının özəlliklərinə, hipertekstuallığa və intertekstuallığa, müxtəlif şablon və üslublara bədii kodların parodik-ironik imitasiyasından istifadəsi özünü göstərir. Həmçinin, əsərdə bədii zamanın xaotikliyinə, bədii məkanda reallıq və qeyri-reallığın qarışmasına, mənəvi dəyərlərin dekonstruksiyasına rast gəlmək mümkündür.

Romanın janr xüsusiyyətləri

“Sirlərin sərgüzəşti” romanında müxtəlif əsərlərin elementlərinin kombinə edilməsi özünü büruzə vermişdir. Belə ki, romanda müəllifin özünün qələmə aldığı əvvəlki əsərlərindən kombinə etməsində özünü göstərir. Kamal Abdulla “Sirlərin sərgüzəşti” romanında postmodernizm üslubunda yazılmış “Şah İsmayıl, yaxud hamı səni sevənlər burdadır..” pyesi və “Sehrbazlar dərəsi” roman-pritçasından Hacı Mir Həsən ağa Səyyahla bağlı epizodlardan yararlanmışdır.

“Şah İsmayıl, yaxud hamı səni sevənlər burdadır..” pyesindən tanış olan Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın “Sirlərin sərgüzəşti” əsərində professor, professorun qızı, professorun aspirantları obrazlarının kombinə edilməsi kimi özünü göstərir.

Romanda pastiş əlamətləri əsərin postmodern süjet xəttində özünü göstərə bilmişdir. Müəllifin əvvəl qələmə aldığı əsərlərdəki obrazlara, məkamlara bu

əsərdə rast gəlinməsinə müşahidə edirik. Müəllifin digər əsərinin adı ilə eyni olan əsərin adına oxşar dərənin bu əsərdə rast gəlinməsi faktı müəllif tərəfindən işlədilən ədəbi üslubdur. Kamal Abdulla dərəni bir kollektiv obraz kimi canlandırır. “Sirlərin sərgüzəşti”, həm də əsərin adında özünü əks etdirən “Sehrbazlar dərəsi” əsərlərində olduğu

kimidir. Hər iki əsərdə müəllif bir çox insanların bu dərəyə can atmasını təsvir edir. Yazıcının nicat, ümid yeri kimi təqdim etdiyi Sehrbazlar dərəsinə “Sehrbazlar dərəsi” və “Sirlərin sərgüzəşti” əsərlərində rastlaşırıq. “Sirlərin sərgüzəşti” romanında müəllif dərəni belə təqdim edir: “Dərədə yaşayanlar var idi. Bunlar sehrbaz idilər. Onlar dərə boyu ora-bura səpələnmiş mağaralarda (hücrələrdə) yaşayırdılar. Dərənin adı ətrafa elə belə də yayılmışdı: Sehrbazlar dərəsi. Şəhər əhli və hətta uzaq-uzaq şəhərlərdən caduya-pitiyə, sehrə ehtiyacı olanlar bu dərəyə gələr, orada hər hansı sehrbazla razılaşıb dərini söylər, çarəsini gözlərdi.” Hətta eyni obrazların digər əsərlərində də əksini tapmasını müşahidə edirik. Hüsnükərəm obrazına həm “Sirlərin sərgüzəşti”, həm də “Sehrbazlar dərəsi” romanında rast gəlinir. “Sehrbazlar dərəsi” romanında “Deyirdilər dərviş Hüsnükərəm gözdən, könüldən bu cür itəndən sonra gedib sehrbaz olubmuş, Sehrbazlar dərəsində gəzib-dolaşmış”. “Sirlərin sərgüzəşti” romanında isə Novruzəlinin Hüsnükərəmlə tanış olması xatırlanır: “...şəhər bazarında Sehrbazlar dərəsində yaşayan dərviş Hüsnükərəm adlı bir sehrbazla tanış olmuşdu.”

Kamal Abdullanın qələmə aldığı əsərlərdə utopik ölkənin, Çərxi-fələk adlanan məkanın da utopik olması özünü göstərir. Müəllifin utopik ölkə təsviri həm “Sehrbazlar dərəsi” romanında, həm də “Sirlərin sərgüzəşti” əsərində rast gəlinir. Müəllif əsərində utopik dövlətin mənzərəsini məhz Sehrbazlar dərəsinin simasında verməyə cəhd edir. Onun bu təsvirində utopik dövlətin modeli təqdim olunur: “Sehrbazlar hər gün iki-iki, üç-üç dərənin dibi ilə gəzişib, bir-birilə söhbət edərdilər. Oxuduqları kitab və risalələri təhlildən keçirərdilər. Müştəri gəldiyində hər sehrbaz qazandığı pul-paranı dərədə yaşayanların ümumi güzəranı üçün xərclərdi, heç kim şəxsən özünə mənfəət gözləməzdi”. Kamal Abdullanın dünyəvi ehtirasların heçliyini, bütövlükdə natamam cəmiyyətin və insanın mənasızlığı problemini əks etdirən “Sehrbazlar dərəsi” romanında da utopik cəmiyyətin olması amilinin əksi dərə vasitəsilə təqdim edilir: “... birisinin gətirdiyi qazancıdan hamıya pay düşərdi. Geri dönən sehrbaz qazandığını o biri sehrbazlarla bölüşməse idi, olmazdı, yemə-içmələri bunların bir idi, dər-dərləri bir idi, gəzib-dolaşmaları, bir-biri ilə danışib-demələri, susub-durmaları bir idi.”

Kamal Abdullanın həm “Sirlərin sərgüzəşti”, həm də “Sehrbazlar dərəsi” romanlarında Çərxi-fələk ölkəsinin xatırlanması da diqqətdən yayınmır. Diqqətdən yayınmayan məqam isə hər iki əsərdə Çərxi-fələk ölkəsinin təsviri zamanı oxşar cəhətlərin eyniyyət təşkil etməsidir. Müəllif “Sehrbazlar dərəsi”

romanında Çərxi-fələk ölkəsini belə təqdim edir: “Çərxi-fələk ölkəsindən çıxıb başqa bir məmləkətə getmək isə heç mümkün deyil. Kim bunu etməyə çalışıbsa alınmayıb, gedib-gedib yenə dövrə vurub hərəkətə başladığı nöqtəyə gəlib çıxıbdır. Ta əyyami-qədimdən bu günədək bunu etmək, yəni qulluğuna ərz edim, Çərxi-fələk adlı məmləkətdən çıxmaq və başqa ölkələrə səfər etmək bu vaxtadan ancaq bir adama qismət olubdur.” “Sirlərin sərgüzəşti” romanında Çərxi-fələk ölkəsinin sehrbazların məskəni olmasının şahidi oluruq: “Sən Çərxi-fələk ölkəsinə elə-belə gedəmməzsən. Əvvəlcə əməli-saleh birisi olmalısən. Əməli-saleh olmasan, o şəhərə aparan yolu tapa bilməyəcəksən.”

Kamal Abdullanın həm “Sirlərin sərgüzəşti”, həm də “Sehrbazlar dərəsi” romanlarında diqqəti cəlb edən amillərdən biri də təkcənəlik vaxtının təsvir edilməsidir. Təkcənəlik vaxtı deyilən zaman bölgüsü, göründüyü kimi, Kamal Abdullanın bir çox əsərlərində özünü göstərməkdədir. Ədibin sufi fəlsəfi ənənəsinin müəllif ideyasına tabeliyini əks etdirən “Sehrbazlar dərəsi” roman-pritçasında təkcənəlik vaxtının təsviri ilə “Sirlərin sərgüzəşti” romanındakı təkcənəlik vaxtları arasında oxşarlıq da özünü büruzə verir: “Bəlkə ancaq gün ərzində hər bir sehrbaz bir, ya iki saatlığa xəlvətə çəkilib qayalıqların, ya da adda-budda, amma böyük bir ağac boyda bitən kol-kosların arxasında yalnız özü-özü ilə təkcə qalardı. Bu vaxtın adına təkcənəlik vaxtı deyilərdi. Bu vaxt onlar üçün müqəddəs vaxt idi, heç bir başqa sehrbaz bu vaxtın içinə girməyə cürət etməzdi, yasaq idi, nədi, qadağa idi bu vaxt. Bu vaxt ərzində sehrbaz nə edərdi, nə etməzdi, ancaq özü bilərdi. Özü-özü ilə danışardı, amma bu dili bir kimsə bilməzdi, özü-özünə suallar verərdi, özü də bu sualları cavabları”. Müəllifin “Sirlərin sərgüzəşti” romanında da təkcənəlik vaxtının təsviri məhz “Sehrbazlar dərəsi” romanındakı təkcənəlik vaxtını xatırladır: “Sehrbazların bir yerdə gün keçirmələrindən əlavə, həm də bir-birindən ayrıca, tək-tənha keçirdikləri vaxtın adına “təkcənəlik vaxtı” deyilirdi. Təkcənəlik vaxtı bir qəribə zaman kəsiyi idi. “Təkcənəlik vaxtı” hamı sehrbazlar bir-birindən gizlənər və ayrı-ayrılıqda hərəsi bir tərəfə çəkilib huşa gedər, sanki bu yerlərdən quş kimi aralanıb tamam başqa məkanlara uçardılar. Bu vaxtın içinə girənlər özlərini, ətrafındakıları unutmuş bir halətə gələrdilər, heç nəyə diqqət edə bilməzdilər. Məhz bu vaxt onlar gedib uzaq-uzaq ölkələri gəzir və öz sehləri üçün güc yığırdılar. Sonra da bu gücü lazım olan istiqamətə yönəldirdilər”.

“Sirlərin sərgüzəşti” romanında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına toxunulması maraqlıdır. Kamal Abdulla qələmə aldığı romanda həm folklor qaynaqlarına, əsasən də, VII-XI əsrlərə aid ədəbi abidə olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanına müraciət etməklə tarixi yaddaşa müraciət etmiş, həm də dövrünün ən mühüm, vacib məsələlərini də əks etdirmişdir. Bu baxımdan, müəllifin qələmə aldığı roman yox olmuş keçmişin tarixini əks etdirən əsər kimi deyil, estetik qiyməti olan bədii əsər kimi də qavranılır: “Get-gedə Həsən müəllimin təkcə marağı yox, həm də təəccübü artırdı. Qarşısındakı kağızların dərinliyindən üzə çıxıb canlanan yazıları oxuduqca qoca professorun beyninə qəribə fikirlər, suallar girirdi:

“Necə olub ki, o, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanını dərinədən bilən (bəlkə də pis bilməyən) Kamal Abdulla adlı bir alim dostu ilə Dastanı dəfələrlə müzakirə edib, amma bu incə məqama diqqət yetirməmişdi?! Dostu Kamal müəllim də bu barədə ona heç bir söz deməmişdi?! Yəqin heç o özü də bunu bilmirdi”. Müəllif oxucusuna bu sualı yönəltməklə, onu intizarda saxlamağı da bacarır. Oxucu Həsən müəllimin nə axtarmasını, Kamal Abdullanın nəyi bilməməsi sualını artıq özünə verir. Müəllif verdiyi sualı bir müəllif kimi cavablandırır: “Necə olub ki, dastan haqqında dəyərli yazılar yazan başqa alimlər də Beyrək və Banuçiçək münasibətlərindəki bu vacib məqama fikir verməyiblər?! Həqiqətən də, bu iki gəncin yarışmasında əsl qalib hansı olmuşdu?!” Əsərdə maraqlı məqamlardan biri də müəllifin, yəni Kamal Abdullanın epizodik şəkildə də olsa təsvir edilməsidir.

Müəllifin əsərdə dekonstruksiya müraciət etməsini də müşahidə edirik. Dekonstruksiya varlığın xaos (nizamsız) elementlərdən ibarət mozaika kimi əks etdirilməsinin alətidir. Dekonstruksiyadan istifadə etdikdə bədii mətnin quruluşunun aparıcı prinsipi nonseleksiya olur. Müəllif qeyd edir ki, “dastanın hər iki qədim mətni və bu mətnlər arasında hazırlanan bütün nəşrlər deyirdi ki, bu yarışların qalibi Beyrəkdir.” (Abdulla, 2019, s. 75) Müəllif “hər iki mətn” dedikdə, “Kitabi-Dədə Qorqud” (“Kitab-i Dədəm Qorqud əla lisan-i taife-i Oğuzan”) dastanının bir müqəddimə və on iki boydan ibarət olan Drezden nüsxəsi və bir müqəddimə və altı boydan ibarət Vatikan nüsxələrini nəzərdə tutur. Əsərdə Hacı Mir Həsən ağa Səyyah tərəfindən deyilənləri qələmə alan Həsən müəllimin dedikləri, Beyrək və Banuçiçək arasındakı sevgi xətti dekonstruksiya uğramasa da, onların bir-biriləri ilə tanışlığı zamanı sınaqdan keçmələri vaxtı baş verən hadisələr dekonstruksiya uğramışdır. Dastandan fərqli olaraq, romanda Banuçiçək Beyrəyi məğlub etmişdir.

Romanın problematikası

Əsərin problematikası bir çox mövzuları əhatə edir. Müəllifin əsas mövzuyla yanaşı yardımçı mövzulara da müraciət etməsi diqqətdən yayınmır. Müəllif səciyyəvi olan, özünün dərk etdiyi kimi təqdim etdiyi həyat hadisələrini həm tarixi, real, həm də irreal məqamda olan hadisələrin təsvirində, həmçinin də müasir dövrün sosial problemlərinin əks etdirilməsində göstərir. Məsələn, Həsən müəllimin qızı Həlimə və Şahinlə olan ailə münasibəti, aralarındakı gərgin münasibət, Şahinin bir yerdə işlədiyi tibb bacısı Esmeralda ilə Həliməyə xəyanəti və s. epizodların təsviri müasir dövrün sosial problemləri kimi əksini tapır. Müəllif əsərdə bir şəxsin keçirdiyi iztirab və ağrıları da əsərin problematikasında açıqlamağa nail olur: “...Belə necə yaşamaq olar?! Necə dözmək olar?! Yada salmaq əziyyətdirsə, xatırlamamaq axı əsl məşəqqətdi...”

Əsərin problematikasında qəbiristanlıqlara yaxın yerlərdə yaşayış məskənlərinin salınması faktına toxunulmuşdur. Müəllif onu da xüsusi qabartmağa nail ola bilməmişdir ki, qəbiristanlıq yanında yaşayış məskəninə salınması torpağı uğ-

runda canını vermiş insanlara olan ehtiramdır. Onların yaddaşlarda yaşaması, unudulmamasıdır. Hamının torpağı uğrunda canını verməyə hazır olmağa səsləyişdir: “Qəbristanlıqlara yaxın yerlərdə yaşayış yerləri salınırdı. Bu yaşayış yerləri bir az tez, bir az gec kəndlərə çevrilirdi.

Kəndlərdən bəziləri böyüyüb şəhər olurdu. Şəhərlər daha sonra ölkələr, dövlətlər yaradırdı. Şəhərlərdən bəziləri ölkələrin paytaxtı olurdu”. Kamal Abdulla bununla da soy-nəsil yaddaşına bağlılığa işarə edə bilir.

Əsərdə Dədə Qorqud dastanındakı qəhrəmanların bir-biriləri ilə hansı dildə ünsiyyət qurması dil problemi məsələsinin qabardılması amili kimi anlaşılmalıdır. Qantural və Selcan Xatunun hansı dildə danışmış, bir-birilərini anlamaları bir problem kimi təsvir edilir. Müəllif dil problemini vurğulamaqla oxucunun diqqətini həssas məsələyə yönəltməyə cəhd edir. Əsərdə Selcan Xatun kafir qızı kimi təqdim edilir: “...Qanturalı Sarı donlu Selcan Xatunla hansı dildə danışmışdı?! Selcan Xatun axı kafir qızı idi – Trabzon təkurunun qızı. Bəs Beyrək Bayburd bəyi (o da kafir idi) ilə, onun qızı ilə hansı dildə danışmışdı. Bayburd bəyi Dəli Qacarla hansı dildə danışmışdı?! Və nəhayət, Dədə Qorqud Təpəgözlə hansı dildə danışmışdı?!” Müəllif əsərdə oxucusuna ritorik suallarla müraciət edir.

Kamal Abdulla əsərində həyat hadisələrini bir-biri ilə əlaqələndirmək baxımından, təbiət təsvirlərinə yer ayırır. Müəllif peyzajdan məharətlə istifadə etməsi ilə də diqqəti cəlb edir. Yazıçı qələmə aldığı əsərdə təsvir etdiyi məkanın gözəlliyini və obrazını incəliklə təqdim edir: “Oğuz elinin əsas su mənbəyi Səlmə çayı idi. Bu çay suyu, balığı bol bir çay idi. Mənşəyini Qaf dağlarından alıb gəlirdi və Oğuz düzəngahına çatana qədər aramsız və səbirsiz, dəli bir həvəslə axırdı. Fəqət düzəngaha çatdıqdan sonra çay kəməndə düşüb məğlub olmuş kimi sakitləşir, arif bir insan kimi təmkin göstərirdi”.

Romanda maraqlı məqamlardan biri də yazıçı tərəfindən işlənən sevgidir. Belə ki, sevən insanların iki yol ayrıcında qalmaları müəllif tərəfindən vurğulanır: “...iki yolun var, biləsən. Biriminci yol məni baltalayıb sevgimizi məhv eləməyin yoludu. İkiminci yol isə... Bu bir vüsal yoludur.”

Sevginin cadu ilə əldə edilməsi məqamı da müəllif tərəfindən vurğulanır. Odunçu Əhmədin əvvəl cadu vasitəsilə göyərçinə, sonra isə cökə ağacına aşiq olması müəllif tərəfindən bilərəkdən təsvir edilir: “Əhmədin xatırladığı o görüş gözəl bir göyərçinlə idi. O zaman hardansa uçub gəlmiş o göyərçin də eynən bu ağac kimi sehdən çıxıb bir qıza dönmüşdü və ona nələr vəd etməmişdi.” Bir çox xalqların şifahi xalq ədəbiyyatında qızların göyərçinə, cökə ağacına çevrilməsini əks etdirən bədii nümunələr mövcuddur. Kamal Abdulla özü ağac arxetipinə münasibətini bildirərək qeyd edir ki, “... arxetiplər içərisində Ağac arxetipi diqqəti xüsusi olaraq cəlb edir. Ağac, adətən üç hissədən ibarət, dünyanın əvvəlini-axırını özündə birləşdirən bir simvol kimi ortaya çıxır.” Türk mifologiyasında Qaba ağac, Altay yaradılış dastanlarında doqquz budaqlı şaman ağacı, Abakan türklərində yeddi budaqlı qayın ağacı, Yakutlarda doqquz qayın ağacı və s. özünü göstərməkdədir. Ümumiyyətlə, postmodernizmdə dekonstruksiya olunmuş tarixi şəxsiyyətlərin obrazlara, mifik obrazlara və arxetiplərə tez-tez müraciət edilməsi özünü göstərməkdədir.

Romanın xronotopu

“Sirlərin sərgüzəşti” romanında yazıçının tarixdən ibrət almağı deyil, tarixi faktları oyuna çevirməsi diqqətdən yayınmır. Bu da postmodernist yazarların tarixi hadisələrdə subyektiv yozumlarla fərqli izahların olmasını iddia etmələrindən irəli gəlir. Müəllifin “Sehrbazlar dərəsi” əsərinin qəhrəmanları zaman və məkanı idarə etməyə qadirdilər. “Sirlərin sərgüzəşti” əsərində də əsərin qəhrəmanları zaman və məkan daxilində sərbəst ola bilirlər. Həsən müəllim keçmişdən gələn mesajları alır, hadisələrin məğzinə varır. Hacı Mir Həsən ağa Səyyahla arasındakı zaman və məkan sərhədləri yox olur. Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın keçmişdən gələcəyə ünvanladığı mesajları qələmə alır. Əsərdə xronotopun dağınıq, xaotik olması gözdən yayınmır.

Kamal Abdulla yaradıcılığına xas olan paralel zaman və məkan, real və irreal hadisələrin təsvirinin ədəbi-bədii əksi əsərdə özünü göstərir. Əsərdə məkan «sıxılma»sı real və irreal qarşılıqlı nüfuz etmənin güclənməsilə həyata keçir. Lakin müəllifin “Sirlərin sərgüzəşti” romanında bədii məkan və bədii vaxt sıxlaşdırılmamışdır. Bədii məkan Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın, Həsən müəllimin yaşadığı məkanlarla əlaqələndirilir. Əsərdə bədii zaman isə keçmiş və Həsən müəllimin yaşadığı dövrü, yəni uzun bir bədii zamanı əhatə edir. Kamal Abdulla bir müəllif kimi qələmə aldığı əsərdə reallığı irreallıqla çulğalamağa qadir olaraq xüsusi məkan yaratmağa nail olur. Məhz bu bədii məkanda əsərin qəhrəmanlarının həyatını və daxili aləmini dərhal hiss etmək mümkün olur. Bu da “Sirlərin sərgüzəşti” romanının süjet xəttinə təsirsiz ötürməmişdir. Əsərin iç-içə roman şəklində qurulması məhz iç-içə süjetlər əsasında qurulmasına əsaslanır. Həsən müəllim və ya Hacı Mir Həsən Ağa Səyyah romanda təsvir edilən hadisələrə, daha doğrusu, oxucunu intizarda saxlayan sirlərin sərgüzəştinə bələdçilik edərək, onlara əsərdə təsvir edilən sirlərlə tanış edir. Qeyd etmək lazımdır ki, Kamal Abdulla romanda sirr və müəmma arasında olan fərqə aydınlıq gətirməyə cəhd etsə də, bunu oxucunun öhdəsinə buraxmağı məqsədəuyğun hesab edir: “Amma bir sirr ki, üçümüncü adam onu bildi, deməli, faş olma ehtimalı hər an artır. Deməli, sirr heç əvvəldən sirr kimi yaranmayıb. O, sirr deyil, o, bir müəmmadır”.

Müəllif əsərdə təsvir etdiyi mistik hadisələrə aydınlıq gətirir, mistik hadisəni oxucunun gözündə canlandırır: “Cökə ağacı bir daha dərindən silkələnib yarpaqları, budaqları bir-birinə qarışdı və o, gözümün önündəcə qəfildən insan cildini aldı, gözəl bir qıza çevrildi. Mən heyrdəndən durduğum yerdəcə donub qalmışdım. Qızın gözəlliyi məni həqqən valeh eləmişdi. Bir xeylaq beləcə sükut içində qız mənə, mən ona baxdım. Əlbəttə ki, daha nəinki onu, heç bir başqa ağacı da kəsə bilmədim və kor-peşman evə qayıtdım. Qız yenidən çevrilib cökə ağacına döndü və mən o yerdən uzaqlaşdıqca yarpaqlarının xışiltısı ilə arxamca mənə dualar oxudu. Səsi özündən gözəl idi, özü səmindən.”

Romanda başqa mistik hadisə isə tutuquşu müqəvvasının Həsən müəllimə cavab verməsidir. Yazıçı bu epizodu təsvir edərkən məhz fərqli yanaşma ilə

axtardığı suala cavab axtarır. Bu sualın da cavabını tapmağa nail olur: “Tutuquşunun müqəvvasının önündə və diqqətlə ona tamaşa eləməyə başladı. Elə bil, o, Tutuquşunun lal baxan gözlərinin dibində nə isə axtarır, axtarır (bəlkə suallarına cavab axtarırdı?), tapa bilmirdi. Elə bil, gözlərilə onu yemək istəyirdi. Baxıb-baxıb birdən Həsən müəllim Tutuquşuna belə bir sual verdi:

- Bu işin axırı necə oldu? Odunçu tilsimdən çıxı bildi?

Müqəvva da, öz növbəsində, diqqətlə Həsən müəllimə baxırdı. Müqəvva susurdu. Həsən müəllim sualını təkrar elədi:

- Bu işin axırı oldu? Odunçu tilsimdən çıxı bildi??

Həsən müəllim artıq cavab gözləmədiyindən keçib öz yerinə getmək istədi. Qəflətən müqəvva, elə bil, canlandı, tərpendi, gözləri parıldadı və o, Həsən müəllimin sözlərini əsl Tutuquşu kimi yorulmadan təkrar eləməyə başladı. Amma Həsən müəllim dediyi cümlədəki intonasıyanı dəyişdi:

- Bu işin axırı oldu... Odunçu tilsimdən çıxı bildi... Bu işin axırı oldu...”

Ənənəvi yazı mətnindən fərqlənən “Sirlərin sərgüzəşti” romanı hipertekst ardıcılığı qorunmayan mətnlər silsiləsi kimi də diqqəti cəlb edir. Belə kompozisiya romanın xronotopuna da təsir göstərir. Məntlərin iki səbəbdən ardıcılıqla yazılması, yəni mətn nitqin törəməsi olması səbəbindən, nitqdə məntiqi ardıcılığın heç cürə pozula bilməməsi və fikirlərin ardıcıl olmayan struktura malik olması şəkildə olması diqqəti cəlb edir. Müəllifin qələmə aldığı “Sirlərin sərgüzəşti” romanı isə fikirlərin ardıcıl olmayan struktura malik olması şəkildə olması ilə diqqəti cəlb edir. Romanda hadisələr müxtəlif başlıqlarla təqdim edilir. Bəzən eyni başlıqlar bir neçə dəfə təkrarlanır. Bu başlıqlar fəsillərə ayrılaraq müxtəlif adlarla adlandırılır: payız, qış, bahar... “Fəsil” sözünün ilin bölündüyü dörd mövsümdən biri, yəni mövsüm (bahar, yay, payız, qış) və kitabın, məqələnin, sənədin və s.-nin nömrə və ya ayrıca sərlövhə ilə işarələnən hissəsi (əsərin birinci fəslə) kimi işlənilməsi bəllidir. Müəllifin əsərində fəsilləri fəsil adı ilə verməsi də rəmzi məna daşıyır. Kamal Abdulla bir yazıçı kimi oxucularına qələmə aldığı məqamlara, hadisələrə aydınlıq gətirməsi ilə də diqqəti cəlb edir. Bu məqamlardan biri də əsərdə fəsillərin “Payız” adlanmasına verilən izahatdır: “...biriminci fəsil “Payız” adlanmalıdır. Çünki həm küçədə payız fəslidi, həm də bir az əvvəl yazdığı (yazılan) başlanğıclar öz dəruni qatlarında bir payız ruhu saxlayırdı. Onlardan payızın qoxusu gəlirdi: saralmış otların, havada uçuşan solğun yarpaqların, uzun-uzadı yağın yağışların, töylələrdə bir-birinə qısılmağa başlayan düyələrin, mal-qaranın, heç nədən hürməyə başlayan itlərin, səbəbsiz kişnəməyə başlayan atların, daha nələrin, daha nələrin... Bütün bunlar isə, öz növbəsində – Hacı ağa düşünürdü yenə də böyük bir sirrə bağlanır.”

Romanın obrazları

Kamal Abdullanın süjet xətti xaos prinsipi əsasında qurulmuş bu romanında hadisələr hissələrə bölünür. Əsərdə təsvir edilən obrazlar, əsasən də baş qəhrəman yarımçıq təqdim edilir, lakin sonra digər obrazların vasitəsilə

tamamlanır. Kamal Abdullanın əvvəllər qələmə aldığı əsərlərində, həmçinin, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində rast gəldiyimiz obrazlara yazıçının “Sirlərin sərgüzəşti” əsərində rast gəlmək mümkündür: Hacı Mir Həsən ağa Səyyah, Təpəgöz, Banuçiçək, Beyrək və b.

Hacı Mir Həsən ağa Səyyah obrazına Kamal Abdullanın qələmə aldığı “Sehrbazlar dərəsi” əsərində rast gəlinir: “Bütöv adımı istirsən? Bütöv adım Hacı Mir Həsən ağa Səyyahdır. İndi hələ havalar bir elə soyuq deyil, Səyyah ki dedin, yetər”.

Əsərdəki Ağ dərviş obrazı “Sehrbazlar dərəsi” romanından da tanışdır. “Sirlərin sərgüzəşti” romanında Ağ dərviş obrazı ilə onun müdrik bir insan olması çatdırılır: “...Sən gərəkdir, Çərxi-fələk ölkəsinə gedəsən. Burada sən sehrbazlığı heç kimdən öyrənə bilməyəcəksən. əsl sehrbazlığı Çərxi-fələkdə müdriklər müdriki Ağ dərvişdən öyrənəcəksən.” “Sehrbazlar dərəsi” romanında da Ağ dərviş müdrik insan kimi təqdim edilir: “Mənim ustadım, İbrahim ağa, Cəzirəli əl Zatineyi Ağ dərvişdir. Güman edirəm bu ad da sizlərə yaxşı bəllidir. – Yenə Səyyah sehrbaz Xacə İbrahim ağanın qəlbində tutduğunu əlüstü duymuş idi.”

Yazıçının irreal qüvvələrə malik olan obrazların təsvir edilməsi də diqqətdən yayınmır. Romanda mistik obrazlar kimi cadugər, cökə ağacı, göyərçin və s. təsvir edilmişdir. Təxtiçirəq pəhləvan, Nəhəngani-nəhəng pəhləvanı, əş-Əş pəhləvanı, Sarı div, Kələ div, Mərcani cadu xanım kimi obrazlar şifahi xalq ədəbiyyatında, daha çox nağıllarımızda əksini tapmış div, pəhləvan, cadugər obrazlarını xatırladır.

Kamal Abdulla “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı Təpəgözlə bağlı hadisəni romanda da əks etdirir. “Oğuz elinin qəvi düşməni” kimi təqdim etdiyi Təpəgöz obrazı, göründüyü kimi, dekonstruksiya uğramışdır. Belə ki, Təpəgözün rəhmli bir surət kimi təqdim edilməsinə cəhdlər diqqətdən yayınmır: “Oğuz elinə gəlib çıxmış bu Təpəgöz, əslində, ürəyiyumşaq bir məxluq imiş. İnsan əti yeməyi onun günahı deyildi, məcazi belə idi. Yoxsa ki, o bunu insanlara bəslədiyi bədnəyyəti ucundan etmirdi. Başqa cür, sadəcə, bacarmırdı. Gündüzlər yediyi adamlar üçün gecələr qəlbi qan ağlayır, bəzən göz yaşlarına elə boğulurdu ki, özü-özünə nifrət edirdi. Oğuzların Təpəgözü həтта elə olurdu ki, yemək üçün göndərilən gənc oğlan və qızları rəhm edib Oğuzla geri qaytarır, haman gecə yarıac, yarıtox yatırdı.”

“Sirlərin sərgüzəşti” romanında əsərin adına çıxarılmış “sirr” obraz səviyyəsinə çatdırılmışdır. Sirlərin bütün zamanlarda təsvir edilməsi diqqətdən yayınmır. SIRR deyiləndə Beyrəklə Banuçiçəyin, Bəyimin Həsənə demək istədiyi sirr, həтта Beyrəklə Bayburd bəyin, Dədə Qorqudla Təpəgözün hansı dildə danışmalarının sirri canlı bir obraz kimi, “sirr” obrazı kimi təqdim edilir.

Sirlərin arxasında gizli məqamların dayandığını müəllif açıqlamağa nail olur. Belə ki, Bəyimin Həsəndən gizlətdiyi və sonra isə sirrini açmasında bu gizli məqamları görmək mümkündür. Onun sirrini izhar etməsində kimsəsiz olması, yalan danışması kimi amillər qabardılır: “mən bir yetimxana qızıyam, Həsən. Sənə də layiq deyiləm, biləsən. Atam kimdi, anam kimdi – bilmirəm. Məktəbi də internatda oxumuşam. Sonra oxuyub instituta daxil olmuşam. İndi də yataqxanada yaşayıram.”

Həsən müəllim Bəyimın danışdığı yalanların üzərindən sükutla keçməyi bacarır. Bəyimın sirr kimi saxladığı, sirrini gizləmək üçün uydurduğu yalanları bağışlaya bilir: “Noolsun? Sən necə düşünə bilərsən ki, mən səni buna görə ata bilərəm?! Olmasın. Heç kimin olmasın. Mən ki varam...”

Əsərdə Həsən müəllimin, həmçinin Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın altsheymer xəstəliyinə düşər olmaları, xəstələrin keçirdiyi iztirablar, onların ikiləşməsinin təsviri müəllif tərəfindən incəliklə təsvir edilir. Kamal Abdulla Həsən müəllimdə, Hacı Mir Həsən ağa Səyyahda yaddaş itkisini yalnız onun bu gününün itkisi kimi deyil, öz keçmişini haqqında yaddaş itkisi kimi təqdim edir. Müəllif Həsən müəllimin, Hacı Mir Həsən ağa Səyyahın simalarında unudulanlığı yalnız şəxsin tarixi keçmişinin unudulanlığı kimi deyil, ümumbəşəri dəyərlərin yaddaş itkisi kimi təqdim edir.

Müəllifin Həsən müəllimi altsheymer xəstəliyinə tutulan şəxs kimi təqdim etməsində təəccüblü bir şey yoxdur. Lakin altsheymer xəstəliyinə düşər olan şəxsin xalqın tarixi ilə məşğul olması oxucunu düşünməyə vadar edir; yaddaş itkisinin cəmiyyətdə törədə biləcəyi acı nəticələri. Xalqın tarixini unudmasının, milli ənənələrinə arxa çevirməsinin, köklərindən qopmasının ağır nəticələr törədəcəyi haqqında həyəcan signalı kimi səslənir.

Romanın bədii dili

Əsərdə müəllif və təsvir edilən obrazların nitqlərinin bir-birini əvəzləməsini müşahidə edirik. Təsvir edilən obrazların nitqi üslubi baxımdan müəllif nitqindən fərqlənir, fərqlənsə belə, müəllif nitqindən fərqli şəkildə təqdim edilir. Obrazların nitqi üslubi baxımdan müəllif nitqindən fərqlənmədikdə, sırf ədəbi dil normalarına riayət edir. Obrazların nitqi üslubi baxımdan müəllif nitqindən fərqli şəkildə təqdim edildikdə isə bədii dilin tərkib hissəsinə daxil olan elementləri özündə əks etdirir. Kamal Abdulla “Sirlərin sərgüzəşti” əsərində bədii dilin tərkib hissəsinə daxil olan arxaizmlərdən, dialektizmlərdən, varvarizmlərdən, vulqarizmlərdən, terminlərdən və s. anlayışlardan istifadə edir: “...Ələmdar əmi əlindəki dünyə ilə eyvanda divardan asılmış dəmir lövhəni döyəcləməyə başladı”.

Əsərdə atalar sözü və məsəllərin işlənilməsi də diqqətdən yayınmır. “Susuz aparıb, susuz gətirərəm” məsəlinin açıqlanmasının romanda təsvir edilməsi diqqəti xüsusi cəlb edir. Novruzəlinin “mən istəsəm, sizlərdən hər birinizi kəhriz başına susuz aparıb, susuz gətirərəm. Bir qurtum su da içməzsiz” deməsi onun hamıdan zirək olmasına işarədir. “Susuz aparıb, susuz gətirmək” frazeoloji birləşməsinin istifadəsi zamanı çox hiyləgər, çoxbilmiş adam nəzərdə tutulur. Müəllif istifadə etdiyi idiomda aparıb - gətirmək kimi eyni xarakterli, müxtəlif istiqamətli hərəkət bildirən feillərə müraciət etməklə ifadə etmək istədiyi fikri təbliğ etməyə nail olur. Bu idiomun bəzən bulağa (bulağa susuz aparıb, susuz gətirərəm), suya (suya susuz aparıb, susuz gətirərəm), çaya (çaya susuz aparıb, susuz gətirərəm) kimi işlənilməsi də müşahidə edilir.

Müəllif istifadə etdiyi lirik parçalarla əsərdə ifadə etmək istədiyi fikri daha qüvvətli, təsirli etmək məqsədi güdür.

***Miz üstündə yumurta,
Oğlan, məni unutma.
Əgər məni unutsan,
Məktubumu unutma.***

Bu lirik parçada müəllif Güllünün Novruzəliyə olan məhəbbətini izhar etmək məqsədi güdür.

Maraqlı məqamlardan biri də bu bəndin iki zaman kəsiyində səslənməsidir. Novruzəli və Güllünün sevgisində Güllünün yazdığı məktubun sonunda əksini tapırsa, müasir dövrdə Həsən və Gülzarın sevgi qarşılığında, daha doğrusu, Həsənin Gülzara göndərəcəyi məktubda əksini tapır. Bu şeir bəndi “Sehrbazlar dərəsi” əsərində olduğu kimi deyil, başqa şəkildə təqdim edilir:

***Stol üstündə yumurta
Ay qız, məni unutma.
Əgər məni unutsan,
Məktubumu unutma.***

Əsərdə sehirli qüvvənin ifadə formulu olan ovsun nəğmələrinə də müraciət diqqətdən qaçmır. Müəllif ən qədim magik təsəvvürlərlə əlaqəli olmuş, digər janrlarla müqayisədə o qədər də geniş yayılmayan ovsun nəğmələrinə müraciət etməklə əsərdə müəyyən situasiya ilə əlaqədar fikrini ifadə edir. Müəllif məhdud çevrədə və qapalı repertuarda təsadüf edilən “Gün buralara, kölgə dağlara” ovsun nəğməsindən istifadə edir:

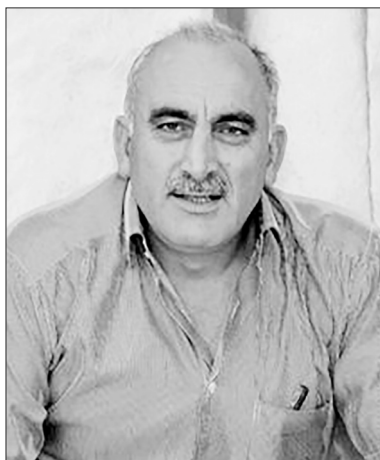
***Gün buralara, kölgə dağlara,
Bu yer, bu göy, mən getdim.***

Nəticə

Yeni yaradıcılıq axtarışları kimi, ədəbiyyatın daim maraq dairəsində olan postmodern əsərlərə həm oxucuların, həm də tədqiqatçıların diqqəti davam edir. Bu baxımdan, “Sirlərin sərgüzəşti” əsəri postmodern nümunəsi kimi maraq kəsb edir. Sonda onu da vurğulamaq lazımdır ki, “Sirlərin sərgüzəşti” hər oxucunun anlayacağı bədii əsər nümunəsi deyil. Əsərlə tanış olan oxucu, ən azından, Kamal Abdullanın bədii yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmalıdır ki, ədəbiyyatımız üçün maraq kəsb edən “Sirlərin sərgüzəşti” əsərinin mahiyyətinə vara bilsin.

◆ Poeziya

Avdi QOŞQAR

BAXIŞLAR, NƏZƏRLƏR DİKİLİB GÖYƏ

Baxışlar, nəzərlər dikilib göyə,
Qalıb ətəyi boş, əli boş niyə?
Zorun tərəfində durursan deyə –
Dağılır kəşanə, çökür ev, Allah.

Dünya buz geyinib ağzı sərinə,
İnsanlar qənimdi – biri-birinə,
Olmaq istəməzdim sənin yerinə –
Yanıdan şeytanı kürü, qov, Allah.

Yemi daşdan çıxan asi sailəm,
Umursan ruziyə sınam, əyiləm,
Mən səni sevməyə borclu deyiləm,
Sənə deyəmmərəm məni sev, Allah.

Yerlər də, göylər də – ya Allah, deyir,
Mənim bu ərkimi başına çevir.
Bax yaratdığına, gözünə su ver –
“Mən yarı mələyəm, yarı dev, Allah...”

Gizlinə vaqif sən, başqa bilən yox,
Dərd içi dağıdır – üzdə gülən çox,

Ölçünü düzgün qoy,
Yüzün birə yox –
Yarı ələm elə, yarı kef, Allah.

Bu varlıq bir dibsiz adamı, söylə?
Ya da qır əridən odamı söylə –
Qətran qazanıdı – yadamı söylə –
Ön atəş donunda, arxa sel, Allah.

SƏNİ ALLAH ÇAĞIRARDIM...

Səni Allah çağırardım
Bircə günahın olmasa.
Təbən olub baş əyərdim –
Pircə günahın olmasa.

Hansı ucadan enmişən?
Təriqətmişən, dinmişən?
Yerdə görünən günmüşən –
Sircə günahın olmasa.

Dünya olannan buracan,
Üfüqdə bir piyalə qan.
Dən kimi pərdə fırlanan –
Pərcə günahın olmasa.

İçinə gizlənib hamı,
Bilinmir ürəyin tamı,
Qır, dağıt yolu, ərkam –
Hürcə günahın olmasa.

HANSI ATA SÜVAR OLSAN...

Hansı ata minər olsan, səni mənə gətirər,
Bütün yollar mənnən keçir, yolayrıcında mənəm.
Sən bir mələk qiyafəli – od ağzında tər çiçək,
Mən insan cildinə girən xilaskarın – boz qurdam.

Qurdla çiçək sevdasına sən üzülmə, ay quzum,
Kahalardı yerim-yuvam, ormanları məskənim.
Başın üstə pərvanədi göydə ayı-ulduzu,
Səni iblis baxışlardan gözlər dumanım, çənim.

Təki çiçək-çiçək açıl, hər yazağzı dolanım
Bir əsimlik gözəlliyə, qoy sevinsin dağ-dərə.
Təkcə sənsən mənə düşən, ay baxışı solanım.
Ulartımla keşikçiyəm ilkinliyə – əzələ.

Həssas ürək gəzdirirəm – qurd libası altında,
Canımdakı sahiblikdi dağa-daşa hökm edən.
Yüz illərdi Dağ aşırım – ağ kəhərim altımda,
Yüz illərdi köç yolunda – mənəm yol gəlib gedən...

Nə yolçuluq sona çatır, nə bu dünya düzəlir,
Azğınlaşır, quduzlaşır yesir bəşər get-gedə...
İnan sənin əlindədir bu dünyanın düzəni –
Qar üstündə ağ çiçəyim, səni üzməsin hədə.

Səndən keçir bu dünyanın mərhəməti, sevgisi,
Yaşamağın qaydaları səndə bulubdu qərar.
Nə qədər ki, üzü nurrum, səmum küləyi əsir,
Olmayacaq dünya özü öz içindən bərqərar...

Nə qədər ki, qurd sevgisi boz səhrada ulayır,
Nə qədər ki, tər çiçəklər soluxurlar sazaqda;
demək mənə gələn yollar – dərd üstə dərd qalayır,
sənin kimi tər çiçəklər can verirlər duzaqda.

BU ÇAY BU YATAĞA SIĞMAZ...

Bu çay – bu yatağa sığmaz,
Sığmaz, canım-gözüm, sığmaz.
Axar sular – dar məcrada –
Axmaz, şirin sözüm, axmaz.

...Yatağı yandırar azı,
Canı “usandırar” azı,
Daşı dayandırar azı –
Axmaz, qara gözlüm, axmaz.

Batan bulağı ağrılar,
Gəldiyi dağı ağrılar, –
Yanı-yançağı ağrılar, –
Sığmaz dili sözlüm, sığmaz...

Çuxura düşüb –
 qaldı ki,
 Çırpınıb dözür –
 laldı ki,
 Susur, – yoxsa xəyaldı ki,
 Hayı-harayı qaldı ki? –
 Çaxmaz, səhər üzlüm, çaxmaz.

NECƏ QIYIRSINIZ...

Allahsız uşağı Allahsız!
 Bu ağaca necə qıyır əliniz?
 Necə kəsirsiniz şah damarını,
 Necə kəsirsiniz şöy vuqarını?

Necə kəsirsiniz, – güclə dayanır,
 Güclə dayanmaqdı dünyadan payı.
 Yer altda kökləri, təşnədir –yanır,
 Yer üstə dəhnədən kəsilib çayı...
 Göyündə şimşəklər baş-başa gəlir,
 Tövşüyür, təntiyir yerin nəfəsi.
 Necə qıyırırsınız –
 Daş-daşı yeyir,
 Necə qıyırırsınız –
 Batır su səsi.

Canıyla əlləşir torpaqla, suyla,
 Torpağın altında gücü böyüyür –
 Yatır dədə-baba yuxularıyla,
 Yatır, yata-yata suçu böyüyür,
 Bu ağaca necə qıyır əliniz.

Damarsız ağacdən nə pöhrə törər,
 Torpağa pay edər alın tərini...
 Nökər saxlayıbdı köhnə kişilər,
 Urvatlı tutubdu öz nökrəni...

Nökərdi, becardı, sağdı, öldü,
 Olub qalanımız budu –
 Nədisə.
 Ondən ocaq altda kösöv də olar,

Palıd da yetirmək olar, qadası –
Bu ağaca necə qıyır əliniz?...

MƏNİ QORXUDURDU ONUN SAĞLIĞI

Anam yaşayırdı gözümə çıraq,
Sakitcə yanırdı ömür dağında.
Mənim bu dünyaya sığışmamağım –
Onu göynədirdi qürub çağında.
Haqlını-haqsız – görmüşdü özü,
Duyurdu ağrının çəkilməyini –
Sünbülün saçını hörmüşdü özü,
Bilirdi buğdanın əkilməyini...
Gözündə min illik kədər varıydı,
Qorxurdum dərd üstədən dərd gətirəm mən,
Ayını, gününü pərt gətirəm mən –
Məni qorxudurdu onun sağlığı.

Nə söz söyləyirdim sözünün üstə,
Nə dərdlər döyülüb dizinin üstə,
Ömrünün dağına, qışlaqlarına
Baxıban fələyin işdəklərinə –
Yanırdım, nəzəri qoymurdu dinəm,
Düz sözün qabarlı əli olardım.
Bilsə ayağıma bir daş toxunub –
Allah eləməsin, dəli olardı,
Məni qorxudurdu onun sağlığı.

Göylə əlləşirdim – gözündən iraq,
Ruhuyla gözümlü sığallayırdı.
Oxlovu səhəngə salıb –
Qurd-quşun
Guya ki, ağzını qıfıllayırdı
Balama xəteri dəyməsin deyə...
...Məktub yazdırardı – “başını qoru”.
İsmaric gələrdi – gəlib-gedəndən.
“İçini bilirəm –sakit ol, oğlum,
Tünlüyə çox girmə,
Bir azca gəndən”.
Məni qorxudurdu onun sağlığı.

...Nə bayraq qaldırdım –
 Haqqın üzünə,
 Nə kösöv rənginə döndü dan yeri,
 Elə bil bir ağır daşdı götürüb
 Sıxdı boşluqlara yaradan yeri,
 Çəkib öz yanına – apardı Tanrı
 Qoymadı ağrımı-acımı görə...

...Yıxılıb ölsəm də
 Daha qanım yox,
 Qorxumu, hürkümü alıb apardı.

İndi daha elə bir yananım yox,
 Nə də insanlara elə inamım...
 ...nə vaxtsa qorxduğum bir qarı vardı,
 Torpaq əllərimdən alıb apardı...
 Məni qorxudurdu onun sağlığı...

TANRI, NƏ CƏZAM VAR...

Tanrı!
 Nə cəzam var –
 Ver özüm çəkim,
 Qoyma kənar ayaq –
 Girsin bağıma!
 Söylə günahımı bircə-bircə gəl,
 Yığım ifçin-ifçin “öz otağıma”.

İnsanın günahı qurtaran deyil,
 Görüm gönü harda vermişəm suya...
 O qızın göz yaşsı daşdı, –
 Elə bil,
 Damcılar qəlbimə – damar, ovudar.

...Onu sevə-sevə,
 Özümü dandım,
 Sənə sevgidəndi –
 Ona yanmağım.
 Ən böyük günahım –
 Bəlkə də odu,
 Bir də bu həyatı anlamamağım...

...Şuşada nərgizin
Ləçəyində ah,
Ya yağı tapdayıb,
Ya əlim qıyıb.
Güllə kənar ötdü,
Ölmədim – günah,
Yükəm bu qaraca
Torpağa – hayıf...

Tanrı, nə cəzam var,
Ver özüm çəkim,
Səsini qısarlar
Məni sevənlər.
Mənim sevdiklərim –
Bələni aşdı.
Bir yol əl uzandı –
ətək olmadım.
O vaxtdan balamın
Gözləri yaşdı.

Tanrı!
Nə cəzam var –
Ver özüm çəkim,
Yığ dağı üstümə –
Götürə billəm,
Canı son mənzilə
Yetirə billəm.
Bircə nə cəzam var –
Öz əlinlə ver,
Qıyma əyri çəkən
əllərə məni...
Qıyma yalan deyən
Dillərə məni.
Tanrı!
Nə cəzam var –
Ver özüm çəkim.

...Mənim əmanətə – xəyanətim yox,
Ömürlük cəzam yox, cinayətim yox,
Susub yaşayıram adam içində,
Əzabım, həsrətim – müdam içimdə.

Səbirdən asılan tükdü yaşamaq,
 Ən ağır cəzadı,yükdü yaşamaq –
 Tanrı!
 Nə cəzam var –
 Ver özüm çəkim.

NƏ GÖZƏL QOCALIB

Nə gözəl qocalıb üzün, qamətin,
 Bir az cavanlığın
 ətri var üstdə.
 Bir ürək umurdun –
 əlim gəlmədi,
 Peşkəşdi, –
 Gəl indi ömrümü istə.

Ayrılıq söz deyil, –
 Can yonqarıdı, –
 Daşdım aylarla, illərlə “qoşa”
 Sən olan ürəyi –
 Sənə vermədim,
 Sən olan ürəyi –
 Döndərdim daşa...

Daş ürək danışır –daş dilində bax,
 Odu Azıx dili,
 Qobustan dili...
 Bu dili bilmirəm kim anlayacaq?
 Kim duya biləcək –
 əski sözləri?!..

Biz qoşa böyütdük
 “bu daş ürəyi”;
 Mənim təşnə gözüüm,
 Sənin həsrətin...
 Gəl indi bu daşı körpüdən keçir,
 Al indi bu daşı –
 “özünü yeyir”.

Soyuq daş libasda gəzir adamlar,
 Yanıb daş olanın –tüstüsü olmur...

Torpağı yandırır, daşı qarşıyır,
Canı isitməyə – istisi olmur.

Daşammi, qışammı, gözü yaşammı?
Hansı məqamdayam bu “daş ağıl”la?
Uzat əllərini bu daş adama,
Uzat, axırıma çıxdı nağıllar...

YERİN XAMINI GƏZİRSƏN...

Yerin xamını gəzirsən,
Ürəyin sağlamını.
Uzaq, qovğalı ruhum, uzaq –
Görmə torpaq dağını.

Hər örüşün öz ilxısı,
Hər dağın öz köçü var,
Uzaq, qovğalı ruhum, uzaq...
Dərin dağ keçidi var...

Bu güllüyə yaxın durma,
Gülü tikana dönər.
Uzaq, qovğalı ruhum, uzaq –
Eşqinin odu sönər.

Deyilməyən söz gəzirsən,
Nəfəs dəyməyən dodaq!
Toxta, qovğalı ruhum, toxta –
Dibdən quruyub bulaq.

Hayandasa yağış yağır,
Hardasa əsir külək.
Hansı üzülə üz bağlayıb –
Bir də bu yurda gələk
Uzaq, qovğalı ruhum, uzaq!

Yazmaq ayrı şeydi, –
Biz yazdığımız
Şeirdi, qəzəldi, amma söz deyil.

İçimiz açılmır ağ vərəqlərə
Sözdən tələ qurub özünə hərə.

O ki deyiləsidi –
 Ona gücümüz çatmır,
 Nəyi deyə bilirik –
 O dediyimiz deyil.

DƏRD BİLMƏMƏK...

Dərd bilməmək – naşılığın ən pisidir,
 Ən hündür səs – əzilənin haqq səsidir.
 Ən çətini – insanın son nəfəsidir –
 Ən asan şey nədi –
 Onu biləmmədim.

Ən çətin yol – Savalandan Əyriqara,
 Yol uzanır, – cırıq-cırıq, para-para.
 Yolçusu yox, boz yolların günü qara,
 İtən izlə – yolu tutub gələmmədim.

Deyəmmədim – bir söz vardı,
 Dilim göynər,
 Ən ağrı – obam göynər, elim göynər,
 Şahə qalxan ayım göynər, ilim göynər,
 Mənə baxıb ölüm göynər – öləmmədim.

QANA BULAŞIRIQ YAŞAMAQ ÜÇÜN...

Sevgi qatiliyik –
 Günahkar əlimiz qana bulaşib.
 Qanla oynayırıq,
 Qan çanağırıq.
 Sən qız qayb elədin – baxışı bulaq,
 Mən ərən öldürdüm –
 O qıza aşiq.

Ömür yaşayırıq – günah içində,
 Qapımız qəzaya-qədərə açıq.
 Ölən sevgilərin kölgələriyik –
 Kölgə də tərs kimi adamdan qaçır.

Yaddaşdan heç nəyi gizləmək olmur,
Qabardır ağrını – bizə dağ üçün.
Axır aramızdan iki qanlı çay,
Qana bulaşmışıq – yaşamaq üçün...

Zaman biz qarışıq –
Ömrü üyütdü,
Yağdı başımıza həsrət yağışı.
Kəsib doğradığımı qan məni tutdu,
Səni də o qızın – qanlı baxışı...

Ömür qatiliyik –
Günahkar əlimiz qana bulaşıb,
Qanla oynayırıq – qan çanağımız.
Sən qız qayb elədin –
Baxışı bulaq.
Mən ərən öldürdüm –
O qıza aşiq.

Onunçün surumuz yerimir daha,
Dartıb çəkəmmirik ömür yükünü...
O ərən içimdə kirimir daha,
Saxlayır çiyimdə ölüm hökmünü...

GÖRDÜN SÖZÜN KEÇMİR

Gördün sözün keçmir, –
Kənara çəkil,
Özünə toxtaqlıq verməyə çalış,
Tükənən səbrinə dən kimi əkil,
Qanı soyuqluğa bu başdan alışı...

İnsanın dəyəri dediyi sözdü,
Deyəndə duyasan gərək azından.
Hər kişi sözünün dəyəri keçmir –
Arvad hülqumundan, qız boğazından.

...Gördün sözün keçmir,
Qolunu söz et,
Yolla döyüşməyə, –
Söz meydanına.

Bir dəfə basılsan, qorxusu yoxdu.
Üç dəfə, beş dəfə özünü sına...

Polad xasiyyətlər –
Bir dəfə sözü –
Deyir keçməyəndə içindən sınır.
Söz də var min ildi –
Deyib bir aqıl –
Hələ işığında könül isinir.

Ağacın sözü var, daşın sözü var,
Deyir daş dilində, ağac dilində...
Nizəyə taxılan başın sözü var,
Hayqırır, hönkürür qaxac dilində...

Təpərli söz demir hər söz adamı,
Ya gücü çatmayır, ya əli yoxdu.
Çuvalda gizlədir nadan cidanı –
Üzə çıxardası əməli yoxdu.

Cəsarət gərəkdi –
Göz yaşı içə,
Yığıla güc kimi ürəyə, qola.
Ya söz deməlisən –
Ortandan keçə,
Ya sözü eşidən cəmiyyət ola.

HEÇ BİR ŞEY OLDUĞU KİMİ GÖRÜNMÜR

Heç bir şey olduğu kimi görünmür, –
Hər şeyin altında –
Bir alt qatı var,
Bir az da dərinədə
“Gizli çatı” var –
Heç bir şey olduğu kimi görünmür...

...Yarğanın altında gürzə qıvrılır,
Üstündə otlayır qoyun atıyla,
Gözümlə gördüyüm bu mənzərənin –
Əcəb oxları var –

Bu həyatıyla
Heç bir şey olduğu kimi görünür...

Nə dünya bəyazdı –göründüyü tək,
Nə göylər çılçıraq –
Ulduz yığını.
İnsanın canında qaynayır kələk,
Gözəlin başına şeytan “yığılır” –
Heç bir şey olduğu kimi görünür...

Mənim dərdlərimə yananım ana,
Məni məndən gözəl –
Qananım ana.
Müqəddəs bildiyin bir şey qaldımı?!
Bu dünya gözündə qeylü-qaldımı? –
Heç bir şey olduğu kimi görünür...

Nəyə qara deyim, nəyə ağ deyim?
Qaranın, narıncın çaları itib
İçimi söyləsəm –
Məni yeyərlər, –
Gözümdə gözümün qərarı itib...
Heç bir şey olduğu kimi görünür...

Ya mənə heykəl yap –
Ya dara çəkdir –
Ya da ağrıları dübarə çəkdir.
Ya da ki, şəklimi divara çəkdir –
Göstər göz dağıtək
Gəlib-gedənə.
Qaibdən bir nəğmə oxunur yenə –
Heç bir şey olduğu kimi görünür...

İNSAN NECƏ SINIR...

İnsan necə sınır, –
Məndən soruşun,
Necə sınıb düşür, –
Qüruru bir-bir.
Yaxşı ki, gəzəri tabutlar çoxdur –
Bu boyda cəsədi tutmazdı qəbir.

Göydən inamsızlıq toxumu yağır,
 Ölü ruhlar kimi, –
 Qışqırır gecə.
 Üstünə kölgətək –
 Yalanlar gəlir –
 İlan sürüsünə –
 Dözəsən necə?!

“Balam” söyləyəsən torpağa, göyə,
 Səndən aşağılar – üstünə gülə...
 Ortada olasan –
 Heç kim görməyə,
 “Qılınclı-qalxanlı” üstünə gələ,
 İnsan necə sınır – məndən soruşun!

“Doğmalar” içində –baxışı qanlı,
 Nə millət anlaya,
 Nə də öz Balan.
 Damcı ol, – buxarlan, göylərə çəkil,
 Ya da ki, beləcə baxıb havalan...
 İnsan necə sınır –
 Məndən soruşun!

...Boş süfrə, soyuq ev yaşlı baxışlar –
 Külək də həvəslə sovurur qarı.
 Gəl indi salam ver – ürəklə daşa?!
 Gəl indi dik saxla ölü vüqarı...

Ha qaldır – düzəlmir boyun, qamətin,
 Baxıb acı-acı – sadəcə, qımış...
 Sınmayan sığışmır – bu boz həyata,
 Kim desə sınımadım – o, zətən sınımış...

ƏBLƏH

Bir dəli fürsətə təşnədi sinəm,
 Başıma nə qədər çırpılıb anlar.
 Dünyanın ən böyük əbləhi mənəm,
 Mənnən sonra gəlir –
 Şahlar, xaqanlar.

Dünyanın ən böyük söz əbləhi mən,
Zamanın ən fağır – çulu cırığı.
Mənəm bu yolları –
Tərsinə gedən,
Bir də ki dərvişlər, –
Zərli-xaralı.

Mənim tərs dediyim yolun –
Adı eşq,
Havalı gedirəm yorğun başımla,
Xaqanlar düz yolu –
Geriyə dartır,
Dartır ilkinliyə – topla, qoşunla.

Onunku öldürmək –
Mənimki həyat,
Mənası eynidir –
Her şeydə son var.
Mən söz bəsləyirəm, –
Kəsilməmiş sözdən –
Minarələr qurur şahlar, xaqanlar.

Mən söz əbləhiyəm –
Arxamda əl yox,
Şahın arxasında –
Nizami ordu
Mənim əbləhliyim –
Dili uduzur,
Şahın əbləhliyi – ölkəni, yurdu.

BİR AZ...

Bir az canım ağrıyır,
Bir az tutqundu başım,
Bir az həvəs azalıb, –
Bir az dözümlü korşalıb.
Ərpimiş ömür-gündü –
İlan kimi sürünür,
Quşu uçan yuvalar
Ağzı günə boş qalıb.
Yer ağzına su alıb,
Göy yaxası düyməli,

Nə dünən var döşə taxam,
 Nə sabah var öyməli.
 Ala göydən
 Ağca-ağca daş ələmə –
 Başımıza dəyməli...
 Bir az canım ağrır,
 Bir az tutqundu başım...
 Qətrə-qətrə,
 Üysük-üysük axıb gedir göz yaşım...
 Nə başıma tumar çəkən,
 Nə yasımı yığan var...
 Ətrafım it sürüsüdür –
 Küçükləyib çoxalır...
 Bir az canım ağrır,
 Bir az tutqundu başım,
 Döyüşməyə taqətim yox,
 Qalsın sona savaşımlar...

BAŞ-DAŞ

Nə qədər daş yağar bir başa, Allah,
 Bir baş qoltuqaltı görər nə qədər?
 Nə qədər daş yağar fələkdən, Allah,
 Nə qədər daş yağar, dolu nə qədər!

Duyan baş ayırır dolunu daşdan,
 Duyar havasını hər gələn qışın.
 Yağır daş yağışı, yağır obaşdan,
 Başını altına tutub “yağışın”.

Sənə dərdlə dolu, gözləri yaşla,
 Başı qarışıbdı suya, çörəyə.
 Öyrənib müsəlman bu daşlı başla
 Bu daş yağışına – “oxqay” – deməyə...

Çaxır, göy üzündə ildırım çaxır,
 Qara buludların layları dərin.
 Böyümüş göz ilə göylərə baxır,
 “Ağzı açılıbdır” yenə göylərin!

BİR TİKƏ ÇÖRƏYƏ ÜRƏK SATIRAM

Bir tikə çörəyə ürək satıram,
 Ürək ovuduram köz alovunda.
 Yığışıb üstümə qayğılar gəlir –
 Duyğular alışır söz alovunda...
 Ev-eşik qayğısı, yurd-yuva dərdi,
 Bir də ki, çörəksiz qalmaq qorxusu.
 Bir də ömrümüzə meydan oxuyan –
 Ömür-gün qorxusu, sevgi qoxusu...
 Bir də ayağımı qandallayan söz,
 Ac qurdtək içimi gəmirən qürur,
 Bir də boğazımda ilişən tikə...
 Uşaq sözmü yesin çörək yerinə,
 Daş qəbri nə qədər döyər tufan, qar!
 Niyə əzablara düçar olmalı?! –
 Fikir dəyişməzlər, sözü ucalar?!
 ...Min ildi qılınclar qından sıyrılı,
 Min ildi günahsız söz qanı axır.
 Saray daşlarına çırpılan misra –
 Sınıb gözləməkdən saraldı axı...
 Bu söz cəlladları nə istəyirlər?!
 Kəndir keçiriblər sözün boynuna
 Min ildi dartırlar belədən-belə,
 Nə üzə üz tutum çökən qüruba?!
 Necə sinə gərim tufana, selə?
 Ya rəbbim, bu təzad nəyinə gərək?!
 Ya çiçəyi qoru, ya bəslə şəri.
 Ya topla, tufənglə dağıt varlığı –
 Ya da...
 Qələm körpüsündən keçir bəşəri...
 Başına uçurma yetim damını,
 Yesir ürəklərdə gül açsın həyat!
 Barı heç olmasa söz adamını, –
 Mədəsiz, şəhvətsiz, qorxusuz yarat!

ŞÜKRANLIQ

Şükranlıq edirəm, oğlum,
 Başımız ki, çiyimizdə,
 Aqlımız ki, başımızda –
 Şükür, buna da şükür.

Şükür, südümüz halaldı,
Harama yerikləmirik,
Bu tarixdi, bu zamandı,
Arama, yerikləmirik.

Hər söylənən fikirlərin
Dərində bir alt çatı var.
Yolu əyri gedən kəsin –
Yəqin zatında çatı var,
İnan çatı var, – oğlum!

Dünya yol gəlir oğlum,
Kahadan qəsirəcəm,
Qamışdan həsirəcəm,
Yol gəlir Adəm oğlu...
Qıra-qıra gəlir,
Cıra-cıra gəlir.
Xislətiylə, vərdişiylə –
Dünəndən gəlir oğlum.
Gəlir, buna da şükür.

...Evi də, odası da,
Şahı da, gədası da, –
İçinin ədası da –
Özüylə gəlir oğlum.

Yol gedə biliriksə,
Yola gedə biliriksə
İki ayaqlı məxluqla –
Şükür, buna da şükür.

Şükür, kəsəyə tutub, daşa basılmırıqsa,
Şükür, yağlı kəndirə keçib asılmırıqsa...
Ya şəriət hakimi, ya bıgı burma hacı...
Bizi eləməyibsə hava, su möhtacı...
Şükür, buna da şükür...

QAYDASIZ OYUNLAR

Bütün qaydaları bildim –
Nə fayda,

Bütün bildiklərim –
 Özümə yağı.
 Qaydasız yaşayan bu məmləkətin –
 Nə başı bilinir,
 Nə də ayağı.
 Bilinməz o qədər sirləri var ki,
 “bilinən qaydalar” –
 Yerimir daha...
 Burda qaydaları ötkəmlər yazır,
 Qələmə düşənlər qalıb Allaha...

Bu yaşam qaydası,
 Bu mənəşəb, bu yol,
 Bu könül fəryadı, –
 Ayinlər gedir...
 Bir az dilini yığ,
 Başını saxla,
 Ölçüsüz, qaydasız oyunlar gedir...
 “Gedir vurhavurnan” – kökü qazımaq,
 Yerdə şırım əkmək, –
 “şırım qaydası”...
 Ölçüdən “yuxarı” qalxanı kəsmək –
 “Öldürüm” qaydası,
 “qırım” qaydası...
 Oyuna düşmüşük, –
 Oyunun olsun,
 Ay oyun sahibi,
 Oyunu quran.
 Günün günortası,
 Göz qabağında –
 Bu boyda millətin –
 “toyunu quran”...
 Daha sözü yoxdur –
 Gözüm böyüyür...
 ...Bütün qaydaları bildim nə fayda –
 Qaydasız yaşayan bu məmləkətin –
 Qaydasız qorunan daşına dönüm,
 Ayağına dönüm, başına dönüm –
 Nə başı bilinir, nə də ayağı...

◆ P u b l i s i s t i k a

Nazir ƏHMƏDLİ

AŞIQ ƏLƏSGƏRİN HƏYATI ARXIV SƏNƏDLƏRİNDƏ

Azərbaycanın qüdrətli söz ustası Aşıq Ələsgərin həyatı və bənzərsiz yaradıcılığı yüz ildir ki, tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. Onun doğum tarixi haqqında “Dan Ulduzu” jurnalında 1925-ci ildə çap edilmiş ilk məqalənin müəllifi Şəmsilcədid, sonra isə aşığın şeirlər kitabını 1934, 1935 və 1937-ci ildə çap etdirən məşhur folklorçu Hümət Əlizadə müxtəlif tarixlər irəli sürmüş, amma bu tarixlərə özləri də şübhə ilə yanaşdıqlarına görə H.Əlizadə Azərbaycan aşıqlarının 1938-ci ilin mart ayında keçirilən II qurultayındakı məruzəsində etiraf etmişdir ki, Aşıq Ələsgərin oğlanları da atalarının doğum tarixini dəqiq bilmirlər: “Aşıq Ələsgərin şeirlərini yazanda onun oğlanlarından mən çox şeirlərini öyrəndim. ...[Onlar] Ələsgərin haqqında üç cür tarix verirlər” [1].

Folklorşünas Əhliman Axundov 1946-cı ildə müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasında ilk dəfə konkret rəqəm vermiş və aşığın 1821-ci ildə doğulduğunu yazmışdır [8]. Lakin onun irəli sürdüyü tarix tədqiqatçıları qane etmədiyinə görə Aşıq Ələsgərin 1956-cı ildə nəşr edilmiş şeirlər kitabına yazdığı “Ustad aşıq, qüdrətli sənətkar” adlı ön sözdə xalq şairi O.Sarıvəlli də konkret rəqəm verməkdən çəkinərək Aşıq Ələsgərin təxminən yüz ilə yaxın yaşadığını bildirir [9,3]. AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun 1963-cü ildə nəşr etdiyi kitabdan başlayaraq Aşıq Ələsgərin 1821-ci ildə Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində doğulduğu haqqındakı mülahizə sonrakı nəşrlər üçün əsas qaynağa çevrilir [10, 444]. Kitabın tərtibçilərindən biri olan Ə.Axundov, əslində, namizədlik dissertasiyasındakı rəqəmi təkrar etmişdir. Halbuki, Aşıq Ələsgərin ölümündən cəmi 8 il sonra onun ilk kitabını nəşr etmiş, kitabı hazırlayarkən onun oğlanları ilə görüşmüş H.Əlizadə etiraf edir ki, hətta oğlanları da Aşıq Ələsgərin doğum tarixini dəqiq bilmirlər. Belə olan halda, onun 1821-ci ildə doğulduğunu iddia etmək həqiqətə uyğun deyil. H.Əlizadə qurultaydakı çıxışında deyir:

“Hətta indi aşıqlar özləri də bilmirlər ki, nə qədər onların yaşı vardır. Xəbər alsanız ki, nə qədər yaşıınız vardır, deyirlər ki, keçən novruz bayramından filan qədər il keçir, mənim də o qədər yaşıım vardır” [1].

H.Əlizadənin dedikləri bir daha göstərir ki, doğum tarixlərini müəyyən-ləşdirərkən nəinki başqalarının, hətta həmin şəxsin dedikləri də etibarlı mənbə sayıla bilməz. Ən etibarlı mənbə, aydındır ki, sənədlərdir.

Aşiq Ələsgərin doğulduğu və yaşadığı vaxtlarda metrik sənədlər tərtib edilmədiyinə görə, bu tip məsələlər yalnız kiminsə xatirələrinə və ya tədqiqatçının ehtimalına əsaslanırdı və burada səhvlərin labüd olması qaçılmaz idi.

Bizim 2017-ci ildən bəri elmi dövriyyəyə daxil etdiyimiz “Kameral təsvir” deyilən dövlət sənədləri bu mühüm məsələlərə işıq tutmaqda əvəzolunmaz mənbədir. Haqqında söhbət gedən sənədlərin tərtibi Rusiya imperatorluğunun Cənubi Qafqazı Güllüstan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələri ilə ilhaq etdiyi vaxtdan başlayır. Aşiq Ələsgərin doğulub yaşadığı Göyçə mahalında 1831-ci ildən başlayaraq çar məmurları tərəfindən 6 dəfə bu cür sənədlər tərtib edilmişdir. Təxminən 10 ildən bir tərtib edilməsi nəzərdə tutulan kameral təsvirlər əhalidən vergi toplamaq üçün nəzərdə tutulurdu. Bu sənədlərdə əhalinin adbaad siyahısı və yaşı da göstərilirdi. 1831-ci ildə İrəvan əyalətinin İrəvan, Naxçıvan və Ordubad şəhərlərində və bir sıra mahallarda kişilərlə yanaşı qadınların da adı qeyd edilsə də sonuncusu 1886-cı ildə tərtib edilən sonrakı kameral təsvirlərdə yalnız kişilərin adı yazılmışdır.

1831-ci il tarixli ilk kameral təsvirdə əvvəlki mülahizələrə inansaq, Aşiq Ələsgər 10 yaşında qeydiyyatla alınmalı idi. Ancaq həmin vaxt nəinki Aşiq Ələsgər doğulmamışdı, Ağkilsə kəndində yaşayış yox idi, Aşiq Ələsgərin ailəsi isə ümumiyyətlə Göyçə mahalında yaşamırdı.

Aşiq Ələsgərin ailəsi 1831-ci ildə Göyçə mahalı ilə qonşu olan Gərnibasar mahalında yaşayırdı və bu cür qeydə alınmışdır:

“GƏRNİBASAR MAHALININ KAMERAL TƏSVİRİ. 1831-ci il.

№ 49. GİLƏNLƏR kəndi.

Qarapapaqlar:

26. Haxverdi Allahverdi oğlu 60 yaşında (onun iki qızı); iki oğlu var: Tarverdi 20 y; Allahverdi 12 y” [2].

Buradakı Haxverdi Allahverdi oğlu Aşiq Ələsgərin babasıdır, amma atası Alməmmədin adı qeydiyyatdan kənar qalıb.

Məlumat üçün deyək ki, Gilanlar kəndinin həmin siyahısındakı ailələrin 20-si milli tayfasına, 5-i qaraçorlulara, 1-i qarapapaqlara, 1-i birukilərə, 1-i isə radikanlı tayfasına mənsub idi.

1831-ci ildə İrəvan və Naxçıvan əyalətləri üzrə tərtib edilmiş 19 kameral təsvirin müəllifi sayılan milliyyətə fransız olan rus etnoqrafi və kollej assa-sörü rütbəli dövlət məmuru İ.Şopen qarapapaqların 1814-cü ildə İrəvan xanlığının müdafiəsini gücləndirmək üçün İranın Sulduz mahalından Göy-

çə və Dərəçiçək mahallarına köçürüldüyünü yazır. Müharibə vaxtı döyüşə 1.000 süvari döyüşçü çıxarmalı olan Göyçə qarapapaqları bunun əvəzində bütün vergilərdən azad edilmişdilər [14, 446]. 1827-ci ilin 1 oktyabrında İrəvan qalası süqut etdikdən sonra Göyçə qarapapaqlarının çoxu öz rəisləri Nağı xanın başçılığı altında əvvəlki yaşayış yerlərinə - Sulduza qayıtsalar da, sonrakı illərdə hər iki istiqamətdəki köçlər davam etmişdir.

Ehtimal edirik ki, Haxverdi Allahverdi oğlunun ailəsi 1827-ci ildə bir sıra qarapapaq ailəsi kimi Sulduza qayıtmaq istəmiş, amma hansısa səbəbdən Gərnibasar mahalının Gilanlar kəndində dayanmağa məcbur olaraq kənddə yaşayan yeganə qarapapaq olmuş və 1834-cü - 1835-ci illərdə yenidən Göyçəyə köçmüşdür. Ola bilsin ki, Haxverdi və Tarverdi Gilanlarda vəfat etmiş, Allahverdi və Alməmməd qardaşları qarapapaqların yeni məskunlaşdırdığı Ağkilsə kəndinə köçmüşlər.

Bu hadisə Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında öz əksini belə tapmışdır:

*El yeridi, yalnız qaldıq səhrada,
Çək əstərin¹, çal çatığın çata-çat.
Hərcaylar səni saldı irağa,
Həsərət əlin yar əlinə çata-çat.*

1831-ci ildən növbəti kameral təsvirin tərtib edildiyi 1842-ci ilə qədər Göyçə mahalında 10 yeni kənd məskunlaşmışdı ki, onlardan biri də Aşiq Ələsgərin ailəsinin köçdüyü Ağkilsə kəndi idi.

1842-ci ilin kameral təsvirində aşağıdakı iki ailə diqqətimizi çəkdi:

“İRƏVAN QƏZASI, GÖYÇƏ NAHİYƏSİNİN

KAMERAL TƏSVİRİ. 1842-ci il.

№ 6. AĞKİLSƏ kəndi.

Qarapapaqların Borçalı icması.

İslam dininin şiə məzhəbinə mənsubdurlar, köçəri həyat tərzli sürürlər.

4.Məmmədəli Novruz oğlu 50 y; oğlanları: Məhərrəm 30 y; Novruz 25 y; İbrahim 12 y; İmirzə 10 y; Qurban 9 y; Qasım 5 y; Kərim 3 y;

10 xalvar² əkin yeri, 2 xalvar buğda, 2 xalvar arpa əkini, 2 atı, 15 baş iribuynuzlu, 40 baş kiçikbuynuzlu mal-qarası var.

14.Allahverdi Haxverdi oğlu 30 y; oğlanları: Haxverdi 6 y; Vəli 3 y;

5 xalvar əkin yeri, 2 xalvar arpa əkini, 6 baş iribuynuzlu mal-qarası var.

Biz imza edənlər kənddə yaşayanlardan heç kimi, əgər bu şəxslərdən başqa bir nəfər belə aşkar edilsə, Rusiya hökuməti qanunlarının qarşısında ciddi məsuliyyət daşıyıriq (Kənd sakinlərindən bir qrupunun imzaları).

Kollegiya qeydiyyatçısı: Aleksandr Korollov” [3].

Buradakı 14 nömrəli ailənin başçısı Allahverdi Haxverdi oğlu Alməmmədin böyük qardaşdır, amma Alməmməd yenə də qeydiyyatdan kənarda qalıb. Bununla belə, düşünə bilərik ki, o, qardaşı Allahverdi ilə bir yerdə yaşayırdı.

¹ – Qatır

² – 1,6 ha-ya bərabər ərazi.

4 nömrəli ailənin başçısı Məmmədli Novruz oğlu “Ələsgərlə Səhnəbanı” dastanının qəhrəmanlarından olan Səhnəbanının babası, onun 9 yaşlı oğlu Qurban Səhnəbanının atası, onun qardaşları isə əmiləridir və onların arasında adı dastandan bizə məlum olan 30 yaşlı Məhərrəm də var. Bu ailə də 1831-ci ildə Göyçədən kənarda, qonşu Dərəçiçək mahalının Ulaşıq kəndində yaşayırdı. Oradan 1834-1835-ci illərdə yeni yaranan Ağkilsə kəndinə köçmüşdülər.

Sənəddən məlum olur ki, Məmmədli Novruz oğlu ilə müqayisədə Ələsgərin mənsub olduğu ailə xeyli kasıb olmuşdur. Ona görə də ehtimal edə bilərik ki, Alməmməd vergidən yayınmaq üçün adını siyahıya saldırmamışdır. Görünür, belə hallara tez-tez rast gəlindiyinə görə, dövlət qeydiyyatçısı heç kimi siyahıyaalmadan gizlətmədikləri barədə kənd əhalisinin dilindən iltizam almışdı.

Alməmmədin ailəsi 1852-ci ilin Kameral təsvirində də qeydiyyatda düşməyib:

“NOVOBƏYAZİD QƏZASI, 1852-ci il.

№ 11. AĞKİLSƏ kəndi

Xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləri

14.14. Allahverdi Haxverdi oğlu 40 y; Allahverdinin oğlanları: Haxverdi 16 y; Kərim 7 y; Vəli 7 y.

Ailədə 4 kişi və 2 qadın var” [4].

Alməmmədin adına rast gəldiyimiz ilk sənəd 1859-cu ilə aid kameral təsvirdir:

“NOVOBƏYAZİD QƏZASININ AĞKİLSƏ KƏNDİ. 1859-cu il.

Xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləri

1.4. Novruz Məşədi Məmmədali oğlu 46 y; oğlu Məhəmməd 10 y; beş qardaşı var: Məhərrəm 40 y; onun oğlu Mustafa 1 y; Qurban 32 y; İbrahim 30 y; İmirzə 27 y; Kərim 24 y.

Ailədə 12 qadın var.

6.14. Allahverdi Haxverdi oğlu 45 y; iki oğlu var: Haxverdi 24 y; Kərim 20 y; qardaşı Alməmməd 35 y (əvvəlki siyahıda yaddan çıxıb); üç oğlu var: Məhəmməd 10 y; Ələsgər 7 y; Salah 4 y.

Ailədə 6 qadın var.

Yoxlamanı həyata keçirdi: kollej assasörü İvankeviç” [5].

1-ci ailədəki 32 yaşlı Qurban Səhnəbanının atası Kərbəlayı Qurban, 40 yaşlı Məhərrəm dastanda “Pullu Məhərrəm” kimi təqdim edilən şəxs, 1 yaşlı Mustafa isə Səhnəbanının gələcək həyat yoldaşıdır. O, 1858-ci ildə doğulub. Qardaşların böyüyü, 46 yaşlı Novruz isə kətxudadır. Ataları Məmmədlinin məşədi titulu bu ailənin zənginliyini sübut edir. O vaxt Məkkə ziyarəti 600, Məşhəd 300, Kərbəla ziyarəti isə 200 gümüş rus rubluna başa gəlirdi.³ Dastandan məlum olur ki, Qurban da Kərbəla ziyarətində olmuşdu.

¹ – Müxtəlif əmtəələrin o vaxtkı və indiki qiymətlərini müqayisə etməklə müəyyən etdik ki, o vaxtkı 1 gümüş rus rublunun kursu indiki 150 Azərbaycan manatına ekvivalent olmuşdur.

Burada 6.14 rəqəmləri ilə işarələnmiş ailə Aşıq Ələsgərin ailəsidir.

Bu sənəd bizə olduqca qiymətli məlumatlar verir:

Birincisi, sənədin tərtib edildiyi 1959-cu ildə Alməmmədin oğlu Ələsgərin 7 yaşında olması onun 1852-ci ildə doğulduğunu göstərir. Həlbuki, indiyə qədər aşığın tədqiqatçısı və nəvəsi İ.Ələsgər onun 1821-ci ildə doğulduğunu yazmışdılar.

İkincisi, İ.Ələsgərin yazdığı kimi, Allahverdi Alməmmədin atası deyil, ondan 10 yaş böyük qardaşdır və göründüyü kimi, 1814-cü ildə anadan olub. Allahverdinin Haxverdi və Kərim adında iki oğlu var.

Üçüncüsü, Ələsgər Alməmmədin böyük oğlu deyil, ondan 3 yaş böyük Məhəmməd adında qardaşı var.

Dördüncüsü, Allahverdi və Alməmməd qardaşlarının atasının adı Haxverdidir və Allahverdi böyük oğluna atasının adını qoyub. Haxverdinin 24 yaşında olması o deməkdir ki, Allahverdi ilə Alməmmədin atası Haxverdi ən azı 24 il əvvəl, yəni 1834-cü ildən qabaq rəhmətə gedib və Allahverdi böyük oğluna mərhum atasının adını qoyub.

Beşincisi isə İ.Ələsgər Alməmmədlə Allahverdinin yaşlarını da düzgün göstərməyib. Məsələn, "Haqq aşığı Ələsgər" kitabında Alməmmədin 1790-cı ildə Ağkilsə kəndində doğulduğunu və təxminən 1860-cı ildə elə orada da öldüyünü yazır [12, 12]. Müəllif "Sazlı-sözlü Göyçə" kitabında həmin rəqəmləri bir qədər geriyə çəkir: "Şair Alməmməd məşhur Aşıq Ələsgərin atasıdır. O, təxminən 1800-cü ildə Göyçə mahalının Ağkilsə kəndində anadan olmuşdur.

...Onun Ələsgər, Salah, Xəlil və Məhəmməd adlı dörd oğlu, Fatma və Qızxanım adlı iki qızı olmuşdur.

...Şair Alməmməd, təxminən, 1868-ci ildə vəfat etmişdir" [13, 21].

Ağkilsə kəndinə aid əlimizdə olan sonuncu kameral təsvir 1873-cü ilə aiddir. Bu kameral təsvir Aşıq Ələsgərin ömür yolu haqqında bizə ətraflı və qiymətli məlumat verməklə həm də indiyə qədər nəvəsi İ.Ələsgərin onun tərcümeyi-halı haqqında verdiyi biliklərin tamamilə yanlış olduğunu üzə çıxarır:

"İRƏVAN QUBERNİYASI, YENİ BƏYAZID QƏZASI,
AĞKİLSƏ KƏNDİ. 1873-cü il.

Xəzinə torpaqlarında yaşayan vergi mükəlləfiyyətli kənd əhalisi.

1.1.Kərbəlayi Qurban Məşədi Məmmədəli oğlunun dul qalmış arvadı Yetər 36 yaşında; oğlu Həsən 8 y; onların qardaşı və bacısı oğlu Mustafa Məhərrəm oğlu 15 y.

Ailədə 6 qadın var.

7.6. Allahverdi Haxverdi oğlu 59 y; oğlanları: Haxverdi 38 y; onun oğlu Mehdi 7 y; Kərim 34 y; Hüseyn 26 y; onun iki oğlu: Yolçu 6 y; Qərib 3 y.

Ailədə 2 qadın var.

9.6. Alməmməd Haxverdi oğlu 49 y; oğlanları: Ələsgər 21 y; Salah 18 y; Xəlil 6 y; Məhəmməd 2 y.

Ailədə 3 qadın var.

Kameral siyahını tərtib etdi: Novobəyazid qəzasının rəisi Ostaşev” [6].

Dəqiqəliyi şübhə doğurmayan bu sənədi qəza rəisi Ostaşev imzalamışdır.

Ələsgərin ailəsi 9-cu sıradadır. Burada onun atası Alməmməd Haxverdi oğlunun 49 yaşında olduğu göstərilir. Sənədin tərtib edildiyini göstərən 1873 rəqəmindən onların yaşlarını çıxsaq, məlum olur ki, Alməmməd kişi 1824-cü, Ələsgər 1852-ci, Salah 1855-ci, Xəlil 1867-ci, Məhəmməd isə 1871-ci ildə doğulmuşlar.

Buradan həm də məlum olur ki, Alməmmədin 1849-cu ildə doğulan və 1859-cu ilin kameral siyahısında 10 yaşlı olduğu göstərilən böyük oğlu Məhəmməd vəfat etmiş və Alməmməd sonuncu oğluna onun adını qoymuşdur. Ehtimal edə bilərik ki, Məhəmməd 1867-1871-ci illər arasında ölmüşdür, çünki 1867-ci ildən əvvəl vəfat etsəydi, yəqin ki, Alməmməd 1867-ci ildə doğulan oğlunun adını Xəlil yox, Məhəmməd qoyardı. Alməmmədin ailəsindəki 3 qadın Zarzebil kəndindən olan həyat yoldaşı Pərizad və qızları Fatma ilə Qızxanımdır.

Siyahıda Alməmmədin böyük qardaşı Allahverdinin üç oğlunun və üç nəvəsinin də adlarını görürük. Hələlik aydınlaşdırmağa ehtiyacı olan məsələ də Allahverdinin ailəsi ilə bağlıdır. Niyə bu qədər varisləri olduğu halda İ.Ələsgər indiyə kimi onu Alməmmədin qardaşı yox, atası kimi təqdim edib? Burada iki hal ola bilər: ya Allahverdinin bütün nəslini qırılıb və İ.Ələsgərin tədqiqat apardığı dövrdə onun nəslindən heç kim yaşamadığına görə yaddaşlardan silinib və İ.Ələsgər onu səhvən Ələsgərin babası hesab edib, ya da qohumluq əlaqələri zəifləyib və sadəcə olaraq Allahverdinin törəmələri haqqında heç nə bilməyib. Qeyd edək ki, Aşıq Ələsgərin ustası Aşıq Alının ailəsi haqqında da bu cür hadisə baş vermişdir, onun kameral təsvirlərdən üzə çıxardığımız əmisi Nəbinin ailəsi haqqında indiyə qədər heç bir məlumat verilmirdi.

Sonuncu sənəddə Səhnəbanının ailəsi ilə bağlı daha maraqlı məlumatlar üzə çıxır. Bu sənəddən məlum olur ki, İ.Ələsgər Aşıq Ələsgərin bioqrafiyasını “Ələsgərlə Səhnəbanı” dastanına əsaslanaraq yazmışdır.

Dastanda deyilir ki, böyük külfət sahibi – dörd oğul və iki qız atası olan Alməmməd kişi 14 yaşına çatmış böyük oğlu Ələsgəri Kərbəlayi Qurban adlı rəhmdil bir adama (İslam müəllim onu aşağılayaraq “Kərbəlayi Qurban adlı birisinə” yazır [12, 14]) nökrər verir, Qurban onunla mülayim davranır, Ələsgəri incitmir, öz doğma övladı kimi münasibət göstərir (sonrakı nəşrlərdə isə müəllif hadisəni başqa cür təqdim edir: “Ailənin böyük uşağı olan Ələsgər 14-15 yaşına çatanda kəndlərində Kərbəlayi Qurban adlı birisi Alməmmədin yanına gəlib, onu dilə tutmuş, köməksiz olduğundan şikayətlənmiş, bir neçə il Ələsgərin onlara kömək etməsini xahiş eləmişdi” (Aşıq Ələsgər, 2004:4). Onun evində 4 il qulluq edən Ələsgər Kərbəlayi Qurbanın gözünün ağı-qarası bircə qızı və yeganə övladı olan Səhnəbanı ilə sevişir, bundan xəbər tutan Kərbəlayi Qurbanla onun arvadı da bu işə

könüldən razı olurlar, amma onun qardaşı, “Pullu Məhərrəm” adlı zalım və əzazil bir nəfər bu işi pozur, Səhnəbanını zorla oğlu Mustafaya alır, nakam məhəbbətdən çox pərişan olan gənc Ələsgər dərdini misralara tökür, şairliyə başlayır, bunu görən Alməmməd onu Göyçənin məşhur aşığı Alının yanına aparıb şəyirdliyə qoyur (bəzi variantlarda Alının da Alməmməddən Ələsgəri şəyirdliyə götürmək üçün xahiş etdiyi uydurulur), Ələsgər ona beş il şəyirdlik edir, aşıq sənətinin sirlərinə mükəmməl yiyələnir, bədxah insanların təhriki ilə onunla deyişən ustadını məğlub edir və ondan ayrılaraq müstəqil aşıqlığa başlayır, bütün təkidlərə baxmayaraq, Kəlbəcərin Yanşaq kəndindən Nəbi adlı adamın qızı, Kərbəlayi Zeynalın gözəl bacısı Anaxanımı görüb sevənə qədər 41 yaşına qədər evlənmiş.

İndi dastanda yer alan Səhnəbanı və ailəsinin real həyatla nə dərəcədə əlaqəli olub-olmadığına baxaq.

Səhnəbanının ailəsi sənəddə 1-ci ailə kimi qeyd edilib və siyahıdakı yeri bu ailənin Ağkilsə kəndində tutduğu yüksək mənəbdən xəbər verir. Həyatda olmayan Kərbəlayi Qurbanın dul qalmış arvadı 36 yaşlı Yetər indi bu ailənin başçısıdır. (Bu ailənin əhəmiyyətini sübut edən bir cəhət də Yetərin adının göstərilməsidir. Çünki bu cür sənədlərdə ailə başçısı ölmüş digər ailələr üçün ailədəki oğlan uşağını – yaşı kiçik olsa belə, – ailə başçısı kimi yazırdılar). Məhərrəmin oğlu Mustafa da bu ailənin üzvləri arasındadır və “kürəkən” kimi yox, “onların (yəni Kərbəlayi Qurbanla Yetərin) qardaşı və bacısı oğlu” kimi qeyd edilib (rusca «ix plemənnik»). Bu isə o deməkdir ki, Mustafa təkcə Kərbəlayi Qurbanın qardaşı oğlu deyil, həm də Yetərin bacısı oğludur. Siyahıda Məhərrəmin ailəsinin yer almaması, eləcə də Kərbəlayi Qurbanın ailəsində 6 qadının olması göstərir ki, Kərbəlayi Qurban kimi Məhərrəm də həyatda yoxdur, hər iki qardaş vəfat edib və onların ailələri, iki bacı öz uşaqları ilə Kərbəlayi Qurbanın evində yaşayırlar, Yetər də bu ailənin başçısıdır. 15 yaşlı Mustafa Məhərrəm oğlu ailədə ən böyük kişidir və hələ Səhnəbanı ilə evlənməyib. Əks halda “onların kürəkəni” yazılmalı idi. Yaşını bilmədiyimiz Səhnəbanı da həmin 6 qadından biridir. Əgər deyildi ki, Ələsgər 14-15 yaşında Kərbəlayi Qurbanın evində xidmətə başlayıb 4 ildən sonra, yəni 18-19 yaşlarında, sənədin tərtib edildiyi tarixdən 3 il qabaq o evdən ayrılıbsa, o vaxt Mustafanın cəmi 12 yaşı varmış və nə onun, nə də Səhnəbanının evlilik vaxtı deyilmiş. 1873-cü ildə Səhnəbanı da, Ələsgər də hələ subay olduqlarına görə, bu məhəbbət qarşılıqlı olmuşdusa, Ələsgərin onu götürüb qaçmaq imkanı da vardı.

Məsələ burasındadır ki, sənəddən də görüldüyü kimi, başsız qalmış iki ailənin idarə olunması üçün Mustafanın əmisi qızı Səhnəbanı (yaxud da başqa qızı vardısı, onunla) ilə evlənməsi yaranmış vəziyyətdə ən məntiqli yol idi.

Dastan variantında və Ələsgərin rəsmi bioqrafiyasında Kərbəlayi Qurbanla Yetərin oğlan övladının olmadığı və bu səbəbdən də Ələsgəri Səhnəbanı ilə evləndirib onu özlərinə oğul etmək niyyətlərindən bəhs edilir.

Halbuki kameral təsvir bu versiyanı da təkzib edir - məlum olur ki, Ələsgər 7 il əvvəl o evə qədəm qoyanda Kərbəlayi Qurbanın Həsən adında 1 yaşında oğlu var idi. Göründüyü kimi, Ələsgərin bioqrafiyasının əsasən "Ələsgərlə Səhnəbanı" dastanından qaynaqlandığı, buradan da xeyli yanlışlıqların, böyük ustadın həyatı haqqındakı məlumatların tamamilə təhrif edildiyi meydana çıxır.

Ələsgərin Səhnəbanı ilə qovuşmasının qarşısını kəsən ciddi səbəb isə o idi ki, ağa qızı onların evindəki nökrərlə ailə qura bilməzdi. İ.Ələsgərin aşağılayıcı tərzdə yazdığı "Kərbəlayi Qurban adlı birisi" Ağkilsə kəndinin kətxudası idi.

1873-cü ildə Kərbəlayi Qurbanın və "Pullu" Məhərrəmin həyatda olmadığı, Səhnəbanının hələ də subay olduğu bir vaxtda Ələsgərin onunla evlənmə bilməməsinin əsas səbəbi də budur və indiyə qədər olduğu kimi etmədiyi bir əmələ görə Pullu Məhərrəmi qınamaq, söymək haqsızlıqdır.

Rusiya hökumətinin o vaxtkı qanunlarına görə kətxudanın bir nəfəri özünə nökrə götürmək ixtiyarı vardı. O, nökrəni yeyib-icmək və paltarla təmin edirdi, nökrənin ailəsi bütün vergilərdən azad edilirdi. Üstəlik, Ələsgər 4 il nökrə olduğu evdən ayrılanda, Kərbəlayi Qurban İ.Ələsgərin yazdığı kimi, ona bir inək də vermişdi. Hərçənd, İ.Ələsgər onu "gözdağı" adlandırır.

Burada Səhnəbanı ilə bağlı bir məsələyə də toxunmalıyıq. Məlum olduğu kimi, bir sıra sözlərin tələffüzündə "k" səsi başqa bir samitin qarşısında yumşalır və başqa cür tələffüz edilir. Məsələn, "təklə" sözü şəklini dəyişərək "təhlə", "təknə" sözü isə "təhnə" kimi tələffüz edildiyi kimi, Səkinə adı da həm "i" səsi atılaraq, həm də "k" səsi bəzən "y", bəzən də "h" kimi tələffüz edilir: "Səynə" və "Səhnə". Dilçilikdə bu hadisəyə "assimilyasiya" deyirlər. Ona görə də Səhnəbanı adındakı "Səhnə"-nin Səkinə olduğunu görmək çətin bir məsələ deyil. "Banı" isə "banu" sözünün təhrif edilmiş formasıdır. Beləliklə, Səhnəbanının əsil adının Səkinə Banu olduğu aydınlaşır, həm də adındakı "banu" sözü bu ailənin yüksək mənəsbəndən xəbər verir.

Yetərin 36 yaşında olması onun 1837-ci ildə doğulduğunu göstərir. Əgər Ələsgərin 1821-ci ildə doğulduğunu qüvvədə saxlasaq, onda 1824-cü ildə doğulan atası Alməmməddən 3, sevdiyi qızın anasından isə 16 yaş böyük olardı, bu isə, əlbəttə absurddur.

Aşıq Ələsgərin 41 yaşında evlənməsi də nəvəsi İ.Ələsgərin təxəyyülünün məhsuludur. Övladlarının doğum tarixini nəzərə alan İ.Ələsgər babasını 41 yaşında "evləndirmişdir". Folklorşünas Ə.Axundov Aşıq Ələsgərin 25 yaşında evləndiyini yazsa da, İ.Ələsgər bu mülahizəni qəbul etməmişdir. Halbuki babasının 1821-ci ildə doğulmasında məhz Ə.Axundovun yazdığına əsaslanmışdı. Onu da əlavə edək ki, Ələsgərin 41 yaşında evlənməsi uydurması da kifayət etmədiyinə görə İ.Ələsgər əmisi Bəşirin, atası Talıbın və onların qardaş-bacılarının yaşlarını da ən azı 15 il böyütmüşdür ki, Ələsgərin 1821-ci ildə doğulması inandırıcı görünsün.

“Ələsgərlə Səhnəbanı” dastanında aşığın əmisi qızı kimi təqdim edilən Zöhrənin atasının – Ələsgərin əmisinin adının çəkilməməsi təsadüfdürmü? İnanmaq çətindir. Çünki Zöhrənin atası Allahverдини Ələsgərin babası kimi təqdim etdiklərinə, Alməmmədin isə başqa qardaşının olmadığına görə, nə dastanda, nə də rəsmi bioqrafiyada Ələsgərin əmisinin haqqında bir kəlmə də yazılmır və deyilmir.

Allahverдини Aşıq Ələsgərin babası kimi təqdim edən İ.Ələsgərin yanılmasının əsas səbəbi fikrimizcə, Allahverdi və Alməmməd qardaşlarının babalarının adının da Allahverdi olmasıdır.

Aşıq Ələsgərin ana tərəfi barədə istər İ.Ələsgər, istərsə də başqa tədqiqatçılar həddən artıq xəsisliklə yazırlar. Bu barədə indiyə qədərki bilgilərimiz ondan ibarət idi ki, Alməmməd Ağkilsə kəndi ilə qonşu olan Zarzebil kəndindən Abbas adlı bir adamın Pərizad adlı qızı ilə evlənmiş, onların 4 oğlu və 2 qızı dünyaya gəlmişdir. Ələsgərin Molla Əhməd adında dayısının da olduğu yazılırdı.

Göyçə mahalı üzrə tərtib edilmiş kameral təsvirlərdə Aşıq Ələsgərin ana qohumlarını da üzə çıxartmağa nail olduq:

“İRƏVAN ƏYALƏTİ GÖYÇƏ MAHALININ KAMERAL TƏSVİRİ. 1831-ci il. № 46. ZARZEBİL kəndi.

Qarapapaq tayfası.

26.Abbasəli Hüseyn oğlu 30 y; onun arvadı və iki qızı [7].

Abbasəli Hüseyn oğlu Aşıq Ələsgərin ana babasıdır, burada adı yazılmayan qızlarından biri Ələsgərin anası Pərizad, digəri isə Aşıq Ələsgərin böyük oğlu Bəşirin öldürdüyü Molla Rəhimin anası, Ələsgərin xalasıdır.

1801-ci ildə doğulan Abbasəli Hüseyn oğlunun 1873-cü ilin Kameral siyahısında olmaması, onun 72 yaşına çatmadan öldüyünü göstərir.

Aşıq Ələsgərin 1821-ci ildə doğulduğunda təkid edənlərin məntiqindən belə çıxır ki, o doğulanda babası Abbasəli 20 yaşında imiş. Bu ehtimalın qeyri-mümkünlüyü göz qabağındadır. Əslində isə Ələsgər 1852-ci ildə doğulanda babası Abbasəlinin 51 yaşı vardı.

Kameral təsvirdən görünür ki, 1831-ci ildə Abbasəli Hüseyn oğlunun oğlanlarından heç biri hələ doğulmamışdı.

1842-ci ilə aid kameral təsvirdə bu ailə belə qeydə alınıb:

“İRƏVAN QƏZASI GÖYÇƏ NAHİYƏSİNİN KAMERAL TƏSVİRİ. 1842-ci il. № 43.ZARZEBİL kəndi.

Qarapapaqların Borçalı tayfası.

17.Abbasəli Hüseyn oğlu 41 y; oğlu Cəlil 6 y.

7,5 xalvar əkin yeri, 2 xalvar buğda, 1 xalvar arpa, 0,5 xalvar kətan əkini, 3 atı, 15 baş iribuynuzlu və 50 baş xırdabuynuzlu heyvanı var” [3].

Göründüyü kimi, Abbasəli Hüseyn oğlu kifayət qədər dövlətli adam olub və sonradan Məşhəd ziyarətinə gedib. Əgər həmin dövrdə işlədilən ərazi vahidi xalvarın 1,6 ha olduğunu nəzərə alsaq, Abbasəli Hüseyn oğlunun 12

ha əkin yeri, 3 atı və xeyli mal-qarası vardı. Əvvəlki sənədlərlə tanışlığımız Ələsgərin ailəsinin çox yoxsul olduğunu göstərirdi.

Onu da qeyd edək ki, zarzebillilər də ağkilsəlilər kimi qarapapaqların Borçalı tayfasına mənsub idi, yəni Aşıq Ələsgər həm ata, həm də ana tərəfdən qarapapaqdır.

1873-cü ilə aid kameral təsvirdə Ələsgərin üç dayısı qeydə alınıb:

“İRƏVAN QUBERNİYASI, NOVOBƏYAZİD QƏZASININ

KAMERAL TƏSVİRİ. 1873-cü il.

Xəzinə torpaqlarında yaşayan vergi mükəlləfiyyətli kənd əhalisi.

5.3.Cəlil Məşədi Abbasəli oğlu 39 yaşında; oğlanları: Piri 7 y; Qasım 3 y.

Cəlilin qardaşları: Əhməd 29 y; Bayram 22 y

Ailədə 5 qadın var” [6].

Buradakı 29 yaşlı Əhməd Aşıq Ələsgərin dayısı Molla Əhməddir, 1844-cü ildə anadan olub və Ələsgərdən cəmi 8 yaş böyükdür. Ələsgərin böyük dayısı Cəlil 1834-cü ildə anadan olub və Ələsgərdən 18 yaş böyükdür. Onların balaca qardaşı Bayram isə 1851-ci ildə doğulub və məşhur bacısı oğlundan cəmi bir yaş böyükdür. Əgər Ə.Axundovun və İ.Ələsgərin iddia etdikləri kimi Ələsgər 1821-ci ildə doğulsaydı, böyük dayısı Cəlildən 13, ortancıl dayısı Molla Əhməddən 23, kiçik dayısı Bayramdan isə 31 yaş böyük olacaqdı!

Siyahıdan göründüyü kimi, Ələsgərin artıq həyatda olmayan ana babası həm də Məşədi olub.

Əgər Abbasəli doğulanda atası Hüseynin 30 yaşında olduğunu fərz etsək, onun təxminən 1770-ci illərdə doğulduğunu düşünə bilərik. Beləliklə, qüdrətli söz ustası Aşıq Ələsgərin ata tərəfdən 300 ilə yaxın, ana tərəfdən isə 250 illik şəcərəsini bərpa etmiş olur.

İ.Ələsgərin uydurmalarından biri də Ağkilsə kəndinin sakini Məşədi Paşa ilə bağlıdır. O, “Haqq aşığı Ələsgər” kitabında yazır: “Ələsgər kiçik yaşlarından saza-sözə böyük maraq göstərmişdir. Bu bərdə onun yaxın dostu və həmkəndlisi olan Məşədi Paşa deyirdi: – “Mən aşiq məclislərinə həmişə Ələsgərlə bərabər gedirdim. Aşıq məclislərinin birini də buraxmazdıq. Mən və qalan uşaqlar axşamdan aşığın söhbətinə bir qədər qulaq asandan sonra yuxumuz gələrdi, yatar-dıq. Ələsgər məni oyadanda görərdim ki, aşiq söhbəti qurtarıb. Səhər tay-tuşlarımız bir yerə toplaşanda, xahiş edərdik ki, Ələsgər axşamkı nağılı (dastanı – İ.Ə.) danışsın. O, bizim xahişimizi yerə salmazdı, danışardı. Ələsgər bir nağıla iki-üç dəfə qulaq asandan sonra sözlərini də yadında saxlayardı” [12, 13-14].

İ.Ələsgər Məşəd Paşanın 1940-cı ildə 115-120 yaşlarında vəfat etdiyini yazır. Amma bizim təqdim etdiyimiz sənəddən aydın oldu ki, Paşa 1865-ci ildə doğulub və 1940-cı ildə vəfat edərkən 75 yaşında olub.

Məsələnin digər tərəfi isə bu aşiq dastanlarına dostların birgə qulaq asması haqqındakı uydurmadır, əgər bunu rəhmətlik Məşədi Paşa özü uydurubsa, öz əhəmiyyətini qabartmaq üçün belə edib. Ələsgər uşaq-yeniyyət

vaxtlarında – tutaq ki, 14-15 yaşlarında aşıqlara qulaq asmağa gedərkən, Paşanın 1-2 yaşı vardı və onların bu dastan gecələrinə birlikdə getməsinin uydurma olduğu göz qabağındadır. Paşanın özü 14 yaşına çatanda isə Ələsgərin artıq 27 yaşı vardı və özü məclis qurub dastan danışdı... Paşanın dastanlara qulaq asarkən yuxuya getməsinə inanmaq olar: o vaxt 1-2 yaşında olan balaca Paşa aydındır ki, anasının qucağında yatırmış...

Ələsgərin dostu kimi təqdim olunan Paşanı da 1873-cü ilə aid kameral təsvirdə görürük. Bu, siyahıda 23 nömrəli ailə kimi qeyd olunan Əli Molla Məhəmməd oğlunun 8 yaşlı oğlu Paşadır, kənddə başqa Paşa yoxdur və onu səhv salmaq mümkün deyil. Ona görə də Səkinəbanunu sevən vaxtlarda Ələsgərin Paşa ilə dostluğundan bəhs etmək doğru deyil. Ola bilsin ki, yetkinlik yaşlarında Paşa Ələsgərlə dostluq edib, amma dediyimiz kimi, dastanın əhatə etdiyi dövrdə Paşa sadəcə olaraq Ələsgərin buyuruqlarını yerinə yetirən üzüyola uşaq ola bilərdi. Ələsgər Kərbəlayi Qurbanın evindən 18 yaşında ayrılanda Paşanın cəmi 5 yaşı vardı. 18 yaşlı cavanla 5 yaşlı uşağın dostluğundan danışmaq, təbii ki, ciddi məsələ deyil.

Aşiq Ələsgərin haqqında indiyədək mövcud olan ziddiyyətli fikirlərdən biri də onun savadlı olub-olmaması, yazı-pozu bilib-bilməməsi haqqındakı mübahisələrdir.

Bəzi müəlliflərin Aşiq Ələsgərin yazı-pozu bilməsini yazması aşığın nəvəsi İ.Ələsgərin qəzəbinə və tənqidinə səbəb olmuşdur. Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün aşağıdakı faktlara müraciət etdik.

Aşığın “Bu dünyada üç şey başa bələdir” misraları ilə başlayan ustad-naməsinin möhürbəndi belədir:

Ələsgəri qılma məhrumi-didar,

Tərəhhüm et mənə bir busə, ey yar,

Üç hərflə ismin eylədim aşkar:

Biri “kaf”dır, biri “lam”dır, biri “sad”, – deyir.

Kaf, lam, və sad bizim “k”, “l” və “s” kimi tanıdığımız hərflərdir və filoloqlar bu sözü “Gilas” kimi oxuyurlar. Həmin 3 hərf “Gilas” sözündəki samit hərflərin adlarıdır. Məsələ burasındadır ki, Ələsgər nəinki ərəb əlifbası ilə sözləri oxuya bilir, hətta bu hərflərin qrammatik olaraq necə adlandırılmasını da gözəl bilirmiş. Başqa çox mühüm cəhət isə ondan ibadətdir ki, bizim “s” kimi oxuduğumuz hərf təkçə “sad” deyil, bu hərf ərəb əlifbası ilə 3 cür yazılır ki, onlardan biri “sin”, digəri isə “se”dir. Məsələ burasındadır ki, tərkibində “s” hərfi olanda ərəb əlifbasındakı bu 3 hərfdən ürəyin istədiyini yaza bilməzsən, dəqiq bilməlisən ki, bu söz həmin dildə, orijinalda “se”, “sin” və yaxud “sad” hərflərinin hansı ilə yazılır. Ələsgər isə Gilas sözündəki “s”nin başqa 2 variantdan biri ilə deyil, məhz “sad” la yazıldığını bilən savadlı adam olub!

Hərçənd biz Ələsgərin nəzərdə tutduğu qadın adının “Gilas” deyil, “Külüs” olduğu qənaətindəyik. Əsasən Naxçıvanda rast gəlinən bu qadın adını folklorşünaslar bilmədiklərinə görə, Gilas sözünün üstündə durublar.

Ustad başqa bir dodaqdəyməzində deyir:

*Ələsgərin xətti çıxdı, çal indi,
“Hey”i “yey”ə, “dal”ı “rey”ə çal indi.
Hərcayının kəlləsindən çal indi,
Çal çəngəlin, çək ciyərin çata-çat.*

Buradakı “hey”, “yey”, “dal” və “rey” ərəb əlifbasındakı “h”, “y”, “d” və “r” hərflərinin adlarıdır və bu əlifbanın oxunuş qaydalarına uyğun olaraq “e” və “ə” səslərini də artıranda “Heydər” oxunur, mənası “şir” olan bu söz İmam Əlinin ləqəblərindən biridir və pəhləvanlığına, xüsusən Xeybər qəlasının alınmasında göstərdiyi qeyri-adi şücaətlərinə görə ona verilən addır.

Ustad Ələsgər başqa bir məşhur qoşmasında deyir:

*Gözüm qaldı “əlif” “bey”də, yasında,
Yaradanım, kömək eylə ya sində.
Qaldım səməndərtək qəm dəryasında,
Yandı balü-pərim nara dəyməmiş.*

Burada işlənən “əlif” və “bey” sözləri bizim “a” və “b” kimi tanıdığımız hərflərin ərəb əlifbasındakı adlarıdır. Gözün “əlif” “bey”də, “yasin”də qalması ifadəsi isə, mütaliə ilə məşğul olmağa, daha çox isə Quran oxumağa, dindarlığa işarədir.

“Allahın adı ilə” adlı şeirində ərəb əlifbasına daxil olan bütün hərflər nəinki sadalanır, Ustadın variantında onların hər birinin anlamı verilir, nə ifadə etdikləri təqdim edilir:

ALLAHIN ADI İLƏ

*İbtidada “əlif” – Allah,
“Be” – birliyə dəlalətdi.
“Te” – təkdi vahidi-yekta,
Arif bu elmə bələddi.*

*“Se” – sabitdi doğru yola,
“Cim” – ucadı, bax calala.
“He” – mehribandı halala,
Münkir ondan xəcalətdi.*

*“Xe” – birdi xaliqu-əkbər,
“Dal” – doğru doqquz fələklər,
“Zal” – zikr eylə dildə əzbər,
“Re” – rəsulumuz Əhməddi.*

*“Ze” – zəbanı aç xudaya,
“Sin” – salam et, getməz zaya,
“Şin” – şövq elə o mövlaya,
Qeyri söhbət məsiyətdi.*

*“Sad” – səbri şahı-heydərə,
 “Zad” – zərbin vurdu Əntərə,
 “Ta” – tərif çıxdı göylərə,
 Ağam kani-şücaətdi.*

*“Za” – zülm edəcək düşmənə,
 “Eyn” – həyati-çəşmanə,
 “Ğeyn” – gül-ğüli-dövrənə,
 “Fe” – fəna, “qaf” – qiyamətdi.*

Aşıq burada bizim “s” kimi tanıdığımız hərfə başlayan üç sözün adını çəkir: “sabit”, “salam” və “səbr”. Və bu sözlərdə hansı “s”-nin işlədildiyini də göstərir: “sabit”in “se” hərfi, “salam”ın “sin”, “səbr”in isə “sad”la yazıldığını bilməklə nəinki ərəb əlifbasını, hətta ərəb və fars dillərini mükəmməl bildiyini nümayiş etdirir!

Bizim “z” kimi işlətdiyimiz hərf ərəb əlibasında 4 şəkildə işlədilir. Onlar Ələsgərin dediyi kimi “zal”, “ze”, “zad” və “za” hərfəridir. Aşıq Ələsgər bilirdi ki, “zıkr” sözü “zal”, “zəban” sözü “ze”, “zərb” sözü “zad”, “zülm” sözü isə “za” hərfi ilə yazılır. Fars və ərəb dillərini bilməyən adlı-sanlı filoloq professorlarımızın hal-hazırda bilmədiklərini, gördüyü kimi, Aşıq Ələsgər bilirdi!

Eyni qaydada, Ələsgər “tək” sözünün “te” hərfi ilə, “tərif” sözünün isə “ta” hərfi ilə yazıldığını deyir.

Bütün bunlardan sonra, aşığın nəvəsi və tədqiqatçısı İslam Ələsgər yenə təkidlə israr edir ki, Ələsgər hərf tanımır! Başa düşmək olmur ki, hərf tanımaq deyəndə İ.Ələsgər nəyi nəzərdə tutur. Babasının hərf tanımadığına israrçı olması misal gətirdiyimiz bütün bu şeir nümunələrinin müəllifinin Aşıq Ələsgər olmadığı anlamına gəlir.

Aşıq Ələsgər başqa məşhur bir şeirində

*“Dərs alanlar Ələsgərdən dərs alsın,
 Altı min altı yüz ayə məndədir”, – deyir.*

Burada Aşıq Quranı oxumaq bacarığından başqa, onu hətta əzbər bilməsindən söz açır. Elə İslam müəlliminin qələmə aldığı bir hadisə də bunun sübutudur. O, “Haqq aşığı Ələsgər” kitabında yazır ki, bir məclisdə Aşıq Ələsgər mollaya irad tutur ki, Quranın filan yerini düzgün oxumadın. Molla etiraz edib Qurandan həmin yeri açıb göstərir ki, budur, belə yazılıb, düzgün oxumuşam. Onda Ələsgər deyir ki, mən dediyim Quranın Tehran nəşrindədir. Adam göndərib qonşu kənddən həmin nüsxəni gətirirlər və Ələsgərin haqlı olduğu üzə çıxır, molla üzr istəyir [12, 38].

Bu fakt Ələsgərin nəinki Quran oxuya bildiyini, hətta onu əzbər bildiyini, hafiz olduğunu göstərir. Burada deyə bilərlər ki, Ələsgər Quranı oxuyaraq əzbərləməyib, yanında oxuyublar, o qədər güclü hafizəsi varmış ki, hamısını yaddaşına həkk edib. Opponentlərə cavabımız budur: bu qədər

nadir və güclü yaddaşa malik olan insan üçün ərəb əlifbasını öyrənib yadda saxlamaq nə çətin işdir axı? Bu istedadla dahi sənətkarımız bu əlifbanı bir neçə günə öyrənə bilərdi və öyrən-mişdi də!

Bir təcnisində Aşıq Ələsgər yazıb-oxumağı, əbcəd hesabını bildiyini belə ifadə edir: “Əlif”dən dərs aldım, əbcəd oxudum”.

İ.Ələsgər yazır: “Yazı-pozu bilməyən qüdrətli el sənətkarının yaratdığı əsərlər onun sağlığında yazıya alınmadığına görə, böyük bir qismi unudulmuşdur” [11, 12].

Aşığın əsərlərinin bəzilərinin itib-batmasında onun yazı-pozu bilmədiyini səbəb göstərmək bəhanədən başqa bir şey deyil, hətta onun özü yazıb-oxumaq bilməsəydi belə, molla məktəbinə gedən və 1934-cü ilə qədər yaşayan oğlu Bəşir də, dərin elmi, təhsili olan qardaşı oğlu Növrəs İman da, eləcə də yəqin ki, təhsil görmüş başqa yaxın qohumları da bunu edə bilərdilər və etməliydilər də! Etməmələri bir yandan dərin təəssüf hissi yaradırsa, digər tərəfdən, laqeydliyin nümunəsidir.

Amma doğrudanmı İslam Ələsgərin dediyi kimi, Ələsgərin əsərlərinin böyük bir qismi unudulmuşdur? Bu, inandırıcı görünür. Çünki, məşhur folklorçu Hübət Əlizadə Aşıq Ələsgərin şeirlər kitabını hələ 1934-cü, 1935-ci və 1937-ci illərdə, dalbadal 3 dəfə nəşr etdirmişdi. H.Əlizadə aşığın şeirlərini onun oğlanlarından, şeyirdlərindən və qohumlarından toplamışdır.

Aşıq Ələsgərin əlifbanı bilməsi və yazıb-oxumasını güman etməyə başqa bir məntiqi dəlil də var. Ağ Aşığın – Aşıq Allahverdinin bioqrafları yazır ki, o, bir neçə dil bilən çox elmi adam imiş. Onun şeyirdi olmuş Aşıq Alının da aşıqlıq sənəti ilə yanaşı, Ağ Aşıqdan savad, bilik, yazı-pozu öyrəndiyini yazırlar. Aşıq Aliya 5 il şeyirdlik edən Ələsgər də həmin qaydada aşıqlığı, şeir texnikasını, ədəb-ərkan qaydalarını, əlifbanı, yazını Aşıq Alıdan öyrənmişdir. Yəni Aşıq Alı öz ustadından əldə etdiklərini öz şeyirdlərinə ötürməli idi və aydındır ki, ötürmüşdü də. Məlum olduğu kimi, Ələsgər oxumağa o qədər də həvəsi olmayan böyük oğlu Bəşiri də təkidlə molla yanına göndərərək onu Quran oxumağı öyrənməyə məcbur etmişdir. Necə alınır, Ağ Aşıq-Aşıq Alı-Aşıq Ələsgər-Bəşir ardıcılığında bircə Ələsgər savadsız qalmışdı? 5 il Aşıq Aliya şeyirdlik edən Aşıq Ələsgər doğrudanmı Qurani-Kərimin yazıldığı əlifbanı öyrənməyib? Bəlkə onu öyrənməyə fərasəti çatmayıb? Əlbəttə, bu ritorik sualların hər ikisinə mənfi cavab vermək lazım gəlir. Onda sual yaranır – bütün bu aydın-aşkar faktlar ortada ikən, onun yazı-pozu bilmədiyini niyə inadla iddia edirlər?

İ.Ələsgərin Aşıq Ələsgərin yazı-pozu bilməməsində israr etməsi fikrimizcə, bir səbəblə bağlıdır: o, sübut etmək istəyir ki, Ələsgərin bütün yaradıcılığı bədahətən yaranıb. Əgər yazı-pozu bilsə, oturub qafiyə fikirləşib şeir yazsa, onun dahiliyinə kölgə düşər. O, yenə həmin kitabında Səməd Vurğundan sitat gətirir. S.Vurğun deyir ki, biz fikirləşib yazırıq, bəzən yazdığımız dörd misranın ikisini pozub dəyişdiririk, Ələsgər isə o

qədər dahidir ki, bütün şeirlərini birnəfəsə, sinədən deyib və redaktə etməyib [12, 26]. İ.Ələsgər fikirləşir ki, Ələsgərin yazı-pozu bildiyini desə, onun haqqındakı həmin təsəvvürlər dəyişər və Ələsgərin miqyası kiçilər.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında yüzlərlə ərəb-fars tərkibli sözlərdən istifadə etməsi onun bu dilləri mükəmməl bildiyini göstərir. Məsələn, “Ola bilməz” rədifli gözəl qoşmasında ustad deyir:

*Sərraf yüz bəzəsə səngi-siyahı,
Üzdən mütəlladır, ləl ola bilməz.
Məkəs fəğan eylər zənbur sövtilə,
Kühnü yox, fəmində bal ola bilməz.*

Şair Nağıya cavab olaraq yazdığı “Danışma” rədifli başqa bir şeirində isə Aşıq Ələsgər deyir:

“Himarın dümbündə lağəri məkəs,
Zənbur mənəm, deyib baldan danıma”.

Savadı olmayan, ərəb-fars dillərini bilməyən adam bu cür mürəkkəb təkibli ifadəni işlədə bilərmə? Əlbəttə, yox!

Yuxarıdakı faktlar göstərir ki, Aşıq Ələsgərin həyat hekayəsi onun bioqrafları Ə.Axundov və xüsusilə nəvəsi İ.Ələsgər tərəfindən uydurulmuş və özündə həqiqətləri əks etdirmir. Kameral təsvirlərin köməyi ilə bu uydurmaların bir çoxuna aydınlıq gətirdik, amma bu sahədəki bütün nöqsanların aradan qaldırılmasına ciddi ehtiyacın olduğu qənaətimdəyik.

BİBLİOQRAFİYA

1. S.Mümtaz ad. Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi, F.360, s.5, s.v.3
2. Erm. Milli Arxivi, F.90, siy.1, s.v. 95
3. Erm. Milli Arxivi, F.93, siy.1, sax.vah.79
4. Erm. Milli Arxivi, F.261, siy.1, sax.vah. 6
5. Erm. Milli Arxivi, F.267, siy.1, saxlama vahidi 15
6. Erm. Milli Arxivi, F.227, siy.1, sax.vah.20
7. Erm. Milli Arxivi, F.90, siy.1, sax.vah. 88
8. Axundov Ə. Aşıq Ələsgərin həyat və yaradıcılığı (Filologiya elmləri adı almaq üçün dissertasiya). Bakı:1946
9. Aşıq Ələsgər (Toplayanı və tərtib edəni İ.Ələsgərov). Bakı: 1956
10. Aşıq Ələsgər (Tərtib edənlər: Ə.Axundov, M.H.Təhmasib). Bakı:1963
11. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. Bakı, 2004
12. Ələsgər İ. Haqq aşığı Ələsgər. Bakı: 1999
13. Ələsgər İ. Sazlı-sözlü Göyçə. Bakı: 2002
14. Шопен И. Исторический памятник состояние Армянской области в эпоху ее присоединение к Российской империи. СПб, 1852

Mətanət ULU ŞİRVANLI

ŞÜBHƏ

Mətanət Ulu Şirvanlının "Şübhə" romanı Şirvanın yaxın keçmişi ilə bağlı bir əsərdir. Süjeti köçəri-tərəkəmə həyatından götürülüb. Roman ilk növbədə folklorumuzdan qaynaqlanan milli-etnoqrafik məziyyətləri ilə diqqətimizi cəlb etdi. Lakin çoxşaxəli və iri həcmli bu əsəri bütünlüklə çap etmək hal-hazırda jurnalın imkanları xaricindədir. Bununla belə, dediyimiz kimi, Şirvan-tərəkəmə həyatının oxucularımız üçün maraqlı olacağını nəzərə alaraq, ondan yığcam və bitkin bir parçanı çap etməyi məsləhət bildik. Yaxınlarda əsər kitab şəklində bütünlüklə nəşr olunacaq.

Redaksiyadan

Uzun sürən çaqqal vəkkildəşməsini itlərin hürüşməsi kəsdi, sonra ətrafa sakitlik çökdü... Və birdən...

Gecənin bağırını cavan bir qadının boğuş nidaları yardı. Ümmü səsə hövlnak yatağından qalxıb özünü gəlininin çadırına çatdırdı. Çadıra çatar-çatmaz, içəridən yekəpər bir kişinin çıxıb qaçdığını gördü. Tələsik özünü çadıra atdı. Çit gecə köynəyinin yaxası-başı çırılmış, ağlayan gəлиндən soruşdu:

– Əsmər, kim idi o?

– Bilmədim.

Ümmü dizini yerə atdı, onun çiyindən tutub silkələdi:

– O sənə toxundumu?

Gəlin qısılmış çiyinlərini bir az da qısıb, hönküdü.

Ümmü alaçıqın qapısına sarı yüyüdü. Ayağına ilişən, ağır, qalın yapıncını sürüyərək çadırdan çıxartdı. Öz çadırına çatıb neft lampasını alışırdı. Yapıncını işığa tutub o üz-bu üzünə diqqətlə baxdı. Barmaqları yapıncının çiynindəki cırığa keçdi. Yapıncını tanıyıb, qeyzlə bağırdı:

– Bu evdə yediğin çörək burnundan gəlsin!

* * *

Şirvanın yüksəkliyində, Pirsaat çayının başlanğıcında – boğazda yerləşən sonuncu oba olan Sinədulun yaxınlığında bayquş uladı.

Sinədul yatağına qonşu olan Qazanqara yatağı on-on beş alaçıqdan ibarət idi. Hər iki obanın böyük sürüləri vardı. Bəzən yatağın sürüləri bir-birilərinə qarışar, mal-qaranı ayırmaq üçün çobanlar əziyyət çəkərdilər. Çoban itləri bir-biriləri ilə boğuşar, yola getməzdilər. Qazanqara yatağından olan cüssəli, qarabuğdayı, qara və qalındodaqlı Bədəl otuzu haqlasa da subaydı, evlənməməyinin səbəbini soruşanda deyərdi:

– Könlümə yatan yoxdur!

Bədəl qaraqabaq adam idi. Ən yaxın dostu olan Dəmirayı qardaş gözündə görərdi. Dərrakəli, ağılı başında olan Bədəl tərəkəmələr arasında nüfuz sahibi idi. At çapıb, qurşaq tutmaqda mahir idi. Kimsə onun belini yerə vura bilməmişdi. Namərd əməllərdən də uzaq idi. Ta ki, Əsməri görəne kimi...

* * *

Əsmər Sarıdaş yatağından Sinədul yatağına gəlin köçəndən bəri Bədəlin günü gün deyildi. Uzaq bir yataqdan bu obaya gəlin köçən Əsmər onu dəli eləmişdi. Bədəl dostu Dəmirayın arvadına vurulmuşdu. Dostundan əvvəl Əsməri görməyi üçün özünü qınayırdı.

Toydan sonra dostunun yanına tez-tez gələn Bədəlin Əsməri görmək arzusu get-gedə alovlanırdı. Odur ki, sürünü yataqdan uzağa çəkmir, bir gözü sürüdə olsa da, o biri gözü dostunun gərdəklə çadırında qalırdı. Bir gün Bədəl Əsmərin əlində səhəng çadırdan çıxdığını gördü, qaya şırnağından su götürəcəyini anladı. Sürünü haylayıb qayaya sarı sürdü. Su içmək bəhanəsi ilə Əsmərə yaxınlaşdı. O, su şırnağına çatanda Əsmər səhənginə su doldururdu.

Bədəl Əsmərə kömək etmək bəhanəsilə səhəngə əl atdı. Xınası əlindən getməmiş Əsmərin ağı, zərif əli Bədəlin yekə, cod əlləri arasında qaldı. Əsmər əlini geri dartdı, güyümünü götürüb su şırnağından ayrıldı. Çox da uzaq olmayan yatağa sarı addımladı.

Əsmərin əli əlinə dəyəndən sonra Bədələ elə gəldi ki, yanan ürəyinə buz qoyuldu. Lakin bu, uzun sürmədi, közərməkdə olan gizli sevdası içində alovlandı.

* * *

Ləngər vura-vura qışlağa sarı irəliləyən araba çökəyə düşdü. Mürgüləyən yolçular diksindilər. Yorğun yolçuların gözlərindən yuxu tökülürdü. Yolçuların

yanlarında üç uşaq vardı. Cavan qadın qucağında yatan körpəni sinəsinə sıxdı. Həyəcanlı idi. Uşaqı arabadakı yorğan-döşəyin üstünə qoydu. Sinədul yatağında onu qohum-əqrabasının necə qarşılayacağından narahat idi. Anası, qardaşları üçün darıxmışdı. Lakin qardaşlarının onu qəbul etməyəcəyindən qorxurdu.

Qaranlıq düşmüşdü. Araba yatağa yaxınlaşan kimi, itlər arabaya hücum çəkildilər. Səltənət itlərə səsləndi. Bozqurd onu tanıdı, qarşısında şöngüyüb zingildədi. Səltənət əlini itin başına çəkib sığalladı. İt quyruğunu bulaya-bulaya sahibinin çadırına sarı qaçdı. Çadırın qapısının ağzına çatıb sevincək hüdü. İtin səsinə Bədirxan çadırdan çıxdı. Qarşısında çoxdan hal-əhval tutmadığı bacısını görüb duruxdu. Qoşulub qaçandan sonra birinci dəfə idi ki, Səltənəti görürdü. Odur ki, nə edəcəyini bilmədi. Səltənət Bədirxana çatıb qollarını boynuna doladı. Səs-küylə qardaşına: – Sənin qadın alaram, ay Bədirxan, – dedi.

Bədirxan qımıldanmadı. Dəmirayla Əsmər Səltənətin səsinə çadırdan çıxdılar. Dəmirayı görən Səltənət ona sarı yeridi:

– Qadın alım, ay qardaş, məni bağışlayın, siz Allah. Vallah, sizsiz yaşaya bilmədim...

Səltənətin sözünün bu yerində əlində təklülə tufəng olan Dəmiray əlini bacısının qarşısında sərhəd kimi çəkdi. Bu an Ümmü çadırdan çıxdı. Qızını görən kimi özünü onun üstünə atıb ağladı. Anasının Səltənəti qəbul etdiyini görən Dəmiray bir söz demədən çadırına girdi. Bədirxan anasının sevindiyini görüb bacısını salamladı. Baldızını ilk dəfə görən Əsmərsə yaxınlaşıb onunla görüşdü.

* * *

Zubovka* (indiki Hacıqabul) istiqamətində Çöl Göylər yaxınlığında – Qarasu kəndində məskunlaşan oba adamları gündəlik qayğılarıyla yaşayırdılar. Tərə-kəmə qadınları çobanların yazda qoyunlardan qırxdıqları yunları çayda yuyub təmizləmiş, rənglərinə görə ayırmış, daha sonra isə daraq dəzgahında əlçim-əlçim daramışdılar.

Ümmü də boş dayanmamış, cəhrəsini fırladıb sap ayırmış, onları boyamışdı. Fikirleşdi ki, xalça-palaz toxumağın vaxtıdır. Odur ki, qızı Səltənəti çağırıb:

– Ay qızım, neyləyək, hanamızı quraq mı, nə deyirsən?!

Xalça-palaz toxumağın sirlərini anasından öyrənmiş Səltənət:

– Nənə, gəl iki hana quraq. Sən sumaq toxu, mən də “Atlı oğlan” xalçası toxuyum.

– Yox, ay bala, əvvəlcə xalçanı, sonra da köməkləşib sumax palazı toxuyarıq. Onda işimiz yavər gedər.

Səltənətlə anası hananı divara bənd edib, sağ-sol qollarından aşağı yuxarı dirəkləri asdılar. Ərişin üstündən nazik ox qoydular. Sağ və sol oxu yerləşdirdilər ki, ərişləri bənd etsinlər. Son məsafələri ayırıb ərişləri hanaya doladılar. Ümmü dilləndi:

– Hanamız da hazır oldu.

Elə bu vaxt Əsmər alaçığa girdi. Hananı görüb təəccübləndi:

– A...a...a... hana qurmusuz?

- Hə, elə indi qurduq. Bu gün toxumağa başlayacağıq.
- Uğurlu olsun, – deyən Əsmər çadırdan çıxmaq istəyəndə Səltənət onun arxasınca dilləndi:
- Əsmər, bəs sən xalça toxumaq istəmirsən?
- Axı mən toxumaq bacarmıram.
- Ümmü gülümsədi:
- Öyrədəcəyəm səni. Hələ bir yaxın gəl, görüm.
- Əsmər qayınanasına yaxınlaşdı. Ümmü divarın dibindəki xaralı çadırın ortasına sürüdü. Gəlininin qarşısına qoyub dilləndi:
- Ötən yay yaylaqlardan boya üçün ot-ələf yığırdım, yadımdadı?
- Bəli, yadımdadı, – dedi Əsmər.
- Lap yaxşı. Bax, bu qırmızı rəng çuğundurdan, qara rəng qara kökdən alınıb. Bu iplər isə soğan qabığı ilə boyanıb. Sarı, narıncı, bir də qırmızı rəng alınır soğan qabığından. Göyəm ağacının budaqlarından qəhvəyi, heyva yarpaqlarından isə çəmən rəngləri almaq olur. Başqa çiçəklərdən də rəng almaq mümkündür. Boyaların hazırlanma qaydalarını sənə özüm öyrədəcəyəm, inşallah.
- İnşallah. Mən heybə, corab hörməyi, tikmələr hazırlamağı bacarıram, – Əsmər rəngli ipləri əlinə alıb:
- Əcəb qəşəng iplərdi, – dedi.
- Elə ona görə də əla sumax palaz – xalça alınır. Özü də yadında qalsın, – deyər əlini hanaya uzatdı: – Qışlaqda hananı, bax, belə, divara, yaylaq hanasını isə torpağın üstünə bənd edirlər.
- Əsmər istəklə dilləndi: – Mən də xalça-palaz toxumaq istəyirəm, sizin kimi.
- İnşallah. Sən hələ əlimizə bax, öyrən, gələndə də bizə qoşulub toxuyarsan. Özü də sən taxtamicə adlı üç barmaq enində sadə kilimdən başlamalısən öyrənməyə. Çünki ən sadəsi taxtamicədi. Sadədən mürəkkəbə keçməlisən.
- Bəs siz indi hansını toxuyacaqsınız?
- Səltənət anasının yerinə dilləndi:
- Biz indi Şamaxı kilimi başlayırıq toxumağa – sumax palazı. Amma bunlar çətin olar hələ sənə üçün.
- Bəs daha nə var Şamaxı xalça-kilim növlərindən?
- Çox növləri var, qızım; – xoruzgöllü, üç göl, yelənli, qiyməkeş, qaragöz, bəy qaçırtı... nə bilim ay bala, o qədər növləri var ki. İndi yadıma düşənləri dedim. Toxuduqca deyərəm hamısının adlarını.
- Söhbətin bu yerində Səltənət dilləndi:
- Əsmər, xalça və palazın adına görə də naxışları salınır. Bax, məsələn, xoruzlu palaza nənəm elə naxış salır ki, elə bil xalçanın üstündə diri xoruz oturub. Bu xalça bir göllü – beş barmaqlı olur. Amma elə gözəl olur ki, xoruzun quyuğu, gözü, hamısı ayrıca naxış kimi salınır xalçanın üstünə.
- Əsmər dedi:
- Hə, mən bu xalça növünü tanıyıram. Nənəm Dəmiraya toy hədiyyəsi edib.

Dik yolun hər iki tərəfində zirinc kolları uzanıb gedirdi. Yazın gəlişi ilə canlanan təbiət gözəlliyini naxışlı xalı kimi dağ döşünə sərmişdi. Bu gözəlliyin içərisində görünməz olan çöl dovşanı pəncələrini çaytikanının budaqlarına söykəyib, kolun xırda yarpaqlarını çeynəyirdi. Qarnını doyduran dovşan kolların arasından çıxıb yolun ortasında oturdu. Sonra qulaqlarını qaldırıb dağaşağı baxmağa başladı. Kimsəsiz yollar təkcə dovşanı deyil, tezliklə dağa qalxan tərəkəmələri qarşılayacaqdı...

Beş gün idi ki, Pirsaat çayı boyunca irəliləyirdilər. Hələ qarşıda təxminən üç günlük səfərləri qalırdı. Sürülər dincini alsın deyə, çay kənarında durmuşdular. Elə bu vaxt Bozqurd geri dönüb hüdü. Ardınca da obanın itləri qalxıb geri cumdu. İtlərin çaxnaşmaya düşməsindən narahat olan Ümmü qarı oğlanlarını hayladı:

– Dəmiray, a bala, Bədirxan, görün itlər nəyə hürür?

Dəmiray əlini gözünün üstünə qoyub, ətrafı süzdü. Qazanqara obasının onları haqladığını gördü. Bundan narahat olan Xanat əsəbiliklə:

– Bədəlgil bizimlə dabanbasma gəlir ki, – deyib, yulğunluğun altından qalxdı. Atına minib onlara sarı gələn elata tərəf çapdı. Bədəlin sürüsünü saxlatdırıb, çay qırağına çəkdi. Bir az sonra iki obanın süpürləşən itlərini ayırd etmək olmadı. Bozqurd Qazanqara obasının bir itini şiltə-şiltə eləyəndən sonra it boğuşması sona yetdi.

Dəmiray üzünü Bədələ tutub gileyləndi:

– A Bədəl, bəyəm bilmirsən ki, sürülər bir-birinə qarışanda necə əziyyət çəkirik?! Nə var, sürüləri qaranəfəs qovursan arxamızca?! Ara yerdə yazıq iti öldürtdün.

Qayınının sözü ağzından çıxan kimi Xanat Bədəlin üstünə yeridi:

– Ə köpək oğlu, camaat burada arvad-uşaq aparır, nə təpirsən özünü bizim köçün içinə?

Onun sözündən pərt olan Bədəl:

– Ağzının danışığını bil. Siz ləng gedirsiz, mən neyləyim?! – dedi.

Bədəldən gözü su içməyən Xanat, əslində, düz deyirdi. Bədəl Əsmərə görə sürüsünü qaranəfəs qovub onlara çatmışdı. Qışlaq dövründə Bədələ göz qoyan Xanat onun Əsmərə olan münasibətini sezmiş, gəлиндə gözü olduğunu yəqinləşdirmişdi. Odur ki, gözünü Bədəlin üstündən çəkmir, Əsməri də nəzarətdə saxlayırdı.

Bütün bunlardan xəbərsiz Əsmər körpə həsrətində idi. İki il idi ki, gəlin köçmüş, lakin hələ də övlad üzünə tamarzı idi. Odur ki, türkəçarələrlə məşğul olur, qayınanasının düzəltdiyi məlhəmləri içir, hər ayın sonunda isə məyusluğa düşər olurdu. Bütün gün ərinin, qayınanasının qulluğunda dayanardı. Darıxanda başını qatmaq üçün isə heybələr, corablar hörər, tikmələr hazırlayar, yataq örtüklərinin kənarlarına saçaqlar tökərdi.

Xanat Əsmərin “dizi əlində, gözü ərində” olduğunu görüb arxayınlaşmışdı. Lakin olub bitənləri bir kimsəyə anlatmırdı, hətta arvadı Səltənətə belə bu sirri açmadı.

“Dağ yolu” adlanan hündür yamacın ətrafında “gəvən” və “çaytikanı” kollarının ətəyində bitən “bülbül” çiçəyi küskün-küskün boynunu büküb kollara qısılmışdı.

* * *

Dodaqaltı zümzümə etdiyi bayatı duyğularını çalxaladı. İpə-sapa düzdüyü, sinə-dəftər dediyi bayatılar sədəfdən tökülən inci kimi havada cingildədi. Ozan kimi söz demək, bayatı söyləmək, şeirləri mahnı kimi səsləndirmək məharəti Allahın lütfü idi ona. Sinədəftər idi Ümmü ana.

Səhərin gözü açılan kimi, hana arxasında oturan Ümmü “göllü kilim”i toxuyurdu. Ərişi kilimin sağ-sol tərəflərindən adladıb aralarından keçirdi, ilmələri bir-bir götürüb naxışları saldı. Balaca dəmir həvə ilə iplərin üstündən vurdu, sonra da yuxarıdan aşağı taxta həvə ilə üstündən basıb bəndlədi. Toxuduqca həvəsləndi, naxışlarını düzüb, cərgəni tamamladı.

Alaçığın açıq qapısından gözü oğlu ilə gəlininə sancıldı. Ümmünü görməyən cavanlar mehr-məhəbbətlə bir-birilərinə qısılib ağacın altında oturmuşdular. Gördüyü xoşbəxt mənzərə onu özündən qoparıb əri ilə birlikdə keçirdiyi xoşbəxt günlərə qaytardı. Necə də gözəl günlər idi, – deyə düşündü, köksünü ötürdü. Sonra da gözucu oğlu ilə gəlininə baxıb:

– Allah sizi bəxtəvər eyləsin, övlad meyvəsini dadasız, – deyə pıçıldadı.

* * *

Tütək səsi yamaqları bürümüşdü. Yanıqlı səs altında qoyunları yaylıma çıxaran Bədirxan tütəyi heybəsinə qoyub əlini qulağının ardına ataraq mahnı oxudu:

***Doğub anan səni mənçün,
Naz edirsən mənə nəyçün,
Ağ buxaqlı, ay göyərçin,
Məni sevsən, nə olar ki?!***

***Bənd olubdu, laldı sular,
Ağ bulaqda qaldı sular.
Səni məndən aldı yollar,
Geri dönsən, nə olar ki?!***

Əsmər Bədirxanın mahnısına qulaq asa-asa əlini ehmalca qarnının üstündə gəzdirdi. Elə bu an ilk dəfə daxilində sıçrayış hiss etdi. Diksindi. Nə olduğunu anlayıb gülümsədi. Gözlərini qarnına zilləyib həyəcanla gözlədi. İkinci zərbə daha güclü oldu.

Əsmər hamilə qaldığını özü də bilməmişdi. Hər ay analıq halı keçirən Əsmər yalnız beş aylıq hamiləlik dövründən sonra ana olacağından xəbər tutdu. O, bu xəbəri baldızına verən kimi, Səltənət anasını muştuluqladı:

– Ay nənə, gözün aydın olsun! Sarı inəyin balasının hörüyünü aç, ver mənə.

Ümmü eşitdiyi xəbərin doğru olub-olmadığını yəqinləşdirmək üçün qızı Səltənəti mamaça Fatma qarının dalınca göndərdi. Fatma əllərini yuyub

Əsmərin alaçığına girdi. Çox keçmədi ki, sevincli halda alaçıqdan çıxdı. Üzünü Ümmüyə tutub:

– Gözün aydın olsun, ay Ümmü, tezliklə nənə olacaqsan. -dedi. A bacı, böyük uşaq gəzdirirmiş gəlinin qarında.

Onun sözlərini eşidən Ümmü sevinclə əllərini göyə açıb, dilləndi:

– Allahım, çox şükür! Qara qoçun qurbanlığını qəbul etdiyindən.

Fatma qarının muştuluğunu verib, yola salandan sonra qayınanası gəlinini yanına çağırıb onu hədiyyələr yağışına tutdu. Əsmər utancaqlıqla qayınanasına baxırdı.

Ümmü dizini yerə ataraq dəmir sandığına açar saldı. Bədirxanın toyu üçün tədarük etdiyi bazarlıqları sandığından çıxartdı. Atlas, tityə, al qumaş parçalar, al-əlvan yaylıqlar göz oxşadı. Ümmü hamısını gəlininin qabağına töküüb:

– Əsmər, qızım, hansını bəyənirsən, götür, – dedi. Əsmər utandığından heç nəyə əl vurmaq istəmədi. Bunu görə Səltənət:

– Ay qız, qayınananın səxavətli vaxtıdır, nə istəyirsən götür, sən götürməsən, hamısını mən götürəcəyəm, – deyib, zarafatından qalmadı.

Əsmər gözücü qayınanasının əlindəki Şirvanan ipəyinə nəzər saldı. Bunu görə Ümmü parçanı ona uzadıb dedi:

– Qonşu obada yaxşı dərzilə var, sabah onu çağıraram, sənə gözəl bir don biçər. Sonra nə istəyirsən?

Əsmər sızıla-sızıla dilləndi:

– Nənə, döymə, saçaqlı kələğayı görmüşdüm sandığında, xoşum gəlmişdi ondan.

Qayınanası yaylıqların arasından saçaqlı kələğayını axtarıb tapdı. Götürüb gəlininin başına örtüdü. Bununla ürəyi soyumayan Ümmü boynundan qızıl arpa boyunbağını açıb Əsmərin boynuna doladı. Bunu görə Səltənət:

– Ay nənə, hamısını gəlininə verdin. Bəs mənə nə qaldı? – dedi.

– Sən kiri, sarı inəyin balası bəsindi, – cavabını alıb gülüşdü.

* * *

Payızın səhər küləyi dağ-dərəyə çilənirdi. Qərbdən əsən külək səhərin sazağını bir az da artırırdı. Soyuğu hiss etməyən Bədirxan Ülgüc dağının ətəyinə gün çıxmamış, quzuları örüşə çıxardı. Tütəyini çala-çala Qazanqara obasının sürüsünün yanından ötüb keçdi...

Ağacdən alma düşdü,

Bir üzü də gümüşdü.

Yarı gördüm bağçada,

Gəlib mənə öpüşdü.

Ləçək başdan sürüşdü,

Təllərinə gün düşdü,

Sədəf dedim adına,

Dedi, adım Gümüşdü.

***Sinəsində qoşa nar,
Gülüşüylə gül açar.
Qaldım yanında naçar,
Bu düşdüyüm nə işdi?!***

Yanıdan ötüb keçən Bədirxanın arxasınca baxan Bədəl narahatçılıqla onun oxuduğu mahnının sözlərinə diqqət kəsildi. Öz-özlüyündə düşündü:

– Doğrudan da işə düşmüşəm! Bu, nə işdi?! Gecəm-gündüzüm yoxdu, başımı itirmişəm.

Sevdaya düşəndən günləri əzab-əziyyətlə keçirdi. Güllü arvadın duyucu düşməsindən sonra Sinədul yatağına getmir, Əsməri görə bilmirdi. Çarə düşünməyə başladı:

– Nə edim? Bəlkə Əsməri qaçırım.

Qəfil ağılına gələn qorxunc fikirdən sevindi. Ürəyində götür-qoy etdi. Əsmərin ona qoşulub qaçmayacağına əmin idi. Lakin bu işi zor gücünə etməliydə. Düşüncələri qətiləşdi:

– Araza kimi mənə kömək edən olsaydı... Ondan o yana hər şeyi arxada buraxıb yeni həyata başlayardım o tayda.

Əsmərin hamilə olduğundan xəbərsiz olan Bədəl onu qaçırtmaq üçün plan tökməyə başladı...

* * *

Yarasa gecənin qaranlığında Sinədul yatağının üstündə dövrə vurub, sican kimi civildəyərək ağılın dirəyinə qondu. Yelkənli qanadlarını dirəyə sarıyıb bir neçə dəqiqə gözlədi. Gecənin qaranlığından seçilməyən bəbəklərini Ümmünün alaçığına zillədi. Sonra it kimi qulaqlarını qaldırıb alaçığa sarı şığıyıb, özünü Ümmünün alaçığına soxdu. Ümmü anasının tənbəki çəkib qurtarmasını gözləyirdi ki, yorğan-döşəyi açsın, yorulmuşdu. Devəsən, Güllünün yatmaq niyyəti yox idi.

Böyük bir sürünün qoyunlarını sağıb, bişirdiyi südü qatıq çalıb üstünü basdıran Ümmü üzünü anasına tutub:

– A ciji, deyirəm ki, gəlinin hamiləlik dövrü artıq yeddinci aydı, uşaq üçün hazırlıq görəkdi. İki aydan sonra körpə doğulacaq. Gərək Dəmiraya deyim bir nənni düzətdirsən xarrata.

– Nənnini neyniyəsən ağız, hamınız bezdən hazırlanmış yüyürək arasında böyüməmisinizmi?!

– Ay ciji, o dövr ötüb e, rəhmətliyin qızı, indi taxta nənnilər var, – deyib oğluna baxdı: – Bədirxan yatıb, qalx, biz də yataq.

Güllü dizlərini yerə atdı.

– Ya Allah! – deyib ağır-ağır ayağa qalxdı. Elə bu zaman divara vurulan göllü palazın üstündəki yarasanı gördü:

– Buy, səni yanasan, sən nə vaxt gəlib girmisən buraya?

Yorğan-döşək salan Ümmü başını qaldırıb təəccüblə anasının üzünə baxdı.

Güllü palaz üstündəki yarasanı göstərib dedi:

– Bədirxanı çağır, gəlib bunu tutub çarmıxa çəksin.

Ümmü bədbinliklə: – Vay, səni uğursuz heyvan!

Bədirxan əlindəki parça ilə yarasanı kilim üstündən çəkib qopartdı. Çaynaqlarını palaza keçirən yarasa qonduğu yerdən qopmaq istəmirdi. İti kimi dişlərini göstərib, ciyildədi.

Güllü Bədirxana: – Bu uğursuzu apar çarmıxla dirəyə, – dedi.

– Yazıqdı, qoy buraxım getsin.

– Yox, bala, yarasa evə girdisə, ardınca ölüm gətirər, onu mütləq çarmıxa çəkməlisən ki, özü ölsün.

* * *

Dağlardan axan suyun şırıltısı gecənin sakitliyində musiqi kimi səslənirdi. Cırcıramaların səsi suyun şırıltısına qarışaraq bir ayrı ahəng yaradırdı. Bir azdan hava açılacaqdı. Əsmər yatmamışdı. Ərini mərkəzə yola salmaq üçün tədarük görürdü.

Tez-tez mərkəzə – paytaxt Şamaxıya enən Dəmiray hər dəfə şəhərdən qayıdanda obadakı qocalara tənbəki, uşaqlara şirni hədiyyə edərdi. O, tərəkəmə camaatı yanında hörmət-izzət sahibi idi. Bu hörməti ədəb-ərkanı, səxavəti ilə qazanmışdı. Bir sözü iki dəfə deməyi sevməyən, dediyini yerinə yetirən, böyük-küçük yeri bilən olması onu tərəkəmələr arasında nüfuz sahibi etmişdi.

Əmisi Qulunun yanına tez-tez gedirdi. İndi Əsmər onu sevindirmişdi, ona övlad bəxş edəcəkdi. Odur ki, o da arvadını sevindirmək, ona hədiyyə almaq niyyəti ilə səfərə çıxırdı. Lakin səfərinin adını – Əmim məni çağırır, – qoymuşdu.

Dəmiray çadırdan çıxanda Əsmər qollarını ərinin boynuna doladı, üzünü ərinin dodaqlarına yaxınlaşdırdı. Əri sağ əlini arvadının belinə dolayıb onu ehmalca özünə sarı çəkdi. Dodaqlarından öpüb, bir kəlmə də danışmadan çadırdan çıxdı.

Çobanlar satılacaq qoyunları sürüdən ayırıb, bazara aparılması üçün hazır saxlamışdılar. Dəmirayın kürən atını da yəhərləyib çadırın yanına çəkmişdilər.

– Anam yatıb? – Dəmiray qardaşından soruşdu.

Elə bu an Ümmü qalın şalını belinə dolaya-dolaya çadırdan çıxdı. Dəmiray əyilib anasının əlindən öpdü və bir sıçrayışla atın belinə qalxdı. Ümmü yüyürərək badyadakı suyu oğlunun dalınca atdı. Bədirxan anasının atdığı suya baxıb qəhqəhə çəkdi:

– Ay nənə, su əvəzinə süd atdın qağamın dalınca, – dedi.

– Buy, ay bala, badyanı səhv saldım, – dedi. – Eybi yoxdu, elə süd də aydın-ısqı, – deyib qoyunları sağmaq üçün ağıla sarı yönəldi.

* * *

Tüstüləyən ocaqda xəngəl bişirilmək üçün böyük mis qazan asmışdı. Ümmü əyilib ocağı üfürdü. Ocaq alışmadı. Odunları bir-birinə çatıb:

– Bu niyə alışmır, quru odunlardı?! – deyə gileyləndi.

Sac üstündə təpitmə salan Səltənət dilləndi:

– Ay nənə, deyirəm, Dəmiray axşamüstü getsəydi, nə yaxşı olardı. Xəngəl də yeyərdi.

– Səhər o başdan çıxdı qağan obadan, – deyər cavab verdi anası.

– Əsmər dedi mənə, bilirəm. – Sözüün bu yerində; – gəlininin oğlu olacaq, ay nənə, – dedi.

– Nə bildin, falçı-zadsan?

– Bəs görmürsənmi ay nənə, Əsmərin uşağı yeddi aylıqdı, amma qarnı hələ bilinmir. Deyirlər ki, kiçik qarın gəzdirən gəlinin oğlu olar.

Ocaq qırağında oturub qəlyan çəkən Güllü Səltənətin sözünü tərəkəmə ləhcəsilə təsdiqlədi:

– Səltənət düz deyədi. Qarnı bilinməyədi, uşaq oğlan oladı.

Anasının sözünü eşidən Ümmü:

– Amin! – deyib, Səltənətin uşaqlarını oynadan gəlininə baxsa da, xəyalı qışlağa döndü; Payızın əvvəlləri olduğu üçün tərəkəmə obaları qışlaqlara üz tuturdular. Adətən, avqustun axırı – sentyabrın əvvəllərində obalar sürülərini arana çəkərdilər. Bir qayda olaraq bu dəfə də camaat hazırlıqlarını görməyə başlamışdı. Ümmü hazırlıqlara başlasa da, oğlu Dəmirayın qayıtmağını gözləməli idilər.

– Ay ciji, bizim camaatın çoxu artıq köçüb qışlağa. Gərək bizim oba da düşsün yola. Qazanqara obası niyə köçmür görəsən?

– Düz deyəsən, a Ümmü, Nisə zəhləm getmişin oğlu var, nə oladı az, yadımdan çıxadı, o gədənin adı? – soruşdu Güllü.

Səltənət dilləndi: – Bədəli deyirsən?

– Hə, hə, deyələr ki, Bədəl getməy istəmiyədi hələ, nəyi gözlüyədi bilmiyədim.

Güllü üzünü qızına tutdu:

– Könlümə əvəlikli əriştə düşdü. Yuxa yayanda bir-iki gündə əriştə kəs, – dedi.

Səltənət nənəsinin sözünə gülüb:

– Bu da qarnının hayındadı! Soyuq düşməmiş, qış yeməkləri arzulayır.

Birdən sözünü dəyişdi: – Ciji, əvvəllər qəşəng bayatılar deyərdin, ağzından “dürr” tökülürdü. Son vaxtlar tay bayatı demirsən?!

Güllü sözə bəndmiş kimi, dilləndi:

**Ülgücün iti olsun,
Quzunun əti olsun.
Ağzına dad istəsən,
Çörəyin kütü olsun.**

Sonra da bayatıları yadına salırmış kimi, gözünü qıyıb əlavə etdi:

**Yesən dadındı,
Versən adındı,
Qalsa yadındı
Bu dünya malı.**

Əsmər gülüb baldızının sözünü təsdiqlədi: – Ay bacı, sən deyəndi, cijimin könlündən dadlı yeməklər keçir, – dedi. Sonra da Güllünün könlünü aldı:

– Nənə, nə istəsən mənə de, sənin üçün özüm bişirim.

Güllü gülümsədi, belinə bağladığı qalın şalın altındakı qurşağından güllü, balaca tütün torbasını çıxartdı. Baş barmağı ilə üstündən basa-basa qəlyanını tütünlə doldurub, çaxmaq daşı ilə alışdırdı. Dodaqları arasına alıb iştahla sümürdü.

İtlərin səsinə çadırdan tumancaq çıxan, əli çomaqlı Bədirxan ətrafa diqqətlə baxdı. Ağıla sarı yeriyyə, dayandı. Heç bir canavar, çaqqal olmadığını görüb geri döndü. Ətrafa tam sakitlik çökdü.

Gecə yarını ötmüşdü. Vaxtı itirmək istəmədi. Silahını və yapıncısını götürdü. Qurşağına keçirdiyi kəndiri əlinə aldı. Oğrun addımlarla Əsmərin çadırına çatdı. Dönüb geri baxdı. Sakitlik idi. Taxtamicəni qaldırıb çadıra girdi.

Şirvan gəbəsi ilə döşənmiş çadırın baş tərəfində enli taxta parçalarından kəcavə kimi qurulan yataqda uyuyan Əsmərin üzündə uşaq məsumluğu vardı. Bədəl gəlini görən kimi canına dolan qorxu yadından çıxdı. Tüfəngini yerə qoydu. Çömbəlib qarşısında oturdu. Heç nədən xəbəri olmayan Əsmərin şəvə kimi parıldayan saçları ağ mütəkkəyə dağılmış, ağ çit gecə göynəyindən görünən sinəsi pardaxlanmışdı. Bir neçə dəqiqə gözünü onun sinəsindən çəkə bilmədi. Bayırda hansısa gecə quşu oxudu. Bədəl tələsdi. Ayağa qalxdı. Elə bu an Əsmər yatağın içində qurcalandı. Sonra da üzünü çadırın divarına çevirdi, əllərini qoşalaşdırıb üzünün altına qoyub, yerini rahatladı.

Bədəl Əsməri bükmək üçün yapıncını yerə sərdi. Əlindəki ipi hazır saxladı ki, yapıncının belinə dolayıb, onu çiyinə atıb alaçıqdan çıxarsın. Tez-tələsik Əsmərin üstündəki mələfəni kənara atdı. Bir göz qırpımında gəlini qamarlayıb yapıncının arasına qoydu.

Əsmər gözünü açdı. Bədəli tanıdı. Nə baş verdiyini anlayıb bağırdı. Səs-küy düşməsin deyə, Bədəl əlini Əsmərin ağzına sıxdı. Ağzına qapanan cod əlin orta barmağı Əsmərin ağzına keçdi. Var gücü ilə barmağı dişlədi.

Bədəl ağrıdan əlini geri çəkdi. Fərsəti fəvtə verməyən Əsmər çırpınıb yapıncının arasından çıxdı, qarıya sarı qaçdı. Lakin Bədəl bir göz qırpımında əl atıb onu geri çəkdi. Qucağına sıxıb kəndirlə əl-qolunu bağlamağa çalışdı. Əsmər yenə bağırdı. Səsini kəsmək üçün Bədəl onun ağzının üstünə bərk bir sillə çəkdi. Sillə zərbəsindən sustalan Əsmər dizi üstə yerə çökdü. Amma özünü toparladı. Bədəl aman verməyib onu yenidən qamarladı. Əsmərin yadına Bozqurd düşdü.

– Bozqurd...Bozqurd, – deyə bağırdı.

* * *

Qoyunlara qarovul çəkən Bozqurd Əsmərin səsinə uzandığı yerdən qalxdı, amma haraya qaçmadı. Çarpışmada gecə köynəyinin yaxası cırılan Əsmər sinəsini gizlətməyə çalışdığından Bədələ müqavimət göstərə bilmədi. Amma qorxu və həyəcan dolu səslə yenidən bağırdı:

– Bozqurd...d...d...

Sözü ağzında qalan Əsməri Bədəl qamarlayıb yapıncısının arasına bükdü. Gətirdiyi iplə onu bağlamaq üçün sağına-soluna baxdı. Çarpışmada kəndir hara düşmüşdüsə tapa bilmədi. Odur ki, onu tapmaq fikrindən vaz keçib, yapıncı arasında olan Əsməri tez-tələsik çiyinə atdı.

Əsmərin onu çağırdığını anlayan Bozqurd dayandığı yerdən yel kimi götürüldü. Ağılın üstündən tullanaraq haraya qaçdı. Sürətlə Əsmərin çadırına somdu, bir andaca göyə qalxıb pəncələri ilə qapıdan çıxmaq istəyən Bədəlin sinəsindən vurdu. İtin ağır zərbəsindən Bədəl Əsmər ilə birlikdə yerə yığıldı. Əsmər zirək tərpendi, fırlanıb yapıncının arasından çıxdı. Lakin Bədəllə Bozqurd qapı ağzında çarpışdığı üçün alaçıqdan çıxıb qaça bilmədi. Divarın dibinə qısılib qaldı.

Bədəl qalxıb itə güclü təpik ilişirdi. İt inadkarlıq göstərdi. Bədələ soxulub ayaqlarını gəmirirdi. Bədəl əlindəki tufəngin qundağı ilə Bozqurdun başından zərblə vurub yerə sərdi. Sonra da gözü çadırın içində Əsməri aradı. Elə bu an çöldə aşib-dağılan qab-qacaq səsi eşidildi. Bədəl kimin isə haraya gəldiyini anladı. Özünü alaçıqdan çölə atdı. Parçalanmış ayağının ağrısına fikir verməyərək axsaya-axsaya çadırdan çıxıb qaçdı, bir neçə saniyənin içərisində qaranlıqda yox oldu. Arxasınca baxan baxışlardan qurtaran Bədəl onu gözləyən atını muşquruqlayıb çağırdı, yüyəndən tutub, özünü çətinliklə atın üstünə saldı.

* * *

Ümmü səsə hövlnak yatağından qalxıb özünü çadırdan çölə atanda axşamdan yuyub çadırın yanına qalaqladığı qazan-qaba ilişib yığıldı. Qıvraq hərəkətlə qalxıb özünü gəlininin çadırına çatdırdı. Çadıra çatar-çatmaz, içəridən yekəpər bir kişinin çıxıb qaçdığını gördü. Ümmü kişinin arxasınca baxsa da, qaranlıqda onu tanımadı. Tələsik özünü çadıra atdı. Çit gecə köynəyinin yaxa-başı çırılan, küncə qısılib ağlayan gəlinindən qışqıraraq soruşdu:

– Kim idi o?

– Bilmədim, – deyib, ağlamağına güc verən gəlin yalan danışdı. Ümmü dizini yerə atdı, gəlininin çiyindən tutub silkələdi.

– O sənə toxundumu? – deyə bağırdı. Gəlin qısılmış çiyinlərini bir az da qısdı. Başı ilə “yox” deyib, hönkürdü.

Ümmü ayağa qalxıb alaçığın qapısına sarı yüyüdü. Qapı ağzında ayağı yenə də, nəyə isə ilişib yığıldı. Nə olduğunu bilmək üçün əlini yerə sürtdü. Əvvəlcə əli Bozqurda dəydi, bundan sonra ayağına ilişən, ağır, qalın yapıncını gördü. Sürüyərək çadırdan çıxartdı. Öz çadırına çatıb neft lampasını alışırdı. Yapıncını işığa tutub o üz-bu üzünə diqqətlə baxdı. Barmaqları yapıncının çiyindəki çırığına keçdi. Yapıncını tanıyıb, kişi qaçan tərəfə baxaraq qeyzlə bağırdı:

– Bu evdə yedişin çörək burnundan gəlsin! Naxələf!

Ümmü yenidən gəlininin alaçığına yaxınlaşdı. Taxtamicəni qaldırıb içəri baxdı. Əsmər qayınanasının qayıtdığını görüb ayağa qalxdı. Qayınanasının hirsli soyumamışdı. Əsəbi səslə dedi.

– Bu gün-sabah Dəmiray mərkəzdən gələcək. Bu barədə bir kəlmə də heç kimə demirsən!

Gəlininin dinmədiyini görən Ümmü bağırdı: – Heç kimsəyə bir kəlmə də demirsən, eşitdin?!

Əsmər qorxa-qorxa dilləndi:

– Nənə, vallah mənə heç bir günahım yox...

Onun sözünü yarımçıq kəsən Ümmü çığırdı:

– Kəs səsin! O gədə elə sənə görə Dəmirayın əl-ayağına dolaşmış?!
* * *

Dəmiray özünü çadırın arxasına verib səslərə diqqət kəsildi. İçəridəkilərin birinin anası, o birisinin nənəsinin olduğunu anladı. Amma arvadının səsinə tanımadı: – Ağlayan kimdi? – fikirləşdi. – Bəs Əsmər hanı?

İçəridə ciddi söhbət gedirdi. Arabir anası ilə nənəsi qızıdır, kimi isə söyüb-qarğıydılar. Dəmiray əvvəlcə söhbətin nədən, kimdən getdiyini başa düşmədi. Lakin getdikcə məsələnin nə olduğunu anlamağa başladı.

Güllünün səsi: – Ağız, Ümmü, nə bağırasan, az, bir sakit-sakit danış, yoxsa səni başa düşməyəcəm, – dedi. – Nə dərdin oladı sənin?

– Az, ciji, sən də mənə ürəyimi niyə partladırısan? Bəs mən səni niyə çağırısam, dərdim var ki, çağırısam da, səni.

– Vallah, biriniz qışqırır, o biriniz də ağlıyır. Nə biləcəm ki, nə oladı?

– Sən də salmışan kal tərəfinə. Az, sənə deyirəm, o qanına bələnmiş Bədəl bu gecə Əsmərin çadırına soxulub. Sən də başla...

Anasının dediklərini eşidən Dəmirayın ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı. Çadıra keçmək istədi, lakin yerindən tərpənə bilmədi, sanki ayaqları tutulmuşdu. İçəridəkilər isə ondan xəbərsiz qızışaraq axşamkı hadisəni müzakirə edirdilər. Güllü qızının sözünü ağzında qoyub çığırdı:

– Necə yəni, az, sən nə deyəsən? Öz dediyini özün qanasanmı az?

– Bu, pis üzüm yansın, bu günü də gördüm. – Ümmü əllərini üzünə atdı.

– Ciji, deyirəm sirri neyləyəm ki, Dəmiray bilməsin, ya ona deyəkmi? Az, bə bunun yarancısını neyləyim? Hələ bir kəndiri də qalıb burada.

– Vay onu qanına bələnədi! Az, mən sənə dəfələrlə deyəcəm axı, deyəcəm ki, o qancığın doğduğunu yatağa buraxmayasan.

Güllü şappıltı ilə əlini dizlərinin üstünə çırpıb bağırdı;

– Nə oladı, az, indi o bu gəlini murdarlayıbmi?

Söhbətin bu yerində içəridə ağlayan Əsmər hönkürtü vurub dizlərini qayınanasının qarşısında yerə atdı. Bayaq ağlayanın kim olduğunu başa düşməyən Dəmiray Əsməri tanıdı. Dəmirayın gözləri asta-asta qızarırdı. Onun üçün Əsmərin nə dediyini tam ayırd edə bilmirdi. Əsmər isə içəridə qayınanasına yalvarırdı:

– Nənə, Quran gətir and içim, vallah, o, mənə toxunmadı.

– Bə nəyə gəlmişdi az, o? – Ümmü gəlininin üstünə qışqırdı.

– Nənə, vallah bilmirəm, deyəsən, qaçırtmaq istəyirdi məni.

Dəmiray əlindəki silahını bərk-bərk sıxıb qeyzlə dilləndi:

– Əclaf! Sənin...

– Nənə, qurban olaram sənə, nə olar, Dəmiraya xəbər vermə.

– Az, mən indi səni neyləyim, hansı gözlə baxacağam sənə? Bəs mən o bədbəxt balama nə deyəcəyəm?! Gedəndə mənə tapşırmışdı səni, – gecə qoy gəlib sənin yanında yatsın, – demişdi. Amma sən sözümə qulaq asmadın.

Əsmər büzüşmüşdü:

– Allah məni öldürsün, ay nənə, mən nə bilim belə olacağını?! – deyib, ağlamağına güc verdi.

Çadırın dirəkləri şaqqıldadı. Dəmiray vəhşi hərəkətlə qapı əvəzinə asılan taxtamicəni dirəkqarıışıq qoparıb kənara ataraq alaçığa girdi. Qıpqırmızı qızaran gözlərini bərəldib bağırdı:

– Çıxın bayıra! – dedi.

Ümmü əllərini üzünə çırpıb nalə çəkdi:

– Vay, evi dağılan canım!

Güllü baş verəcəkləri görürmüş kimi, əlini gen balağının üstünə şappıldadıb dilləndi: – Sənin evin dağıladı Nisə, oğlanların da ölədi! – deyib Nisənin ardınca qarğıdı.

– Çıxın bayıra! – deyib, təkrar bağırdı Dəmiray.

Ümmü ilə anası gözüyəşli çadırdan çıxdılar. Dəmiray onların arxasınca çölə çıxmaq istəyən Əsmərin qolundan tutub yüngül bir əşya kimi çadırın yuxarı başına tulladı.

* * *

Günortanın istisi hər yeri yandırır-qovururdu. Quzular dağın kölgəsində yatmışdı. Bədirxan obadakı hadisədən xəbərsiz, hər gün olduğu kimi, tütəyini dağda havalandırırdı. Tütəyin yanıqlı səsi obaya qədər gəlib çatırdı. Ağılın yanında dilxor dayanıb işin nə ilə qutaracağını gözləyən Güllü arvad tütəyin səsndən darıxıb üzünü səs gələn səmtə çevirdi:

– Bədirxanın da başına hava gələdi heylə bil, dayanmadan tütək çaladı. Onun sözlərini eşitməyən Ümmü dizlərinin əsdiyini görüb yerə çökdü. Anası ilə nənəsinin günün altında dayandığını görən Səltənət uzaqdan onları səslədi:

– Ay nənə, gəlin bəri, kölgəyə, orda niyə dayanmısınız ki? – Cavab almayan Səltənət onlara yaxınlaşıb soruşdu:

– Burada niyə dayanmısınız?

Onların dilxor olduğunu görən Səltənət yeni sual verməyə hazırlaşdı ki, qəflətən eşidilən çığırtıya diksindi:

– Buy, bismillah, bu nə sədi? – Ümmü oturduğu yerdə əllərini ovuşdurdu:

– Ay Allah, bu, nə iş idi düşdük?! – deyib ayağa qalxdı.

* * *

Düşüncələr Dəmiraya rahatlıq vermirdi. Əsmərə nə qədər haqq qazandırmaq istəyirdisə də, ürəyi ilə bacara bilmirdi. Ağlına gələn qara fikirlər arvadının

təmiz, namuslu olduğunun üstünə qara pərdə çəkirdi. Ağına cürbəcür fikirlər gəlirdi; Bədəllə Əsmərin sevgili olduğu, doğulacaq körpənin onun deyil, Bədəlin ola biləcəyi fikirləri nəfəsini kəsirdi. Çırpınan düşüncələrinin əlində əsir olmuşdu:

– Yox, mən üzümə çəkilən bu qara ləkəni təmizləməliyəm. Əsmər günahsız olsa da, o, mənə daha gərək deyil. Naməhrəm əli dəyən qadına arvadım deyə bilmərəm, evimdə saxlaya bilmərəm! – düşüncələri onu silkələdi: – Ah, Əsmər, Əsmər... Doğrudanmı, sən mənə xəyanət etlədin?! Bətnində daşdığı körpə doğrudanmı mənim deyil?! – Başı çatlayırdı. – İlahi, mən dəli olacağam! Doğrudanmı Əsmər məni aldadaraq onunla görüşürmü?! Arvadının lüt-üryan vücudunu gözləri önünə gətirdi və o vücudun Bədəlin qolları arasında gözlərinin önündə canlandırdı. Ona elə gəldi ki, boğulur. Əl atıb köynəyinin yaxasını çırtdı. Şübhə içini gəmidirdi.

* * *

Dəmiray çadırına çatıb atının yüyənini çəkdi. Kürən at qabaq ayaqlarını göyə qaldırıb fınxırdı, sonra dırnaqları ilə torpağı ayaqlayıb diddi. Sanki, sahibinin hirs kürenə ata keçmişdi.

Hirslə atdan yerə tullandı. Heç kimin üzünə baxmadan çadırına girdi. Əsmər ərinin çadıra girdiyini görən kimi, oturduğu yerdən qalxdı. Qızarmış gözlərinə baxdı. Qorxudan büzüldü. Dəmiray gözlərini Əsmərin rəngi avazımsız üzünə dikdi. Bir neçə dəqiqə arvadının gözlərinin içinə baxıb, xırıltılı səslə soruşdu:

– Bədəl neçə dəfə yanına gəlib?

Əsmər yağışa düşən kəpənək kimi çırpındı. Titrəyən əllərini sinəsinə sıxdı, dili topuq vurdu.

– Birinci dəfə idi ki, çadırıma soxulurdu.

– Bəs başqa yerdə, talada, ya da dağ ətəyində görüşübümü sənle?

Əsmərin titrək dodaqları səyridi. – Yox, – deyib, ağladı.

Dəmiray sual verdikcə əsəbiləşir, səsinin tonu qalxırdı. İlan kimi fısıldadı:

– Bəs dünən gecə çadıra girəndə sənə yaxınlaşdımı?!

Əsmərin ağlamağı hiçqırıya çevrildi. Onun ağlamağından əsəbiləşən əri bağırırdı:

– Cavab ver!

– O məni qaçırtmaq istəyirdi, aparmaq istəyirdi deyəsən, mən...

– Bəs sən necə, getmək istəyirdin onunla?!

– A tövbə! Əgər mən getmək istəyirdimsə, sarı ilan məni gözlərimdən çalsın.

Yalan deyirəmsə, sabaha heç sağ...

– Kəs səsinə namussuz, ləçər! Dəmiray onun sözünü ağzında qoydu; mən sənə demişdim ki, gecəni nənəmin çadırında gecələ. Sən niyə tək qaldın o gecə cadırda? – deyib bağırırdı.

“Namussuz” kəlməsi Əsmərin yeddi qatını yandıraraq keçdi. Amma qorxudan bir kəlmə də danışa bilmədi. Dəmiray başını əlləri arasına alıb oturdu. Neyləyəcəyini bilmirdi. Fikirləri qarmaqarışq idi. Əsmərə inana bilmədi.

İnansaydı belə, onu artıq qəbul edə bilmirdi. Odur ki, qərar verməliydi. Qərarı isə hazır idi. Qərarını dilə gətirmədən, yalanı dilinə gətirdi:

– Qalx, hazırlaş, gedirsən!

– Hara?

– Dədənin xarabasına! Nəyin var, götür, pal-paltarlarını yığışdır, – deyib çadırdan çıxdı.

Çox keçmədi ki, Əsmər qoltuğunda kiçik bağlama qorxaq baxışlarla çadırdan çıxıb ərtafına baxdı. Onlara sarı gələn qayınanasının qarşısına keçib diz çökdü, ətəyindən yapışdı:

– Nənə, mən dədəmin evinə dönmək istəmirəm. Məni qarında Bozqurdun yerinə bağla, it olub obanızda hürrəm, amma məni dədəm evinə göndərməyin, – deyib yalvardı.

Ümmü üzünü oğluna tutub soruşdu: – Hara aparırsan gəlini?! Bizi biabır eləmə, bala.

– Aparıram dədəsinin xarabasına! Yad əli dəyən zənən mənə gərək deyil!

Ümmü ağladı: – Barı arabanı qoşaydın, minib gedəydi.

– Çolaq deyil ki, özü gedəcək!

Əsmər çarəsiz yerdən qalxdı. Gözlərinin yaşını kələğayının uçuyla sildi. Onu gözləyən ərinin üzünə baxdı. Lakin üzündə rəhm görmədi. Baldızının qarşısına keçib imdad diləyən baxışlarıyla gözünü baldızına dirədi.

Səltənət qardaşı ilə küsülü olduğundan, ona nə deyəcəyini bilmədi. Amma özündə cəsarət toplayıb onun qarşısına keçib, atın üzəngisindən tutdu. Əlini uzadıb qardaşına nə isə demək istəyirdi ki...

Qamçı Əsmərin kürəyində şaqqıldadı.

– Gəl görüm, həyasız! – Sonra da qamçını bacısına qaldırıb bağırdı:

– Çəkil yoldan!

– Evin dağılsın Bədəl, – deyə Ümmü əl atıb baş-gözünə döyəclədi. Lakin ürəyi soyumadı, dartıb üzünü çırdı. Qan yanağından çənəsinə sarı süzüldü.

Əsmər kürəyində ilan kimi qıvrılan qamçının ağrısını hiss etmədi. Nə edəcəyini bilmədən üzünü çevirib, yola düşən atın quyruğundan tutdu. Səltənət asta səslə:

– Atın quyruğunu burax, səni təpiyi ilə vurur, – dedi.

Əsmər sanki baldızının dediyini eşitmədi. Ləng-ləng gedən kəhərin arxasınca addımladı.

* * *

Dağ dalına yol ölçən Günəşin bənizi artıq saralırdı. Bir azdan görsənən dağın arxasına keçərək batacaqdı. Amma hələ aram-aram Əsmərin başı üzərində onu müşayiət edir, halına yanırmış kimi, qəmgin görsənirdi göy üzündə. Əsmər başını qaldırıb bənizi solan Günəşə baxdı. Sarıdaş obasına çox qalmışdı. Yorulmuşdu. Yolun ortasında oturdu. Qarşıda at üstündə gedən Dəmiray geri boylandı. Onun tozlu yolun ortasında oturduğunu gördü. Atın başını geri çəkdi. Geri dönüb Əsmərin başı üstündə dayandı. Sakit və aramla:

– Qalx ayağa! – dedi.

Onun mülayim səmindən ürəkləndi Əsmər:

– Başına dönüm, mən üzqaralıq olan heç bir iş görməmişəm, vallah.

Dəmiray üzünü yola tutub susdu. Onun dinmədiyini görən Əsmər zarıdı:

– Nə günahın sahibiyəm ki, mənə belə zülm eyləyirsən? – deyib ayağa qalxdı. At üstündə olan Dəmirayın ayaqlarını qucaqlayıb yalvardı. Dəmirayın üzü sərtləşdi. Təpiyi ilə Əsməri geri itələdi. Qamçısını qaldırıb arvadına güclü zərbə ilişdirdi. Qamçının ucu Əsmərin dodaqlarını yalayıb, sinəsindən aşağı sürüşdü. Əsmər əlini ağzına sarı apardı. Partlamış dodağından sızan qan sinəsini islatdı.

Bununla ürəyi soyumadı, yenidən qamçısını göydə oynatdı. Bu dəfə qamçı qarnıqarışlıq Əsmərin belinə dolandı. Qamçı dartıldıqca qarnı sıxılmağa başladı. Əsmər əllərini qarnının altına aparıb:

– Dəmiray, eləmə, qadoy alım, eləmə, uşaq öldü, – deyib bağırırdı.

Son zamanlar qarnı bir balaca yumrulanan Əsmər doğacağı uşağın həsrəti ilə günlərini sayırdı. Əli ilə biçib-tikdiyi tikməli güllü uşaq paltarlarını, papaqlarını tez-tez sandıqdan çıxarıb körpəsini əzizləyirmiş kimi əzizləyər, sonra yenidən sandığa yığardı. Dəmirayın onun üçün verdiyi:

– Paltarlarını götür, səni dədəngilin obasına aparıram! – qərarını eşidən Əsmər özünün paltar boğçasını açsa da, heç birini götürməmiş, əvəzinə balaca boxçasına yalnız doğulacaq körpəsi üçün tikdiyi paltarları yığmışdı...

* * *

Körpə səhərdən bəri anasının bətnində qımıldanmamışdı. Lakin qamçı zərbəsindən sonra tez-tez anasının qarnında fırlanır, hər fırlandıqca anasının içini sancı doğrayırdı. Yeddi ayı tamamlanan körpə sanki anasının faciəsindən xəbər tutduğundan cırpınırdı. Əsmər qarşıda uzanan yola baxdı. Deyəsən, başqa yolla gedirdilər Sarıdaşa. Sağ əlini belinə dirək edib dayandı, sol əlini qaşının üstünə qoyub uzanan yola diqqətlə baxdı.

– Bu ki, Sarıdaş yatağına, bizim obaya gedən yol deyil, – deyə düşündü. – Obamıza gedən yol sağ tərəfə burulurdu. Amma biz sol ciğirle gedirik. – Ürək edib bir söz soruşmadı. Başını qaldırıb ərinin üzünə baxdı. Elə bu an ikiqat bükülüb qarnını qucaqladı. Əsmərin sancıları tədricən çoxalmağa başladı. İlk uşağı olduğundan sancıların doğuş sancısı olduğunu anlamadı. Ona elə gəldi ki, qamçı zərbəsindən sancılanıb. Lakin anlamırdı ki, qorxu və həyəcan üzündən bir neçə saatdan sonra körpəsini doğacaq. O, əlini qarnının altına çəkib zarıdı. Addım atmağa taqəti qalmadığından, üstəlik, qarnına dolan sancının şiddətindən yerə çökdü və qamçının yeni zərbəsini gözlədi.

Bu dəfə Dəmiray onu qamçılamaı. Atının başını çəkib gözaltı Əsmərə baxdı. Dünyada ən çox sevdiyi qadını, gələcək övladının anasını atdöşü etdiyinə görə özünü yamanladı. Daxilindəki mehri-məhəbbəti alovlandı. Bir anlıq fikri dəyişdi. Olanları yaddan çıxartmaq, onu tozun-torpağın içindən qaldırıb atın belinə qoymaq, çaparaq dünyanın o biri başına aparmaq arzusu keçdi ürəyindən. Amma

içindəki şübhə ürəyinə sancı kimi doldu. Məhəbbət və şübhə arasında qaldı. Şübhə alçaldılmış kişilik hissiyyətinə güc gəldi. Yenidən acıq dolu baxışlarla üst-başı dağınıq olan arvadına baxdı. Qəlbi od tutub yandı. Şübhələr yenidən ürəyini gəmirirdi.

– Çər dəymiş! – deyib var gücü ilə atın yüyənini geri dartdı.

Əsmərin gözləri həlqəsindən çıxacaqmış kimi böyüdü. Havalı kimi ətrafına baxdı. Qaçma bilmək imkanı yox idi. Gözlərini ərinə dikdi.

Dəmirayın üzündə heç vaxt görmədiyi ifadə gördü. Donuq ifadə, zəhmli baxışlar ona doğuş sancısını unutturdu. At üstündə çırpınıb, çığırdı...

Dəmiray arvadının qolundan tutub atdan aşağı çəkdi. Əsmərin qolu məngənə kimi ərinin əlində sıxıldı. Fəryad edib, bağırırdı. Lakin əlindən çıxıb qaça bilmədi. Çırpındıqca başındakı örpəyi açılmağa başladı. Kələğayı başından uçdu, zərif, can verən kəpənək kimi asta-asta yerə qondu. Dəmiray Əsməri atdan yerə saldı. Dizləri üstündə yerə çökən arvadına yuxarıdan aşağı acıqla baxdı. Əsmərin qara hörükləri açılıb üz-gözünə dağılımışdı. Can bazarında çarpışan gəlin bir anlıq ərinin gözünə mələk kimi görünürdü. Ürəyi uçdu. Rəhm və məhəbbət hissələri baş qaldırdı qəlbində. Qorxunc qərardan əl çəkmək istədi. Elə bu an Bədəl yadına düşdü. Mərhəmət saçan gözlərindən şübhəli baxışlar çıxdı.

Əsmərin titrəyən vücudunda doğuş sancıları gücləndi. Qarnının altını qucaqlayıb:

– Ay Allah, öldüm! – dedi.

Dəmiray arvadını yaxınlıqdakı qarğı koluna sarı sürüdü. Əsmər arxası üstə süründükcə ərinin böyümüş gözlərini, üzündəki əcaib ifadəni gördü. Qorxudan titrədi. Zəhmli baxışlar doğuş sancısını unutturdu. Doğulacaq körpəsi üçün ondan rəhm diləmək istədi. Dili söz tutmadı. Kəkələdi.

Dəmiray dizlərini yerə atıb arvadının başını sol qoltuğunun altına aldı. Əsmərin üzü ərinin böyrünə sıxıldı, nəfəsi tıxandı. Çırpındı...

Sağ əli ilə belindəki qəməni çıxarıb, arvadının qara, uzun saçlarını geri yığdı. Bıçağı onun boynunun dalına çəkmək istəyirdi ki, Əsmər ayaqlarını yerə dirəyib, ərinin qoltuğu altından çıxmaq üçün yuxarı dartındı. Dəmiray tərəddüd etdi, bir anlıq qıymadı, əlləri boşaldı. Əsmər ərinin qoltuğundan çıxdı. Lakin qaçmadı. Qollarını yanına salıb, başını ərinin sinəsinə qoydu, bundan sonra təqətsiz halda dilləndi:

– Günahsız canımın qanını sənə halal eləyirəm. Amma məni kəsmə, əziyyət vermə, tufənglə vur.

Kürən at fırxırdı. Onlara yaxınlaşıb dırnağı ilə yeri eşdi. Sanki sahibinə yalvarır, Əsməri öldürməməsi üçün çalışırdı. Dəmiray ayağa qalxdı. Qucağına sığmayan Əsməri yanınca dartdı. Ona yaxınlaşan atın üstündəki xurcundan silahını çıxartdı. Bir göz qırpımında Əsmərin sinəsinə sıxaraq tətəyi çəkdi. Əsmər atəşin zərbindən bir neçə metr kənara, arxası üstə yerə yığıldı. Paltarının uzun ətəkləri qalxıb dilərinin üstünə düşdü. Sağ ayağı uzalı, sol ayağı isə qatlaq qaldı. Kürən

at kişnəyib “Qarğa tərəsi”nə sarı götürüldü. Dəmiray doluxsundu. Silahı əlindən saldı, qolları sınımış kimi yanına düşdü. Çömbəlib oturdu, baxışını Əsmərin solmuş üzündə dondurdu.

Əsmərin açıq qalan gözlərində həyat işığı sozalırdı. Yuxarı dartılmış bəbək-lərində artıq qorxu ifadəsi itmişdi. Bədəni aramla silkələndi. Və silkələnmə getdikcə qarnında daha da çoxalmağa başladı. Dəmiray arvadının dəniz kimi çalxalanan qarnına baxıb heyrətləndi. Əlini silkələnen qarnının üstünə qoydu. Sanki silkələnməsinə mane olmaq istədi. Əsmərin qarnı ərinin əli altında dayanmadan atılıb-düşdü. Dəmiray həyəcanla bədəni gözdən keçirdi. Gözləri əllərinə sataşdı. Əsmərin açıq qalmış sağ əlinin barmaqları dartılaraq bir-birindən aralanırdı. Dəmiraya elə gəldi ki, Əsmər sağdı. Əlini onun gicgahlarına qoyub yoxladı. Ölmüşdü. Bədən yenidən silkələndi. Dəmiray ayağa qalxdı. Ətrafına baxdı. Şərin qarışan vaxtı olmasına baxmayaraq, hava işıqlı idi. Günəşin sozalan şəfaqləri ilə Ayın işığı bir-birinə qarışmışdı.

Meyiti aparmaq üçün uzaqlaşan atını fit səsi ilə çağırırdı. Kürən at sahibinin yanına gəldi. Dəmiray üzünü meydə sarı çevirdi. Təəccübləndi. Gözləri önündə baş verən mənzərədən bir anlıq yerində dondu. Təəccüblə meydə sarı əyildi.

Cansız bədəndən canlı varlıq ayrılırdı. Körpə ölü anasından doğulurdu. Çırpınıb anasının bətnindən azad olan körpə ağzı aşağı, andız kollarının yanında, otların üstünə düşdü. Gücsüz, balaca başını sağa-sola tərətədi. Sonra üzünü ölü anasının dizinə dirədi. Balaca, qanlı barmaqlarını tərətədi. Bundan sonra “Qaranohur”un ətrafını çağa çıxırtıları bürüdü.

Yer planeti bəlkə də heç vaxt bu gecəki kimi Ayın işıqlı nuruna bələnməmişdi. Süd kimi aydınlıq içində bərq vuran səmanın parıltısında, sayrışan ulduzlar altında peşmançılıq hisslərinə bürünmüşdü Dəmiray. Əmələndən peşmançılıq hissləri keçirə-keçirə körpəni anasının ayaqları arasından qaldırıb baxdı. Bir oğlan uşağı dünyanı salamlamağa tələsmişdi.

Çağa çıxırırdı. Çağanın göbək başından uzanan bağırsağ şar kimi şişdi. Qəməni çəkib göbəyi cəfdən ayırırdı. Qan sızan göbəyi görəndə çaşdı. Anasının kələğayısını götürüb körpəni bükdü. Lakin qan kələğayından sızıb axmağa başladı. Dəmiray uşağı açıb qarşısına qoydu. Uşağa diqqətlə baxdı. Sonra ağılına göbəyi bağlamaq, bağırsağı düyünləmək gəldi. Kobud və iri barmaqları ilə çətinliklə də olsa bağırsağa düyün atdı. Çağa kiryib səsinə kəsdi. Dəmiray uşağı yenidən anasının kələğayısına bükdü.

Ətrafına göz gəzdirdi, yerdə Əsmərin balaca düyüncəsini gördü. Açıb baxdı. Uşaq paltarını görüb kövrəldi. Uşağa geydirmək istəsə də bacarmadı, hirslənib uşaq paltarlarını kənara tulladı.

Gecə yarını tənləmişdi. Qan iynə gələn çaqqalların vəkkildəşməsi, uzaqdan Sarıdaş yatağından itlərin hürüşməsi eşidilirdi. Dəmiray körpəni qucağına alıb Əsmərin meyitindən kənarda oturdu. O, tez-tez ağlayıb-kiryən uşağın üzünə baxdı, körpənin üzündə özünün əlamətlərini axtardı. İcini gəmirən şübhələr onu narahat edirdi. Körpənin Bədəlin olduğunu ağılına gətirdikcə dəli olmaq dərəcəsinə çatırdı. Körpə haqqında nə qərar verəcəyini bilmirdi. Çönüb cansız

anaya baxdı. Uşağı qucağından yerə qoydu. Qıçları tutulan adam kimi dizi üstə meyitə sarı süründü. Əsmərin dağılan saçlarını toplayıb üzündən kənarlaşdırdı. Qəhər boğazına doldu. Boğazı acıq idi. Ağlamaq istədi. Özünü toparlayıb ağlamadı. Arvadının başını qucağına aldı, üz-gözünü sığalladı. Açıq qalmış gözlərini bağlamaq üçün göz qapaqlarını sığadı, gözlər bağlanmadı. Bir neçə dəfə cəhd etsə də, qapanmadı. Əsmərin paltarının ətəyini düzəltdi, ayaqlarını çütləşdirdi, daha sonra isə qollarını yanına çəkdi. Bundan sonra əzgin halda ayağa qalxdı.

Kürən at Əsmərə yaxınlaşdı. Başını üz-gözünə sürtüb iylədi, meyit iyini alan at kişnəyib, şahə qalxdı. Dəmiray atın üzəngisindən tutub, kürəni sakitləşdirmək üçün ona sığal çəkdi. At fıncırdı. Dəmiray üzənginin qayığını əlindən buraxmadan çağanı yerdən qaldırdı. Sanki ata təsəlli vermiş kimi, uşağı ata göstərdi. Kürən at sanki getmək istədiyini bildirdi. Dartınıb sahibinin əlindən üzəngini çıxartmaq istəyirmiş kimi, qabağa can atdı. Sahibi atın yalını sığallayıb, oxşadı.

* * *

Qaranlığın bağırında yarasa göydə firlandı. Hara qonacağını bilmədi, axşamdan sahibinin yanından getməyən, sağa-sola təpik döyən sarı kəhərin belinə qondu. Dişlərini göstərərək ciyildədi. Sonra da yerini kürənin belində rahatlayıb atın qanından sormağ üçün dişlərini dərisinə sancdı. Kürən dingildədi. Dişlərinə qan dəyən yarasa yerindən tərənəmədi, qanadlarını gərib atın belinə sıxıldı. At belinə qonan yarasanı qovmaq üçün quyruğunu qaldıraraq belinə çırpdı. Qamçı kimi qalxan quyruğu görən yarasa uçub canını qutarmaq istəsə də, atın quyruğu onu göydəcə yaxaladı. Kürən at dal ayaqları altına düşən yarasaya qaçmağa imkan vermədi. Dırnaqları altına alaraq kişnəyə-kişnəyə əzişdirdi. Bütün bunları izləyən Dəmiray kədərli gözləri ilə atını əzizlədi. Lakin yarasanın onlara yaxın düşməsinə yaxşı əlamət saymadı...

Gecənin soyuğu körpəyə təsir edirdi. Uşaq atasının qucağında qımıldandı. Gecə boyu bir neçə dəfə ağlayıb kiryən körpə üz-gözünü büzüşdü, ana döşü axtarıb ağzını sağa-sola fırlatdı.

Nə edəcəyini bilməyən Dəmiray körpənin üzünə baxa-baxa qalmışdı. Bir neçə saatdan artıq idi ki, doğulan körpəsinə mehr-məhəbbətini salmışdı. Qucağına aldığı uşağın onun olduğuna inandırdı özünü. Ağrılı-acılı bir həqiqət də vardı ki, böyüdəcəyi igid ondan anasını soruşacaqdı nə vaxtsa. Darıxdı. Meyidə sarı boylandı. Sonra da Sarıdaş yatağı tərəfə üzünü çevirdi. Alaçıqların arasından qayınatasının çadırını gözləri ilə aradı. Qəribə idi, qaranlığa bürünən yataqda yeganə çadır idi ki, sarı, zəif lampa işığına bələnmişdi. Deyəsən, çadır sakinləri – Ağayargil yatmamışdılar. Dəmiray dərin bir ah çəkib dodaqaltı pıçıldadı:

– Lənətə gələsən səni, məni yoldan çıxardan kor şeytan! – Ehməlcə körpəsinə qucağından yerə qoydu. Əzgin halda ayağa qalxıb belindəki qəməni açdı, o üz-bu üzünə çevirib baxdı. Bel əvəzi işlədəcəyi qəməni torpağa cansız Əsmər üçün gor qazmağa başladı...

* * *

Nohurun ətrafındakı qurbağalar suya tullandıqca lilli sular ləpələnirdi. Ləpələr arasından qurbağalar yenidən gölün qırağına tullanırlar, ətrafda baş verən hadisələri duyurmuş kimi, gölün ətrafına toplaşırdılar.

Dəmiray qazdığı qəbirdən tez-tez başını qaldırır, uşağa, bir də meyidə nəzər salır, sonra işinə davam edirdi. Çətinliklə də olsa, səhərə yaxın qəbri qəm ilə qazıb qurtardı. Qəbrin içində əhləd üçün yer düzəltdi. İşini bitirib əvvəlcə cansız arvadına, sonra isə göyə baxdı. Göy üzündəki buludlar parçalanırdı.

Gecənin qaranlığı buludlar arasından süzülən aydınlığın içində əriyirdi. Ay şəfəqlərini günahsız Əsmərin solğun simasında son dəfə işıqlandırdı. Qara bulud parçası sürünüb Ayın qarşısını kəsdi.

Dəmiray atın belindəki xurcundan su tuluğunu götürüb nohurdan doldurdu. Meyidə yaxınlaşıb saçlarını boynunun dalından bir-birinə düyünlədi. Köynəyini cırıb əynindən çıxartdı, qana bulanmış sinəsini su ilə yudu. Daha sonra əynindəki qırmızı güllü, qatbaqat olan uzun ətəkliyi əynindən çıxartdı. Ətəkliyi cırdı, kəfən yerinə işlətmək üçün yanına qoydu.

Tuluq boşalmışdı. Tuluğu yenidən nohurdan su ilə doldurdu. Uşaq doğulanda ananın ayaqlarına bulaşan qanı yudu. Beldən aşağı yuduqdan sonra üst köynəyinin kənarlarından ip kimi cırıb çıxartdığı parça ilə meyidin ayaqlarını çütləyib bağladı.

Əsmərin gözü açıq qalmışdı. Gözlərini nə qədər sığadısa, göz qapaqları bükülmədi. Əl atıb yerdən bir çimdik torpaq götürdü. Torpağı gözünə töküüb, gözün qapağını aşağı çəkdi. Əsmərin köynəyindən cırdığı parça ilə gözlərini bağladı. Bundan sonra onu kəfən əvəzi ətəkliyə bükdü.

Kürən at kişnədi, qamışlığa sarı dartındı. Dəmiray qamışlığa boylandı. Axşamdan bəri qan iyinə gələn çaqqalları gördü. Səhərə qədər göz qırpmadan oyaq olan Dəmirayın qorxusundan meyidə yaxın düşə bilməyən çaqqallar səbrlə gözləyirdilər. Lakin səhərin açıldığını görüb addım-addım meyidə yaxınlaşırdılar. Dəmiray ayağa qalxdı. Bunu görən çaqqallar geri, qamışlığın qalınlığına çəkilib gözləməyə başladılar. O, nohura yaxınlaşıb əllərini yudu. Zərrə qədər yuxusu olmayan gözləri qızarmışdı. Sonra nohurun yanında çömbəlib üz-gözünə su vurdu.

Dan yeri söküldü. Meyidi otların üstündən götürüb məzara yaxınlaşdı. Əsməri torpaq qalağının kənarına qoyub, qəbrin içinə düşdü. Sonra arvadını ehmalca götürüb qazdığı qəbirdə üzünü qibləyə qoydu. Bir sıçrayışla qəbirdən çıxdı. Yalın əlləri ilə qəbri torpaqla doldurmağa başladı.

Günahsız bədəni qucaqlayan torpaq Əsmərin nəşi ilə bərabər böyük bir sirri də qoynunda gizlətdi. İşini görüb qurtarandan sonra Dəmiray dizi üstə qəbrin üstünə çökdü. Sanki, Əsmərdən üzrxahlıq edirdi.

* * *

Kürən at sahibinin ağrı-acılarını arxada buraxaraq aramla “Qarğa təpəsi”nə sarı yeriyir, ləngərli yerişlə sahibini geri aparırdı. Sahibindən başqa atın balaca canlı yükü də vardı. Dəmiray “Qaranohur”dakı çaqqalların ümidini puça çıxarmamış, uşağın çiftini çaqqallara yem buraxmışdı.

Təpədə həmişəki kimi quzğunlar, qarğalar görünürdü. Kürən at asta-asta təpənin yanını ilə yeridikcə böyük bir quzğun da atla bərabər göydə uçurdu.

Dəmiray gözlərini yumub at üstündə yırgalanırdı. Gözlərinə qor dolmuşdu. Neçə günün yorğunluğu onu əldən salmışdı. Özü də bilmədən at üstündə yuxuya getdi. At yeridikcə sahibi yəhər üstündə sağa-sola yellənirdi. Quzğun atın başı üstünə endi, iti gözlərini mürgü döyən Dəmiraya zilləyərək qıy vurdu. Kürən at quzğunun onlara yaxınlaşdığını görüb narahat oldu. At addımlarını yeyinlətdi. Bunu görən quzğun atdan əl çəkirmiş kimi, geri uçdu. Kürən at quzğunun onlardan aralandığına, sahibinin də onu dürtmələmədiyinə görə asta-asta yoluna davam etdi. Atın ləngidiyini görən quzğun güclü qanadları ilə havanı yarıb geri döndü. Havada bir neçə dövrə vuraraq gözlənilməz həmlə etdi, ata sarı şığıdı. Kürən hürküb götürüldü. Atın qəfil sıçrayışından körpə xurcundan çıxıb yerə düşdü. Quzğun “sürpriz” ovunun başının üstünü aldı.

Dəmiray hürkən atın üstündə gözlərini açıb yüyəndən bərk-bərk yapışdı. Heyvanı sakitləşdirib aramla sürdü. Və bu an qulaqlarına çağa qiyyəsi dəydi. Başını çevirib heybəyə baxdı. Heybə boş idi. Arxaya döndü, geridə quzğun çağanı didişdirirdi.

– Vay, sənin ağzın yansın! – Dəmiray həyəcanla bağırırdı.

Atın başını döndərüb geri çapdı. Vəhşi quşa çathaçatda quzğun körpəni caynağına alıb göyə havalandı. Dəmiray at üstündə quzğunun caynaqları arasındakı körpəyə əl atdı. Lakin əli havanı yardı. Tüfəngini at üstündən qapdı. Quzğun uçaraq “Qarğa təpəsi”nə qondu. Bir neçə saniyənin içərisində körpənin başı üstünü bir neçə quzğun aldı. Tələsik at üstündən quzğunlara atəş açdı. Gülləsi boşa çıxdı. Axşamdan bəri acından taqəti olmayan körpənin qiyyəsi kəsildi.

Dəmiray atla qaya üstünə qalxa bilməyəcəyini bildiyi üçün atdan yerə sıçradı. Təpəyə dırmanmağa başladı. Qaranəfəs özünü təpə başına çatdırdı. Körpəni əhatələyən quzğunlar onun gəldiyini görsələr də, əhəmiyyət verməyib, uşaqdan əl çəkmirdilər. Bunu görən Dəmiray tüfəngin qundağı ilə quzğunları vurmağa başladı. Quzğunlardan biri ona şığıdı. Öz hayına qalan atanın gözləri qarşısında günahsız balası quzğunlara yem oldu.

◆ Poeziya

Vasif SÜLEYMAN

BİRCƏ SƏN QALIBSAN, BİR DƏ EŞQ QALIB

Dünyanın o başı nə yaxın imiş,
Gözlərə görünür sonlar, İlahi!
Arxada xatirə, öndə ölüm var,
Heç nəyə yaramır yanlar, İlahi!

Qaytaraq nə varsa yerindir, yerə,
Gah göyə qarışır, gah da sirr, yerə.
Eşqdən yananları topla bir yerə,
Hamı bir-birini anlar, İlahi!

Hamı gedəridi, indi seç, qalıb,
Nələr ödənməli, birə-beş qalıb.
Bircə sən qalıbsan, bir də eşq qalıb,
Getdi nə paşalar, xanlar, İlahi!

ÜZÜM AYAĞININ ALTINA, VƏTƏN

Daha, ürəkli at addımlarını,
Uymadıq gümüşə, altuna, Vətən!
Bir az gecmi yığıdığım parçalarını,
Üzüm ayağının altına, Vətən!

Bəlkə də içində küsmüşdün daha,
 Üzü bizə sarı çevirdik səni.
 Hər parçan – bir misra dönmüşdü aha,
 Utana-utana sevirdik səni.

İndi yaxındadı vüsal dediyin,
 Səni də bu həsrət yaxdımı, görün...
 İllərdi ürəyim paramparçadı,
 Bu ağrı, bu əzab haqdımı, görün...

Bu dəli sevginin kökü dərinədə,
 Daha açılıbdı qaşın-qabağın.
 Səni sevənlərin ürəklərində,
 Yerinə oturur daşın, torpağın.

Daha, ürəkli at addımlarını,
 Uymadıq gümüşə, altuna, Vətən!
 Bir az gecmi yığdıq parçalarımı,
 Üzüm ayağının altına, Vətən!

VƏTƏN, GÖZÜN AYDIN

Vətən gözün aydın, balan yanında,
 O da ki alınmaz qalası ola...
 Hamı arzulayır Azərbaycanı,
 Bir də Şuşa adda balası ola...

Dünyanın ən gözəl səfər yolları,
 Şuşaya qayıdış köçündən keçir.
 Bircə yol Şuşanı görəmməmişdim,
 İndi qarış-qarış içimdən keçir.

İndi ürəyimdə çağlayan qandır,
 Ömrü vurammazdım başa, bilirəm.
 İstəsən, bir anlıq ömrü dayandır,
 İndi dörd tərəfi Şuşa bilirəm.

Silmə yanağından göz yaşlarını,
 Ürəklər qəhərlə dolsun, nə olar...
 Silək təqvimlərdən 8-i mayı,
 8-i noyabr olsun, nə olar...

Daha at oynada bilməyir naşı,
Nə də ki Şuşanın başı dumandır.
Şuşa Qarabağdır, torpağı, daşı,
Necə ki, Qarabağ Azərbaycandır.

Əsgər biləyində gələn xəbər
Sevinci ürəkdə, nuru gözdədir.
Ürək pıçıldayır dərindən-dərin,
Bircə kəlmə deyir: ŞUŞA BİZDƏDİR!

Vətən, gözün aydın, balan yanında,
O da ki, alınmaz qalası ola...
Hamı arzulayır Azərbaycanı,
Bir də Şuşa adda balası ola...

BU ÖMRÜ

Beş addımdı əvvəliylə axırı,
Görürsənmi bəxti yatan bu ömrü.
Halal etdim, kim götürür, götürsün,
Yaşanmamış başa çatan bu ömrü.

Eh, nə imiş bir sevginin bədəli,
Olan oldu; ya ağıllı, ya dəli.
Bir çöpündən yapışıbdı yad əli,
Viran etdi halal butam bu ömrü.

Bəzəyi yox nə aldan, nə qumaşdan,
Uçub getdi içimdəki təlaşdan.
Dəli sevgim kəsirdisə o başdan,
Uzadaydı bəlam, xatam bu ömrü.

Necə gəlib-getdiyini yaş ansa,
Bel bağladım ya qismətə, ya şansa.
Əməllicə ömürüydü, yaşansa;
Bacarmadım əldə tutam bu ömrü.

Qucaq açmaz mənim kimi miskinə,
Yanmadısa, isinərmi tüstünə.
Yıxılmazdı... dağlar çöksə üstünə,
Necə yıxdın, vallah, matam, bu ömrü...

HƏLƏ İNANIRAM DÖNƏCƏYİNƏ

Hər şey elə-belə qurtara bilməz,
Nəsə gözləməyin, vallah, yeri var...
Bəsdı, həsrət ilə yorduq misranı,
Bəlkə də sonunda vüsəl şeiri var –
Hələ inanıram dönəcəyinə...

Bəlkə ayrılığın döngəsindəsen,
Bəlkə də başdasan o gündən bəri.
Hər gün yastığına sitəm eyləyən
Qornan savaşıdasan o gündən bəri –
Hələ inanıram dönəcəyinə...

Çox da ki əsər yox gün deyiləndən,
Çox da ki üstünə qaranlıq düşür.
Ömür qürubadır, bilmirəm nədən,
Hər addım başında viranlıq düşür –
Hələ inanıram dönəcəyinə...

Bəlkə də ayrılıq ayrılıq deyil,
Bəlkə də həsrətin sirri-sehri var.
Bu eşqin fərmanı İlahidəndir,
Bu eşqin sonunda Tanrı möhrü var –
Hələ inanıram dönəcəyinə...

BİLİRƏM

Divanə könlümə divan eyləmə,
Sən də gözləyirsən muraz, bilirəm.
Dərdlərin mənlıkdı, a dərdin mənə,
Sevgi deyiləndən bir az bilirəm.

Budurmu dediyin eşqin çıxarı,
Həsrəti bütövdü, vüsəl yarı...
Əgər duymadısa pıçıltıları,
Ahımı-naləmi duymaz, bilirəm.

Vüsala aparən yolları bağı,
Nə olar havalı başların ağı...
Bizdən gör, eşitsən uçub, dağılıb,
Tanrı bu sevgiyə qıymaz, bilirəm.

BİLİRSƏN

Bir Allah bilir – deyirik,
Doğrudan, bir sən bilirsən.
Bir dəlinin divanəyə
Ömrünü məlhəm bilirsən.

Əzəldən ömrüm havalı,
Ölüm-qalımın sualı...
Gecələr dilim dualı,
Səhər gözüm nəm, bilirsən...

O qapıdan işıq düşdü,
Dərd-bəla qarışıq düşdü.
Sözlərim dolaşmış düşdü,
Doluram hərdən, bilirsən...

Bir ruhun əllərində can,
Gələr haçan, gedər haçan...
Sən onu qaytaranacan
Nə çəkmişəm mən, bilirsən...

Bir Allah bilir – deyirik,
Doğrudan, bir sən bilirsən.
Bir dəlinin divanəyə
Ömrünü məlhəm bilirsən.

**AYRILIB TƏZƏDƏN
QONŞU OLMUŞUQ**

Bu necə həsrətdi, gözləri duyduq,
Ürəkdə kədərmi, qəmmi, bilmirəm.
İş elə gətirib, od qonşusuyduq,
Sənmi köçməlisən, mənmi – bilmirəm.

Ürəyim ovcumun içində hər gün,
Xəyalım göylərin qatından keçir.
İşə baxırsanmı, sənün yolların
Mənim pəncərəmin altından keçir.

Bizi mənziləmi gətirdi yollar,
 Bura havasızdı, yer nə, göy nədir...
 Səni qucağına açılan qollar,
 Məni üz qoyduğum balınc göynədir.

Ləngiyən vüsala tuşmu olmuşuq,
 Yoxsa bu, taleyin çaşdığı yoldu.
 Ayrılıb təzədən qonşu olmuşuq,
 Ta bunun harası ayrılıq oldu...

Sevgisən, həsrətsən, gəlmirsən dilə,
 Ürəkdən yüz hissin təlaşı keçir.
 Hər səhər, hər axşam yanımdan belə,
 Sevgim həsrətimnən yanaşı keçir.

Bu necə həsrətdi, gözləri duyuq,
 Ürəkdə kədərmi, qəmmi – bilmirəm.
 İş elə gətirib, od qonşusuyuq,
 Sənmi köçməlisən, mənmi, bilmirəm.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ! **“AZƏRBAYCAN”**

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

Əlaqə nömrələri:

+ 99412 498-78-10

+ 99455 668-78-79

**Jurnalın bir nüsxəsinin qiyməti 2 manat,
 illik abunə qiyməti 24 manatdır.**

İNDEKS: 76300

Tamella PƏRVİN

ŞƏHİD ANASINA

Sənə qurban olum, şəhid anası,
...Neyləyim, mən şəhid ola bilmədim...
Rüzgarlar yüz yana çırpdılar məni...
Beləcə, şəhid də doğa bilmədim...

Tanrının seçdiyi bəndəsi sənsən,
Əllərin Allahın əliymiş sənin.
Necə yaratmısan, necə qurmısan,
Yapdığın Qadirmiş, Vəliymiş sənin.

Vətənin dayağı oğuldu oğul,
Ona Vətən sözün sən öyrətmisən.
O hardan bilərdi yoldu hansı yol,
Əlindən tutmusan, yol göstərmisən.

Alilik, nəciblik öyrətdin ona,
Sıradan birini doğmamısan sən.
Qonşu çəpərindən bir çöp çəkməyə,
Əlin uzatmağa qoymamısan sən.

O, sənin sevgindi başdan-ayağa:
"Ananı, vətəni, vətəndaşı sev".
"Sərhəd dirəkləri Tanrı iznidi",
Torpağı, ağacı, quru daşı sev...

"Namərddən, yağıdan gözlə bu yurdu,
Çoxuna göz dağı dadlı vətənin.
Baban da, atan da keçirdi başa...
Murdar ermənidi sənin düşmənin..."

...Otuz il beləcə böyüdün, şəhid,
"Qolları yenilməz, bükülməz dizi".
Hər gün həqiqətə yürüdün, şəhid...
Qılıncla düzəltədin səflərimizi...

...Sənə qurban olum, şəhid anası,
Oğul böyütmüsən igid olmağa.
Qanla suvarılan bu yurd çox şirin,
O getdi torpağa dadın qatmağa...

ZƏFƏRİMƏ

Xoş gördük, Qarabağ, qaldır gözünü,
Şirinlik günündü, noğulun gəlib.
Hazırla cıdır "Cıdır düzü"nü,
Gözün aydın olsun, oğulun gəlib.

Atsan başındakı qatı dumanı,
Qışına yaz gəlir, Şuşam, ay Şuşam,
Tanrının lütfüdü sevgi zamanı,
Açsana qolunu, çox darıxmışam.

Qılıncla açdığım öz qapım. Belə!
Hələ də yozurlar düşmən məkrini...
Sən mənim üzümə bax gülə-gülə,
Unut bu "fəsil"dən çəkdiklərini.

Tarix unutmadı acı dərsləri:
– Baş vuran başından olu, bu yurdda.
Qaytardım tarixi həqiqətləri,
Sirrim gizlənbmiş, demə, "Boz qurd"da...

Buz bulaq, üzünü tutma o yana,
– Natəvan şeiridi sevincdən axır,
Əsgərim, bir dayan, getmə uzağa,
Ürəyi yaralı Vaqifdi, baxır.

Allah, bu zəngülə Xanın səsidir...
Demə, oxuyurmuş bir əsgər bala...
"Cəngi" bu torpağın salnaməsidir,
"Cəngi" çal,"Cəngi"ylə çatdım vüsala!

ŞEİRİ SƏNƏ YAZACAM

Daha şeiri sənə yazacam, ana,
Sənə tac qoyacam söz gülşənimdən.
Nə qədər giriblər sənin haqqına...
Vallah, utanıram şeirlərimdən.

Sənə sevdirdiyim o adamların
Gözləri olmadı məni görməyə...
Dilini "tapmadım" "xiridar"ların,
Ta məni göndərmə şeir deməyə...

Başını girləyir hər yerdə hərə,
Bilmirəm, deyirlər gedir oyunlar...
– Yenə cükküldəşir xoruzla fərə,
Hamıdan qabaqda gedir qoyunlar...

...Qədirsiz gözəllər durub önümdə...
Yoxdu bir cındırı; örtməyə üstün...
Şeir quldurları, qılınc əlində,
– Burda günü budu düzün, dürüstün...

YAD ADAM

Yenə bu şəhərə gəldi "yad adam",
Yenə bu şəhərin oynadı səbri.
Yenə bu şəhərə gəldi "od adam"...
Susub, qızınmağa qoymadı səbri.

Əlləri teylədi belədən-belə,
...Əlindən gələni bilən olmadı...
İlahi, rədd edir əl gülə-gülə...
...Gözünün yaşını silən olmadı...

Ən gözəl duyğular boynubükülü,
Alnını deşəni susdurub yenə.

O hələ daşıyır tale yükünü,
Sözü cilalayıb, "pusdurub "yenə...

...Sözün zirvəsində yıxılıb qalıb,
Sözünü daşıyır söz oğruları...
...Bəxtinə yenidən baxılıb, qalıb...
Şəllənir, tellənir "öz oğruları"...

...Hər şey xəbər aldı bəxtini bunun,
Əlinin duzuna şəkər qatırlar.
Yaman oynatdılar təxtini bunun...
– Gah göyə qaldırıb, gah da atırlar.

CEYLANIN XAHİŞİ İLƏ

Oxuya bilmirəm baxışlarını,
Bulanıb gəlmisən yad yuvalarda.
Elə paylamısan naxışlarını,
Bozarıb solmusan fəsli-baharda...

Əllərin yad gəlir... Telimə minnət.
Götür əhvalını, həmin ki deyil.
Elə sındırmısan... Bir ömür – zülmət.
...Qaytar ürəyimi, səninki deyil...

Qarışıb zamana getmisən belə,
Həvəsim qaımadı qayıtmağına.
Sən mənim sevgimdən itmisən belə,
Qayıt yarımğa, yarıtmağına.

Mənim üfükümdə görünmə daha,
Bir əski xatirə çağlayır orda.
Orda gedən yoxdu önə, sabaha.
...Kimsə bulud-bulud ağlayır orda.

MİNA RƏŞİDİN ŞEİRİNƏ

Mən qırılmış qanadımdan
Ağ çiçəklər düzəltdim,
Çox gördülər, onu da çox,
Çiçəkləri gizlətdim...

Hey töküldü ləçəkləri,
 Havası yox, suyu yox,
 Gizlədiyim çiçəklərçün
 Bircə "məhrəm" quyu yox...

Tanıdılar, tez tapdılar
 Qanadımı "tikməyə..."
 "Süslədilər" ürəyimi,
 Məni məhkum etməyə...

...Nə ürəyim, qanadım var,
 Bir cəsədəm, ümid yox...
 Nə iradım, inadım var,
 ...Yaşamaqımı...
 ...O qız yox....

MÜKAFAT VERMƏYİN

Nə olar, mükafat verməyin mənə,
 Mənə daş atanlar çaşıb qalmasın...
 Zülmü bir az da çox edin mənə,
 Haqqımı paylayın, kasıb qalmasın.

Yenə məhvərindən çıxdı sükutum,
 Dözmədi bəndənin oyunlarına.
 Haqqın arxasınca baxdı sükutum,
 Gül atıb dünyanın qoyunlarına...

Dayan, sükutuma daş atan adam,
 Mənin sükutuma dəymədi dünya...
 – "Haqqın tərəzisin" oynadan adam,
 Haqqa öz başını əymədi Dünya...

Sən sükut arzula, şarlatan adam,
 Mənim heç nəyimlə işin olmasın...
 Özünü yalanla yaşadan adam,
 Yeri get işinə, günün sovmasın....

◆ Ədəbi söhbətlər

Yaziya pozu yoxdur...

Əvvəlcə qapı azca aralandı, sonra bir əl dirsəyə qədər uzanıb içəri tərəfdən qapını tiqqılatdı, daha sonra gülərüz tanış bir sima kandarda peyda oldu və ərkyana bir tərzdə soruşdu:

“Gəlmək olar?”.

“Gəl, gəl, əlbəttə olar”.

Bu, gənc yazıçı: nasir, şair, tərcüməçi və jurnalist Xanım Aydın idi; bir gün əvvəl zəng vurub vədələşmişdi, müsahibə götürmək istəyirdi. Vaxtını da razılaşdırmışdı.

“Gəl, istədiyin yerdə keç otur” – dedim.

Qonağım qarşısında yerini rahatlayıb, əl çantasından mobil telefonunu çıxartdı, yandırılıb qarşımızda masanın üstünə qoydu və gümrah bir səslə soruşdu:

– Hə, nə deyirsiniz, başlayaq?”

– Hə dedim – ...amma nədən başlayaq? Və kim başlasın?”

Xanım Aydın: “Yəqin ki, mən...”

İNTİQAM QASIMZADƏ İLƏ XANIM AYDININ SÖHBƏTİ

XANIM AYDIN –...İntiqam müəllim, əgər sizin ədəbi aləmə gəlişinizi ilk məqalələrinizin mətbuatda çap olunması tarixindən hesablasaq, siz keçən əsrin 60-cı illərindən, daha doğrusu, 60-cı illərin sonundan bu mühitdəsiz. Özü də səhv eləmirəmsə, bir gündə, 1969-cu ilin 18 yanvarında mərkəzi mətbuatda iki məqaləniz dərc edilmişdi: “Doğmalar və yadlar” yazınızda o zaman artıq yaxşı tanınan gənc yazıçı Elçinin “Açıq pəncərə”, “SOS” povestləri haqqında mülahizələriniz və “Çəkilən zəhmətin əvəzi qaytarılır” resenziyanızda başqa bir tanınmış gənc yazıçı Anarın “Keçən ilin son gecəsi” pyesi əsasında Gənc Tamaşaçılar Teatrında oynanılan eyniadlı tamaşası ətrafında düşüncələriniz... Az sonra siz gənc şair Vaqif Səmədoğlunun (o zaman Vaqif Vəkilov idi) ədəbi mühitdə ciddi bir hadisə kimi qarşılanmış “Yoldan teleqram” şeirlər kitabı haqqında oxucuların diqqətini çəkmiş esseni yazdınız, sözlümün canı budur ki, İntiqam Qasımzadə ədəbi mühitin dünənində də olub, bugününə də var! Elə isə, zəhmət olmasa, deyə bilərsiniz, ədəbi mühitin dünəni və bugünü arasında fərq varmı? Varsa, nədə görürsüz bunu?

İNTİQAM QASIMZADƏ – İndi ədəbiyyatdan daha çox danışıqlar, nəinki yaradıcılıqla məşğul olurlar, əsər yazırlar. Danışığı, boş müzakirələr, ayrı-ayrı hörmətli şəxslərin hallandırılması baş alıb gedir, söz-söhbətə daha çox yer verilir, nəinki ədəbiyyatın özünə. Yazıçının əsərlərini yox, özünü müzakirə edirlər. Ədəbiyyatın əvvəlki və indiki dövrlərini müqayisə etmək istəsək, qərribə bir mənzərə ilə üzləşərik. Mən 1960-cı illərdən üzə bu yanarı götürürəm. 1960-cı illər ədəbiyyatın elə mərhələsidir ki, o, bugünün ədəbiyyatına birbaşa işıq salır. Düzdür, bizim ədəbiyyatımızın əsas kökü də, söykənəcək yeri də klassik ədəbiyyatımızdır, amma o, çox uzaqdır.

Biz müasir, bugünün ədəbiyyatından danışırsaq, o, daha çox, 1960-cı illər ədəbiyyatına söykənir. Ümumiyyətlə, deyim ki, həmin illər təkcə Azərbaycanda, SSRİ-də deyil, bütün dünyada çox əhəmiyyətli bir mərhələdir. O vaxt biz bu barədə heç düşünmürdük. Çünki sovet məkanından kənarda baş verənlərdən bir o qədər də məlumatlı deyildik. O dövr bütün dünya ədəbiyyatı və incəsənətində parlaq bir mərhələ olub. Sanki geokosmik bir hadisə baş veribmiş. Elə bir hadisə ki, eyni zaman kəsiyində Yer kürəsinin hər yerinə, bütün qitələrinə təsir göstərüb. Nəticədə, müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarında, təkcə ədəbiyyatlarında yox, o cümlədən də incəsənətlərinin bütün sahələ-

rində: musiqidə, təsviri sənətdə, kinoda, teatrda heyratamiz bir canlanma baş verib, insanların diqqətini həmişə olduğundan daha artıq özünə cəlb edib. Xüsusən də bütün dünyada oxucuları öz təsiri altına almışdı. Ədəbiyyat bütün dünyanı əhatəsinə alıb. O dövrdə saysız-hesabsız gözəl əsərlər yazılıb; dünya üzrə, o cümlədən də Azərbaycanda. Azərbaycan ədəbiyyatının bir çox parlaq nümunələri məhz bu dövrdə işıq üzü görüb.

Maraqlıdır ki, nəinki həmin dövrdə ədəbiyyata gələnələr, hətta onlardan əvvəlki nəsillərin nümayəndələri də o illərdə daha kamil, diqqəti daha artıq çəkən, oxucunu düşündürən əsərlər yazıblar. Ədəbi prosesdə yenilənmə gedib sanki. Bunu da deyim ki, bu özünü təkcə prozada deyil, poeziyada da göstərib. 50-ci illərin sonlarından müasir yenilənmə, dəyişiklik həm üslub-forma axtarışlarında, həm də məzmununda diqqəti cəlb edirdi. Anar, Yusif Səmədoğlu, Sabir Əhmədov, Elçin, İsi Məlikzadə, Fərman Kərimzadə, Maq-sud İbrahimbəyov, Rüstəm İbrahimbəyov və başqaları nəsrə, Vaqif Səmədoğlu, İsa İsmayilzadə, Ələkbər Salahzadə, Musa Yaqub, Camal Yusifzadə, daha sonralar bu cərgəyə qoşulan Vaqif Cəbrayilzadə və başqaları şeirdə həmin dövrün yetirmələridir. İnkişaf sürətlə gedirdi. Sanki göyə bir daş atılmışdı, o daş Yer kürəsinin cazibəsindən çıxmışdı və get-gedə sürətini artırır.

Bu proses bizdə 1990-cı illərə qədər davam etdi. 1987-88-ci illərdə başlayan, 1990-cı illərin əvvəllərində davam edən meydan hadisələri, milli azadlıq hərəkatı, Birinci Qarabağ müharibəsi, torpaqlarımızın işğalı kimi hadisələr ədəbiyyatda bir durğunluğa səbəb oldu. Sanki ədəbiyyat birdən-birə çökdü. Halbuki, dediyim kimi, ona qədər ədəbiyyat sürətlə inkişaf edirdi. Amma bu durğunluğun özündə də gələcək intibahın enerjisi sıxılmış vəziyyətdə öz sıçrayışını gözləyirdi. Ədəbiyyat dövrün siyasi, iqtisadi, ictimai problemlərinin doğru-düzgün mənzərəsini vermək üçün yollar axtarırdı. Çevriliş baş vermişdi – şüurlarda çevriliş idi bu. Həmin bu çevriliş indiyə qədər davam edir. Yəni getdikcə təkmilləşir, cilalanma prosesi gedir. Ədəbiyyat istər məzmun, istərsə də forma baxımından kamilləşir. Əsərlərin qayələri getdikcə daha qabarıq şəkildə oxunur. 1990-larda bu xüsusiyyətlər itirilmişdi. Çünki o zaman, elə bil, üzə bilməyən adamları atmışdılar dənizə, hərə özü bildiyi kimi çabalayırdı, batmamağa, üzə çıxmağa çalışırdı. Yəni ədəbiyyatda hərə özü bildiyi kimi nəşə yaratmağa, yaşadığımız mürəkkəb dövrün mahiyyətindən baş açmağa çalışırdı. İndi isə düzənlənmə dövrü başlayıb; ədəbi prosesdə gələcək ciddi, böyük ərəfəsi görünür.

O ki qaldı müqayisəyə... Bəzən deyirlər, ədəbiyyatda geriləmə var, bəzən də deyirlər, indi səviyyə xeyli yüksəkdir. Bu, həmişə belə olub. Həmişə ədəbiyyat iki cinaha ayrılıb. Əks qütblərdə dayananlar bir-birini bəyənməyiblər. Amma bir şey də var ki, indi gündəlik həyatda, cəmiyyətdə gedən proseslər insanların beynini o qədər məşğul edir ki, dediyim kimi, onlar

ədəbiyyatdan daha çox danışır, nəinki yazırlar. Dedi-qodu həddindən artıq çoxdur. Ədəbiyyat necə olmalıdır, poeziya nədir, hansı poeziya daha yüksəkdir, dünyəvidir, ədəbi tənqid nədir və s. kimi suallar adamları daha çox düşündürür. Bundan başqa, son vaxtlar yazıcıları sıraya düzülər; kim şairlər arasında birincidir, kim ikinci, kim axırıncı... Eyni prosesi nasirlərə qarşı münasibətdə də görürük. Birinci kimdir, üçüncü kimdir və s. Dəhşətdir. Gərək hərə başını aşağı salıb, öz işi ilə məşğul ola.

X.A. – *İntiqam müəllim, bütün dövrlərdə sənətdə dəb deyilən bir anlayış da olur. Ədəbiyyatda indi nə dəbdədir?*

İ.Q. – İndi ədəbiyyatda “mən roman yazıram” demək dəbdədir. Mənim bu sözümdən inciyənlər də olacaq, amma nahaq. Bu gün roman yazmaq meyində mən dəblə ayaqlaşmaq, şöhrət qazanmaq, “mən romançıyam” deyib sinəsinə vurmaq istəyi görürəm. Və bunu da xüsusi vurğulamaq istəyirəm ki, indi daha çox “roman yazıram” deyən görürəm, nəinki ortada doğrudan da, sözün əsl mənasında kamil bir roman...

X.A. – *Özü də, yəqin ki, fikir vermisiz, tarixi roman yazmaq cəhdləri daha çoxdur.*

İ.Q. – Haqlısan, tarixi romana meyil daha güclüdür. Amma bu romanlar bütün dünyada qəbul olunmuş tarixi romanlar səpkisində deyil. Bu, bir növ, tarixə qeyri-ciddi yanaşma səviyyəsində, diletant səviyyəsində olan tarixi romanlardır. Onlarda müəyyən qədər tarix var, amma roman yoxdur. Ciddi tarixi roman yazmaq çox böyük və ağır bir işdir. Bu işə girişən bizim bir çox nasirlərimiz o zəhmətə qatlaşmaq istəmirlər. Onlar çoxlarının bildiyi hər hansısa tarixi mərhələni və ya tarixi şəxsiyyəti götürür, hamıya məlum üç-dörd fakta söykənərək nə isə yazırlar. Yəni kitabxana, arxiv qapısı açmadan, yazdığı mövzunun dərinliklərini araşdırmadan, oradan-buradan eşitdiklərindən, hamının dillər əzbəri olan materiallardan istifadə etməklə roman yazırlar. Yazıçı tarixi romanda hətta tarixçilərin belə, nüfuz edə bilmədiyi nöqtələrə, gizlinlərə nüfuz edə bilməlidir. Adam onları oxuyanda çaşıb qalır: bu nə əsərdir? Bu hansı dildir? Bu nə həyat tərzidir? Məgər birçə tarixi şəxsiyyətlərin adlarını yazmaqla iş bitir? Yazıçı ixtiyarında olan bütün vasitələrlə təsvirlərin, obrazların dili, qələmə aldığı məişət səhnələri, mətbəx detallarına qədər oxucusunu tarixi keçmişə apara bilməlidir. Məsələn, İlqar Fəhmi kimi. İlqar Fəhminin “Qarğa yuvası” romanını oxuyanda heyran etdim. Keçmişin interyerini, əşyaları, ab-havanı o qədər dəqiq və gözəl təsvir edib ki, hər şey ən xırda detalına qədər gözümün önündə canlanırdı. Üstəlik, tarixi roman yazanlar bilməlidirlər ki, belə əsərlərdə obrazlar qətiyyənlə müasir dildə danışa bilməz. Onlar söz ehtiyatımızın arxaik, həmin əsrə məxsus sözləri ilə o dövrün ab-havasını yaratmağı bacarmalıdırlar. İndiki əsərlərin çoxunda

vəziyyət təxminən belədir: Məsələn, şah vəziri yanına çağırır, ona tapşırıq verir, vəzir də cavabında “problem deyil” deyir. “Problem deyil” ifadəsinin, dünən yox srağagün dilimizə keçmiş bu parazit söz birləşməsinin axı tarixi romanda nə işi var?

X.A. – *Haqlısız, tarixi romanlar qarşısında qoyduğunuz bu tələblərə etiraz etmək çətindir. İntiqam müəllim, siz çap etdiyiniz əsərləri də, etmədiklərinizi də oxumalı olursunuz. Yəni siz real ədəbi prosesin içindəsiniz. Ona görə deyə bilərsinizmi bu günün ədəbiyyatında nə çatmır?*

İ.Q. – Çalışaram, amma, Xanım, insafın olsun da, bayaqdan söhbət edirik, boğazım quruyub, samovar da o küncdə cızıldayır. Qonaq da olsan, bəlkə durub adama bir stəkan çay süzəsən, boğazımızı yaşlayaq, sonra baxaq görək bu günün ədəbiyyatında nə çatmır...

Həəə... Bu günün ədəbiyyatında əvvəla yaradıcılıq işinə ciddi münasibət, həyatın, yaşadığımız günlərin real mənzərəsi, problemləri, son 35 ildə müstəqillik əldə etdiyimizdən sonra dəyişmiş, heç şübhəsiz, yeni qayğılarla yaşayan müasir insanın obrazı çatışmır.

Bəzən görürsən ki, adamın istedadı var, amma zəhmət çəkmək istəmir. Bax, ən pisi budur. Bizim əvvəlki dövr yazıçılarımız yazı işinə çox ciddi yanaşırdılar. Yazdıqları mətni heç vaxt dərhal çapa vermirdilər. Məsələn, Sabir Əhmədli, onunla bu barədə söhbətimiz olub – yeni yazdığı romanı, povesti, əsəri tamamladıqdan təxminən bir il sonra “Azərbaycan” və ya “Ulduz” jurnalına təqdim edərmiş. Çünki əsərin ilk variantından keçən bir ildə dəfələrlə ona qayıdar baxar, üstündə işləyərmiş. Amma indi əksər yazıçılarımız yazdığıнын nöqtəsini qoyan kimi çapına tələsirlər.

X.A. – *Yəqin kəm-kəsiri də redaktora saxlayırlar; redaktor var da – o düzəldər...*

İ.Q. – Sən lağ eləyirsən, amma elə düşünənlər də var; uzun illərin təcrübəsindən deyirəm bunu... Hətta zarafata salıb “dır-barına” özün baxarsan də, artıq görünən bir şey olsa; boynunu vur getsin.

X.A. – *İntiqam müəllim, ədəbiyyat adamlarını, elə oxucuları da daim “ədəbi tənqid lazımdır?” sualı çox düşündürür. Siz necə bilirsiniz, lazımdır, ya yox?*

İ.Q. – Məncə lazımdır, bir halda ki, pis-yaxşı – var, deməli, ehtiyac olub ki, yaranıb; ədəbi tənqid ədəbi-bədii yaradıcılığın bir növüdür; ona belə yanaşmaq lazımdır.

Əvvəla, bundan başlayaq ki, ədəbi tənqid kimisə tənqid etmək, təhqir etmək və ya yazıçıya necə yazmağı, sənətkarlığın sirlərini öyrənmək üçün deyil. Ədəbi tənqid təhlildir, polemikadır. O, ədəbiyyat haqqında ciddi söhbətdir. Yəni yazılmış ədəbiyyatın sağlam təhlil əsasında müzakirəsidir. Belə baxanda, bu gün çoxu özünü tənqidçi adlandırır. Amma tam ciddi deyə bilərəm ki, indi bizdə cəmi üç-dörd peşəkar tənqidçi var – vəssalam.

X.A. – “Azərbaycan” jurnalında oxucular mütəmadi olaraq dünya ədəbiyyatından ən maraqlı seçmə əsərlərlə də tanış ola bilirlər. Nəşriyyatlar da bu müstəqillik dövründə xeyli tərcümə kitabları nəşr ediblər. Kəmiyyət sarıdan hər şey qaydasındadır, ən yüksək səviyyədədir. Poliqrafik cəhətdən də... Amma təəssüf ki, keyfiyyət baxımından bunu deyə bilmərik. Tərcümə ədəbiyyatı ilə bağlı ciddi narazılıqların olduğunu eşidirik. Siz bir peşəkar tərcüməçi kimi tərcümələrin səviyyəsi barədə nə deyə bilərsiniz?

İ.Q. – Tərcümə ədəbiyyatı ilə bağlı müxtəlif fikirlər gəzir. Son zamanlarda tərcümə ilə məşğul olanların sayı xeyli artıb. 1980-90-cı illərdən sonra insanlarda xarici dilləri öyrənməyə meyil də artıb. Amma məsələ burasındadır ki, hər dil bilən adam bədii tərcümə ilə məşğul ola bilməz. Çünki bunun üçün dil bilgisi ilə yanaşı, yazıçı istedadı da olmalıdır. Müasir gənclər bizim dövrümüzədən fərqli olaraq dünya ədəbiyyatında gedən prosesləri rahatca izləyə bilirlər. Çünki internet dövrüdür. Hər şey əlçatandır. Bundan başqa, senzura da yoxdur. Bizim dövrdəki kimi tərcüməsinə, çapına qadağa qoyulan yazıçılar da, əsərlər də yoxdur. Di gəl ki, keyfiyyət də yoxdur. Bunun səbəblərindən biri qiymətlərin çox aşağı olmasıdır. Mən qiymətlər deyəndə qonorarı nəzərdə tuturam. Bilirsiniz, tərcümə çox zəhmət tələb edən, əziyyətli bir işdir. Bu zəhmətin müqabilində verilən pul aşağı olanda vəziyyət, bax, bu yerə gəlir. O zəhmətin qarşısında verilən qonorar heç nədir. İnsan o məbləğə ancaq ədəbiyyata olan sevgisinə görə yaxşı mətn ortaya qoya bilər. Çünki bu məbləğ az qala pulsuz işləmək kimi bir şeydir.

X.A. – Amma, bununla belə, işləyənlər var. Özünü də yaxşı tərcüməçilərimiz də var.

İ.Q. – Var, əlbəttə, var. Xüsusən rus dilindən dilimizə çevirən, tərcüməçilər arasında bir də fars dilindən... bu da görünür. Ənənə ilə bağlıdır. Bizdə uzun illər əsasən rus dilindən tərcümələr olunardı. Başqa dillərdə yazılmış əsərlər də əsasən onların rus dilinə olunmuş tərcümələrindən tərcümə edilirdi. İndi, maşallah, dünyanın demək olar ki, əksər dillərindən tərcüməçilərimiz var; Xüsusən, ingilis, alman, fransız, ispan dillərindən.

Amma onu da deyim ki, heç bir tərcüməçi heç vaxt tərcüməsində orijinalın dillə bağlı incəliklərini eynilə, olduğu kimi saxlaya bilməz. Orijinala ancaq yaxınlaşmaq olar. Və tərcüməçi nə qədər çox yaxınlaşa bilirsə, bir o qədər peşəkardır. İndiki tərcümələrin – hamısı deməyim, – amma çoxu, görürsən ki, nəinki orijinal mətnə yaxınlaşmır, az qala, heç onun yanından da keçmir. İnternet üzərindən olan tərcümə proqramları da bu sahəyə ciddi ziyan vurur. Proqramla tərcümə olunmuş mətn heç vaxt sözün əsl mənasında bədii mətn ola bilməz!

Adətən, ədəbiyyatla bağlı müsahibələr tərcümə ədəbiyyatı haqqında söhbətlə yekunlaşır. Mən belə başa düşürəm ki, indi biz də səninlə söhbətimizin sonuna çatmışıq.

X.A. – Yox, İntiqam müəllim, çox üzr istəyirəm, bir halda ki vaxt tapdız, görüşdük və söhbətimiz də məncə alınır, fürsətdən istifadə edib sizinçün də, mənimçün də doğma olan kino sənətinin bugünkü durumu haqqında da fikirlərinizi bilmək üçün bir neçə sual verərdim sizə.

Siz çox gənc yaşınızda kino sənətinə gəlmisiz. “Şərikli çörək”, “Yeddi oğul istərəm”, “Nəsimi”, “Qatır Məmməd”, “Qarlı aşırım”, “Gün keçdi” və s. kimi Azərbaycan kinosu tarixinə düşmüş məşhur filmlərin redaktoru olmusunuz. Özünüz də 20-dən artıq filmin ssenari müəllifisiniz. Yəni kinoda adı olan adamsınız. Bu gün kinomuzda nə çatmır?

İ.Q. – Deyirsiniz ki, mən kinoda adı olan adamam. Mən bunu qəbul etmirəm. Yox, mən kinoda tək adı yox, canı, ruhu olan adamam. Kino mənim üçün çox doğmadır. İllərdən bəridir ki, ədəbiyyatın, yoxsa kinonun mənə daha əziz olduğunu ayırd edə bilmirəm. Bəlkə də, kinostudiyada işlədiyim vaxt yaşadığım hansısa xoş günlərə, o günlərin unudulmaz xoş xatirələrinə görə kino daha yaxındır mənə. Qaynar gənclik eşqi ilə işlədiyim, sevgimi, ruhumu qoyduğum əsərlər idi onlar.

Kinostudiyada Tofiq Tağızadə, Şamil Mahmudbəyov, Arif Babayev, Eldar Quliyev, Oqtay Mirqasımov, Həsən Məmmədov, Həsənağa Turabov, Rasim İsmayılov və başqaları ilə bir yerdə işləmişəm. 1960-70-ci illər – mənim kinostudiyada işlədiyim illər – Azərbaycan kinosunun intibah mərhələsi idi. Mən buna kinomuzun “qızıl dövrü” də deyirəm. “Bir cənub şəhərində” filmi ilə başlayıb, “Bizim Cəbiş müəllim”, “Dəli Kür”, “Şərikli çörək”, “Uşaqlığın son gecəsi”, “Yeddi oğul istərəm”, “Babək”, “Nəsimi” və s. kimi adları Azərbaycan kinosu tarixinə həkk olunmuş filmlər məhz həmin dövrdə çəkilib.

X.A. – Bəs indi niyə belə gözəl filmlər çəkilmir?

İ.Q. – Mən bir yaxşı aşpaza keyfiyyətsiz, ucuz ərzaq verim və deyim ki, bundan yaxşı bir plov dəmlə. Mümkün deyil axı. Bax, film də belədir. Yaxşı film çəkmək üçün əvvəla çox yaxşı maliyyə lazımdır; sonra da yüksək peşəkarlıqla yazılmış ssenari. Yaxşı pul ona görə lazımdır ki, gələcək filmə yaxşı rejissor, yaxşı ssenarist, yaxşı aktyor cəlb etmək mümkün olsun. İnanın mənə, az pulla kino çəkmək olmaz. Bu, mümkün deyil. Bəzən müqayisə edirlər Avropa ilə, ABŞ ilə. Axı oralarda kino artıq böyük bir sənaye kimi oturub, filmlərə pul qoyulur, pul götürülür. Orada böyük bir alıcı, istehlakçı bazarı var. Orada istehsal edən də var, istehlak edən də. Bizdə isə bu sənaye yoxdur. Götürək elə Türkiyəni. Orada bir aktyora baş rolun ifaçısına görə verilən pula bizdə bir film çəkilir. Fərqi görürsüz? Müqayisə etmək belə, gülməlidir.

X.A. – İntiqam müəllim, siz xalq arasında çox sevilən “Pıspısa xanım və Siçan bəy” cizgi filminin ssenari müəllifisiniz. Film 1974-cü ildə çəkilib. Üstündən 50 il keçib. Hələ də sevilir. Bəs bu gün cizgi filmləri sənayesində vəziyyət necədir? O cür yaddaqalan filmlər, personajlar niyə yoxdur?

İ.Q. – Yaxşı cizgi filmi üçün də yaxşı pul lazımdır. Amma bundan da əvvəl abstrakt təfəkkür, xüsusi düşüncə tələb olunur. Bu işlə məşğul olan adamların beyni fərqli köklənir, ancaq cizgi ilə yaradılmış obrazları düşünürlər. Belələri bizdə də var, amma azdır. Mən deməzdim ki, son illərdə heç nə çəkilmir. Çəkilir. Müəyyən cəhdlər var. Amma çatışmazlıqlar da az deyil. Ümid edirəm ki, bu sahəyə normal pul ayrılacaq və cizgi filmləri sənayemiz də inkişaf edəcək.

X.A. – İncəsənətin, ədəbiyyatın bir çox sahələrində şəxsi iziniz var. Bəs fəaliyyətinizi fərqli bir sahəyə bağlamadığınıza görə peşmanlıq hissiniz olubmu?

İ.Q. – Yox, peşmanlıq deməzdim mən buna. Amma ürəyim ta uşaqlıqdan incəsənətin başqa bir sahəsinə meyilli olub; musiqiyə, amma əfsus... Bilirsiz yəqin, mən Şuşada doğulmuşam, ondandır, amma musiqi təhsilim yoxdur. Oxumağı çox sevirəm; deyirlər, səsin də pis deyil. Dost məclislərində əhvalım yaxşı olanda bir də görürsən xahişsiz-filansız oxuyuram da. Hərdən öz-özümə valideynlərimin ünvanına deyirəm: «Niyə axı məni musiqi sahəsinə yönləndirməyiblər?».

Atalar deyib, yazıya pozu yoxdur: belə görünür ki, ədəbiyyat da mənim alın yazımdır.

◆ Poeziya

Şövkət ZƏRİN HOROVLU

VƏTƏN YAZILMAMIŞ ƏSƏRDİ HƏLƏ

Gedirsən, məni də apar, ey külək,
O yerləri bir də qoxuyum, gəlim.
Səməndər quşutək od xəyallıyam,
Sonuncu nəğməmi oxuyum, gəlim.

Qurtaran xatirə kimiyəm indi,
Tələs, bulud yaraq, dumandan keçək.
Dərin dəryaların, çayların üstdən,
Bir də həsrət adlı tufandan keçək.

Tapım məndən kəsən uşaqlığımı,
Ürəyini alım gülüşlərimlə.
Anamın qoynunda səhəri açıb,
Əllərin oxşayım öpüşlərimlə.

Məni də özünlə dağlara apar,
Vüqarına baxsın bir an gözlərim.
Xırda bir daşı da mənə vətəndi,
Önündə baş əyim, çöksün dizlərim.

Gözümə çəkilsin yurd naxış-naxış,
Bu da bir cür qismət, qədərdi belə.
Şərəfinə neçə dastan bağlasaq,
Vətən yazılmamış əsərdi hələ.

ÖLÜMÜN ÖZÜ ÖLƏYDİ

*12-13 sentyabrda (2022-ci il) erməni-
faşist təxribatı nəticəsində yenə şəhid
verdik.*

Hüzn içindədir yurdun hər yanı,
Payız sükututək sanki lal olub.
Sinəmi göynədir bayatı-ağı,
Bu gün varlığım da bir sual olub.

Şəhidlik də qəfil təzələnərmiş,
Fələyin bizə qurtarmır qəsdı.
Verilən dərdin də bir həddi olar,
Tanrım, çəkənə ver, ta bizə bəsdı!

Göyləri ağladır şəhid anası,
Hər yan qan rəngində dəyir gözümə.
Təbim xəcalətdən bükülü qalıb,
Qələm yaş bağlayıb, baxmır sözümə.

Şəhid oğlu şəhid, türk oğlu türkün,
Düşdüyün o torpaq Vətəndi sənə.
Neçə şeir yazam, dastan bağlayam,
Yenə azlıq edər türk qeyrətinə.

Ölüm son hədd deyil, əbədiyyətdir,
Sizlərdə Mübariz, Polad ruhu var.
Dillərinde torpaq, Allahu-Əkbər,
Şəhid zirvəsinə qalxan oğullar.

Təzə kirmişdi xalqın göz yaşı,
Nələrdən keçmişik, Tanrı biləydi.
Özü vətən olan bu igidlərə
Qıyanda, ölümün özü öləydi.

KÖNLÜMƏ YATMIR

Mən tənhayam, sən də təksən, İlahi,
Yaxın gəl, bir gecə baş-başa qalaq.
Dörd yanım insandı, adam tapılmır,
Sönük ürəklərdə bir şam yandıraq.

Bu gün bir misra da yaza bilmirəm,
Elə bil tilsimə düşüb duyğular.
İçində dustağam çərxi-zamanın,
Bircə pıçılına ehtiyacım var.

Sənə yol gəlirəm, yolun da uzaq,
Mən yorğun yolçuyam, sən taxtı uca.
Bir belə ağrını kimlə bölüşüm,
Gəl sənle dərdləşək barı doyunca.

Çölüm bəyazlıqdı, içim qaranlıq,
Zülmətləri yaran tək işıq sənsən.
Əzəldən hakimsən bu yerə-göyə,
Bir yarpaq göyərməz sən istəməsən.

Dünyamız qarışıb şeytan əlilə,
İmanın yeyənlər artıb, çoxalıb.
Unudub qiyamət gününü insan,
Şeytana uyublar, iman azalıb.

İşıq sal içimin qaranlığına,
Azmışam, özümü tapa bilmirəm.
Mənə sevgi göndər, təsəllim olsun,
Özün anlat, Tanrım, axı, mən kiməm?

Ruhumun dalınca uçuram hələ,
Qapını açmağa cürətim çatmır.
Al, apar canımı, sən verən candı,
Bu ömür heç mənim könlümə yatmır.

TƏKLƏNDİK

Biz bir cüt qağayı kimiydik,
Xəyallarımıza qoşulub uçardıq,

Qoşa qanadlarımızı lələk-lələk
 Dənizə,
 Suyə,
 Günəşə açardıq.
 Biz bir cüt qağayı kimiydik,
 İki damla su dimdiyimizdə,
 Dünyalarcan sevgi, sevinc ürəyimizdə
 Qalxardıq göylərin ənginliyinə,
 Gah da baş vurardıq suların dərinliyinə.
 Biz bir cüt qağayı kimiydik,
 Nəğmələr oxuyardıq sevgimizdən,
 Şərqimizi dalğalar alıb qaçardı əlimizdən.
 Sevgi qoxuyardı
 Sahildən,
 Havadan,
 Dənizdən.
 Biz bir cüt qağayı kimiydik,
 Kim qıydı qanadlarımıza.
 Kim qarğıdı azadlığımıza?
 Tək qanadıyla quş da uca bilməz,
 Buludları yarıb keçə bilməz.
 Göylərdən sevgi,
 Günəşdən işıq içə bilməz.
 «Sevmək iki adamlıq,
 Ölüm tək adamlıqdı» – deyirlər,
 Biz bir cüt qağayı kimiydik,
 Təkləndik.

SƏNİ GƏTİRMİR

Həyat yoldaşımın anım günündə

Bir ömür yaşadığ nəfəs-nəfəsə,
 Nə az, nə acazıq – əlli iki il.
 İndi daş ömrünə, şəkil ömrünə
 Sən gedəndən bəri keşikçiyəm, bil.

Gecənin yuxusun gözündən salıb
 Bir-bir vərəqlədim
 Ötən günləri,

Ahımın tüstüsü çıxdı başımdan,
 Göynədi qəlbimin
 Xatirə yeri.
 Yadındamı, bir vaxt sən qara saçlı,
 Mən uzun hörüklü havalı bir qız.
 Sahili tutardı gülüşlərimiz
 Elə bil dünyada
 Biz vardıq yalnız.
 Küsüb-barışardıq yağış altında,
 Dəniz alqışlardı bu sevgimizi.
 Ləpələr yuyardı
 Umu-küsünü,
 Qorxutmazdı nə qış,
 Nə payız bizi.
 Payızın gəlişin sevmirəm daha,
 Bilirəm, həsrətlər gətirəcəkdi.
 Dolub dumanına,
 Bürünüb çənə,
 Yenə gözlərimdən
 hönkürəcəkdi.
 Sənli dünyamızı alıb aparan
 Bu payızı nədən gözləyirəm mən?
 Sənəmin altında
 Bir ocaq çatıb,
 Hər gün ürəyimi közləyirəm mən,
 Nədəndi, hər payız noyabr ayı,
 Lal olur mənimlə danışib-dinmir?
 Düşürəm payızın
 Ayaqlarına
 Bircə gün qaytarıb
 Səni gətirmir.

İŞIQ YOLU

Hərdən istəyirəm
 Mənə qalan bu azacıq ömrü götürüb uzaqlara,
 Lap insan ayağı dəyməyən
 Bir yerə qaçam,
 Yorulmuşam məni sıxan qaranlıqlardan,
 Özüm-özümə bəlkə bir işiq yolu açam.
 Gün-gündən qəbir-qəbir daralan

Bu şəhərin küçələrində veyillənən xatirələri,
 Nə də, ayaqlarım döyəcələyən
 Dalanları, səkiləri görəm.
 Bahar yağışının arasından boylanan,
 Üzü mənə tanış gələn o məsum qızcığazı da
 Görməyəm daha,
 Baharı saçlarına hörməyəm daha.
 Hər gecə yuxularıma gələn bənövşənin
 Gülümsəməyi,
 Bulaqların həzinliyi də məni ovutmur,
 Qarşımda adı, ünvanı bəlli olmayan
 Bir işıq yolu durur.
 Ömür da darıxır, dar gəlir əynimə,
 Uçmaq istəyirəm kahaların dərinliyində
 Babalarımın açdığı işıqgələmə,
 O işıq sənin ixtiyarındadır, Yaradan,
 Özün bir kərə yanıma düş, gəl ucalığından.
 İşığın qapılarını aç,
 Qurtar məni qaranlıqlardan.
 Çək apar ruhumun azad uçduğu göylərə,
 Heç kəs məni görməyə,
 Ünvanımı bilməyə,
 Qoy ömrümü yaşayım,
 Qaranlıqlara işıq-ışıq yağdıqca yağım,
 Ürəyimi boşaldım.

DUZ ÇEVİRİRƏM

Yelkənsiz gəmiyəm suyun üzündə,
 Özüm də bilmirəm nə üçün varam.
 Tilsiminə salıb ümidlərimi,
 Mən belə dünyayla ta barışmaram.

Kiçik bir zərrəydim göyün üzündə,
 Min cür yalanlardan, günahdan uzaq.
 Kürəyimə verdi dərd şələsini,
 Qərib bir yolçuya döndərdi nahaq.

Bir sevginin şirin dadından ayrı
 Gözümə həsrətin yaşını tökdü.
 Saçlarımın şövə qaralığına
 Vaxt-vədəsiz bəyaz qışını tökdü.

Dərdi üyütmədi dərd dəyirmanı,
 Yüku necə çəkim mənzil başına.
 Ömür də köhnəlib, yol da yorulub,
 Güvənmək də olmur ömür yaşına.

Elə bil sürgünəm qəm adasına,
 Ömrü əlçim-əlçim yelə verirəm.
 Özümlə bir kərə görüşüm – deyə,
 Hər günün başına duz çevirirəm.

DARIXMIŞAM

Yaman darıxmışam, elə tutqunam,
 Sözlərim süzülüb qələmdən düşür.
 Üstümə örtmüşəm qaranlıqları,
 Sənsizlikdə yenə yuxum üşüyür.

Ünvansız ünvana şeir yazıram,
 Alıb sahilinə küləklər atsın?
 Sən də sevgimizi qoş buludlara,
 Sevgi leysanında məni axıtsın.

Ulduzlar içində ulduzumu göz,
 Vida oxumasın uca göylərə.
 Bir gün ulduzların işıq selində
 Qayıt xatirələr kövrələn yerə.

Elə darıxmışam, ürək qəm çəkir,
 Qəmi qəmliyindən salmaq da olmur.
 Gecələr yuxuma gəlib dolursan,
 Səni yuxulardan almaq da olmur.

Sevgi çağlarımız uzaqda qaldı,
 Ümidə güvənmək, demə, yalanmış.
 İllər göz önündə ötür yel kimi,
 Ayrılıq ömürlük elə qalanmış.

SON OLMADI

Həmişə olduğu kimi,
 Bu gün də sübh namazına,
 Ruhumun qidası əzan səsinə
 Yuxudan qalxıram,
 Əllərim haqqa açılır, dualar oxuyuram,
 Şükür sənə, İlahi, şükür,
 Bu gün də son olmadı, sevinirəm.
 Canımdakı səksəkəni qovub
 Şükran oluram,
 Qələm dinc durmur yenə,
 Təkrar son məktub şeirimi yazıram,
 Bilmirəm kimə ünvanlayıram.
 Sanki uzaq bir adada,
 Ya elə çay qırağında, göl sahilində
 Təkəm, tənhayam,
 Baxışlarım kimi üzü donan
 Bir gölə daş atıram,
 Durna qatarı fikirlərimtək
 Dalğaların nizamını pozuram,
 Qəfil yuxudan ayılıram.
 Bir-birini itələyən,
 Sahilə tələsən qırçınlı dalğalardan
 Saman çöpündən yapışan kimi tutub
 Sahilə çıxıram,
 Şükürlər olsun sənə, Tanrım,
 Yenə son olmadı – yaşayıram.
 Bu da çatdığım sahil, bir kimsə yoxdur,
 İlahi, bir sənsən, bir də mən,
 Sənsən məni hifz eləyən.
 Yenə məni sevənlərin əllərində
 Qərənfillər qəhərlənmədi,
 Qızlarımın sinəsinə kirpik-kirpik yaş ələnmədi.
 Həyat eşqinin nəğmə-nəğmə səsinə,
 Ürəyin yaşamaq həvəsini eşidirəm,
 Bu gün də son olmadı, sevinirəm.

Mahmud ƏHMƏD

ŞƏHRİYAR ŞEİRİNİN ÖZ ZİRVƏSİ VAR

Yaşı bilinməyən qoca cahanın,
Şairi olmayan bir xalqı yoxdur.
Şimallı, Cənublu Azərbaycanın,
Cahanı dolaşan şairi çoxdur.
Ömründə xoş keçən bir an olmadı,
Sevinci ömürlük qəmə tutuldu.
Xaqani, Şirvani xaqan olmadı,
Yoxsullar şairi xalqani oldu.
Gün kimi parladı öz sənətilə,
Sözə şah zirvədən baxdı Nizami.
Dərisi soyulan şair Nəsimi
Yenə şəhidlərin zirvəsindədir.
Şeirimin səsi də bu günə kimi
Bütün insanlığın haqq səsindədir.
Pünhan xəbər bilib hər pünhan sirdən,
Hələ yetdiyinə yetən olmayıb.
Eşqdən söz açan min-min şairdən
Dahi Füzulini ötən olmayıb.
Vaqif fars dilində qələm çalmadı,
Xalqın öz ruhunu xalqa yetirdi.
Göyün mələyindən ilham almadı,
Yerin mələyini şeirə gətirdi.

Qısılib qalmadı zaman içində,
Can atdı qaldırsın xalqı ayağa;
Dalğası dağ yaran ümman içində
Sabir də bəzəndi qocaman dağa.
Min il də gəzəcək eli, obanı,
Müşfiq nəfəsi var, Səməd səsi var.
Dünyaya tanıdan Heydərbabanı
Şəhriyar şeirinin öz zirvəsi var.

SORUŞ

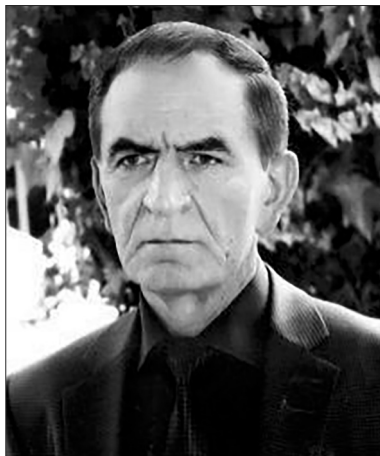
Niyə yanıqlıyam sənin əlindən,
Uzun hörüyündən, qara telindən,
Ağ camalından, incə belindən,
Məni eşqə salan üzündən soruş.

Qöncə dəhanından, bal dodağından,
Lalətək qızaran al yanağından,
Üzünə yaraşan qara xalından,
Məni eşqə salan gözündən soruş.

Ürəyə almağı, qəlbə yatmağı,
İncə dodaqlara şəkər qatmağı,
Duzlu sözlərinlə işvə satmağı
Könlümə ruh verən sözündən soruş.

Billur bulaqlardan inci düzməyi,
Loğman yaylaqlardan çiçək üzməyi,
Əsl aşıqlərdən eşqə dözməyi,
Yanmağa ocağın közündən soruş.

Məzahir HÜSEYNZADƏ

**MƏMMƏD ARAZIN
MİLYONÇULAR KÜÇƏSİNDƏ**

Pulun bir üzü də qızıl külçəsi,
Burda bir adamın milyon suçu var.
Gözün aydın olsun, “əmi”m küçəsi,
Sənin küçənin də milyonçusu var.

Həyat axardadır bir ayırı yöndə,
Sular kükrəyəndə məcrası azır.
Piyada, milyonçu heykəlinin də
Ağ atlı binalar başından basır.

Vərlilər evindən boylanır varın,
Parıltı alışır hər otağından.
Həbs üçün yol alan cinayətkarın,
Baxır pəncərəsi barmaqılığından.

Biri o birindən qalmır geridə,
Bir ev dikələndə biri ucalır.
Heyrət edənlərin heyrətləri də
Küçədən tərənəm, donuxub qalır.

Demişdim başından düşəcək papaq,
Sözümə baxmadı, o yenə baxdı.

Bu yerdə Kərəmi tutdu ağlamaq,
Ağladı, hayıf ki,
Göz yaşı yoxdu.

Daşını suvarıb şəhər bitirdi,
Xəzərin suyunda nə vardı, Bakı!
Milyonçu küçəsi olmasa idi,
Dilənçi şəhəri olardı Bakı.

Burda uşaqlara dərs keçmək üçün
Kasıb müəllimlər gəlir könülsüz.
Yaxşısı, pisi nə, bir-birdi seçim,
Məktəbi evinə gətirən yüz-yüz.

İstilər görmüşük boran qar idi,
Hərdən havalar da dönük çıxdılar.
Məmməd Araz adlı küçə var idi,
Acgözlər ona da şəriq çıxdılar.

Gedirəm, az gördüm, çoxu bilmədim,
“Bəlkə bu yerlərə bir də gəlmədim.”

QISA TƏRCÜMEYİ-HAL

Hərdən sakit-sakit düşmüşəm küyə,
Adi atmacadan çaşıb qalmışam.
Bir saman çöpündən yapışım deyə,
Üzə bilməmişəm, çabalamışam.

Geridə qalanı yavanlıq etdim,
İrəli getməyə nəvələr hünər.
Hərdən səhv elədim, cavanlıq etdim,
Hürə bilməyənlər arxamca hürər.

Çox fikir vermədim başa, əyinə,
Yağ kimi getmədi yağlı işim də.
Nəyimə gərəkdi axı, nəyimə,
Tutaq şöhrət gəlir 75-imdə.

Nə yaxşı ürəyi geniş olmuşam,
Yerim qalmayıbdı dərdi-sərimə.

Bir az uşaqlara pay-puş olmuşam,
Çoxunu saxladım nəvələrimə.

Ola bilməmişəm hər şeydən duyduq,
Tikantək baxmışam gül-çiçəyimə.
Həyatda enişim qalxışımdan çox,
Mən belə öyrəndim yelləncəyimdən.

YOLA VERMƏK

Tapan zaman pərvərişi
Bəzən sinəyə döyüllər.
İşə girənlər bu işi
Yola verəcəm deyillər.
Get-gəllərə düşür bəndə,
Nə işə düşmüşəm deyir.
Adamı yola verəndə,
Qayıdıb yola getməyir.
Cilvələnir göy üzündə,
Güzgüsü var hər bulağın.
Yola verməyin özü də
Bir növüdür aldatmağın.
Gecə gündüz ilə təndir,
Yola gedir xeyirlə şərlər.
Ağıllı yola gedəndir,
Dəlini yola verərlər.
Birnəfəsə yol döyənlər
Döngə dolayda əylənir.
Yola sala bilməyənlər
Yola verməyi öyrənir.

Şəmkir

Zemfira MƏHƏRRƏMLİ

Kişilik dərəsi

“Ötüb-keçənlər” silsiləsindən

◆ *Hekayə*

İndi xeyli uzaqlarda qalmış uşaqlığım Bakı bağlarında keçib. Elə ki havalar lazca isindi, Abşeron torpağının rəmzi olan üzüm tənəkləri, əncir, püstə ağacları tumurcuqlayıb yarpaqladı, ağ badam, gilənar çiçəkləri, açıq çəhrayı heyvagülü bağları bəzədi, ailəmiz köç barədə düşünərdi. Babamdan atama qalan kəhrəba qumlu, səfalı Vişnyovka bağımıza (bu ərazidə albalı ağacları çox olduğundan belə adlanırdı) hər yay yığışmaq sanki bizə verilən ən dəyərli hədiyyə idi. Sevincimizin həddi-hüdudu olmazdı, bizə dünyanı bağışlayırdılar. Günəşin qızdırdığı sapsarı qumların yalın ayağımızı yandırmasına da bənd olmazdıq. Qorabışirən isti quma səpələnib yetişən ağ şanıni, qara şanıni dərib səbətimize yığar, uşaq lovğalığı ilə “gör nə gözəl salxımlardır” deyib şeşələ-nərdik. Qonşu bağların uşaqlarıyla, qohum-əqrəbadakı yaşıdlarımızla hər görüş bizdən ötrü əsl toy-bayram idi. Hələ başına fırfıratək fırladığımız su quyusunu demirəm. İradə, Afət, Xeyrulla, Səriyyə, Ədilə, Elçinlə köhnə quyudan, evin qarşısındakı çarhovuzdan su daşıyar, böyüklərə köməyimizlə öyünərdik. Aidə, Gülarə, Həbibə və Almazla “Xan-vəzir”, “Beş daş” oynayır, udar, uduzardıq.

Xəzri küləyi döyən küləfrəngimiz yayın cırhacırında sərinləmək üçün əvəzsiz, ələ düşməyən yığcam bir məkan idi. Nə vaxtsa dəniz kənarından keçən elektrik qatarlarını, bir də yağışdan sonra görünən rəngarəng göyqurşağını sevimli çardağımızdan izləyərdik. Beləcə qaynayıb daşardı çardağımız. Bizim coşğun ruhumuz, həvəsimiztək.

Nə yazıq ki, o xoş çağlar indi bizdən uzaq düşüb, amma yaddan çıxmayıb. Ömrün əriş-argacında yol gəlsək də, səhvimiz, düzümüz həyat xəlbirində ələnsə də, həmişə əlçatmaz arzularla çırpınırdıq. İllər ötsə də, hafizəmdə ilişib qalmış həm ağırlı, həm də kövrək bir xatirəni heç unuda bilmirəm.

Bir gün anam üzünü mənə və bacıma tutub:

– Məktəbdə dərsləriniz başa çatıb, yay tətili başlayıb. Həftəsonu bağa köçəcəyik, – dedi.

Bu, son günlərin ən sevincli xəbəri idi. Elə həmin vaxtdan yır-yığışa başladım. Səkkiz yaşım olsa da, mənə çox iş tapşırır, “anamın köməkçisi” deyirdilər. Ən vacib əşyaları, həmçinin yorğan-döşəyi, yataq ağlarını, süfrə-dəsmalı... aynabəndin bir küncünə toplayıb iri bağlamalar düzəlttik. Ərzaq məhsullarını qutulara yığdıq. Bizi bağa aparacaq yük maşını danışılmışdı. İri, üstüörtülü maşın qarıda görünəndə əşyaları daşımağa başladım. Anam, heç nəyi unut-mayaq deyər, hər şeyə diqqətlə göz qoyurdu. Qaz və su xətlərinin kranlarını yoxlayır, otaqların qapı-pəncərəsini bağlayırdı. Birdən nəsə yadına düşdü, mənə yanına çağırıb:

– Qızım, Nəzakət, işə bir bax, xörək duzu almaq yadımızdan çıxıb, – dedi. Sonra isə güllü xələtinin cibindən bir manat çıxarıb:

– Həsən kişinin dükanından tezcə al, qayıt, ləngimək olmaz. Axşama düşməsək yaxşıdır.

Pulu anamdan alıb, elə ayağımdakı başmaqlarla həyətdən çıxdım. Az qala yürürdüm. Dükana az qalmış tində daş üstündə oturmuş məhəllə oğlanları boy-boya verib mənə tərəf yeriyərək:

– Hara gedirsən?– deyər kəkələndilər.

– Dükandan duz almalyam, – çəkinə-çəkinə dedim.

Yaşca daha böyük olan, boy-buxunlu Mahmudun acıqlı baxışlarıyla qarşılaşdım. O, uca səslə, sanki əmr edirmiş kimi:

– Əlindəki pulu mənə ver və geri qayıt, balaca! Qulaqlarını yaxşı aç, eşit, heç kəs bunu bilməyəcək, – deyib ovcumdakı manatı çəkib götürdü.

* * *

Gözləmədiyim bu qəfil təpkidən vücudum əsirdi. Gözü yaşlı evə döndüm. Anama nə deyəcəyimi bilmirdim. Arxa qapıdan sakitcə həyətdə girib, yorğan-döşək yükünün saxlandığı otağa keçdim. Bu köçəkəkdə dağınıq vəziyyətdə olan yükün dalında gizləniş divara söykəndim, adyala büründüm. Qorxu-ürkü nə yaman olurmuş! Keçirdiyim həyəcdən, ya nədən bilmirəm, mənə yuxu tutubmuş. Bir azdan həyətdəki səs-küyə, anamın qışqırığına ayıldım. Gizləndiyim yerdən çıxıb pəncərədən həyətdə boylandım. Milis (indiki polis) nəfəri həyətimizin tən ortasında dayanıb əl-qolunu ölçərək, sıraya düzdüyü məhəllə oğlanları ilə danışırdı. Anam isə bir an aram olmadan təkrar edirdi:

– Gözünüzü açın, mənə yaxşı baxın, ha! Cəzanızı özüm verərəm. Qızımın yerini deyin!

Çarəsiz qalıb ayaqlarımı güclə sürüyə-sürüyə pillələri enərək həyətdə düşdüm. Anam mənə görcək, bağına basıb:

– Hara yoxa çıxmısan, Nəzakət! Ay bala, bəs bilmirsən ki anan nigaran qalar?! Hər yeri axtardıq, səni “gördüm” deyən olmadı. Hətta küçədə-bayırda dolaşan bu uşaqlar da xəbərsizdilər...

Hər şeyi anama danışdım. Amma dedim ki, pulu itirdiyimə görə duz ala bilmədim. Bunları söyləyəndə yazıq, fağır görkəm almış Mahmuda baxdım. Büzüşüb kiçilmiş, pərt halda başını aşağı dikmişdi.

* * *

Sonralar düşündüm ki, köçmək, yaşadığın ünvanı dəyişmək insan ömründə silinməz izlər qoyur. Daha bir unudulmaz xatirəm yenə də köçlə bağlıdır. Bu dəfə biz bağa yox, Bakıdakı kənd evimizdən şəhərdə yenicə aldığımız mənzilə köçməliydik. Aylar, illər ötmüşdü, yetkinlik çağındaydım artıq. Bacımın da, mənim də bir nisgilimiz vardı: atamızı erkən itirmişdik. Anam daim haqqımızda düşünür, hərdən yana-yana deyirdi: “Kaş bir oğlum olaydı, qızlarımın arxa-dayağı olaydı.”

Yeni mənzilə köçən gün bu fikrin bir daha fərqindəydim. Həyat yoldaşını erkən itirmiş anaya, qardaşı olmayan bacılara köməyə gələn, yükümüzü şəhər evinə daşıyan kənd qonşumuzun uşaqlarına, cavanlara bizə əl tutduqlarına görə şükranlarımı çatdıranda tanış bir səs içimi titrətdi. Mahmud xeyli dəyişmiş, yaraşıqlı gənc olmuşdu. Bir an baxışlarımız toqquşdu. O, utancaq nəzərlərlə mənə baxıb:

– “Sağ ol” deməyə nə ehtiyac var?! – dedi. – Mən hələ on il əvvəl sənin ağıllı rəftarından çox şeyi, ən əsası isə, nəfsimə yiyəlik etməyi, dürüstlüyü öyrənmişdim, “balaca”. Qarşımdakı azyaşlı qızcıqazdan dərs almışdım. Kişilik dərslərini...

On iki yaşın sevinci

◆ Hekayə

– Ata, nə olar, az iç bu zəhrimarı! – Ayaq altında diyirlənən boş araq şüşələrinə nifrətlə baxan yeniyetmə oğlunun bu fəryadına heç əhəmiyyət vermədi, sanki bu sözləri ona yox, daşa-divara deyirdilər. Şişkin gözlərini güclə açıb oğluna və evin bir küncündəki çarpayıda yatan xəstə arvadına tərəf boyladı. Sərxoş ata hər şeyi qatı duman içində görürdü. Bu ailənin mizan-tərəzisi çoxdan pozulmuşdu. Evə kefli gələn kişi hər gecə yaratdığı qalmaqal, dava-dalaşla kiçik yaşlı oğlunu, yüksək qan təzyiqindən əziyyət çəkən arvadını, hətta qonşuları da boğaza yığmışdı. Heç bir nəsihəti, yalvarışı vecinə almırdı.

Oğlunun “ata, sabah mənim ad günüdür, istərdim ki, bizim də süfrəmizdə gözəl yeməklər olsun, sinif yoldaşlarımla bu günü qeyd edim” deməsi də heç nəyi dəyişməmişdi. Bu sözləri söyləyib evdən həmişəki kimi yarıac, yarıtox çıxan oğlan məhəllədə yaşadları ilə qarşılaşsa da, onlara bənd olmayıb yoluna davam etdi. Hara gedəcəyini heç özü də bilmirdi.

Başında qarışıq fikirlər dolaşırdı.

Əsən soyuq külək sanki iliyinə işləyirdi. Gödəkçəsinin yaxalığını qaldırdı, əllərini cibinə qoydu. Yenə də üşüyürdü. Parkın girəcəyində payız küləyinin sovurduğu xəzəl qalaqları qəribə bir gözəllik yaratmışdı. Ayaqlarını qızılı yarpaq topalarına çırparaq yeriyirdi. Gümüşü rəngli, parıltılı bir əşya ayağına toxundu. Xəzəllərə tərəf əyilib diqqətlə baxdı. Təptəzə Ayfon telefonu idi. Telefonu yerdən götürdü. Hətta sevindi də. Anı olaraq düşündü ki, “bu bahalı telefonu satsam, xeyli pulum olar, evimizə çoxlu ərzaq, anama dava-dərman və təzə paltar alaram. Axı, sabah həm də ad günüdür.” Elə bunları götür-qoy edirdi ki, əlindəki telefon zəng çaldı. Bu qəfil zəngdən yamanca diksindi. Telefonun ekranında bu sözlər yazılmışdı: “Anamın zəngi.” Telefonu itirən şəxsin anasının zəngləri isə bir an ara vermirdi. Övladından nigaran qalan ana cavab almaq üçün ısrarla zəng edirdi.

“Axı, telefonu aç bilmərəm, cavab versəm, telefonu mütləq qaytarmalı olacağam.” Birdən öz anasını xatırlayıb qeyri-iradi telefonu açdı və cavab verdi.

– Kimsiniz, qızımın telefonu niyə sizdədir? Neçə saatdır ki, qızımla danışa bilmirəm. Onun başından bir tük əskik olsa... – Ana qırıq-qırıq danışır, qəhər onu boğurdu.

– Qızınız barəsində heç nə bilmirəm. On dəqiqə öncə bu telefonu xəzəllərin arasından tapmışam.

– Bəs mənim qızım hanı? Siz özünüz indi hardasınız? Parkın sağındakı kiçik bağda? Nə olar, mənə qızımdan bir xəbər deyın... Deməli, o, haradan keçibsə, telefonunu orada itirib. Yəqin yaxın məsafədədir. Telefonu söndürməyin lütfən... İndi maşına minib gəlirəm.

Oğlancığaz ananın təlaş dolu səsini dinləyə-dinləyə sövq-təbii qızın axtarışına çıxmışdı. Qaş qaralır, parkdan əl-ayaq çəkilirdi. Kiçik bağda da sakitlik idi. Yamyaşıl, sıx çətirli ağacların arasındakı skamyada tənha bir qızın oturduğunu görünəcə, ona yaxınlaşdı. Gənc qızın bənizi qaçmışdı, solğun çöhrəsindən şiddətə məruz qaldığı duyulurdu. Ağ köynəyinin qolları cırılmış, pərişan saçları kürəyinə dağılmışdı.

Qıza yaxınlaşıb:

– Siz telefonunuzu itirmisiz? – deyər soruşdu.

Qız qəfil sualdan diksindi:

– Bunu hardan bildiniz?

– Sizin Ayfonu tapmışam. Alın, ananızla danışın.

Gözlənilməz təklifdən şaşıran qız ağılsınaraq anasına bunları nəql edirdi:

– İki nəfər üstümə şığıdı. Ətrafda kimsə gözə dəymirdi. Başıma-gözümə vurmağa başladılar. Məndən pulumu və telefonumu istəyirdilər. Lap vəhşiləmiş-

dilər. Yekəpər oğlan çantamı alıb qaçanda o birisi də onun dalınca yüyürdü. Mən cibimdə gizlədiyim telefonumu gücüm çatınca uzağa – xəzəl tökülmüş dar ciğirə tulladım. Düşündüm ki, sonra özüm tapıb sənə zəng edərəm, dalımca gələrsən. Nə illah etdimsə, gözümə dəymədi, heç cürə tapa bilmədim. Pulsuz evə necə qayıdaydım? Sonrası isə artıq sənə bəllidi... Kaş belə bir qardaşım olaydı, ana...

Ertəsi gün səhər sərxoş kişinin qapısı döyüldü. Başı bədəni üstündə güclə dayanan, gecəki kefliliyindən bir az ayılan kişi gözəl geyimli, şux qamətli bir xanımı kandarda görəndə təəccübünü gizlədə bilmədi. Qadın gətirdiyi hədiyyələri, pal-paltarı, ərzaq bağlamalarını və zərfin içinə qoyduğu pulu elə dəhlizdəki kiçik masanın üstünə düzüb:

– Çox tərbiyəli, ağıllı oğlunuz var, – dedi. – Onun yerinə başqası olsaydı, tapdığı bahalı telefonu heç qaytarmaq barədə düşünməzdi. Üstəlik o, hələ oğru-cibgirlərin əlindən qurtulmuş qızımı bu telefonla tapmaqda mənə kömək eləyib. Daha hansını deyim... Kaş mənim də belə bir fərasətli, zirək oğlum olaydı... Hədiyyələr onundur. Bu azyaşlı, saf ürəkli oğlanın yaxşılığını heç vaxt unutmarıq.

Oğlunun ünvanına birnəfəsə deyilən xoş sözləri, alqışı eşidən ata yerində donub qalmışdı. Dumanlı gözləri ilə bu çağırılmayan qonağa baxır, yaraşlıq, qədd-qamətli xanımın söylədiklərini dinləyirdi. Qonağın hüsur dolu səsi o qədər məlahətli idi ki! Evin bir küncündə, çarpayıda yatan xəstə ana yorğan-döşəkdən silkinib ayağa qalxmış, dəhlizə çıxmışdı.

Hekayəmizin azyaşlı qəhrəmanı isə gözə dəymirdi. O, dəhlizə açılan qapının arxasında dayanıb ötən günün olayları barədə düşünürdü. Qızına görə dünən sıxıntı keçirən ana ilə də görüşməliydi. O, irəli yeriyib qadınla köhnə tanışlar kimi salamlaşdı və onu içəri dəvət etdi:

– Təsadüfə baxın ki, bu gün mənim ad günümdü, on iki yaşım tamam olur. Gəlin, birlikdə qeyd edək!

◆ Yeni tərcümələr

Zedi SMİT

İngilis nasiri və esseistidir. 27.10.1975-ci ildə Londonda doğulub. 14 yaşında ikən Sadie ("Sedi" kimi oxunur) adını Zadi (Zedi) ilə əvəzləyib. Kembric Universitetindən "İngilis ədəbiyyatı" ixtisası üzrə məzun olub. Hələ tələbə ikən hekayələr yazmağa başlayıb, musiqili teatrda aktrisalıq edib, caz ifaçısı kimi özünə çörəkpulu qazanıb.

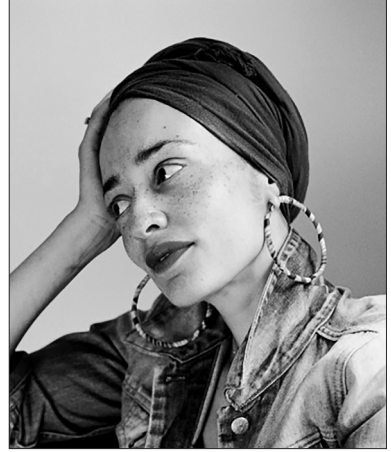
Hələ də ədəbiyyat, kino və çağdaş musiqi haqda esselər yazmaqla məşğuldur. Kembricdəki təhsilinin son ilində onun tamamladığı "Bəyaz dişlər" romanı 2000-ci ildə işıq üzü görüb və bir anda bestsellərə çevrilib. 2002-ci ildə həmin roman əsasında serial çəkilib. Sonralar müsahibələrindən birində Z.Smit bildirmişdi ki, ilk romanının bu dərəcədə, həm də beynəlxalq miqyasda geniş əks-səda doğurması, şöhrət qazanması onun yaradıcılıq böhranına yol açıb.

2002-ci ildə çap olunmuş ikinci romanı "Avtoqraf toplayan" satış uğurları qazansa da, tənqidçilər onu ilk romana nisbətən sərin qarşılayıblar.

Üçüncü romanı "Gözəlliyə dair" (2005) elə həmin il Buker ödülünün qısa siyahısına düşməklə yanaşı, Oranj və Somerset Moem mükafatlarına layiq görüldü. Yazıcının bunlardan başqa, "Marta və Həmvəl" (2005), "NW" (2012), "Kamboca səfiri" (2013) və "Svinq zamanı" (2016) adlı romanları da nəşr olunub.

Zedi Smit 2000-ci ildə Ceyms Tayt Blek və Kosta ödüllərinə, 2018-ci ildə isə Avstriyanın Avropa ədəbiyyatı üzrə dövlət mükafatına layiq görüldü.

Oxuculara təqdim olunan bu hekayədə dünyəşöhrətli üç dahinin – aktrisa Elizabet Teylorun (1932 - 2011), aktyor Marlon Brandonun (1924 - 2004) və pop-ulduz Maykl Ceksonun (1958 - 2009) bənzərsiz dostluq əlaqələrindən bəhs olunur.

Nyu-Yorkdan qaçış

Uzun müddət idi ki, o, özündən başqa heç kimə görə cavabdehlik daşı-mırdı. Özü və ya başqaları üçün gəzintilərin təşkili ilə yerli-dibli məşğul olmazdı. Ancaq indi üçlükdə Nyu-Yorkda toplaşmalarının səbəbkarı özüydü deyə, bu dəfə təşkilatçılıq da məhz onun boynuna düşməliydi. Hətta bunda nə isə xoş bir gərginlik də vardı – həyatında ilk dəfə hiss edəcəkdə ki, çarəsiz deyil, hətta doğma atası da onunla bağlı yanılırmış, çünki o, az-çox nələrsə qadir imiş.

Əvvəlcə Elizabetə zəng elədi.

Elizabet dedi:

– Mən əsl dəhşət hissənə qapılmışam.

Qısa zəng səsi eşidən Maykl dedi:

– Gözlə, qoy Marlonu da xəttə qoşum.

Elizabet uca səslə əlavə elədi:

– Bütün dünya-aləm ağılını itirib ey! Mən hətta öz gözlərimlə gördüklərimə də artıq inana bilmirəm!

Maykl dedi:

– Salam, Marlon.

Marlon soruşdu:

– Hə, noldu? Hansı planların var?

– Nə planlar, canım?! – deyə Elizabet ona çımxırdı. – Mən burada dəhşətə qapılmışam, bu isə durub hansısa planlardan danışırsınız!

Marlon mızıldandı:

– Bizlərdə hər şey normaldır, ona görə... – Onun səsi indi sanki çox uzaqlardan gəlirdi. – Bir çarə qılar, hər halda.

Marlonun televizorundan gələn səslər Mayklın qulağına dəydi. Dostu da onun baxdığı kanalı açmışdı, üstəlik, televizorunun ekranındakı görüntülər onun pəncərə şüşəsində də əks olunurdu. Bu isə ona qəribə bir ikiləşmə duyğusu aşılayırdı: sanki səhnədə dayandığın halda, eyni vaxtda sən özünü nəhəng bir ekranda da görürsən. Elizabet ilə Marlon Aptaunda yaşayırdılar. Adətən Maykl da oraları özünə məskən seçərdi, ancaq son beş gün ərzində onun ayağı Manhattanın 42-ci küçəsindən cənub tərəflərə heç dəyməmişdi. Ətrafındakı hər kəs – bacı-qardaşları da, bütün dostları da – Qərbi sahilində yaşayan Maykla xəbərdarlıq eləmişdi ki, Dauntaundan bacardıqca uzaq dursun. Ora – təhlükəli yerdir və həmişə də belə olub, odur ki, nəbələd olduğun yerə heç burnunu soxmasan yaxşıdır, eləcə otur öz “Karleyl”ində (Nyu-Yorkdakı dəbdəbəli bir otel – A.Y.). Medison-skver-qarden yaxınlığındakı helikopter meydançası hansısa səbəblərdən işləmirdi və qərara alınmışdı ki, o, elə Dauntaunda da məskunlaşsın: buradan həm səhnəyə səhnəyə yaxındır, həm də tıxaclı küçələrlə irəliləməyə gərək qalmır. İndi Maykl oturub cənubdakı səməyə baxarkən göy üzünün kül rəngi aldığı görürdü. Bozuntul bir bulud ona tərəf gəlirdi. Hə də, Los-Ancelesdə yaşayan birisi bu Dauntaunun necə dəhşətəməz yer olduğunu haradan biləydi axı?!

Elizabet dedi:

– Elə işlər var ki, onların öhdəsindən heç cür gələ bilmirsən. Mən indi dəhşət içindəyəm!

Təmkinini qoruyan və özündən arxayın davranmağa çalışan Maykl yaranmış duruma bir aydınlıq gətirməyə gərək duyduğu üçün dedi:

– Bütün uçuşlar yasaqlanıbmış. Çarter uçuşları da. Hətta ən nüfuzlu şəxslər üçün də.

Marlon heyrətləndi:

– İşə bax ha! Səncə, Vaynşteyn indi təyyarədə deyil ki? Səncə, Aysner də təyyarəsiz qalıb?

Elizabet söhbətə qoşuldu:

– Marlon, əgər bir təsadüf ucbatından unutmusansa, mühüm bir məqamı sənə xatırladım: mən də yəhudiyəm. Bəyəm mən indi təyyarədəyəm ki?! Səncə, mən hazırda təyyarədəyəm?!

Marlon zarıldadı:

– Yaxşı da, bəsdir görüm! Mən bunu nəzərdə tutmurdu axı!

– Lənət şeytana, bəs onda nəyi nəzərdə tuturdun sən?!

Maykl alt dodağını dişlədi. İş elə gətirmişdi ki, onun bu iki yaxın dostu ta əzəldən bəri yola getmirdilər və bir araya gəldikləri zaman da sırf anlaşmazlıqlar yaşanırdı: onları belə müşkül durumlardan çıxarmaqdan ötrü Maykl bu üç dostu bir-birinə bağlayan məqamları hər dəfə, həm də dönə-dönə xatırlatmalı olurdu, çünki o məqamlar, onun nəzərincə, danılmaz idi. Onları bir-birinə bağlayan məqamlar da məhz ortaq iztirabları idi, bunlar elə fərqli iztirablardı ki, yer üzündə tək-tük adam onlara qatlaşırdı və ya qatlaşmağı bacarırdı, halbuki bu dostların hər biri – Maykl da, Liza da, Marlon da – bənzər sınaqlardan öz nəsibini geninə-boluna almışdı.

Adətən Marlon deyirdi ki: “Bu işgəncələrə öz canıyla-ruhuyla qatlaşan yalnız birçə cavan tapılıb – onu da vaxtilə bir-birinə çarpaz şəkildə bərkidilən taxtaya mismarlayıbmişlər!”

Əgər indi Elizabet xəttin digər ucunda olmasaydı, o, “yəhudilər” sözünü də xüsusi şəkildə vurğulayacaqdı, ancaq Maykl indi sadəcə qarşılıqlı sevgi bağları barədə düşündüyündən – çünki son nəticədə bütün qalan şeylər ona tamamilə əhəmiyyətsiz görünürdü – Marlonun üstünə-üstünə getməyə sən deyən də gərək duymadı.

Odur ki:

– Mən Marlonun nə demək istədiyini tutdum... – desə də, Marlon onun sözünü ağzında qoydu:

– Sən vəziyyəti düşün! İndi sırf ona köklənmək lazımdır!

Maykl tövrünü pozmadan dedi:

– Biz buradan uçub, harayasa gedə bilmərik. Bunun niyə mümkün olmadığını isə heç cür anlaya bilmirəm. Belə deyirlər.

Elizabet:

– Mən əşyalarımı yığıram, – dedi və bunun ardınca dəstəkdə nə isə bahalı bir şeyin yerə düşüb, çilik-çilik olma səsi eşidildi. – Hətta özümlə nələrə götürəcəyimi bilməsəm belə, yenə də müəyyən tədarük görürəm.

Marlon təklif elədi:

– Gəlin, məntiqli fikir yürüdək. Biz maşın kiralaya bilərik. Həm də istənilən şirkətdən. Onların necə adlandığını indi dəqiq xatırlamıram... “Herts” deyildi ki? Hə, bu, onlardan biridir. Ancaq başqaları da var.

Elizabet yenə etirafa keçdi:

– Şəxsən mən tamamilə və mütləq mənada dəhşət içindəyəm.

Marlon ona çımxırdı:

– Bunu sən artıq demisən! Özünü ələ alsana!

Maykl:

– Mən maşın kirasıyla bağlı zəng edərəm. Burada heç telefonlar da fərli-başlı işləmir, – deyib, bloknotuna “Nihertsle” sözünü yazdı.

Elizabetin yır-yığışıyla bağlı söhbətə qayıdan Marlon dedi:

– Sən ən vacib şeyləri götür. Bu, sənin üçün transatlantik səyahət-zad deyil, bildin? Bu, sənin üçün Sankt-Moritsdə ahıl Dikin (Riçard Berton – dünya şöhrətli kinoaktyor və Elizabet Teylorun keçmiş əri – A.Y.) qoluna girərək qatıldığı o kübar ziyafətlərindən biri də deyil. Ən vacib, ehtiyacın olacaq şeyləri götür özünlə.

Mübahisələrdən zəndi-zəhləsi gedən Maykl əlavə elədi:

– Onda iri maşın kiralayım.

Mayklın bununla Marlonun ağır çəkisinə eyham elədiyini sezən Elizabet təkliflə əlüstü razılaşdı:

– Hə də, məcburən.

Marlon da bu istehzanı tutdu. Xətdə keçici sükut yarandı. Maykl o ara alt dodağını dişlədi. Əl güzgüsündə diqqət yetirincə, dodağının al qırmızı rəngə boyandığını gördü, ancaq sonra yadına düşdü ki, adətən dodağını məhz o rənglə tatuaj etdirir.

Marlon əsəbi, amma təmkinli danışmaq tərziylə dedi:

– Qulaq as mənə, Elizabet. – Bu yerdə tükləri duyduğu heyranlıqdan, həm də istər-istəməz biz-biz olan Maykl düşündü ki: “Hə də, oturmuş Marlonun xisləti, axır ki, özünü bürüzə verdi!” – O lənətə gəlmiş Kruppunu (“Krupp brilyantı” ilə işlənmiş çox bahalı üzüyə işarədir: Riçard Berton vaxtilə onu xanımı Elizabet Teylorə hədiyyə edibmiş – A.Y.) da indidən barmağına tax ki, hamiləliklə buralardan maneəsiz şəkildə rədd olub, gedə bilək!

Bunu deyib, o, xətdən ayrıldı.

Elizabet hönkürdü. Xətdə təkrar qısa siqnallar eşidildi.

– Bu zəngə cavab verməliyəm, – Maykl dedi.

Günortaya doğru Maykl həmişəki kimi qişafəsini dəyişdi və Herald-skverdəki yeraltı qarajda maşınına əyləşdi. 12:27 üçün o, “Karleyl”in girişinə yan almışdı artıq.

Səkidəki qatılma stulda oturan Marlon maşını görüb dedi:

– Əcəb də sürətliymiş! Bəzən sənin pərəstişkarların bütün gecəni belə maşınlarda, həm də qaldığın otelin önündə keçirirlər ki, bəlkə bircə kərə balkona çıxıb, onlara əl yelləyəsən.

Onun əynində elastik qumaşdan idman şalvarı və gen-bol Havay köynəyi vardı, başına isə balıqçı şlyapasına bənzər məzəli bir papaq qoymuşdu.

Maykl dedi:

– Çay sahili boyu uzanan sürət yoluyla gəldim. – Özünü tərifləmək niyyətiindən çox-çox uzaq idi, buna bir gərək duymasa da, istər-istəməz, səsində bir fəxarət sezilirdi.

Marlon dizlərinin üstündəki karton qutudan çizburger çıxartdı. Sonra baxışlarını təkrar maşına zillədi:

– Eşitdiyimə görə, sən maşını zır dəli kimi sürürmüşsən.

– Hə, sürətlə sürsəm də, özümə nəzarəti əsla itirmirəm. Buna görə sən heç narahat olma, Marlon. Söz verirəm ki, sizi buradan çıxaracağam.

Marlonu bu vəziyyətdə, yəni səkidə, əlindəki çizburgerlə görmək Maykla hədsiz kədərli gəldi. Son vaxtlar dostu görünməmiş dərəcədə kökəlmişdi və altındakı stul da onun ağırlığına güclə davam gətirirdi. Bütün bu mənzərə onu vahiməyə salırdı. Həm də Maykl dostunun ayaqyalın olduğunun məhz bu dəm fərqi vardı. Ondan xəbər aldı:

– Lizanı görməmişən?

Marlon suala sualla cavab verdi:

– Bunun markası nədir belə?

Maykl isə maşının markasını artıq unutmuşdu. Ön paneldəki qutudan çıxartdığı sənədə baxdı:

– “Toyota Kamri”dir. Onsuz da orada başqa bir marka qalmamışdı.

Az qaldı desin ki: “Arxa oturacağı gen model qalmamışdı”, ancaq tez də dilini saxladı.

Marlon dedi:

– Yaponlar – ağıllı adamlardır.

Onun arxa tərəfində “Karleyl”in qapıları taybatay açıldı və otel xidmətçisi göründü. Üst-üstə qalaqlanmış “Luis Vuitton” çamadanlarıyla dolu arabanı ardıya çəkib-sürüyən kişi yamanca hıqqanırdı. Onun böyrüylə yeriyən Elizabetin isə bütün brilyantları üst-başındaydı: boyun və biləklərinə bir neçə boyunbağı, qolbağ taxmışdı, su samuru xəzindən qorjetinə (boyuna salınan ensiz xəz zolağına – A.Y.) isə nə qədər yaxa sancağı taxmışdısa, qadın adama əsl iynə yastıqçasını xatırladırdı.

Marlon soruşdu:

– Bu indi bizlə məzələnir belə?

Belədə necə sağlam və ya məntiqli düşünəsən axı?! Əvvəllər öz-özünə qiymət verərkən Mayklın əlinin altda sən deyən də çox səbəb tapılmazdı. Ancaq indi o, Vifleyemə aparan yola çıxarkən də düşünməyə başladı ki, insanlar heç vaxt ona layiq olduğu qiyməti verməyiblər, onu daima və yerli-yersiz suçlayıblar, halbuki son nəticədə bir insana həqiqətən bələd olmaqdan ötrü onun hansısa ciddi sınaqdan (məsələn, Qiyamət imtahanından) çıxması bəlkə də daha vacib şərtidir. Əlbəttə, artıq hamı unudub ki, vaxtilə o, “Yəhuda şahidləri”ndən təlim-tərbiyə görüb. O isə məhz bu günün, elə və ya belə, çoxdan bəri intizarında idi. Bununla yanaşı, əgər iyirmi dörd saat əvvəl kimsə onun Elizabeti (həm də onu ey, o qadını ki, aldığı əlbisə üçün bir dəfə təyyarədə ayrıca yerə biletdə alıbmiş ki, İstanbulda yerə endiyi vaxt paltarını əlüstü əyninə taxa bilsin!) köhnə model bir yapon maşınında, həm də özünün beş ədəd şıq “Vuitton” markalı çamadanından imtina edərək, Marlonla birgə hücumu məruz qalan Nyu-Yorkdan qaçmağa razı salacağını desəydi... yox, yox, buna heç özü də inanmazdı.

Başqasını nəyəsə razı salmaq gücü haradan idi onda?! Əvvəllər o, heç vaxt başqasını nəyəsə inandırmağa bir gərək-filan duymamışdı, özünə hələ uşaq ikən, xahişsiz-təmənnasız bəxş olunan və geri qaytarılması da imkansız görünən bu qərribə istedadın heç fərfinə də varmamışdı. Yolda nahar etməmək və Pensilvaniyaya qədərki yolu fasiləsiz getməkçün Marlonu dilə tutmaq daha müşkül görünürdü. O, qismən önə tərəf əyildi ki, baxıb-görsün səmada növbəti düşmən təyyarələri görünür, ya yox. Yox, hələlik görünmürdülər. Onda belə çıxırdı ki, o, dostlarıyla bərabər həqiqətən xilas ola bilib! Bu qaçışa rəhbərliyi öhdəsinə götürməklə, o, hamının adından doğru qərar verməyə nail olmuşdu! Maykl gözünün ucuyla böyründə oturan Lizanı süzdü – qadın, ən nəhayət, sakitləşmişdi, hərçənd kirpiklərinə çəkdiyi boya da onun yaraşlıq çöhrəsiylə üzbuşağı axmağından qalmırdı. O da çox yaxırdı da boyanı! Göz boyası haqda bütün bildiklərini əslində Maykl elə Elizabetdən öyrənmişdi: ancaq indi, həm də qəfil fərfinə vardı ki, vaxtında özü də bu qadına nələrsə öyrədə bilermiş: gözlərini bir kərə və həmişəlik boya – qoy bütün məsələ bununla bitib-getsin. Əgər gözyaşı vəzlərinin ətrafında bir tatu döydürsən, onda gözlərinin boyası da əsla axmaz.

Marlon soruşdu:

– Mən dəli olmuşam, yoxsa sən həqiqətən “Vifleyem” demişdin?

Marlonu görə bilsin deyə, Maykl arxa görünüş güzgüsünü fərqli şəkildə ayarladı. Arxa oturacağına sərələnən dostu həm kitab oxuyur, həm də krem dolğulu “H3” biskvitini gəvələyirdi, halbuki dostlar ta Allentauna çatana qədər həmin biskvitə toxunmamağa söz vermişdilər.

Maykl izahata keçdi:

– O, Pensilvaniyadakı bir şəhərin adıdır. Orada dayanıb, yemək yeyəcək, sonra davam edəcəyik.

Elizabet maraqla xəbər aldı:

– Nə oxuyursan elə? Belə duruma düşən birisi necə oxuya bilər görəsən?

Üz-gözünü qırıqdıran Marlon soruşdu:

– Əlimdən başqa nə gələr ki?! Bəlkə Şekspirdən monoloqlar söyləyim?!

– Yox, mən onu anlamıram ki, ölkəsi hücumu məruz qalan bir insan necə kitab oxuya bilər?! Axı biz istənilən an ölə bilərik.

– Əzizim, əgər sən Sartrı oxusaydın, onda bilərdin ki, bu, bütün zamanlar və bütün situasiyalar üçün doğru sayılacaq yeganə qərardır.

Qaşqabağını sallayan Elizabet gözqamaşdıracaq qədər bəyaz əllərini dizlərinin üstünə qoydu.

– Mən belə durumda qıraətə vaxt tapacağımı heç cür ağılıma sığdırmıram.

Marlon səsinə bol kinayə çaları qataraq dedi:

– Yaxşı, Liza, izn versəydin, anladardım. Bilirsən, mən ona görə kitab oxuyuram ki, özümü oxucu kütləsindən biri sayım, çünki məni məhz əqli həyat maraqlandırır və bu etirafı edərəkən də zərrəcə utanıb-çəkinmirəm. Mənim şəxsi kino salonum yoxdur – onu kitabxanam əvəz edir. Təsəvvürünə gətirə bilirsən də bunu? Buna inanman çətin ola bilər, ancaq mən həyatımın başlıca məğzini öz toppuş əllərimin izlərini Qraumanın kinoteatrının divarlarında qoymaqla əsla görmürəm...

– İlahi, bu yenə başladı da!

– Çünki mən həqiqətən də insan oğlunun sərhədlərini və imkanlarını öyrənmək...

Liza nalə çəkdi:

– O işğalçılar bizi qırmağa gəlirlər ey!

Bu yerdə söhbətə qoşulmağa məcbur qalan Maykl etiraza cəhd göstərdi:

– Bizi yox. Yəni, məncə, konkret olaraq sif bizi yox. – Bu məqamda onun ağılına qəfil bir fikir gəldi. – Elizabet! Bəlkə sən demək istəyirdin ki...

İndiyədək bu fikir heç onun ağılına gəlməmişdi, çünki qurtuluş planına hədsiz dərəcədə köklənən beyni sanki indi həmin fikirdən qopa, ayrıla bilmirdi artıq. Ona elə gəlirdi ki, indi maşında olan hər kəs məhz bunun dərdinə düşübdür.

Çeçələ barmağına taxdığı ən iri üzüyü fırlatmağa başlayan Liza çımxırdı:

– Axı mən bunu haradan bilim ey?! Niyə də olmasın?! Əvvəlcə maliyyə mərkəzləri, sonra hökumət dairələri, sonra da...

Maykl pıçıldadı:

– Sonra da məşhur şəxsiyyətlər...

Marlon təntənəli şəkildə dedi:

– Düzü, buna əsla təəccüblənməzdim. İstənilən birimizin kəlləsini hərbi qənimət kimi öz evinin divarından asmağıyla yəqin hər bir zır dəli fəxr edərdi.

Nəhayət ki, onun da sözlərində qorxu çaları sezildi. Marlonun ürkək səsinə qulaq kəsilən Maykl təkrar bütün gün boyu qapıldığı o qorxu ovqatının şikarına çevrildi. Yəqin heç kəs qarşısında qorxaq bir ata və gözüyaşlı ana görmək istəməzdi... O ki qaldı Mayklın sonradan seçdiyi ailəyə, təxminən ona xas bir bağlılıq da indi salonunun dəri örtüyü və heç bir detalı təzə sayılmayacaq bu köhnə yapon maşınının içində hakim idi. Maykl düşündü ki, bəlkə də, hər şeyə rəğmə, ən azından Lizanı (Liza Mari Presli – Maykl Ceksonun keçmiş arvadı və rok ulduzu Elvis Preslinin qızı – A.Y.) özüylə götürməliydə. Digər tərəfdən isə, bu cür davranmış olsaydı, işləri daha da fırlaşardı. Elə təəssürat yaranardı ki, Mayklın seçdiyi bu ailə də, elə dost-doğma ailəsi qədər, onun emosional sağlamlığına haradasa ölümcül təsir göstərir! Əlbəttə, bu məsələ onun üzərində baş sındıracağı (həm bu gün, həm də sif bu gün yox!) bir məsələ idi. Bu, istənilən günün məsələsi idi.

Maykl sözə başladı:

– Bu gün elə hər birimiz üçün ağır keçdi, – deyərkən səsi xəfifcə titrəsə də, o, az sonra hönkürüb ağlamaqdan da qorxmurdu: hə, gözyaşı vəzlərinin ətrafını tatuaj etdirəndən bəri o, bundan zərrəcə ehtiyatlanmırdı. Övladlarını gəzintiyə çıxaran, qayğıkeş və hər şeyə cavabdeh bir ata yerində təsəvvür edirdi özünü. – Çox ağır bir stresə qatlaşdığımız üçün biz gərək bir-birimizi sevək və ya ən azından buna çalışaq.

Elizabet dilləndi:

– Sağ ol ey, Maykl!

Bunun ardınca qət edilən bir neçə mil boyu maşında əsl barışıq havası hökm sürdü. Sonra Marlonun dili təkrar açıldı və o, bu dəfə üzüklərlə bağlı iradını bildirdi:

– Sənin bu “Krupp”larına gələk. Onun istehsalçıları eyni zamanda milyonlarla insana qənim kəsiləcək silahlar da satırlar, sən isə onların zinət əşyalarını alırsan. Bəs biz bunu necə başa düşək, hə?!

Marlonun düz gözlərinin içinə baxa bilsin deyə, ön oturacaqda oturan Elizabet geri qanrılmalı oldu:

– Sən doğrudanmı bunu anlamırsan? Riçardın barmağıma taxdığı andan bu üzük “ölüm” yox, “sevgi” mənası daşımağa başlayıb.

– Be-lə-ə de-e. Ölümü sevgiyə çevirməkdə sən hədsiz mahirsən axı. Hop-p de və hazır olsun!

Oğrun-oğrun Mayklı süzən Elizabet gülümsədi. O, dostunun əlini sıxdı, Maykl da ona eyni şəkildə qarşılıq verdi. Liza pıçıldadı: “Hop-p de, hazır olsun!”

Marlon bununla razılaşmadı:

– Qoy oturmşuq, əşşi! Sən aldat özünü o xəyalplovlarla. Ancaq unutma ki, real aləmdə hər şey məhz olduğu kimidir və sənin o uydurmaların heç nəyin məğzini dəyişdirə bilməz.

Elizabet qorjetindəki gizli cibdən kosmetika qutusunu çıxarıb, dodaqlarını qırmızı boyadı. Sonra dedi:

– Bilirsən, bir dəfə Endi etiraf eləmişdi ki, öldükdən sonra bir gün mənim üzüyüm şəkildə təkrar dünyaya gəlsəydi, bunu misilsiz bir nemət sanardı. Həm də birə-bir belə demişdi ha.

Marlon istehza ilə dedi:

– Ondən ancaq elə bunu gözləmək olardı.

Maykla görə, bu kinayə indiki xoş yaşantıya ağı qatdı və bu, tamamilə ədalətsiz bir yanaşma idi: şəxsiyyət kimi sən Endi barədə istənilən mövqeyə sahib ola bilərsən, ancaq bu üç dost arasındakı misilsiz sevgi bağlarının həm uzunluğu, həm möhkəmliyi, həm də tipi barədə ən dəqiq, ən uzaqgörən proqnozu da başqa birisinin deyil, məhz Endinin verdiyi danılmaz idi axı.

Marlon uca səslə deklamasiyaya keçdi:

– Bunu hədiyyə yox, borc verdim sizə.

Bir də necə kömək edək bir-birimizə?

Elizabet lap çılğına döndü:

– İndi şeir vaxtı deyil!

Marlon da çıxmırdı:

– Məncə, elə əsl şeir vaxtıdır!

Bu yerdə Mayklın yadına düşdü ki, ön paneldəki qutuda bir neçə kompakt-disk var. İndi sığınacağı yeganə şey – musiqinin şəfaverici gücü ola bilərdi. Diskləri çıxarıb, Elizabetə uzatdı.

Diskləri gözdən keçirən qadın dedi:

– Düzünə qalsa, məncə, Ohayoda dayanmasaq, yaxşıdır. – Sonra disklərdən birini ayırdı. – Maşını da növbə ilə sürməyi təklif edirəm. Gəlin, ta səhər açılana qədər yolumuza ara verməyək.

Yerindən qəfil dikələrək, oturaq vəziyyət alan Marlon dedi:

– Yorğun halda şəxsən mən maşın sürə bilmərəm. Elə ac olanda da. Yaxşısı budur, öz növbəmdən qoy indi yararlanım.

Çöhrəsi işıqlanan Maykl:

– Mən isə gecə sürərəm, – dedi və maşını saxlamaq üçün uyğun bir yer axtarmağa başladı. Yaşadıqları bu Qiyamətin öhdəsindən hələlik necə uğurla gəlməsindən tükənməz bir məmnunluq hissi duyurdu o. Söz yox, dərin qorxu keçirirdi: qəribə məqam burası idi ki, eyni zamanda o, şirin bir çılğınlıq hissində qapılmışdı, halbuki buna səbəb olacaq hər hansı həb-dərman da içməmişdi, çünki dərmanlarının hamısını köməkçisi olan qadın özündə saxlayırdı, həm də Nyu-Yorkdan kənara çıxana qədər şəhərdən baş götürüb, qaçdıqlarını həmin qadına deməmişdi və qorxurdu ki, o, həmişə özünün ən çox arzuladığı işləri görməsinə mane olduğu kimi, bu addıma da maneçilik törədər. Bundan belə isə daha onun önünü heç kim kəsə bilməzdi! Həyatı boyu başqa nə vaxt bu cür azad olduğu anı xatırlamağa çalışdı. Hətta öz-özünə bunu etiraf eləməsi hər nə qədər qəliz görünsə də, neyləyə bilirdi: onu əsl heyranlıq hissi bürümüşdü və indi bunun səbəbini dəqiqləşdirməyə çalışırdı. Bəlkə bu, məhv olmaqdan qurtulduğu üçün beynində adrenalinin gen-bol ifrazından irəli gəlirdi? Bəlkə buna bir az mərhəmət, bir az da dəhşət hissi qarışmışdı? Düşündü ki, cəbhədəki və digər ekstremal durumlardakı insanlar da görəsən məhz bunumu hiss edirlər? Ya da – daha bir qəribə fikir: ən adi insanları Allahın ver günü, yəni onlar öz tör-töküntü, iylənmiş “Toyota Camry”lərində işə gedəndə, sənin qaldığın otelin önündəki səkidə gecələyəndə, sən nəhəng ekranda rəqs etdiyin vaxt buna bayılında, eyni hissələri keçirmirlərmi? Bəyəm bunun özü çarəsizlik hissi, olan-bitənlə hesablaşmaq məcburiyyəti deyilmi? Bəyəm bu, sənə özündən qaçışın mümkünsüzlüyü hissini aşılamır?

Deyəcəklərinin həyatdan şikayətlənməyə bənzəyəcəyini bildiyi üçün Maykl həmişəkəndən daha sürətlə üyüdü-b-tökməyə başladı, çünki özünü artıq tuta bilmirdi:

– Marlon, sən heç bilirdin ki, Liza ilə birlikdə gecəni haradasa başqa yerdə qaldığımız vaxt... mən ümumiyyətlə yuxuya gedə bilmirəm? Gözlərim yumulmur, sanki beynim oyaq qalır. Ta səhər açılana qədər gözlərimə yuxu-zad getmir. Odur ki, mən ta Brentforda qədər yorulub-usanmadan maşın sürə bilərəm. Əgər buna gərək olarsa, əlbəttə.

Burnunun altında:

– Onda bezmədiyin müddətə sür, gedək, – deyə mızıldanan Marlon təkrar oturacağa yayxandı.

Liza isə diskdə çalınan mahnının sözlərini zümzümə eləyirdi:

– Vaxtilə, ço-ox-ço-ox əvvəllər mən bəx-ti-mə-ə-ə güvənirdim. İlahidən sevgi-i umur, Tanrıdan əf-f-fv diləyirdim!

Onlar eyni diski artıq altıncı, ya da yeddinci kərə dinləyirdilər. Artıq Harrisberqə çataçatda idilər, hərçənd, iki dəfə “Burger King”də, bir dəfə

“McDonalds”da, üç dəfə isə ayrı-ayrı yerlərdə “KFC”də dayandıqları üçün hərəkət templəri xeyli dərəcədə azalmışdı.

Kiçik qovada süfrəyə verilən toyuq qanadlarını gözüne tərən Marlon xəbərdarlıq elədi:

– Bax ha, o mahnını bir də oxusan, səni bu əllərimlə boğacağam.

Qüruba enən günəşin şüaları maşının pəncərələrinə taxılan şux narıncı rəngli, vinil pərdələrə vururdu. O ara Maykl təkrar qət elədi ki, üzərinə götürdüyü bu yeni Himayədar roluna müəyyən mənəvi öyüdlərlə davam etməsi tamamilə yerinə düşər. Bu hissini diqtəsiylə o, ağcaqayın şirəsinə Marlona ötürdü və onu yamsılayaraq, uca, həm də ötkəm görünəcək bir səsle dedi:

– Qulaq asın, dostlar, biz artıq altı saatdır yoldayıq, amma orada, yəni şəhərdə nələrin baş verdiyini hələ də ətraflı müzakirə eləməmişik.

O ara onlar Appalaç dağlarının bu biri üzündəki “IHOR” kafesində oturub, buğda kökəsi yeyirdilər və üçü də güzgülü gözlük taxmışdı. Son səksən millik yol boyu və bundan əvvəlki iki yeməxanada Maykl öz adi maskalanma vasitələrini artıq maşının baqajına qoymaq qərarına gəlmişdi, çünki həmin vaxt məlum olmuşdu ki, maskalanmağa – həm də ən azından bugünkü gün – hər hansı ehtiyac yoxdur. İndi isə o, görünməmiş bir yüngülləşmə hissiylə öz gözlüyünü də çıxarmağa cürət elədi. Axı, baş çəkdikləri digər yeməxanalarda olduğu kimi, buranın da bütün müştəriləri gözlərini bir an belə televizordan ayırmırdılar. Hətta onlara qulluq eləyən xanım ofisiant da gözlərini mavi ekrana zillədiyindən qaynar qəhvənin bir qismini Mayklın əlcəyinə sıçratmış, ancaq buna görə nə üzr diləmiş, nə də ləkələri silməyə cəhd göstərmişdi. Həmin qadın nəinki Marlunun ayaqyalın oturduğuna, onun məhz Marlon olduğuna hər hansı məhəl qoymamışdı, hətta duzqabının yanında duran brilyant üzüyün “Rits” otelinə bərabər bir dəyəərə malik ola biləcəyi də ofisiantın nəzərindən yayınmışdı.

Elizabet aram – aram sözə başladı:

– Məndə belə bir hissiyyat var ki, az əvvəl biz Qardendə oturmuşduq və indi bu, mənə bir yuxu kimi gəlir. Və biz bu möcüzə oğlanı, – bu yerdə o, Mayklın əlini sıxdı, – yaradıcılıq fəaliyyətinin otuz illiyi ilə əlaqədar təbrik edirdik. Əzizim, bütün bunlar necə də könülaçan idi. Sonra isə, – qadın qəhvə fincanını ikiəlli qaldırıb, dodaqlarına sarı apardı, – sonra isə “pələnglər” peyda oldu... İndi isə bütün bu yaşananlar göstərir ki, guya həqiqətən də dünyanın sonu gəlib, çatıb. Bunun axmaq bir qənaət olduğunu mən özüm də bilirəm, ancaq içimdə məhz belə bir təəssürat yuva salıb. Qəlbimdə yaşatdığım o qızcığaz diləyir ki, bu son iyirmi dörd saatda baş verənləri götürüb, bir lent misalı sadəcə geriye fırlatsın.

Marlon özünəxas istehzal qımışmasıyla, sırf Marlona xas olduğu üçün bağışlanacaq bir tərzdə onu sancmağından qalmaq:

– Məncə, son iyirmi dörd ili geri fırlatmaq daha uyğun olardı. Ya da ki, – deyə tərəddüdlə əlavə elədi, – birdəfəlik elə son qırx ili.

Dodaqlarını büzən Elizabetin üzündə məzəli, amma şux bir ifadə yarandı. “Kiçik qadınlar”dakı Emini xatırladan bu qadın sanki ağılında hələ də nələrisə hiyləgərcəsinə götür-qoy edirdi. Sonra dedi:

– Əgər iş o yerə qədər gedib çıxdısa, hə, şəxsən mənə qırx il daha əlverişlidir.

– Mənə isə əlverişsizdir, – deyə etiraz edən Maykl ovurdlarına bacardıqca çox hava yığdı və onu bir həmlədə bayıra buraxmaqla göstərdi ki, demək istədiyini dilə gətirməsi (fərqi yox idi: indi bunun yeridir, ya yox), hə, içində bulduqları anormal şəraitdə bu cür sözləri dilə gətirməsi nə dərəcədə məsləhətlidir. Yeri gəlmişkən, bu məqam həm kafenin digər müştəriləri, həm də Amerika sakinlərinin əksəriyyəti ilə müqayisədə hal-hazırda məhz onun yeganə üstünlüyü idi: çünki bütün şüurlu həyatı boyu onun başına heç vaxt, heç bircə kərə də normal hadisə gəlməmişdi. Qəlbinin kiçik bir guşəsi həmişə dəhşətə qapılmağa hazır olmuşdu, bu hissə o, yaxşı bələd idi. Eyni dərəcədə bunun qaçılmaz ziddi sayılan sevgi hissiylə də bir o qədər yaxından tanış idi. Masanın üzərindən əlini uzatmaqla, hər iki dostunun əllərindən tutaraq, onlara dedi:

– Mən, baxın, bu anı başqa heç bir anıma dəyişməyəm. Burada olduğum anı deyirəm. Sizlərlə baş-başa olmamı. Hər şey nə qədər dəhşətli olsa belə. Mən sizinlə və bütün bu insanlarla baş-başa qalmağı istərdim. Yer kürəsinin hər bir sakiniylə baş-başa. Bax, bu andakı kimi.

Araya bir saniyəlik sükut çökdü. Sonra Marlon misilsizliyini hələ də qoruyub saxlayan qaşlarını çatdı, köks ötürərək dedi:

– Dostum, bu sirri sənə açmaqdan hədsiz dərəcədə qorxsam da, ümumilikdə götürəndə, indi sənə heç başqa bir seçimin də yoxdur. Bizləri buradan teleportasiya edəcəkləri hər halda ağılasıqmaz görünür. Bu həngamə hər nə olursa-olsun, – bunu deyərkən o, barmağını qarşısındakı havaya, bu havanı təşkil edən molekullara, zamanın özünə dürtdü, – bizlər də, hamı kimi, onun əsirinə çevrilmişik.

Maykl əlüstü razılaşdı:

– Hə, elədir.

Bunu deyib gülümsədi və başqa bir şey yox, məhz bu təbəssüm, bu gün bu kafedə görüləcəyi tamamilə ağılasıqmaz sayılacaq o təbəssüm, axır ki, ofisiyant qadının diqqətini onlara kilidlədi. Qadın da təkrarladı:

– Hə. Elədir.

Tərcümə edən: Azad YAŞAR

“Leyli və Məcnun” fragmentləri

Məhəmməd Füzulinin "Leyli və Məcnun" əsərində Zeyd obrazının "xüsusi missiyası" var: O, özü də eşq bəlasını və məzəmmətini daddığı üçün aşıqları anlayır, onlara kömək etmək istəyir. Füzuli göstərir ki, bu dünyada bir nəfər də olsa insanı anlayan, onun əməllərinin mahiyyətini başa düşən, onun təklənməsinin səbəbini qavrayan, ona bəraət qazandıran kimsə mütləq tapılır. İnsan heç zaman tam mənada tək qalmır.

Əsərdə Zeyd həm qara xəbəri yetirən, həm də əsərin sonunda böyük sevinci müjdələyən kəs olur: O, həm Məcnuna Leylinin İbn Səlama ərə getdiyini, başqasının "ruzisi"nə çevrildiyini çatdırır, həm də aşıqların o biri dünyada qovuşduğunu yuxusunda görür. Beləliklə, Zeyd dövründəki aşıqlərə eşqin cəfasını çatdırır, hər əsrdə sevib-seviləcək, Leyli və Məcnunu örnək biləcək gələcək nəsilləri isə eşqin səfasından xəbərdar edir.

* * *

Füzulinin "Leyli və Məcnun"unda bədii lövhələr, obrazı tanıtmalar uzun-uzadı təsvir edilmir. Çünki bu əsərdəki mövzu, obrazlar orta əsrlərdə o qədər bəlli, yazıb-oxuyanlara o qədər aydın idi ki, şair qəhrəmanlarının kimliyini, hadisələrin necəliyini açmağa, izah etməyə sanki ehtiyac duymurdu. Elə bil özündən əvvəlki müəlliflər daha çox əsərin süjetini, hadisə ardıcılığını, obrazlar sistemini qələmə alıb, Füzuli isə əsərin mahiyyətini yazıya köçürüb.

* * *

"Leyli və Məcnun"da o qədər "yalan" var ki... Bu cür pak, müqəddəs bir sevgi naminə danışılan "yalanlar" da saysız olurmuş. Məsələn, Leyli ərə gedəndə bu qara xəbəri Zeyd Məcnuna çatdırır və Məcnun da sevdiyinə naləli bir məktub yazır. Zeyd həmin məktubu Leyliyə çatdırmalıydı, ancaq ərlə qadına bunu vermək elə də asan məsələ deyildi. Həmin vaxt Leyli xəstə idi. Zeyd İbn Səlamla sehrbazlıqdan, tilsimdən danışaraq onda bilgin bir adam təsiri oyatmağa çalışır.

Deyir ki, dərmanını bilirəm, onun yazılı duası məndədir. Beləcə, Məcnunun məktubunu Leyliyə çatdırır, həmçinin məşuqun cavabını aşığı.

Əsər boyunca tez-tez bu cür yalanlar danışılır, Leyli anasını inandırır ki, heç eşq sözünün mənasını bilmir, o, ərini tilsimli olduğuna inandırır onunla həmyastıq olmur, rəfiqələrini bağda aldadıb Məcnunun görüşünə gəlir və s. Bütün bu yalanlar dövrün reallığında vüsala çatmağın ancaq aldatmalarla, kələklə baş tutduğunu, saf, təmiz eşqin köməksiz qalmasını bizə aydınlaşdırır: bu daxili etirazçı tondan aydın olur ki, yalnız öz doğma hislərini gizlədənlər rahatlıqla vüsala çatırlar, səmimilər, gün kimi aydın olmağa çalışanlar isə yox...

* * *

Əsərin əvvəlində – əzab divanının girişində Qeysin anadan olması səhnəsində, qəhrəmanın dilindən deyilir:

***Bildim ki, gəmin sən ki, çoxdur,
Gəm çəkməyə bir hərifi yoxdur.***

Məcnuna qədər də dünyada qəm vardı, ancaq ona yiyə durmağa, bütöv-lükdə sahiblənməyə sanki kimsə tapılmırdı. Məcnun anadan olana qədər atası uzun illər övlad həsrəti ilə alışıb-yanırdı, övlad möhnətinin diqtəsiylə "qurduğu qara çadırlar xalqa Qədir gecəsi kimi əziz idi", düşünürdü ki, başına qəfil bir iş gəlsə, malına-mülkünə yiyəlik edəcək kimsə yoxdur. Füzuli övlad sahibi olmağın, nəsil artırmağın fəzilətini uca tutur, bu işi həyatın əsas qayələrindən biri hesab etdiyini belə ifadə edir:

***Can cövhərinə bədəldir övlad.
Övlad qoyan, qoyar həmin ad.***

Yaxud:

***Fərzəndəsiz adəmi tələfdir,
Baqi edən adəmi xələfdir.***

Yəni şair deyir ki, valideynin canına övladın canı əvəzdir, yalnız övladı olanlar dünyada ad qoyub gedir, övladsız (oğulsuz) insan yox kimidir, insanı əbədi, ölümsüz edən onun ruhunun davamçısı olan övladıdır. Burada Füzulinin övlad, başqa bir can sahibi – yaradıcı olmaqla bağlı fikirləri aydınlaşır. İnsanın yalnız övlad vasitəsi ilə nəyəsə sahib olmasını göstərir, əks təqdirdə onu əli-ovcunu boş kimi qələmə verir.

İnsan bu dünyaya bir can kimi doğulur, övlad dünyaya gətirmək öz canının əvəzində dünyaya bir can bağışlamaqdır. Övlad olandan sonra

sanki bir can başqa bir canla əvəzlənir və nəticədə Allahın insan bədənində üfürdüyü ruh beləcə itmir, əbədi olur. Bununla insan həm də onu yaratmış Allahı əbədiləşdirir.

Məcnuna qədər də qəm, dərd sonsuz idi, onu artıran, çoxaldan, yaşadan yox idi. Qəmin, dərdin bir övladı lazım idi ki, qəm sonsuzlaşmasın, itib-batmasın, axırı puç olmasın. Qeys dünyaya gəlməklə qəmə yiyə durur, ona atalıq edir, sahiblənir, bu uşaq – yenicə doğulmuş Qeys ondan yaşca, ilcə çox-çox böyük olan qəmə, dünyayla yaşid kədərə atalıq, böyüklük edir. Qeysin övladı isə, ona Məcnunluq ruhu üfürdüyü eşqi olur. Allahın ruhu yeni doğulan körpələrdə yaşadığı kimi, Məcnunun da ruhu hər yeni sevən, eşq qəminə aludə olan sevənlərdə yaşayır. Beləcə, qəm heç zaman sonsuzlaşmır...

* * *

Qeys şüurlu doğulur, o, əsərin əvvəlində sanki dil açmağı ilə, gələcək taleyini arzulaması ilə qanan, yetkin bir insan təsiri bağışlayır. Qeys dünyanı nə imanla, nə dinlə, nə valideynləri, nə də məktəblə, təlimlə anlamaq yolunu seçir. O, dünyanı eşqin qəmi vasitəsi ilə dərk etmək istəyir.

Həm ver məni ğəm yemək kəməli...

Ona görə də Qeys Leyliyə vurulandan sonra eşqi və dünyanı – sonrakı taleyini dərk edib yaşayır. Bu arzuya çatmaq məhz eşq vasitəsilə gerçəkləşir:

Yuxarıdakı misradan sonra gələn növbəti misra isə Füzuli ilə Qeysin yolunu ayırır:

Həm ver məni ğəm yemək kəməli,

Həm aləmi ğəmdən eylə xali.

Yəni Qeys Allahdan diləyir ki, mənə eşqi anlamaq qabiliyyəti, ağılı ver, eyni zamanda, insanları qəmdən azad elə. Belədə bir sual ortaya çıxır: insanlar eşqin qəmindən azad olsalar, Qeysi necə anlaya bilərlər? Axı, Qeys eşq və qəmdən yoğrulmuş qəhrəmandır. Qəmi anlamayanlar Qeysi, Qeysin mahiyyətini qavramayanlar isə Füzulini dərk edə bilməz. Qeyslə Füzulinin yolunun bir məqamda da ayrıldığı əsərdəki kitabın yazılmasının səbəbi və çətinliyi barədəki hissədə daha aydın nəzər çarpır. Füzuli yazır:

Hər kimdə ki vardır istiaət,

Dərdü-qəmi möhnəti qənaət.

Oldur bu müsafirətdə yarım.

Zövq əhlinə yoxdur etibarım.

Yəni kim ki, dərdi, qəmi tanıyır, ona dözə bilir, mənə bu məsələdə (əsərdə), bu yolda ancaq onlar yar ola bilər. Məcnunun dünyanın qəminə çiyin vermək arzusu, insanları dünyadan xilas etməsi, qəmə sahiblənmək "iştahası" Məcnunun təklənməsinə, onu anlamayanların əsarətində qalmasına səbəb olur. Füzuliyə Məcnunun "fikir ayrılığı" bu məqamda daha aydın nəzərə çarpır: Çünki Məcnun qəmi bir ruhda, özündə cəmləmək istəyir, qəm ancaq ona aid olsun, Füzuli isə yaratdığı qəm dastanının anlaşılması üçün qəminin paylanması, bölüşülməsini "umur" ki, həmdərsiz (oxucusuz, xiridarsız) qalması. Əsərdə

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

Rüstəm KAMAL

MOLLA PƏNAH VAQIFIN SENSOR POETİKASI: ƏTİR KODU

Müasir ədəbiyyatşünaslıqda duyum qavrayışının bədii əsərin strukturu-
runa daxil etmə probleminin müxtəlif aspektləri öyrənilir, bədii
gerçəkliyin modelləşdirilməsində sensor sistemlərin (görmə, eşitmə, iybilmə,
dadbilmə və toxunma) xüsusiyyətlərindən material kimi istifadə olunur. “Sen-
sor” termini latınca “sense” - “hiss” sözündən yaranıb, əsasən, psixologiya,
anatomiya sahəsinə şamil edilir. XX yüzilin 80 – 90 -cı illərindən başlayaraq, hu-
manitar elmlərdə də (dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq, etnoqrafiya) fəal tətbiq olunur.
“Sensor poetika” anlayışı beş duyğu modusunun bədii mətnə kod
səviyyəsində funksionallığını nəzərdə tutur.

Vaqifi fərqləndirən cəhətlərdən biri də sensor obrazlılığı təsviretmə özünə-
məxsusluğudur, şairin bu duyum obrazlarının hər bir tipinin obrazyaratma im-
kanlarından ustalıqla istifadə etməsidir. Təhlillər göstərir ki, Vaqif
yaratıcılığında görmə və iybilmə sensor sistemləri kimi xüsusən olfaktor (la-
tınca, olfakto – iybilmə) yaşantılarının təsviri daha fəaldır.

Ətir mədəniyyət hadisəsidir, “mədəni fenomendir” (K. Klassen). Hər bir mə-
dəniyyət, ölkə özünün ətir ənənəsinə malikdir. Y. Farinonun “Ədəbiyyatşünas-
lığa giriş” adlı dərs vəsaitində bütöv bir fəsil ətiirlərə həsr edilmişdir. Təəssüf ki,
XVIII əsrdə Azərbaycanda istifadə olunan ətiirlər haqqında tarixi-etnoqrafik
araşdırmalar aparılmamışdır. Halbuki, dövrün davranış semiotikasının bərpə-
sində, kommunikativ münasibətlərin öyrənilməsində ətir mədəniyyətinin əhə-
miyyəti danılmazdır. Yalnız poetik mətnlər əsasında həmin dövrün
“aromatoloji” atmosferi haqqında müəyyən təsəvvürlər yaratmaq mümkün-
dür.

Bu baxımdan “ətir” kodu Vaqif şairinin süjet xarakterini (xasiyyətini) müəy-
yənləşdirməklə yanaşı, informasiya mənbəyi kimi də əhəmiyyətlidir. Azərbay-
can poeziyasında ətiirlərin, qoxuların xatırlanma tarixi məhz Vaqif
yaratıcılığında təsvir detallarına görə özünün ən yüksək nöqtəsinə çatır. Y. Fari-

nonun təbiri ilə desək, “qoxuya malik olmaq mənaya malik olmaq deməkdir” (8, c.341).

Ətir dünyasına daxil olmaq, əslində, dünyanın bir hissəsi olmaqdır, dünyanın fərqli obyektləri ilə əlaqəyə girməkdir.

Vaqif şeirində ətir obrazlarının üstünlüyünü ilk növbədə oflaktor (ətir) leksikasının fəal işlənmə tezliyi şərtləndirir. Buraya heyvan mənşəli (ənbər, müşk, müənbər, müşküənbər) və çiçək mənşəli (güləb, bənövşə, yasəmən) ətirilər daxildir:

Ənbər balıqdan əldə edilən qara rəngli, gözəl qoxulu maddədir. Müşk – Müşk ahusunun göbəyinə də deyilir. Müşk ahunun göbəyinin ətrafında çıxan qandan meydana gəlir. Quruduqdan sonra qaşınma səbəbiylə bəzi yerlərə sürtünüb ortaya çıxan müsk göbəyini düşürür. Müənbər – müsk və ənbərin qarışımından ibarətdir. “Güləb” qızılgül suyundan hazırlanan ətirdir (7, s.248).

***Güləb səbiləbən dəyəndə şana,
Qoxusu culğaşır cümlə cahana (1,66).
Güləb ilən sığallanmış qara tel,
Xub yaraşmış bəyaz buxağa, qızlar (1, 69).***

Güləbilən zülfün cığasın əyər (1, s.19).

***Sərasər batıbdır müşkü güləba,
Həsəratindən bağrım döndü kababa (1, 90).***

Ətir obrazları əsasən floristik koddə əksini tapır. Təsəvvüf və aşiq poeziyasında qadın gözəlliyi çiçəklərlə (lalə, nərgiz, ərgüvan, qızılgül, bənövşə), qadın vücudunun (xüsusən saçların) ətri çiçək mənşəli ətirlərlə işarələni.

***Bədənimi gül yaradan ilahi
Sərasər ətrini ənbər əylədi (1, s.28).***

***Mənim yarım bir əcayib dilbərdir,
Üzü təzə güldür, zülfü ənbərdir (1, s.13).***

***Cismin nə nazikdir gül bədən kimi,
Bir xoş qoxun gəlir yasəmən kimi (1, s.14).***

Aşiq daim müşk -ənbər qoxuyan züflərin həsrətindədir. Lirik qəhrəmanın yaşantılarının leytmotivi məhz züflərin ətri, qoxusudur. Züflərin ətri qeyri – maddi mahiyyətin maddi işarəti funksiyasını yerinə yetirir. O, ruhun metoni-miyasıdır, yəni bədən ruhu mənəvi mahiyyətə çevrilir.

***Müənbər qoxulu pərişan tellər,
Bərbad əylər hər səhərdən aqlımı (1, 37)***

***Xublərin yasəmən qoxulu zülfü,
Dəxi məndə dinü iman qoymadı (1, s.34)***

Bənəfşə qoxulu yardan ayrılan***Gündə yaşa batar, günü zar olur (1, s.85).***

Əttarlıq Şərqi mistik-magik peşə-sənət sahələrindən biridir. Əttarlıq obrazlarının və motivlərinin klassik poeziyanın mühüm semiotik kodlarından/dillərindən biri olması da bu üzdəndir.

Müşkü ənbər kimi gəlir qoxusu***Dönüb Çindən gələn əttara tellər (1, 74).******Vaqif züflərini tərif edəndə,******Gərəkdir ki, əvvəl yazsa, bənəfsə (1, s.25) və s.***

“Ətir” bildirən poetik obrazlar-formullar, ifadə - təsvir vasitələri şeirdə “ətir qrammatikasının” əsasını təşkil edir.Ətirin emosional dəyərləndirilməsi yalnız sərbəst, fərdi müəllif təcrübəsindən gəlmir, həm də ədəbi ənənədən və poetik assosiativ kontekstdən asılıdır.

Vaqif şeirlərində ətir adları poetik dilin elementləri kimi, assosiativ mənalar məkanını formalaşdırır və bir neçə səviyyədə təqdim olunur: a) poetik fiqurların tərkib elementi (metafora, təşbeh,epitet) kimi; b) məişət gerçəkliyinin işarəsi kimi; c) qeyri-verbal akt kimi – jest aktı kimi.

Ətir Vaqif poeziyasında qadın vücudunun “tanınma” işarələrindən biridir, qadın vücudunun mistik “özgə”liyinin simvollarıdır. “Ətir dili” qadın bədəninin magiyasını anlama imkanındır.

Subyektin (lirik qəhrəmanın) qavrayışında qadın vücudunun təsviri “fragmentar” olsa da, ətir bu obrazı bütövləşdirir. Ətir əlaməti onun istək, arzu obyektinin sabit atributudur.

Vaqifin lirik qəhrəmanı üçün qadın bədəninin yalnız vizual qavrayışı önəmli deyil, həm də olfaktor işarələliyi maraqlıdır. Onun emosional, erotik duyum enerjisi daha çox “ətir” fonunda güclənir.Vaqifdə eros xüsusi məna daşıyıcısıdır, lirik qəhrəmanın erotik istəyi aparıcı mövzulardan biridir. Xoş ətir və qoxular, əsasən, Eros kateqoriyası ilə, erotik sfera ilə bağlıdır.

Tərpənəndə hər tərəfə gül qoxar,***Müşkü ənbər qoxar, siyah tel qoxar,******Basdığı yerlərdə mixək, hil qoxar,******Nazik əli şirin, ayağı şirin (1, s.62).***

Vaqif poeziyası erosu universallaşdırır, yəni eros poetik dilin təsəvvüf şeirinin kanonik qaydaların, sabitləşmiş dilindən azad olması vasitəsi olub, “ifadə demokratizminin” (N.Cəfərov) mümkün formalarından biridir. Vaqifin “eros dili” sözün semiotik imkanlarını, “dilin etnoqrafik oyunlarının” məkanını genişləndirdi, ritual davranış mətnlərindən (dillərindən) birinə çevrildi. Onun şeirlərində lirik qəhrəmanın “libido”su, erotik duyum enerjisi “yalnız qadın haqda düşüncələrə, erotik xəyallara sərf olunur” (3, s.264).

Vaqif eros dili “anima” arxetipi üzərinə fokuslanır. “Anima (qadınbaşlanğıcı) kişi psixikasında bütün qadınlıq təzahürlərinin təcəssümdür” (K.Q.Yunq). Vaqif şeirinin “ətir dili” qadın vücudu ilə təmas yaratma imkanındır, vacib taktik

(toxunma) davranış komponentidir. Məhz animanın şairin təhtəşüurunda üstünlüyü qadın vücudunun poetik dilin daimi obyektinə, kişi ehtirasının obyektinə, ya da semiotik işarəyə çevirir, həm ilahi (mistik-magik) saflıq işarəsi kimi, həm də erotik ehtiras işarəsi kimi təqdim edir.

*Döşün açıb, əl dəyəndə yaxıya,
Ağ gülün bağına peykan toxuya,
Bədəmindən müşkü ənbər qoxuya,
Zülfü gərdəmində bir qucaq ala (1, s.12).*

*Qoymayasan çıxı yarın səsinə,
Əynindən soyasan toy libasını,
Öpəsən, qucasan ağ sinəsini,
Müşk-ənbər iyinə batasan dürüst (1, s.87).*

Məhz “ətir kodu” lirik qəhrəmanın intim yaddaşını “oyaq saxlayır”. Lirik qəhrəman sevgilisinin vücudu ilə taktıl (toxunma) aktı onun xəyalında, ilk növbədə, ətir obrazları ilə canlandırır. Ətir onun üçün yaddaşın psixoloji impulslarından biridir. Ətir detalı məşuqun mistik obrazını əyaniləşdirir. “Ətir konseptinin əsasını “hava”, “nəfəs”, “ruh” kimi arxaik obrazlar təşkil etdiyinə görə, onlarla bağlı assosiativ anlamlar ətirə əlaqələndirilir.

*Doldu dimağıma zülfün ənbəri,
Valeh oldu könül həvadən sənə (1, s.24)*

Bir bənəfşə iyli, ənbər həvalı (1, s.36).

*Rüxi nahar qılmışdır hərərət, nəm gəlir ondan,
Məgər gül bərgidir, üqdeyi-şəbnəm gəlir ondan
Məsiha nitqidir, dil dağına məhrəm gəlir ondan
Nəsimi – canfəza hər ləhzəvü hərdəm gəlir ondan
Müsəlsəl türreyi-tərrarinə ənbər şəkib durmuş (1, 141).*

Vaqifin “ətir” təcrübəsi əslində həm də divan ədəbiyyatının obrazlar fonundan səmərəli yararlanmanın nəticəsidir. Onun şeirində ətir obrazlarının folklor dilinə “keçidi” baş verir ki, bu da poetik sistemdə sinonim effektini gücləndirir: “iyi”-“qoxu”-“ətir”-“bu” sözlərinin işlənmə dərəcəsi ilə aktuallaşır. “Bu” fars mənşəli söz olub, “iyi, qoxu” mənasını bildirir.

*Bir əcayib bu gəlir saçından, ey gül, dəmbədəm,
Məst edir dimağımı reyhanü ənbərdən gözəl (1).*

*Yüz şirindil, ənbər bu maral olsa,
Yetə bilməz maralına Vaqifin (1, 63).*

*Bənəfşə tək ənbər, zülfün buy verir,
Hər yuyub sərəndə həvayə, Zeynəb!*

***Onun ətrin dimağımdan üzməsin,
Əmanət et badi-səbayə, Zeynəb! (1, 14).***

“Qoxu” leksik vahidi əsasən– “qoxumaq”/“qoxuşmaq” feili ilə gerçəkləşir.
Məsələn:

***Gül tək qoxuya nitqü nəfəsi,
Zülfü ya bənəfşə, ya səmən gərək (1, s.38).***

***Hələqə birçəyindən yasəmən qoxur,
Bənəfşə muyinə qurban olduğum (1, s.52).***

***Zülfündən qoxuşar gülü reyhanlar
Qurban hər muyinə yüz min cavanlar (1, s.11).***

Şair “qoxu” sözünün sinonimi kimi “iy” sözündən də istifadə edir. Məsələn:

***Ənbərmə və ya müşki-xətən, reyhan iyidir,
Hərdəm gəlir ondan.
Səndəl qoxulu zülfü pərişan bəzənibdir
Qarətgəri-kamil (1, 144).***

***Bülbültək fəryadım çıxdı fələkə,
Cənnət iyli gülüzarı görəydim (1, 49).***

P.A.Florenski qeyd edirdi ki, “bədi əsərin məkanı bu və ya başqa hissiyat məkanının tipinə görə qurula bilər” (2, 327). Vaqif şeirində qadın məkanı həm də “ətir məkanı”dır. Ətir kodu qadın məkanının mistik-magik hədudlarını müəyyənləşdirir, klassik şeirin əsas arxetiplərindən olan “cənnət” arxetipini fəallaşdırır ki, bu da cənnətin gözəllik bağçası olması ilə bağlı təsəvvürlərdən gəlir.

***Keçmə o dilbərin can otağından,
Tər bənəfşə qoxar hər bucağından.***

***Sanki bir guşədir cənnət bağından
Asılıbdır güli-əlvan evində (1, s.18).***

***Kuyin gülüstani-behiştə bənzər,
Açılmış dörd yanda güllər sərəsər.***

***Evin-eşiyindir tamam müəttər,
Müşkü ənbər eyvanına tökülmüş (1, s.92).***

Ətir kodu bir sıra nəsnələrin və məkanların ayrılmaz əlamətidir. Yar məktubundan (kağız) gələn ətir ondan bir nişanədir.

***Ta gəlir gəh-gəh mənə badi-səbadan kağızın,
Canımı mədhuş edər ənbər həvadan kağızın,
Bərgi-gül tək düşməz ol ətri-fəzadan kağızın,
Sanki bir əttardır gəlmiş Xətadan kağızın (1, s.154).***

Tiflis hamamlarının suyu da gülab ətirlidir:

***Mənbəi-cudü kərəmdən açılır dürri-xoşab,
Basəfa hövzə dəmadəm tökülür misli gülab (1, 134).***

Artıq araşdırıcılar sübut etmişlər ki, ətirilər insanlar arasında kommunikativ əngəlləri aradan qaldırmaq gücündədir. Q.Y.Kreydlin olfaksiyanı – ətir dilini, ətir mənalarını kommunikasiyada qeyri-verbal semiotikanın bir hissəsi kimi fərqləndirir (6).

“Ətir etiketi” ətirərdən istifadəni və ya ətirlərin davranışa təsirini ifadə edir. Ətirələrin qadın davranışına təsiri və ətirələrin ifadə etdiyi mənalar Vaqif şeirinin estetikasını təşkil edir. “Ətir etiketi” şəhər kommunikativ davranış məkanının vacib şərtlərindən biri olmaqla yanaşı, şəhər xanımlarının davranış işarələrindən biridir. Məhz Molla Vəli Vidadi ilə müşairəsində “ətriyyat etiketi” ilə şəhər xanımlarını “örkən, çatı toxuyan” köy (kənd) qadınlarından fərqləndirir.

***Bizim hərəmlərdir Quran oxuyan,
Üstündən, başından ənbər qoxuyan,
Onlar deyil örkən, çatı toxuyan ,
Kimin işin kimə nisbət eylərsən.***

Vaqif poeziyasında “ətir kodu” “etiket – ritual davranış mətni”nin tərkib elementidir. Aşiq-məşuq, qadın-kişi münasibətləri, erotik təmaslar belə “ətir kodu”nda gerçəkləşir.

Görüş – ayrılıq səhnələri və qadın bədəninə taktill (toxunma) aktlar “ətir kodu”nda gerçəkləşir, “iyləmək” feili ilə ifadə olunur. “iyləmək” feilinin təkrarlanması intim təmasın erotik istəyin dərəcəsini göstərir.

***Uzun saçın qucaqlayıb, töküüb qəddi-büləndindən,
Töküüb misli-bənəfşə, iyləmək hər bir kəməndindən (111).***

Yaxud:

***Alaydım yaşmağın, açıb kəmərin,
Çıxarıb əynindən zərbafın, zərin.
İyləyib-iyləyib zülfi-ənbərin,
Üzdən sonra buxağından öpəydim.***

***Gecə-gündüz duam budur tarıma,
Nola səni sala bir güzarıma,
İyləyib-iyləyib basam bağrıma,
İki gülgəz yanağından öpəydim (1, s.51).***

Vaqifin “iybilmə” həssaslığını özünü qeyri-estetik olfaktor obrazlar da göstərir: – söhbət barıt qoxusundan, saqqal iyisindən gedir. “Tüfəng” rədifli müxəmməsində barıt qoxusu da tərifiənir. Barıt qoxusu hətta xanımların müşkü-ənbərinə bərabər tutulur.

***Qıvrılır könlüm tüfəngdən dəm vuranda mar tək,
Od saçır ağızından al çaxmağı – ataşi bar tək,
Gülleyi-eşki atar çeşmim şərari nar tək,***

***Müski barat ətrilə həm türreyi-tərrar tək,
Etmədi dimağımı mütləq müəttər bir tūfəng (1, s.123).***

Barıt qoxusu əslində Vaqifə yaxşı tanış idi, şairin silaha həvəsi ilə bağlı idi. F.Köçərli bu haqda yazır: “Vaqif özü şair isə də, vaxtın təqazisinə görə onun meyili – könülü silah və əsləhəyə dəxi olub, igidlik iddiasına həm düşərmiş və məqami-zərurətdə özü yaraq götürüb davaya çıxarmış” (4, s.113).

***Sənin bir tari-muyin müşkünü bu aləmə vermən,
Mənim yanımda, billah, sən iki dünyadan artıqsan (1, s.107).***

“Saqqal” rədifli müxəmməsində saqqalını “məni abırdan salan nəcasət qoxulu murdarsan” – deyə aşağılayır.

***Bəs ki, bədşəklənü başdan ayağa murdar,
Dəmbədəm səndən olur buyi-nəcasət izhar,
Necə etsin sənə rəğbət sənəmi-gülrüxsar,
Abrudan məni sən saldın elə, ey idbar,
Nagahan ta ki, olub üzdə nüməyan saqqal (1, s.137).***

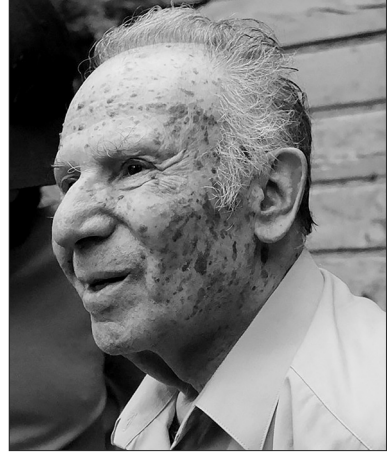
Göründüyü kimi, “ətir kodu” ilə bağlı obrazlar, motivlər “şairin estetik idealını müəyyən etmək imkanına malikdir” (5, s.185). Ətir kodu Vaqifin semiotik sistemində yalnız ənənəvi poetik fiqurlar kimi daxil olmur, həm də şüuraltı istəklərin ifadəsi kimi poetik nitqini modelləşdirir.

ƏDƏBİYYAT

1. Vaqif. Əsərləri. Bakı: Yazıcı, 1988. – 192 s.
2. Флоренский П.А. Статьи и исследования по истории и философии искусства. М., 2000.
3. Mehdi N. Çətin və dolaşq durumların kulturolojisi (Qərb və Şərq mədəniyyətlərində virtual örtüyün “kosmoqoniyası”). Bakı, Qanun, 2001. – 300 s.
4. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları. Bakı. 1925, II cild, - V hissə.
5. Сəфəров N. Molla Pənah Vaqif. Bakı, “Renessans – A” Nəşr Evi, 2017. – 240 s.
6. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык. М., Новое литературное обозрение, 2002.
7. Kam Ömer Ferit. Divan şiirinin Dünyasına Giriş. (Asar-i Edebiye Tedkikatı). Ankara, 2003. – 262 s.
8. Фаринo E. Введение в литературоведение: Учеб. Пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2004. – 839 с.

Çingiz Hüseynovun bədii nəsrində mənəvi-əxlaqi dəyərlər

Ədəbiyyatımızın, bədii-fəlsəfi fikrimizin tanınmış simalarından biri, görkəmli roman ustası Çingiz Hüseynovun ömrünün çox hissəsini Moskvada, sonralar da İsraildə yaşaması, əsərlərini rus dilində yazması onu doğma vətənidən, mənsub olduğu xalqın ədəbi-mədəni mühitindən uzaqlaşdırma bilməmişdir. Bildiyimiz kimi, sənətkarın milli müəyyənliyini təyin edən əsas amillərdən biri dil olsa da, başqa bir dildə əsərlər yaradıb milli mədəniyyətin xəzinəsinə qiymətli əsərlər bəxş etmək mümkündür. Çingiz Hüseynovun yaradıcılığı buna parlaq bir misal və danılmaz sübutdur. Azərbaycanlı təfəkkürü istənilən bir dildə təzahür edə bilər; Çingiz Hüseynovun əsərlərində rus dilində təcəssümünü tapır. Çingiz Hüseynov Moskvada yaşasa da, onun əsərlərində əsas mövzu Azərbaycan həyatı və gerçəkliyidir.

Çingiz Hüseynovun qəhrəmanları içərisində adi insanlar, keçən əsrin 50-70-ci illərinin adamları, bizim müasirlərimiz çoxdur.

Yazıcının əsərlərində canlanan milli xarakterlər, milli kolorit, bizə tanış olan müasirlərimizin obrazları milli-mənəvi varlığını xarakterizə edir. Çingiz Hüseynov bu mənada əsl milli yazıçıdır. Doğulub boya-başa çatdığı, şəxsiyyət kimi formalaşdığı təbii və ictimai mühitlə bağlı nostalji onu bir yazıçı kimi dönə-dönə keçmişə qaytarır və o, hər yaşadığı hadisəyə yeni rəqəsdən baxır və bədii dəyərini verir, bütün bu təəssüratlarını oxucusu ilə bölüşür. Qeyd etmək lazımdır ki, Çingiz Hüseynovun qəhrəmanları əsas etibarilə uzunömürlü bəşəri dəyərlərin daşıyıcıları olmaqla, başqa mental dairələrə (xüsusən rusdilli mühitə) aid olan oxucuları qıçıqlandırmır və bununla da ümumbəşəri dəyərlərin təbliğinə xidmət göstərmiş olurlar.

Yazıcının 1960-70-ci illərdə qələmə aldığı "Mənim bacım", "Novruzgülü", "Dəniz havası", "Adını demədi", "Qızıl" povestlərində mənəvi-əxlaqi axtarışlar mövzusu diqqət mərkəzindədir. Bu əsərlər 1960-70-ci illər Azərbaycan nəsrinin həmin mövzuda ən uğurlu əsərlərindən sayılır. Çingiz Hüseynovun qəhrəmanları mənəvi və əxlaqi gözəlliyi təmsil edirlər. Onlar həyatdakı mənfiliklərin, eybəcərliklərin əhatəsində yaşasalar da, mənəvi, cəhətdən təmiz olduqları üçün oxucunun mənəvi

aləminə təsir edə bilirdilər. Çox vaxt qəhrəmanların düşdüüyü vəziyyət, yaşantılar gözlənilməz olur, şüurlarda kök salmış əxlaqi təsəvvürlərə zidd olur. Lakin onlar mühitin deyil, ürəklərinin hökmü ilə hərəkət edirlər. “Xoşbəxt sonluq” asanlıqla başa gəlmir, gərgin daxili sarsıntılardan, mühitin mənəvi təzyiqlərindən, ailələrdəki münaqişələrdən keçərək baş verir.

Ürəyin qanunları mühitin qanunlarına qalib gəlir. Bildiyimiz kimi, 1960-70-ci illərdə Azərbaycan nəsrində bu qəhrəmanlar az deyildi və onlar həmin dövrün müsbət qəhrəmanları kimi təhlil olunurdular. Onlar ozamankı Azərbaycan nəsrində yeni tipli qəhrəmanlar hesab olunurdu. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Çingiz Hüseynovun qəhrəmanları özünəməxsusluğu ilə fərqlənir.

Görkəmli yazığımızın nəsr yaradıcılığını fikri təkamül baxımından izləmək daha məqsədəuyğundur. Çingiz Hüseynov yaşadığı dövrün mənəvi-əxlaqi problemlərini bədii nəsrə uğurla əks etdirəndən sonra cəmiyyəti narahat edən sosial problemlərə müraciət etmişdir, bir-birinin ardınca “Məhəmməd, Məmməd, Məmiş” və “Ailə gizlinləri” romanlarını gələmə almışdır. Hər iki əsər geniş oxucu kütləsi tərəfindən böyük bir maraqla qarşılanmışdır.

İstər, “Məhəmməd, Məmməd, Məmiş”, istərsə də “Ailə gizlinləri” romanında müəllif artıq öz böhranlı çağlarını yaşayan bir quruluşun son həddə çatan, cəmiyyəti mənəvi depressiyaya sürükləyən neqativ halları tənqid və ifşa hədəfinə çevirmişdir. Təsvir olunan hadisələr daha çox Azərbaycan istimai gerçəkliyi ilə bağlı olmuşdur.

“Məhəmməd, Məmməd, Məmiş” romanındakı ailənin başçısı Xasay Bəxtiyarovdur. Xasayın atası Gülbala kişi vaxtilə hambal olmuşdur. Övladları isə başqa bir dövrün – XX əsrin insanları olduğu üçün təbii ki, onların həyatı tamamilə fərqli bir tərzdə davam etmişdir. Xasay öz şəxsi “fərasəti” sayəsində şəhər nəqliyyatına rəhbərlik edən bir vəzifə sahibinə qədər yüksəlmişdir. Təssüf ki, yüksəldikcə, insanlıq cəhətdən pillə-pillə enmiş, həmişə şəxsi mənafeyini üstün tutmuşdur. Bu, həm işdə, həm də ailə-məişət məsələlərində özünü biruzə verir. Xasay birinci arvadı Hüsniyyəni “xoşluqla” boşayandan sonra ikinci dəfə oğlu Gülbalanın sevgilisi Rəna ilə evlənmiş, üçüncü dəfə də Nigara meyil etmişdir. O, oğlu Məmişin də vaxtilə Rəna ilə görüşdüklərindən xəbərdar olsa da, bunu qətiyyətlə nəzərə almır, yalnız özünü, öz istəklərini düşünərək hər şeyi ayaqlayıb keçir. Xasay öz qardaşlarının da firavan dolanmasına şərait yaratmış, kasıb bacısı oğlu Məmişə, Məmişin atası Kazıma isə məhz kasıb olduğu üçün əvvəldən həqarətlə baxmışdır.

Məmiş qohumlarına qarşı mübarizə aparır, amma təbii ki, qalib gələ bilmir, faciəli şəkildə həlak olur. Doğma dayıları onlara qarşı çıxdığı üçün Məmişi öldürürlər, sonra da bunu intihar kimi qələmə verirlər.

Əsərin bu cür faciəvi sonluğu o zaman bir çox etirazlara səbəb olmuşdu. Əlbəttə, oxucuların fikrincə, “müsbət” qəhrəman qalib gəlməli idi. Çingiz Hüseynov isə belə bir şablon sonluqdan imtina edir.

Məmiş düşüncə tərzinə görə S.Rəhimovun eyni adlı romanının qəhrəmanı Mehmana yaxındır, S.Qədirzadənin “Qış gecəsi” romanının qəhrəmanı Adili də xatırladır, ancaq şübhəsiz ki, onların təkrarı deyil, orijinal bir surətdir.

Y.Boldırev haqlı olaraq qeyd etmişdir ki, “Məhəmməd, Məmməd, Məmiş” romanı bir “xəbərdarlıq” romanıdır. Həqiqətən də, bu əsər cəmiyyətimizdə

korrupsiya, rüşvətخورluq, yerlipərəstlik, qohumbazlıq kimi neqativ halların geniş yayılmaqda olduğundan xəbər verirdi, insanları bu barədə ciddi düşünməyə çağırırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu roman yalnız Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının yox, rus tənqidci-ədəbiyyatşünas alimlərinin də diqqət mərkəzində olmuşdur.

Eyni problemlər, ideyalar, münasibətlər “Ailə gizlinləri” romanında da əksini tapmışdır. Bu romanda canlandırılmış Ayişə Xasay surətinə çox yaxındır. Ayişə də vəzifə sahibidir, o da böyük bir ailənin başçısı hesab olunur. Bacılarının ailə qurmağında da Ayişənin rolu böyükdür. O, özünün məsləhət bildiyi, layiq adamları bacıları ilə tanış etmiş, bacılarını ərə vermişdir. Ailədə məhəbbət əsasında ailə quran, Ayişənin sözündən çıxan ancaq ən kiçik bacı Asya olmuşdur. Asya uşaqlıqdan xarakter etibarilə digər bacılardan fərqlənir. O, hər zaman düşündüyünü üzə deyir, heç kimdən qorxub çəkinmir. Asya sevdiyi İldırım ilə ailə quracağını bildirəndə Ayişə onun seçimini qəbul etmir, o gündən bacılar uzaqlaşır. Ayişənin dili ilə desək, Asyanı “kəşib atırlar”. Ayişənin qaydası belədir – ona tabe olmayanı, onun sözü ilə oturub-durmayanı kəşib atr. İllər keçdikdən sonra, böyük bacısı Ayna oğlu Aqıldən şikayətlənəndə də Ayişə ona deyir: “Sözə baxmasa, onu da Asya kimi, kəşib atarıq”. Asya surəti də Məmiş surətinə çox yaxındır, yaddaqalan və oxucuların rəğbətini qazanan bir surətdir.

“Məhəmməd, Məmməd, Məmiş” romanında bir epizoda nəzər salaq. Bəxtiyarovların demək olar ki, bütün nümayəndələrinin iştirak etdiyi bir şənlik məclisində Xasay Bəxtiyarov sağlıq deyərəkən “bizim əsrimizə, bizim dövrümüzdə təşəkkür etməliyik!” deyir. Həqiqətən də onun “bizim əsr” dediyi dövr olmasa idi, inqilab olmasa idi, Abşeron kəndlərinin birindən çıxan, Bakıda yük daşımaqla məşğul olan Gülbəlanın və müflisləşmiş, yoxsul bəy qızı Mələyin övladları sozsüz ki, valideynləri kimi yoxsul olacaqdı. Hətta onların bu dünyaya gəlməsi də, valideynlərinin ailə qurması da mümkün olmazdı. Mələk nə qədər yoxsul olsa da, bəy qızı və çar ordusu zabitlərinin nəvə-nəticəsi olaraq qalırdı, o, heç vaxt hambala ərə getməzdi. Ancaq sosialist inqilabı nəticəsində bütün bu sədlər aradan götürüldükdən sonra Bəxtiyarovlar ailəsi kimi ailələr meydana gəldi. Eyni sözləri “Ailə gizlinləri” romanındakı Abbasovlar haqqında da demək olar. Adi bir fəhlə olan Qüdrət Abbas oğlunun övladları kim ola bilərdi? Qüdrət Abbas oğlunun irəli getməsində, vəzifələr tutmasında, xalq arasında “hörmətli ağsaqqal” olmasında inqilabın rolu olmuşdur. Vaxtilə o, təsəvvürünə gətirə bilməzdi ki, onun nəvələri ali təhsil alacaq, məşhur alimlər, şairlər, dövlət xadimləri ilə ailə quracaqlar.

Bu iki romanda cərəyan edən hadisələr elə bir dövrü əhatə edir ki, artıq gənclər öz kökləri barədə düşünmür. Bugünkü həyat şəraitini adi qəbul edirlər, onların fikrincə, belə də olmalıdır. 60-70 il bundan əvvəlki həyat isə (tarix üçün bu kiçik bir dövrdür) onlar üçün nağıldan başqa bir şey deyil, onları bu maraqlandırmır. Bir cəhəti də qeyd etmək lazımdır ki, yalnız gənclər deyil, yaşlılar da keçmişini xatırlamamağa çalışır, xatırlayanda da bir qədər dəyişiklik etmək, lazım olan, “xoşa gələn” cəhətləri ön plana çəkmək, onlara mane olan, lazım olmayan şeylər barədə susmağa çalışırlar. Məsələn, Xasay hambal atası və onun

əslı-nəsli barədə danıřmađı xořlamazdı, ancaq tez-tez anası və onun bəy nəsli barədə həvəslə danıřardı.

Çingiz Hüseynovun bu personajlara münasibəti hər zaman aydın hiss olunur. Müəllif və personajları arasında qarşıdurma vardır. Müəllif üçün tarixi yaddaş (ailə də daxil olmaqla) ümumiyyətlə insan üçün vacib şərtidir.

Eyni münasibət Abbasovlar ailəsində də var. Əgər babalarının adı bu gün onlara irəli getməkdə kömək etməsə idi, onun adını da çəkməzdilər.

“Ailə gizlinləri” romanı işıq üzü gördükdən sonra geniş oxucu kütləsi tərəfindən maraqla qarşılanmışdı. Xalq hərəkəti dövründə hətta əsərin əhəmiyyətini itirməkdə olduğunu söyləyənlər də oldu. Ancaq deyilənlərin əksinə olaraq, “Ailə gizlinləri” romanı Azərbaycanda aktual biz əsərə çevrildi. Doğrudan da, hər hansı əsərdə təsvir olunan dövrün arxada qalması, quruluşun dəyişməsi ilə əlaqədar əsər əhəmiyyətini itirə bilməz. Burada tamam başqa amillər rol oynayır.

Görkəmli yazıçımız öz ideyalarına həmişə sadıqdır.

“Bir dəfə demişəm ki, hər kəs onu kəsib-doğrayanları yaxşı xatırlayır, özünün kəsib-doğradıqlarını isə çoxları unudur. Mənəvi təmizliyə özümüzədən başlamalıyıq, bunun üçünsə, heç olmasa, tövbə etməliyik...”

Mənim bir-birinə çox bənzəyən iki vətənimdə, Rusiyada və Azərbaycanda ikiüzlülüyün, saxtakarlığın, öz xalqının taleyinə etinasızlığın, “kim kimi aldadar” prinsipinin, hardan gəldi mümkün qədər çox çırpışdırmaq həvəsinin, hədsiz təkəbbürün çiçəklənməsindən həyəcan və narahatlıq keçirirəm. Hətta klassiklərə hörmətimiz də formal xarakter alıb, əks təqdirdə onların ruhunu öz nadanlığımızla incitməzdik – elə həmin Füzulinin və Sabirin yubileylərini qəsdən belə tələskənliklə əldən çıxartmazdıq. O ki qaldı Mirzə Fətəli Axundova Moskvada heykəl qoyulmasına, “Fətəli fəthi”nin qəhrəmanının bəxtinin gətirdiyinə çox sevinirəm, amma bunun da tam təsadüf olduğunu demək istəyirəm, çünki həmin tragikomik əhvalata yaxşı bələdəm.

Nə olursa-olsun, dünyanı optimistcəsinə qavramaq qabiliyyətini itirmək olmaz. Gördüyümüz kimi, Çingiz Hüseynov heç bir zaman öz sözünü açıq deməkdən, öz münasibətini bildirməkdən çəkinməmişdir.

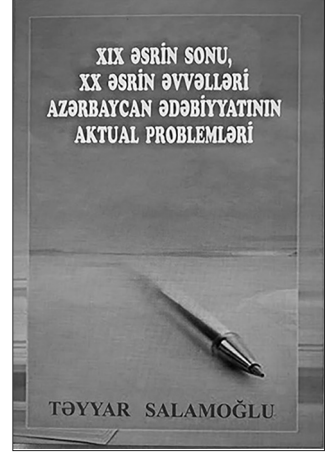
Cəsərlə deyə bilərik ki, Çingiz Hüseynovun romanları bu gün də aktuallığını itirmir, tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Bu əsərlər XX əsr Azərbaycan bədii nəsrində öz layiqli yerini tutmuşdur.

Aytən RÜSTƏMZADƏ

◆ Kitablər, rəylər

“İZM”LƏRİN ESTETİKASI YENİ METODOLOJİ BAXIŞ SİSTEMİNDƏ

Məlumdur ki, klassik irsə münasibətdə çağdaş ədəbiyyatşünaslığın vəziyyəti o qədər də ürəkaçan deyildir. Ən böyük bəlalardan biri elmi düşüncənin sovet ədəbiyyatşünaslığının orbitindən kənara çıxma bilməməsidir. Uzun illərdir ki, bu böhranlı vəziyyət davam edir. Bu bir həqiqətdir və çağdaş çevik elmi təfəkkür artıq bunu etiraf etməkdədir: “İndi çağdaş ədəbiyyatşünaslığımızda dərin bir kaos yaşanır; elmi düşüncəni publisistika, faktları təsdiq olunmayan fikirlər, əsas olmayan mülahizələr təşkil edir. Araşdırmaların çoxunda hər hansı bir problemə elmi və orijinal yanaşma özünü göstərmir, ədəbiyyatşünasın özünün gəldiyi qənaətlər yoxdur, yazdıqları yazılmışların şərhindən başqa bir şey deyil. Ciddi elmi-nəzəri yanaşma getdikcə öz yerini sözcülüyə verir, ədəbiyyatşünaslığın təməl prinsiplərinə əməl edilmir” (Əhmədov B. Əsəd bəy-Qurban Səid-Çəmənəminli diskursu: Həqiqətin gerçək üzü. “Ədəbiyyat qəzeti”, 20 fevral 2021-ci il). Çağdaş ədəbiyyatşünaslığın vəziyyətinə ən ümumi baxışda dəqiq ümumiləşdirmədir. Bu ümumiləşdirmədə reallığın ən acı nəticələri əks olunub, ədəbiyyatşünaslığın düşdüyü faciəvi hallardan bəhs olunub. Ancaq düşünmək olar ki, büsbütün bədbinləşməyə də əsas yoxdur. Əgər ədəbiyyatşünaslıq özündə olan qüsuru bu qədər aydın dərk edir və onu etiraf etməyə özündə güc tapırsa, deməli, dirçəliş üçün ilkin baza yaranır. İkinci tərəfdən, çağdaş ədəbiyyatşünaslıqda bəzən elə hallarla qarşılaşırdıq ki, bu hallar bizi nikbin notlara kökləyir. Qarşımda iri həcmli bir kitab var. Bu, professor T.Salamoğlunun “XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemləri” kitabıdır (Bakı, “Elm və təhsil”, 2021, 664 səh.).

Xatırlayıram ki, kitab nəşrə hazırlanırdı və rəyçilərindən biri də mən idim. Fikirləşirdim ki, nəzərdən keçirib üç-dörd səhifəlik, bir növ, rəsmi bir rəy hazırlayaram. Amma mən fikirləşən kimi olmadı. Bir neçə ay kitabdan qopmaq mümkün olmadı. Doğrudur, arada bir neçə səhifəlik rəy yazıb verdim. Ancaq kitabı oxumaqda davam edir, daha doğrusu, onun başdan-başa mənə təzə görünən mahiyyətini, məzmununu başa düşməyə çalışırdım. Çünki konkret tarixi dövrün

ədəbiyyatına tamamilə fərqli bir konsepsiya ilə verilən şərhələrlə üz-üzə qalmışdım. Əsas çətinlik nədə idi? Düşüncəmdə dövrün ədəbiyyatı ilə, nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə bağlı yer almış fikirlər, konsepsiyalar, xarakteristikalar oxuduğum yeni fikirlərə müqavimət göstərir, müəllifin tam fərqli bir baxış bucağı ilə əsərlərə verdiyi fərqli təhlilin mahiyyətini bütövlüyü ilə qavramağa imkan vermir. Ancaq onun təhlillərinin estetik həqiqətləri daha əsaslı şəkildə ortaya qoyduğuna heç bir şübhə ola bilməzdi. Bunu həm idrakımın gücü ilə, həm də təhtəlsüzür olaraq hiss edirdim. Müəllif mətn həqiqətləri ilə danışır, dövrün ədəbiyyatı haqqında bütöv, sistemli bir konsepsiya ortaya qoyurdu. Bu konsepsiya işığında bütöv sənətkarların yaradıcılığı bir-brini tamamlayırdı, sanki ayrı-ayrı sənətkarlar, ayrı-ayrı əsərlər nəhəng bir zəncirin halqaları idilər. Müəlliflər milli oyanış uğrunda mübarizə düşüncəsi ilə, islami dəyərlərdən çıxışları ilə, sözün geniş mənasında sosial təbəqələr arasında fərq qoymamaqla, onları milli birliyə səsləməklə eyni zəncirin halqaları kimi çıxış edirdilər. Tədqiqatçı bütöv müəllifləri azərbaycançılıq idealında birləşdirə bilirdi. Lakin bu, qətiyyənlə müəllifləri süni şəkildə eyni bir ideya ətrafında birləşdirmək cəhdi deyildi. Yox, etiraf edək ki, bu qeyri-adi elmi təfəkkürün sənətkarların estetik ideallarını bir-brinə bağlayan əsas halqaları heyratamiz dərəcədə düzgün müşahidə edib ümumiləşdirməsi idi.

Bu da bir təkzibolunmaz həqiqətdir ki, Azərbaycan ədəbiyyatının özünəməxsusluğunu şərtləndirən, milli-mənəvi yaddaşın oyanmasına təkan verən yeni ədəbi düşüncəyə və metodologiyaya ehtiyac bu gün özünü aydın şəkildə büruzə verir. Müstəqillik illərindən başlayaraq ədəbiyyatşünaslığın yeni dövrə daxil olması ilə ədəbiyyatımızı həqiqi sənət nöqtəyi-nəzərindən təhlil etmək üçün münbit zəmin yaranır. Milli-mənəvi dəyərlərimizi, milli şüurun inkişafına kömək edən amilləri üzə çıxarmaq ədəbiyyatşünasların vəzifə borcuna çevrilir.

T.Salamoğlu bədii əsərlərdə milli şüurun inkişafına təkan verən mövzuların araşdırılması sahəsində böyük uğurlar qazanmış bir ədəbiyyatşünas-tənqidçidir. Təsədüfi deyildir ki, haqqında yazılmış sanballı bir monoqrafiyada alimin yaradıcılıq yolu “tənqidçinin azərbaycançılıq ideali” kontekstində şərh edilmişdir. Həmin kitabın bu adla adlanması da müəllifin T.Salamoğlunun tədqiqatlarında bu kontekstin aparıcılığını, alimin yaradıcılığını məhz bu istiqamətdə araşdırmağın metodoloji cəhətdən düzgün olacağını işarələməsini göstərir. Kitabda oxuyuruq: “Təyyar Salamoğlunun konsepsiyasında birlik – yəni milli bütövlük, Azərbaycanın ruhunu – azərbaycançılığı qorumaq əsas məqsəd kimi qabarıqdır. O, ədəbi tənqidin sovet dövründən qalma “xalq” kultunu sındırır, öz ideyaları və yeni yanaşma tərzini ilə fikir arenasına çıxır. Yaradıcılığının mənəvi tələbatı kimi sındırdığı kultun içindən çıxaraq (yaradıcı instinkti ilə) millətə, onun dəyərlərinə, etnosu yaşadan ədəbi mahiyyətə tərəf hərəkət edib” (Əli Rza Xələfli. Tənqidçinin azərbaycançılıq ideali. Bakı, 3 saylı Bakı mətbəəsi, 2016, s.16).

T.Salamoğlunun “XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının aktual problemləri” kitabı bu istiqamətdə apardığı sistemli araşdırmaların davamıdır. Alimin kitabda irəli sürdüyü yenilikçi baxışların hamısı milli zəminə əsaslanır, azərbaycançılıq ideologiyası nöqtəyi-nəzərindən tam müasir səslənir.

Müasir ədəbiyyatşünaslığın qarşısında duran yeni elmi-metodoloji üsul və formalardan söhbət açan T.Salamoğlu haqlı olaraq qeyd edir ki, sovet rejiminin ideoloji prinsipləri ilə yüklənən fikirlər müstəqillik dövrünün elmi düşüncəsi ilə saf-çürük edilməli, ədəbiyyatımızda əksini tapan milli və bəşəri dəyərlər ortaya qoyulmalıdır. Onun bu fikirləri ilə razılaşmamaq qeyri-mümkündür: “Azərbaycan xalqının keçib gəldiyi tarixi inkişaf yoluna, o cümlədən XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərinə münasibət tendensiyalı olmuşdur. Çox vaxt keçilmiş tarixi yolun uğurları yox, bu yolda müşahidə olunan qüsurlu hallar xalqın tarixi xarakterinin və taleyinin əsas cəhətləri kimi ümumiləşdirilmiş, həqiqətdə olduğundan qat-qat artıq şişirdilmişdir. Xalq kütləsinin savadsızlığı nadanlıq, cəhalət və avamlıq, dinə inam fanatizm kimi qələmə verilmiş, milli-ictimai təfəkkürdə başlanan yeniləşmə hərəkatına, milli tərəqqi uğrunda mübarizə proseslərində əldə olunan uğurlu fəaliyyətə, milli ideoloqların yetişməsinə, onların milli intibah uğrunda mübarizəsinə, son nəticədə Azərbaycan xalqının öz müstəqil dövlətini qurmağa nail olmasına bilərəkdən göz yumulmuş, inkarçı tendensiya ilə xalqın tarixi keçmişini aşağılanmışdır”. Buradakı tezislər sovet ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyasına müxalif düşüncə ilə formalaşan yeni elmi konsepsiyanın əsas konturlarını təsvir etməyə imkan verir. Tarixən aparılmış qeyri-obyektiv və qeyri-elmi siyasəti aydın dərk edən alim ədəbiyyatımıza metodoloji yanaşmanın dəqiqliyini təmin etmək üçün “izm”lərin estetikasına, “həm də ədəbiyyatşünaslığın elmi həqiqətlərinə tarixi gerçəkliyin reallıqları prizmasından yanaşmağı vacib şərt” kimi irəli sürür və bunun vacibliyini kitabda ətraflı şərh edir. T.Salamoğlu vurğulayır ki, ədəblərimizin yaradıcılığını müasir dövrün tələbləri prizmasından, həyat həqiqətlərinin estetik ifadəsi baxımından təhlil etmək, fərqli tipoloji xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq prioritet bir vəzifə olaraq ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında dayanır.

Alimin konkret bir dövrün ədəbiyyatı ilə bağlı dövriyyəyə buraxdığı elmi həqiqətləri birdəfəyə dərk eləmək çətindir. Etiraf edirəm ki, oxu prosesində bu mənada xeyli çətinliklərlə üz-üzə qaldım. Hətta söhbət düşəndə bu barədə müəllifin özünə də dedim. O isə mənim “şikayət”imə xəfifcə gülümsəyərək məşhur Amerika yazıçısı Folknerin başına gəlmiş bir əhvalatı danışmaqla münasibət bildirdi. Məlum oldu ki, bir dəfə Folknerlə görüş zamanı oxucular onun əsərlərini oxuduqlarından, lakin başa düşməyə çətinlik çəkdiklərindən şikayətlənir və yazıçıdan nə etmək lazım olduğunu soruşurlar. Yazıçı tövrünü heç pozmadan deyir: Bir də oxuyun.

Məsələ aydın idi. Novatorluq heç vaxt ədəbi-elmi mühitdə və oxucu düşüncəsində asanlıqla yer qazanmır. Bütün bunlara baxmayaraq, əsər mənim düşüncəmdə özünə əsaslı yer açır, “köhnə” ilə “yeni”nin mübarizəsində qalib gəlirdi. Əsərlə bağlı dərk və fəhm etdiklərimi oxucularla bölüşmək istəyi məndə qarşı-sılınmaz hissə çevrilirdi.

Kitabda M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, N.Nərimanov, İ.Musabəyov, S.M.Qənizadə, A.Şaiq, C.Cabbarlı, Ə.Cavad, U.Sadıqzadə, F.Köçərli, Ə.Hüseynzadə və S.Hüseynin yaradıcılığı əhatəli təhlilə cəlb olunub və bu təhlillərlə dövrün ədəbiyyatına yeni elmi-nəzəri və metodoloji baxış sistemi ortaya qoyulub. Bu baxış sisteminin mahiyyətini aşağıdakı tezislər vasitəsi ilə ümumiləşdirmək olar:

Milli tənqidi realizmin “qəti inkar və rədd məzmunu” daşımaya dair ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyası tənqid edilib; onun ideoloji xarakter daşımaya sübut olunub. Milli tənqidi realizmdə inkar pafosu ilə bərabər, təsdiq pafosunun da aparıcı olması bu cərəyanın mühüm estetik prinsipi kimi irəli sürülüb və konkret təhlillərdə şərhini tapıb.

Milli tənqidi realizmdə satirik gülüşün öldürücü və məhvədi xarakter daşımaya dair ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyası rədd edilib; istər satirik, istərsə də yumoristik gülüşün tərbiyədi funksiyaya daşımaya fikri irəli sürülüb və bədii mətn materialı ilə sübut olunub.

Milli tənqidi realizmdə cəmiyyətin sıçrayışlar – inqilab yolu ilə dəyişdirilməsini sənətkar dünyagörüşünün əsası kimi təqdim edən konsepsiyaya, mövcud burjua cəmiyyətini qəti inkarı onun estetik prinsipi kimi qəbul edən ədəbiyyatşünaslıq mövqeyi tənqid olunub; milli tənqidi realistlərin maarifçi dünyagörüşündən çıxış etmələri, onların cəmiyyəti tədrici təkamül yolu ilə inkişaf etdirmək məramları bu cərəyanın əsas estetik prinsiplərindən biri olduğu sübut edilib.

Dünya tənqidi realizminin aparıcı nümayəndələrinin yaradıcılığında da burjua cəmiyyətinə münasibətin inkarçı xarakter daşmadığı, onların da təkamül yoluna üstünlük verdikləri haqqında ciddi dəlillər təhlil sferasına daxil edilib.

Bütün bu nəzəri kontekstlərdə M.Ə.Sabirin və C.Məmmədquluzadənin yaradıcılığı yeni elmi-nəzəri əsaslandırmaqlarla təhlil edilib.

Sabir, eləcə də C.Məmmədquluzadə yaradıcılığında varlı təbəqə obrazlarına ədəbiyyatşünaslığın öldürücü – məhvədi gülüş mövqeyindən yanaşmaları sovet rejiminin milləti parçalamaq siyasətindən güc alan ideoloji baxış kimi rədd edilib; yuxarı təbəqəyə tənqidi münasibətin bu təbəqələrin ictimai-milliyet şüurunu oymaq məqsədinə xidmət etməsi və sənətkarların toplumu millət kimi formalaşdırmaq məqsədini, milli birlik amalını gerçəkləşdirməyə istiqamətləndiyi əsaslandırılıb.

Ədəbiyyatşünaslığın yuxarı təbəqədən fərqli olaraq, aşağı təbəqəyə bu və ya digər dərəcədə təqdirədi münasibətinin də milləti parçalamaq siyasətindən əlavə, hən də aşağılamaq siyasətinə xidmət etməsi məsələsi qoyulub. Ədəbiyyatşünaslığın milli ictimai mühiti “zölmət səltənəti” kimi təqdim etməsinin ideoloji əsasları və fəlsəfi açıqlıq; “Zölmət səltənəti” ilə – milli-tarixi keçmişlə müqayisədə sovet rejiminin üstünlüklərini ictimai şüura yeritmək məqsədi daşdığı izah edilib. “Zölmət səltənəti” konsepsiyasının elmi əsasdan büsbütün məhrum olması sübuta yetirilib. İstər M.Ə.Sabir yaradıcılığında cəmiyyətdə gedən mütərəqqi proseslərin, ictimai şüuru inkişaf etmiş milli düşüncəli obrazların əksinin, istər Mirzə Cəlil yaradıcılığında Novruzəli, Məhəmməd həsən əmi tipli obrazların ədəbiyyatşünaslıqdakı təqdiminin əksinə olaraq normal həyatı düşüncəyə malik olmalarının sübut edilməsi XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri mühitinin “zölmət səltənəti” yox, inkişaf etməkdə olan bir mühit kimi təsvir edildiyini əsaslandırmağa istiqamətlənib.

Ədəbiyyatşünaslığın tənqidi realizmin “kiçik adamlar” seriyasında təqdim etdiyi məşhur qəhrəmanları Novruzəli və Məhəmməd həsən əmi və b. obrazların avamlığı, cəhaləti, sosial düşüncəsizliyi simvollaşdırması kimi mövqeyi mətn həqiqətlərinin qeyri-obyektiv ifadəsi olaraq tənqiddə məruz qalıb. Bu və bu tipli

obrazların normal insani düşüncəyə, həyatı məntiqə malik olmaları, cəmiyyətdəki haqsızlıqlara qarşı müqavimət hərəkətini simvollaşdırmaq gücü əsaslandırılıb. Məhəmməd həsən əminin baş verənləri dəyərləndirmədə nümayiş etdirdiyi məntiq ədəbiyyatşünaslığın ona qarşı ittihamlarının məntiqindən daha güclü, daha həyatı və daha əsaslı olması mövqeyindən çıxış edilib.

Sabir satirasının dioloji məzmununa dair aparılan təhlillər, bu satirada cəmiyyətdə gedən tərəqqinin təsdiq pafosu ilə əksini tapmasına dair bədii materiala istinadla irəli sürülən mülahizələr milli tənqidi realizmin əsas səciyyəvi keyfiyyətlərindən biri olaraq onu özünəqədərki satiradan keyfiyyətə fərqləndirən və bu satirani milli həyatın ensiklopediyası kimi çıxış etməyə imkan verən estetik xüsusiyyət kimi təqdim olunub.

Sabir satirasının dioloji məzmun daşımına dair irəli sürülən konsepsiyanın elmiliyi bu satiranın təsdiq pafosunu təsdiqləyən çoxsaylı bədii faktların əhatəli təhlilində aşkarlanıb.

Həm maarifçi, həm tənqidi realistlərin, həm də romantiklərin ateist dünyagörüşündən çıxış etməsi, onların əsərlərində dinin əsaslarının tənqid olunmasına dair ədəbiyyatşünaslıq mövqeyi rədd edilib. Dövrün sənətkarlarının islam dünyagörüşündən çıxış etməsi, dinin əsaslarını müdafiə mövqeyində dayanmaları, cəmiyyəti mənsub olduğu dinin mahiyyətinə dərinədən bələd olmağa təşviq etmələri, dünyəvi elmlərlə bərabər, dini elmlərin də öyrənilməsi, dərk edilməsinə çağırışlar maarifçi dünyagörüşünün tərkib hissəsi kimi şərh olunub.

“Ölülər” əsərinin təhlili zamanı ədəbiyyatşünaslığın müəllif mövqeyi kimi təqdim etdiyi “dinin törətdiyi cəhalət”ə qarşı mübarizə ideyası təkzib edilib. C.Məmmədquluzadənin “ölülük”ü mömin olmaqda yox, mömin ola bilməməkdə axtarması məsələsi qoyulub. Müəllifin İslam maarifçiliyini maarifçiliyin tərkib hissəsi kimi qəbul etməsinə və bu tendensiyadan çıxışına diqqət çəkilib.

Qurani-Kərim ayələrində İslamın “ən üstün din” olmasının mahiyyətinin bütün insanları müsəlmanlığa dəvətlə bağlılığı məsələsi qoyulub. Dövrün ədəbiyyatında bu fəlsəfənin çıxış nöqtəsi kimi alınması, “bəşəri qardaşlıq” ideyasının təməlinə islam fəlsəfəsinin dayanması sübut edilib.

N.Nərimanovun “Bahadır və Sona”, “Pir” əsərlərinin din əleyhinə yazılması ilə bağlı ədəbiyyatşünaslıq qənaətlərinin yanlışlığı məsələsi qoyulub. “Bahadır və Sona”dakı “uçurum dərələr” probleminin müəllifin dini inkar mövqeyi ilə heç bir əlaqəsi olmadığı, bu anlayış altında bir olan Allaha səcdəyə xələl gətirən təriqətçiliyə, məzhəbçiliyə, yalançı ziyarətgahlara qarşı mübarizə ideyasının önə çıxarılması qənaətindən çıxış edilib.

S.M.Qənizadənin yaradıcılığında İslam dünyagörüşünə istinadın əsərlərinin ideya-məzmununa və strukturuna birbaşa təsiri məsələsi qoyulub. “Məktubati Şeyda bəy Şirvani” əsərinin ideya xəttinin müəyyənləşməsində müəllifin “insaniyyət və həqqaniyyət” mövqeyindən çıxışının həqiqi obyektiv məzmunu açılıb. “İnsaniyyət” və “həqqaniyyət” anlayışlarına ədəbiyyatşünaslığımızda müəyyən açılışlar verilib. Bu açılışlarda “insaniyyət” anlayışı “bəşəri qardaşlıq” anlayışının ifadəsi kimi götürülüb. Bu təfsir düzdür. Ancaq ədəbiyyatşünaslıqda S.M.Qənizadənin “insaniyyət” anlayışı ilə “millət” anlayışını qarşı-qarşıya qoyması və ikincini

qəbul etməməsi fikri bədii mətn həqiqətinin ifadəsi sayıla bilməz. T.Salamoğlu öz mövqeyini çox əsaslı dəlillərlə ortaya qoyur. Sübut edir ki, sənətkarın “insaniyyət” – “bəşəri qardaşlıq” ideyası milli varlığın inkarından yox, özünütəsdiqindən keçir.

T.Salamoğlunun təfsirlərində “həqqaniyyət” anlayışının “haqq-ədalət uğrunda mübarizə” kimi izah edilməsi fikri estetik həqiqətin əksi sayılır. “Həqqaniyyət” ifadəsi ilə S.M.Qənizadənin “haqq olan din”i nəzərdə tutması məsələsi qoyulur. Bu anlayış altında Qurani-Kərim hökmlərindən çıxış edən dilogiya müəllifinin bütün insanlığın “haqq olan din” – İslam dini vasitəsi ilə birləşməsi, qardaş olmasının mümkünlüyü ideyası mövqeyindən çıxışı əsaslandırılıb.

Demək lazımdır ki, bu ideya mövqeyi XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan sənətkarlarının əsərlərində müxtəlif və bir-birindən daha mükəmməl şəkildə estetik ifadəsini tapır. Kitabda bu ideya mövqeyinin milli romantizmdəki əksi A.Şaiqın “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin təhlili ilə əsaslandırılır. T.Salamoğluna görə, Tövratın və İncilin əsasında dayanan Tövhid inancı Qurani-Kərimdə tamamlanır və yer üzünün bütün insanlarına aid olur. İslamda Tövhid bütün insanları birləşdirir. Qurani-Kərimin fəlsəfəsi də bu birləşdiricilik missiyasında meydana çıxır və zaman-zaman müasirlik qazanır. Kitabdakı əhatəli təhlillər sübut edir ki, “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin müəllifi İslam Tövhidinin bu birləşdiricilik missiyasından çıxış edir, onun fəlsəfəsinə söykənir, bu inancı bütün soydaşlarının, eyni zamanda, bütün insanların inancına çevrilməsinə çalışır.

Kitabda ədəbiyyatşünaslıqda kök atmış bir tendensiyaya qəti tənqidi münasibət bildirilib. Bu tendensiya bədii mətnləri sinfilik mövqeyindən qiymətləndirməkdir. Alim bu istiqamətin mərhələnin bədii ədəbiyyatındakı obrazları birtərəfli şəkildə qiymətləndirməyə gətirib çıxartması, onların fərdi xarakterini obyektiv şəkildə açmağa imkan verməməsi məsələlərini önə çıxarıb; Yuxarı təbəqə obrazlarının total dəyərləndirilməsini, onların fərdi xarakterindən çıxış edilməməsini, bütövlükdə isə “istismarçı – boynuyuğun” kimi, məhv olmaqda olan təbəqəni simvollaşdıran obrazlar olaraq təqdimi ənənəsini rədd edib. Hər bir obrazın hansı təbəqəyə mənsub olmasından asılı olmayaraq bədii mətnə ifadə olunan fərdi xarakterindən çıxış etməyi düzgün metodoloji yol hesab edib. Tənqidi realizmdəki yuxarı təbəqə obrazlarına metodoloji baxışlarını Xudayar bəy və Vəli xan obrazlarının fərqli və fərdi xarakterlərini açmaqla əks etdirib.

Azərbaycan maarifçi realizmində əsərin ideya-məzmununu, xarakterləri sinfilik kontekstində dəyərləndirmələrin bədii mətn həqiqətlərini kobud şəkildə təhrif etməsini Ə.Haqqverdiyevə, İ.Musabəyova məxsus bir çox əsərlərin təfərrüatlı təhlili vasitəsi ilə ortaya qoyub. Kitabda həmin əsərlərin obyektiv, sinfilikdən kənar, bədii mətnin diktələrindən çıxışla təhlilinin parlaq nümunələri yer alıb. Xüsusən “Dağılan tifaq” faciəsində faciənin motivlərini mülkədarlığın iflası ilə bağlayan ədəbiyyatşünaslıq görüşləri təkzib edilib. Patriarxallıqdan burjualaşmaya keçid zamanında Nəcəf bəyin mənəvi-əxlaqi dünyasındakı metamorfozalar, eləcə də onun xarakterinin dəyişən zamanla uzlaşmaması obrazın faciəli hallar yaşamasının səbəbləri kimi göstərilir.

Kitabda “məzlumluq” və “zalımlıq”, “məzlum” və “zalım” anlayışlarının XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatındakı obyektiv məzmunu açılıb.

İndiyədək ədəbiyyatşünaslığımız bu anlayışları sinfi məzmununda dərk edib. Məzlumluq anlayışını aşağı, zalımlıq anlayışını yuxarı təbəqəyə məxsus sifətlər kimi qəbul edib; bədii mətnlərə də bu istiqamətdə şərh verib. T.Salamoğlu həmin anlayışların estetik ifadəsinin bu cür təfsirinin bədii həqiqəti obyektiv əks etdirmədiyi qənaətindədir. Qənaətlərini əsaslandırmaq üçün həmin anlayışların milli romantizmdəki, xüsusən C.Cabbarlının yaradıcılığında inikasının təfərrüatlı şərhini verib. C.Cabbarlının əsərlərindəki çoxsaylı obrazların bu istiqamətdəki təhlilləri alimi belə bir qənaətə gətirir ki, sənətkarın məzlumluğu zalımlıqdan ayırma meyarı sinfi mənsubiyyət deyildir. Onun estetik baxışlarında məzlum haqqı tapdanandır, zalım haqqı tapdayandır. Bu tamamilə başqa məsələdir ki, “Od gəlini”ndə C.Cabbarlı “məzlumluq”a və “zalımlıq”a sinfi məzmun verir. Bütün əvvəlki əsərlərindən fərqli olaraq, bu əsərdə “məzlumlar” anlayışı “məzlum əməkçilər”, “yoxsullar” anlayışına adekvat işlənir. Bunun səbəbini tədqiqatçı siyasi rejimin Cabbarlı yaradıcılığına aktiv müdaxiləsi və bununla əlaqədar olaraq sənətkarın dünyagörüşündə yaranan metamorfozalarda axtarır. Məhz məsələnin bu tərəfi ilə əlaqədar olaraq hər hansı bir sənətkarın yaradıcılığını tarixilik prinsipi əsasında, yaşadığı tarixi şəraitlə sıx əlaqədə öyrənməyi elmiliyi şərtləndirən mühüm şərt kimi irəli sürür. Salamoğlu bu fikirdədir ki, Cabbarlı yaradıcılığını mərhələlərə ayıran zaman onun 1923-cü ildə iki dəfə həbs olunmasını və bununla bağlı olaraq onun dünyagörüşündə yaranan məcburi dəyişikliyi mütləq nəzərə almaq lazımdır. Tədqiqatçıya görə, məhz bu səbəbə görə, 1923-cü ildən sonra yazılan əsərlərində əksini tapan dünyagörüşünü onun həqiqi sənətkar dünyagörüşü hesab etmək olmaz. Ona görə də, məsələn, dinə inkarçı münasibəti onun həqiqi dünyagörüşünün məhsulu hesab etmək olmaz. Bu məntiqdən çıxış edərək, sənətkarın 1923-cü ildən sonrakı yaradıcılığını, onun ədəbiyyatşünaslıqda sosrealizmin şedevrləri kimi qələmə verilən əsərlərini Cabbarlı yaradıcılığının böyük uğurları kimi qələmə vermək məsələyə sosrealistcəsinə yanaşmaqdan başqa bir şey deyildir.

Tarixilik prinsipini ədəbi təcrübəyə uğurla tətbiq edən Salamoğlunun Ə.Cavadın yaradıcılığının mərhələləri və yarımmərhələləri ilə bağlı irəli sürdüyü fikirlər orijinallığı, metodoloji cəhətdən mükəmməlliyi, sənətkarın yaradıcılığının həqiqi məzmununu aşkarlamaq üçün böyük imkanlar açır.

Ümumiyyətlə götürəndə isə, T.Salamoğlunun bu kitabda toplanan tədqiqatları nəinki sözü gedən dövrün ədəbiyyatını öyrənmək və tədris etmək üçün, həm də bütövlükdə ədəbiyyat tariximizin öyrənilməsi və tədris edilməsi üçün ən mühüm metodoloji baza sayılmalıdır. Düşünürük ki, yazılacaq ədəbiyyat tarixlərimizdə və ali məktəb dərslərlərində bu elmi-nəzəri və metodoloji istiqamətə birmənalı şəkildə istinad müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslıq düşüncəsini filoloji fikrimizə gətirməyin alternativsiz variantıdır.

Razim MƏMMƏDOV

◆ Tənqid və ədəbiyyatşünaslıq

«RƏHM EYLƏ, ÖMÜR KARVANI...»

XIX əsrin üç zərif şairi Xan qızı Natəvan, Fatma xanım Kəminə, Heyran xanım Dünbüli bizim qəzəl dünyamıza ayaq açdılar. Azərbaycanda ədəbi məclislərin guruhur çağında bu zəriflərin qəzəl dünyamıza yeni bir ab-hava, yeni nəfəslə gəlişi heç də təəccüblə qarşılanmadı. Neçə əsr əvvəl Məhsəti Gəncəvi öz gözəl rübailəri ilə belə bir həqiqəti sübut etmişdi ki, şairlik üçün cinsi əlamətin fərqi yoxdur, tək duyğularla, eşq ilə dolu ürək olsun, istedad olsun. Xan qızı Natəvan da, Fatma xanım Kəminə də, Heyran xanım da böyük qəzəl ustaları Seyid Əzim Şirvani ilə, Nəbatiyə, Raci ilə, Nəsrullah Başarla, Mir Möhsün Nəvvabla bir əsrdə yaşayırdılar, ədəbi məclislərdə Füzuli ruhunu yaşadan digər qəzəlxanlar da vardı, amma bu üç zərifin qəzəlləri poeziyada özünəməxsus cəhətləri ilə fərqli bir mənzərə yaradırdı. Azərbaycan qadınının könül dünyası, zəmanədən şikayətləri, ah-amanları, ürək yangıları onların şeirlərində içi kədərlə dolu bir tablolu xatırladırdı.

***Yoxdu bir kimsə mənim dərdimi bilsin, ya Rəbb,
Ki, mən öz qanım ilə dərdimə dərman etdim.***

(Natəvan)

***Fəraq atəşinə yandırıb zəmanə məni,
Bəlavü dərd, ilahi, gətirdi canə məni.***

(Fatma xanım Kəminə)

***Olubdu qəm yatağı şad gördüyün könlüm,
Dağıldı qüssədən abad gördüyün könlüm.***

(Heyran xanım)

XX əsrdə bu ənənə – qadın yazarların qəzələ meyli sanki unudulurdu. Yalnız Nigar xanım Rəfibəylinin bir neçə qəzəli diqqəti cəlb edir. Onun Məhsəti Gəncəvinin rübailərini və Nizaminin bir neçə qəzəlini tərcümə etməsi və ümumiyyətlə klassik poeziyaya məhəbbəti özünün qəzələ şövqünü artırdı. XXI əsrin əvvəllərində isə qəzəl yazan zəriflərin yeni sırası gəldi. Bunun başlıca səbəbi müstəqillik illərində poeziyamızda klassik poeziyaya meyil və marağın getdikcə kütləvi hala çevrilməsi oldu. Şeirimizdə müxtəlif cərəyanlarla – «izm»lərlə üzləşirik, amma qəzəl kəmiyyət baxımından bu cərəyanların heç birinə uduzmur. İndi Füzulinin, Nəsiminin, Seyid Əzimin, Vahidin açdığı qəzəl körpülərindən neçə adlar keçir. Və biz bu adlar sırasında zəriflərimizi də görürük.

Onlardan biri də Mahcamal Babayevdir. Mahcamal xanım ixtisasca kimyaçdır, amma bunun ədəbiyyat sevgisinə heç bir dəxli yoxdur. O, əruzü qədərincə bilir, klassik qəzəl ustadlarımızın yaradıcılığına yaxşı bələddir. Əlbəttə, bütün bunlarla yanaşı, ən vacibi odur ki, içində bir istedadla alışan yanğı da olsun.

*Bəs deyilmiş bu könül, sevgili mənzil də yanır,
Alışır sözlə bərabər bu dodaq, dil də yanır.
Leyli, Məcnunə baxıb yanmağı öyrəndi çoxu,
Eşq odunda alışır, Dəclə-Fərat, Nil də yanır.
Şəmin od, atəşinə daima pərvanə yanar,
İndi pərvanə ilə şövqilə qəndil də yanır.
Mahcamal, bəlkə, qəzəl yazmağı tərək eyləyəsən,
Səni atəşgah edər, gül kimi mənzil də yanır.*

Biz bir qəzəl şairindən söz açıyıqsa, onun bir qəzəlxan kimi necə formalaşdığını izləməliyik. Burada üç məqama diqqət yetirək. Birincisi; onun təsirləndiyi mənbələr var. Mahcamal xanım Bakı-Abşeron ədəbi mühitində yetişib, Vahid ədəbi məclisinin daimi üzvlərindən biri olub, Hacı Ələmdar Mahirin «Məclisi-üns» verilişlərində çıxış edib. Amma qəzəl yazan bu həvəsdə olan hər kim Füzulinin və «Füzuli yadigarı» Vahidin sönməyən qəzəl ocaqlarına baş çəkməlidir. Füzulini az-çox dərk etmədən qəzəlin əlifbasını öyrənmək mümkünmü? Vahid isə ədəbi zamana görə yaxındadır, ondan Azərbaycan dilinin qəzəl dilini mənimsəmək lazımdır. Mahcamal xanım qəzəllərində Füzuli ruhunu, Vahid xəlqiliyini yaşadan şairlərdəndir.

Təxmis (beşləmə) klassik şeir formaları içərisində bəlkə də ən çətin görünən bir şeir növüdür. Onun quruluşu müxəmməs kimidir, amma təxmischin hər bəndində 1-ci, 2-ci, 3-cü misralar şeir müəllifinin özünüdür. 4-cü və 5-ci misralar isə başqa müəllifin şeirindən olduğu kimi götürülür, amma məzmunca özündən əvvəlki orijinal misralarla bağlanır. Təbii ki, bu izahımız həmin formanın yalnız texniki tərəfidir. Əsas odur ki, iki şair arasında poetik bağlantı yaranır.

*Getdin, o gediş, ah, o yeriş son günə həmdəm,
Getdin, bu könül mülkünə hökm etdi kədər, qəm,
Ahəstə çəkər şöləni, ahəstə sönər şəm,
«Sənsiz qaradır gözlərimə büsbütün aləm,
Sənsiz ucalır ərşə mənim ah ilə naləm».*

*Gördünmü o gövhər tək gövhər, dolanırsan?
Gövhər dəxi verməz sənə gövhər dolanırsan,
Batmış günəşincin yənə peykər dolanırsan,
«Ruhi, bu nədir? Məcnunə bənzər dolanırsan,
Dur qalx ayağa, taki sənə gülməsin aləm».*

Mahcamal xanım Ruhi təxəllüsü ilə qəzəllər yazan şair Böyükağa Qasımzadənin bir şeirini təxmis etmişdir. Onun Füzulinin, Natəvanın, Vahidin, Nigar Rəfibəylinin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Ənvər Nəzərlinin qəzəllərinə yazdığı təxmisləri də var.

İkincisi; qəzəldə – onun misraları və beytləri arasında məntiqi ardıcılıq başlıca meyarlardan biridir. Məsələn, Füzuli qəzəllərində mətlə beytindən məqdə beytinə qədər müəyyən bir fikir pillə-pillə sona doğru ardıcılıqla «irəliləyir», həmin fikir qəzəldə bir obraz yaradır. Mahcamalın bir çox qəzəlləri (hamısı olmasa da) məhz bu tempdədir. «Külək» rədifli qəzəlini misal gətirək:

*Əsərək şamü-səhər səbri çəkər darə külək,
Ötər, hər səbri yetər, zərbəsi min parə külək.*

***O zəriflik heç olar, gül də solar, tab eləməz,
Nola, insafı ola, girməyə gülzarə külək.
Hünəri varsa əgər, bir təzə icad eləyə,
Aşiqin naləsini çatdırı dildarə külək.
Naleyi Tur ilə nar sandı Musa həqq nurunu,
Belə əsməklə güzar eyləyəcək narə külək.
Vətən eşqiylə canın torpağa bəxş eylər igid,
Belədir Mahcamalın fikri yetir yarə külək.***

Üçüncüsü; hələ IX-XX yüzillikdə yaşayan, qəzəl janrı haqqında ilk söz deyən Qüdamə ibn-Cəfər yazırdı ki: «Qəzəl-bu məhəbbət deməkdir». Füzuli isə azərbaycanca divanının ilk qəzəlində belə deyirdi: «Eşqdır ol nəşeyi-kamil keim, ondandır müdam, Meydə təşviri-hərarət, neydə təsiri-səda». Azərbaycan qəzəli təkcə kəmiyyət deyil, məna-mündəricə baxımından da EŞQin tərənnümü (real və platonik) üzərində köklənib. Mahcamalın qəzəllərində də həmçinin. Onun qəzəllərində də sevgi yolunda çəkilən iztirablar, hicran əzabları, qəmlər – kədər selləri öz əksini tapır. Təbii ki, qəzəl mərsiyə deyil oxuyandan sonra göz yaşları axıdasan. Qəzəllərdəki kədər sevən bir qəlbın, bir zövq əhlinin kədəridir. Amma bu hissiyyəti necə ifadə edəsən ki, təsirli olsun? Burada şairin bədii təsvir vasitələri, təşbih və metaforalarla necə bədii təsir gücü yaratmağı əsasdır. Mahcamalın qəzəllərində bəzi beytlərdən bir neçə nümunə gətirək:

***Adsız gecənin zülməti zil, ulduzu pünhan,
Ümmandı bu göz yaşlarım, artıq Xəzər olmuş.***

***Qəmə həmdəm bu könül, dərdlərə mehmanım olub,
Gözü giryandı, bulaq selləri ümmanım olub.***

***Qələmim fırça olub gör nə zamandır söz ilə,
Eşqimin çöhrəsini Səttərə bənzər çəkirəm.***

***Gör bir neçə müddətdi fəlaklərdədi ahım,
Heç kumsədə mən çəkdiyim əfqan ola bilməz.***

«Təhsil» nəşriyyatı bu il Mahcamalın «Hələ gec deyil» şeirlər kitabını oxuculara təqdim edib. Kitaba onun qəzəlləri, ithafları, məsnəviləri, bir müstəzadı, mürəbbeləri, müxəmməsləri və təxmisləri daxil edilib. Mahcamal xanım bu kitabı Divan da adlandırma bilirdi. Amma bu, elə hesab edirəm ki, gələcəkdə onun kamil, əsl Divanının tələbləri ilə səsləşən kitabı çap oluna bilər. «Hələ gec deyil» kitabındakı şeirlərə bir daha nəzər yetirdik, doğrudan da qəzəl dünyamızda yeni bir adın – ünvanın addımladığını gördük. Bu addımların daha qətiyyətli olmağını arzulayaq.

Amma kitabdakı şeirlərin bir parası, ayrı-ayrı şeirlərdə bəzi-bəzi beytlər və misralar bizi heç də diksindirmədi (bunların sayı çox olmasa da).

«Güli-bustani hünəri» kifayət qədər görüb-göstərən Mahcamal xanıma uğurlar arzulayaq!

BİR ZƏRİFİN DİVANI

Divan ədəbiyyatı deyilən bir anlayış var. Və bu anlayışın iki mənası var: Şərq ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda böyük sənətkarların əsərlər məcmuəsi belə adlanır: «Divani-həkim Nizami Gəncəvi», «Divani-mövlana Füzuli Bağdadi», «Divani-Seyid Əzim Şirvani» və s. Amma konkret olaraq Divan bir şairin əsərlərinin müəyyən bir qayda ilə tərtibi əsasında qurulur. Məsələn, Füzulinin Azərbaycan Divanı dibaçə ilə başlayır – dibaçə əsərin, ya külliyyatın giriş hissəsidir, sonra qəzəllər, tərcibəndlər, tərkibəndlər, müxəmməslər, mürəbbelər, qitələr, rübailər gəlir. Çoxluğu təşkil edən qəzəllərdir. Əlbəttə, Füzulinin Azərbaycan Divanı sovet dövründə nəşr olunduğu üçün biz burada Allahı, peyğəmbəri, imamları vəsf edən şeirləri

görmürük. Haqqında söz açacağımız şairə Lilparın Divanında da bu mənada bir mükəmməllik nəzərə çarpır. «Rəsmi hissə»dən sonra qəsidələr, mərsiyələr, tərcibəndlər, tərkibəndlər, müxəmməslər, müsəddəslər, mürəbbelər, saqinamələr, məsnəvilər, qitələr, qoşabeytlər, təkbeytlər sıralanır. Bir sözlə, burada klassik Divan ədəbiyyatının bütün formal qayda-qanunlarına tam riayət olunub. Amma təbii ki, klassik şeir formalarının cəm olduğu Divanda görəsən «Füzulidən bir dad, bir duz» tapa bilərikmi? Yaxud, başqa bir sual: Lilpar xanımın qəzəlləri, eləcə də digər klassik şeir formaları hansı özəlliyi ilə seçilir? Divana ön söz yazan İlqar Fəhmi ikinci suala belə cavab verir: «Qəzəllərinin məzmununa gəldikdə... əksər halda bu mövzular klassik şairlərimizin ibarə və təşbehləriylə, obrazları ilə işlənməyib, müəllif klassik formanı bacardıqca müasirləşdirməyə, yeniləşdirməyə çalışıb». Əlbəttə, qəzəl klassik forma olsa da, onun ədəbiyyatın hər bir mərhələsində müasirləşməyə, yeniləşməyə meyilli olduğunu görürük. Bu mənada deyək ki, Füzuli qəzəli ilə Seyid Əzim qəzəli, onların hər ikisi ilə müqayisədə Əliağa Vahid qəzəlinin müasirləşməyə, yeniləşməyə yol aldığı şahidi oluruq. Bizim fikrimizcə, qəzəldə müasirləşmə, yeniləşmə o deməkdir ki, klassik düşüncə tərzinə hörmət və ehtiramı saxlamaqla, təzə təşbihlər, bədii təyinlər, metaforalar vasitəsilə aşıqın ya məşuqun ərzi-halını ifadə eləyəsən.

Məni salmış bu fələk atəşi-hicranə, nədən?

Yetə bilmir ki, könül sən tək cananə, nədən?

Bu dəli eşqə düşüb, ağlayıram mən gecələr,

Döndərir gözlərimi yaş belə ümmanə, nədən?

Qəməri saçlarına zülfünü tökdükcə, gülüm,

Baxışın ürəkə olub, oxşadı ceyranə, nədən?

Elə baxdın, gözəlim, gözlərinə gözmü dözər,

Yazığın gəlmir axı mən tək heyranə, nədən?

Səni sevməksə əgər təkə günahım, bilirəm,

Yrəyi saldın əbəs möhnəti-zindanə, nədən?

Nəçə yol cəhd elədim, eşqimi könlündə görüm,

***Mənə könlündə, gülüm, olmadı bir xanə, nədən?
Niyə Cəmşidqızının halı pərişan görünür,
Elə yandırdın onu, od töküb ol canə, nədən?***

Bəlkə də bu sizə adi, sevgi qəzəli təsiri bağışlayacaq. Hətta bədbin ruhda yazıldığını da düşünəcəksiniz. Amma belə deyil, – deyə düşünürük. Yeniləşmə o qəzəlin ruhundadır, sanki klassikadan qopub ayrılan o sevgi qəhrəmanı belə bir həqiqəti sübut edir ki, internet, sivilizasiya dövründə də eşqin varlığına səcdə edir ki, bir belə «halı pərişan görünür» – çünki həqiqi sevginin meyarı dəyişmir. Həm də bu qəzəl nə qədər «klassik» görünsə də, bu günün aşiqi-nalanının dilindən söylənir. «Qəməri saçlar», «ürkək baxışlar», «gözlərinə gözmü dözər» bu günün qəzəlində səslənən təzə ifadələrdir.

Lilpar Cəmşidqızı qəzəldə söz oyununa yox, söz ovuna çıxır. Çalışır ki, dilimizin bədii təsvir və mənə incəliklərini şeirə gətirsin. Məsələn, onun «nə gözəl», «gözəl», «ey gül», «könül» rədifli neçə qəzəli var və eyni rədif üstündə qurulan bu qəzəllərdə təkrarçılıq gözə dəymir. «Məni heyran eləyən göy çəməninin gülləridir, Bu təbiət elə bil, işvəli qızıdır, nə gözəl», «Səni köksündə olan tar ilə gördüm yuxuda, Toxunub tellərinə «Mahur»u çalsan, nə gözəl», «Dili baldan da şirin, harda belə afət olar, Dedişi hər sözünü sanki qatıb qəndə, gözəl», «Canlanır hər gün gözümdə surətin, ey nəzənin, Gəl, tutum mən əllərindən, qoxlayım teldən, gözəl» və s.

Qəzələ Azərbaycan obrazını Ə.Vahtid və S.Rüstəm gətirib. «Bu şərəfət mənə nəslən qalacaqdır, Vahid, Nə qədər xidmət edəm Azərbaycanım üçün». «Mən Süleyman, Kür, Araz nəğməli şair babayam. Çəkəram ələmə car, könlümə Təbriz düşdü». Bu Vətən eşqi son əlli ilin qəzəlçilərinin şeirlərində dönə-dönə səslənir. Lilpar Cəmşidqızının Divanında da Azərbaycana, Qarabağa, hətta Sumqayıta həsr olunan qəzəllər az deyil. «Sözümün əvvəlinə Azərbaycan yazıram, Vətəni sevmək özü fəxr ilə xidmətdi mənə», – deyir Lilpar xanım. Elə «Qarabağ» rədifli neçə qəzəli var. Qarabağ torpaqları işğal altında olanda yazıb bu qəzəli:

***Əzilir, xanəsi qəmdir, nə çəkir can Qarabağ,
Yağılar tapdağı altında qalıb XAN Qarabağ.
Yenə «Atəşkəs» ilə sədd çəkilib kəlməmizə,
Açıla sirr kələfi, susmaya vicdan, Qarabağ.
Səni azad görə Lilpar, axıdır göz yaşını,
Olar hər kəsdə sevinc yaşları leysan, Qarabağ!..***

Bəs «Füzulidən bir dad, bir duz» necə? Füzuli qəzəli səviyyəsinə çata bilən bir qəzəlçinin adını çəkmək qeyri-mümkündür, füzulışünas Sabir Əliyev söyləmişkən: «Bu saat bizim şeirimizdə tam, bütöv bir Füzuli görünür, amma hər şairdə Füzulidən bir kiçik hissə tapmaq olar» – o sıradan Lilpar Cəmşidqızının qəəllərində də o «dadı, o duzu» hiss edirik.Yəni sözü füzuliyana söyləmək, ifadə etmək hər bir şairdən hünər istəyir.

***Xəzərim çuşa gəlir sahilinə yetmək üçün,
Tələsir dalğaları bir-birini öpmək üçün,***

Metaforanın təsirinə baxın. Həmin qəzəlin daha iki beytinə də nəzər yetirək:

***Gəzişən sevgililər sahilə eşq ətri səpir,
Qızarır al günəşin izlərini öpmək üçün.
Hələ bir tənha ağac yolda qalıb, boynu bükük,
Çıxarır köklərini göy Xəzərə getmək üçün.***

Əlbəttə, bu beytlərdə də o təsiri hiss edirik. «M.Füzulinin ruhu şad olsun» epigrafi ilə verdiyi qəzəli bir daha sübut edir ki, Füzulidən lap kiçik bir zərrə də səpələnib bəzi qəzəllərinə. («Lilparam, yarə deyin, ayrılığa tabım yox, Qəmi-hicranə düşəndən ürəyim qan olmuş».

Lilparın əksər qəzəllərində sözlün yaxşı mənasında hekayətçilik – nəqlətmə ünsürü diqqəti cəlb edir. Yəni şair müəyyən bir hadisənin, yaxud əhval-ruhiyyənin təsirilə şeir dililə bir əhvalat danışır (Nizaminin «Gecə xəlvətcə bizə sevgili yar gəlmiş idi», Seyid Əzimin «Dünən gecə mənə həm bəzm bir səmənber idi» mətləli qəzəllərini xatırlayaq). Bu əhvalatın sonu necə bitəcək, – deyə heç düşünmürsən.

***Məni yarım bu gecə görmək üçün arzulayır,
Çəmənlin tər gülünü görmək üçün arzulayır.
Dayanıb bağda o sanki düşübdür sehrə,
Mənə gül qönçəsini vermək üçün arzulayır.
Uzadıb əllərini mən tərəfə, bax necə də,
Elə bil, qəlb evinə girmək üçün arzulayır.
Deyir, ey nazlı sənəm, gəl qovuşaq biz yenidən,
Qocalıb, ömrü belə sürmək üçün arzulayır.***

Lilpar Cəmsidqızının klassik şeirin digər formalarında qələmə aldığı nümunələrə də diqqət yetirdik. Demək olar ki, əksər qəzəllərinə xas olan səliqə-sahman, ölçü-biç, həmin formaya məxsus struktur müəyyənliyi yerli-yerindədir. Xüsusilə, məsnəviləri və qitələri xoş təsir bağışlayır. Saqınamə şeir forması az qala unudulmuş kimidir. Amma baxın, ehya olundu:

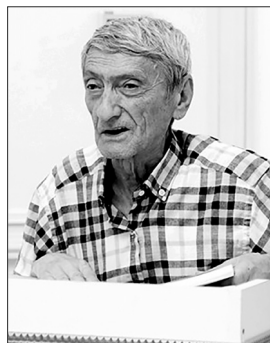
***Saqi, mey ver, qoy içim, ləblərimi hal eləyim,
Busəmin hər birini yar ləbinə bal eləyim.
Sanki ümmandı bu mey təsnə olan ləblərimə,
Canı cananə verim, tuti dilin lal eləyim.
Lilpara, yox gərəyin özgə yarın busəsinə,
İstərəm, yar ürəyin hər gecə işğal eləyim.***

Amma Lilpar xanım mərsiyələrinin yalnız birini 20 yanvar şəhidlərinə həsr edib. Amma beş mərsiyəsi Kərbəla faciələrinə yazılıb. İndi hansı dövr, hansı zamanədir, ay Lilpar xanım, kimə yas saxlayırsan?

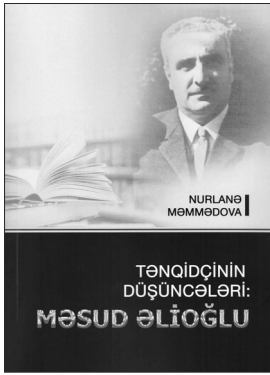
Lilpar Cəmsidqızının hər bir qəzəlinin üzərində onun hansı bəhrdə olduğu da göstərilir. Amma çox təəssüf ki, cəmi-cümlətəni dörd bəhrdən istifadə edilib (həzəc, rəməl, müzərə, münsərih, ən çox da rəməl). Digər bəhrlərdə qələm sınamaq mümkün deyildimi?

Əlbəttə, çalışdıq ki, 530 səhifəlik Divan haqqında və onun bir sıra məziyyətləri barədə müxtəsər də olsa, sözlümüzü deyək. Amma istərdik ki, bəzi tövsiyələrimizi də nəzərə çarpdıraq. Birincisi; sevgi şeirlərində hədsiz şikayət və etirazlarla rastlaşırıq. Bu da təbiidir, amma bu şikayətlər gərək həddini aşmasın, sevgidə uğursuzluq, ya da anlaşılmazlıq varsa, dövrə qarşı çıxmağın bir mənası varmı? «Nə Leyli, nə Məcnun var, eşqin sonu bir heçdir, Eşq ilə yanan aşiq uymaz belə dövrənə». İkincisi; Eşqdən, sevgidən və bu ali, müqəddəs hisslərdən söz açan bir qəzəl axtardıq. Tapmadıq. Axı, lirik qəhrəmanı çarəsizliyə düşər edən dərdin özü də eşqdən yoğrulur, bəs nədir bu dərdin adı? Üçüncüsü; Elə sözlər, ifadələr var ki, onlar qəzələ yaraşmır və fikrimizcə, belə sözləri və ifadələri «xirədməndlər sənəti»nə gətirmək olmaz. «Qurbəğa, siçovul» və s. belə sözlər.

Lilpar – sulu yerlərdə bitən yarpaqlı ot, bitki adıdır. Amma şeirimizdə bir gözəllik nişanəsi kimi vəsf edilir. Lilpar həm də qadınlara verilən addır. Azərbaycanda Lilparlar çoxdur, amma Lilpar adlı bircə şairəміz var. Qəzəl dünyamızın Lilparına uğurlar arzulayaq!

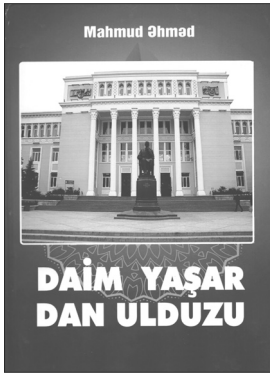
Vaqif YUSİFLİ

NURLANƏ MƏMMƏDOVA
“TƏNQİDÇİNİN DÜŞÜNCƏLƏRİ:
MƏSUD ƏLİOĞLU”
BAKI, “ELM” NƏŞRİYYATI, 2024

Monoqrafiyada Məsud Əlioğlunun ədəbi-tənqidi yaradıcılığından bəhs olunur ədəbi prosesdə yeni faktlara obyektiv münasibəti olan tənqidçi şəxsiyyəti diqqətə çatdırılır, klassik irsin fəlsəfəsinin açılmasında tənqidçinin mövqeyinin qiymətləndirilir.

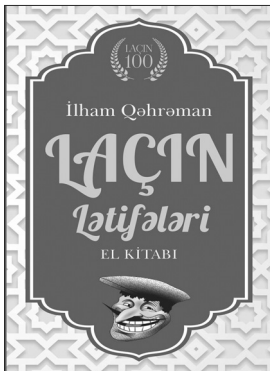
Kitabın redaktoru filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusiflidir.

MAHMUD ƏHMƏD
DAİM YAŞAR DAN ULDUZU
BAKI, “YAZIÇI” NƏŞRİYYATI, 2024

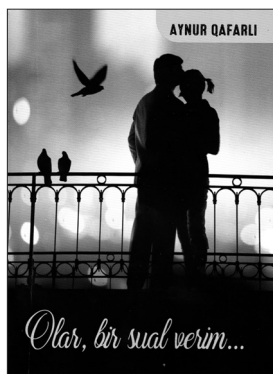
Şair-publisist Mahmud Əhmədin təqdim olunan kitabı “Dan ulduzu” ansamblının bədii rəhbəri, pianoçu Gülarə Əliyevaya həsr edilib. Kitabda müəllif Gülarə Əliyevaya, onun ansamblına həsr etdiyi şeirlərini və “Bir ömrün ulduz yolu” adlı poemasını təqdim edir. Kitabın sonuncu - fotoalbom bölməsində Gülarə Əliyevanın, ailəsinin fotoları yer alıb.

Kitabın redaktoru və ön sözün müəllifi Dayandur Sevgindir.

İLHAM QƏHRƏMAN
LAÇIN LƏTİFƏLƏRİ
BAKI, “QANUN” NƏŞRİYYATI, 2024

Kitabda Laçın camaatının yaddaşından toplanmış orijinal lətifələr, folklor nümunələri yer alıb. Müəllif “Laçın lətifələri”ni Laçın şəhərinin 100 illiyinə həsr edib.

AYNUR QAFARLI
OLAR BİR SUAL VERİM...

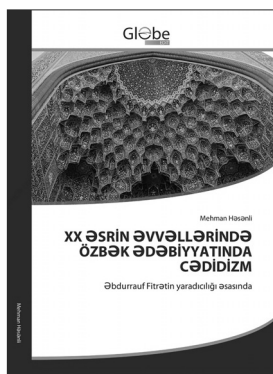
BAKI, "ELM VƏ TƏHSİL" NƏŞRİYYATI, 2024

Kitabda müəllifin müxtəlif illərdə yazdığı şeirlər toplanıb. Toplu deyişmələr, ayrıca oğlanın, qızın dilindən sual-cavab formasında bədii nümunələrlə tərtib olunub.

Müəllifin təqdim etdiyi ikinci kitab "MƏN BİR EŞQ BÜRCÜNDƏNƏM" adlanır. Şair

bu kitabıyla ruh adamlarını söhbətə çağırır:

*Aynuram, hər kəsə çoxdur rəğbətım
Saflığa köklənib arzum, niyyətim.
Deyirlər şirindir sözüm, söhbətim,
Gəlin söhbət edək, ruh adamları.*

MEHMAN HƏSƏNLİ
XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ ÖZBƏK
ƏDƏBİYYATINDA CƏDİDİZM

BAKI, GLOBEEDİT" NƏŞRİYYATI, 2024

Monoqrafiya XX əsrin əvvəllərində özbək maarifçi fikrinin formalaşmasında mühüm rol oynamış, cədidçilik hərəkatının əsas nümayəndələrindən biri olan Əbdürrauf Fitrət və onun müasirlərinə həsr edilib. Nəsr, dramaturgiya, poeziya və publisistikada dəyərli əsərlər yazaraq təkcə özbək ədəbi fikrində deyil, ümumilikdə türk dünyasının maarifçi düşüncəsinin inkişafında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əbdürrauf Fitrətin çoxcəhətli yaradıcılığı tədqiqat işində araşdırılıb.

Monoqrafiyada Əbdürrauf Fitrətin yaradıcılığı kontekstində özbək dramaturgiyasının və romançılığının yaranması, poeziyada və publisistikada cədid ideyalarının təbliği məsələləri tədqiq edilib.

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Ağasəfa, Afaq Məsud, Azad Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Emin Piri, Elşad Barat, Əli Əmirli, Firuzə Məmmədli, Firuz Mustafa, Firudin Qurbansoy, Məmməd Oruc, Mustafa Çəmənli, Nərgiz Cabbarlı, Novruz Nəcəfoğlu, Paşa Qəlbinur, Rafael Hüseynov, Rəfail Tağızadə, Rəhilə Qeybullayeva, Rüstəm Kamal, Seyran Səxavət, Südabə Ağabalayeva, Vahid Əziz, Vaqif Yusifli, Vaqif Bəhmənli, Vilayət Quliyev, Vüsal Nuru